

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 368 (575. 3)
ТКБ: 65.9 (2) 261.7 (2 тоҷикӣ)
М - 84

МУМИНЗОДА АБДУКАРИМ

**МУКАММАЛГАРДОНИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ
ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР:
НАЗАРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ ВА АМАЛИЯ
(ҶАНБАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ОН)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пул ва
қарз**

**Мушовири илмӣ:
доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Мирсаидов А.Б.**

Душанбе - 2025

МУНДАРИЧА

НОМГЌИ ИХТИСОРОТ ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТЌ.....	4
МУҚАДДИМА.....	5
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ	
ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА.....	26
1.1. Моҳияти институти суғурта ва ҷойгоҳи он дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт.....	26
1.2. Хусусиятҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта ва системаи институтсионалии он.....	44
1.3. Институтҳои танзими давлативу худтанзими бозории фаъолияти суғуртавӣ ва алоқамандии онҳо.....	61
БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИВУ МЕТОДИИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ИНСТИТУТҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА.....	80
2.1. Арзёбии самаранокии танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғурта.....	80
2.2. Муносибатҳои методии арзёбии танзими давлатии устувории молиявии фаъолияти ташкилоти суғурта.....	99
2.3. Таъмини зерсохторию иттилоотии танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ (ҷанбаҳои назариявии арзёбии рейтинги ташкилоти суғурта)...	113
БОБИ 3. ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА ВА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	132
3.1. Ҳолати муосири рушди фаъолияти суғурта дар мамлакат.....	132
3.2. Арзёбии вазъи фаъолияти сармоягузории ташкилотҳои суғурта дар мамлакат.....	151
3.3. Таҳлили тақозо ва арзаи хизматрасонии суғурта ва омилҳои, ки ба онҳо таъсир мерасонанд.....	170

БОБИ 4. РОБИТАҲОИ МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТ-СИОНАЛИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИВУ БОЗОРӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СУҒУРТА.....	192
4.1. Таъмини ниҳодии инструментҳои иқтисодӣ-бозории танзим дар фаъолияти суғурта.....	192
4.2.Технологияи ниҳодии танзими суғурта ва арзёбии самаранокии он..	207
4.3. Асосҳои институтсионалии танзими давлатии рақобат дар бозори суғурта.....	226
БОБИ 5. РОҲҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ СИСТЕМАИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАӢОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҲОИ СУҒУРТАИ ТОҶИКИСТОН.....	243
5.1. Коркарди алгоритми таҳлили институтсионалии фаъолияти суғурта ва танзими давлатии он.....	243
5.2. Такмили механизмҳои танзими давлатии ташаккул ва рушди рақобати самаранок дар бозори суғурта.....	260
5.3. Асосҳои концептуалӣ ва самтҳои асосии таъмини комбинатсияи институтҳои танзими давлативу бозорӣ.....	278
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО.....	295
АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	304
РӢЙҲАТИ ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБИ ИЛМӢ АЗ РӢЙИ МАВЗУӢ.....	337

НОМГЌИ ИХТИСОРОТ ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТЌ:

ММД - маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

МММ - маҷмуи маҳсулоти миллӣ

ИДМ - Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

СМР - Стратегияи миллии рушд

ҚСП - Қамъияти саҳҳомии пӯшида

ҚДММ - Қамъияти дорои масъулияташ маҳдуд

ТС - Ташкилоти суғуртавӣ

КВД - Корхонаи воҳиди давлатӣ

ИМА - Иёлоти Муттаҳидаи Америка

ФР - Федератсияи Россия

КОА – Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҚҚТ – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲКТ – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

млн – миллион

млрд – миллиард

б.ф. – банди фоизӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Зарурати такмили минбаъдаи инфрасохтор, тақвияти рақобатпазирӣ ва баланд бардоштани иқтидори бахши молиявии ватанӣ дар ҳуччатҳои стратегӣ пешбинӣ шудааст, аз ҷумла дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин гуфта мешавад: «пурзӯр намудани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ қарзӣ (бонкҳо, ташкилотҳои қарзии хурд, ширкатҳои суғуртавӣ, лизингӣ, биржаи қоғазӣ қиматнок ва ғайра) аз ҳисоби ҷорӣ намудани низоми стандартҳои байналмилалӣ фаъолият, баланд бардоштани талаботи ҳадди ақал нисбати сармоя, пурзӯр намудани талаботи захиравӣ барои таъмини афзоиши суботи молиявии онҳо, ташкили низоми муосири идоракунии хавфҳо» [41, с. 90]. Суғурта тадриҷан бо гузариши мамлакат ба зинаи иқтисоди бозории рушдбанда на танҳо ба яке аз агентҳои бонуфузи бозори молиявӣ, балки ниҳоди иқтисодии муҳим табдил ёфта истодааст.

Суғурта бо вазъи макроиқтисодии кишвар алоқамандии зич дорад. Агар иқтисодиёт устувор бошад, суғурта рушд мекунад ва агар бухрон бошад, бозори суғурта низ дучори мушкилот мегардад. Ҳамчунин, суғурта ҳамчун низоми институтҳо, яъне ташкилотҳо ва қоидаҳои баррасӣ мешавад, ки муносибатҳои суғуртавино танзим мекунад. Суғурта қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёт буда, ҳамеша барои ҳифзи хавфҳои эҳтимоли зарур аст. Новобаста аз тағйироти иқтисодӣ, он фаъолияти худро идома медиҳад, зеро талабот ба суғурта ҳамеша боқӣ мемонад. Илова бар ин, суғурта аҳаммияти худро дар ҳама гуна шароит нигоҳ медорад ва ба шароити нав мутобиқ мешавад. Ғайр аз ин, суғурта ҳамчун дигар ниҳодҳои иқтисодӣ, хусусиятҳои институтсионалии хоси худро дорад, ки онро беназир мегардонанд, аммо он, ҳамзамон, ба қонунҳои умумии иқтисодӣ итоат мекунад. Суғурта як низоми устувор мебошад, ки новобаста аз тағйироти ҷомеа ва иқтисодиёт дар тули асрҳо нигоҳ дошта шудааст. Сарфи назар аз сохтори иқтисодии он дар ҳар як кишвар вучуд дорад. Ҳатто дар шароити бухронӣ ва мушкилоти иқтисодӣ соҳаи суғурта фаъолияти худро идома медиҳад ва ба беҳбудии аҳоли саҳм мегузорад. Аммо,

бо гузариши кишвар ба марҳилаи нави рушд, бозори суғуртаи дохилӣ бо чанд камбудӣ рӯ ба рӯ шуда, ханӯз аз индикаторҳое, ки ба стандартҳои ҷаҳонӣ ва талаботи иқтисодиёт ва бозори рушдбанда мутобиқанд, фосила дорад. Дар Тоҷикистон тайи даҳсолаи охир шаклҳои гуногуни суғурта рушд ёфта, ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ ва хусусӣ таъсис ёфтанд. Ҳамзамон, афзорҳои иҷроӣ назорати суғуртавӣ дар амал ҷорӣ карда шуданд, институтҳои зарурӣ таъсис дода шуданд ва заминаи меъёрию ҳуқуқӣ таҳия карда шуд. Аммо, дар як лаҳза тамоми доираи мушкилоти соҳаро ҳал кардан мумкин нест, аз ин рӯ, баъзе ҷанбаҳои ҳалношуда боқӣ мондаанд, ки ҳаллу фасл нашудани онҳо то ҳол эҳсос мешавад. Чунончи, мушкилоти пардохтпазирии пасти ширкатҳои суғурта, талабот ба хизматрасониҳои онҳо, бесамарии афзорҳои бозорӣ, алалхусус дар бозорҳои молиявӣ ва ғайра пурра бартараф карда нашуданд. Ба мисли пешина дар ин соҳа норасоии афзорҳои боэътимод; фаъолиятҳои сусти рақобатии институтҳо дар бахшҳои гуногуни бозори суғурта; номукамалии қонунгузорӣ дар соҳаи андозҳо ва пардохтҳо; камбудии сармояи аксари ташкилотҳои суғуртавӣ ва набудани ташкилоти азнавсуғуртакунӣ дар бозори миллии суғурта; сатҳи пасти иттилоотнокӣ дар бораи бозори суғурта ва нокифоягии таъминоти иттилоотӣ барои танзими хизматрасониҳои суғуртавӣ, инчунин нокифоя будани таъминоти ҳуқуқӣ ва ташкилии назорати суғурта ба назар мерасад.

Муаммоҳои асосии бахши суғуртаи иқтисодиёти мамлакат ва танзими давлатии он, ба назари мо, аз инҳо иборат аст:

- дар Тоҷикистон ҷиҳати эмин будан аз хавфу хатарҳои асосӣ сатҳи хеле пасти ҳавасмандии агентҳои иқтисодиву иҷтимоӣ вучуд дорад. Бинобар он, даромади умумии суғурта ба 0,30 фоизи ММД рост меояд, ки нисбат ба дигар кишварҳои ИДМ 4-5 маротиба ва аз кишварҳои пешрафта (8-10%) 30 маротиба паст аст;

- сатҳи пасти сармоягузории ташкилотҳои суғуртавӣ (ҳаҷми сармояи худии онҳо), ки монеа барои рушди қобилияти ташкилотҳои суғуртавӣ

мебошад, зеро қисми зиёди захираҳои молиявии онҳо тавассути ширкатҳои азнавсуғуртакунӣ ба хориҷа интиқол меёбад;

- ҳаҷми хеле хурди маблағҳои суғуртаи дарозмуддати ҳаёт, ки барои ташкилоти суғурта манбаи муҳим барои сармоягузорӣ мебошад ва аз ин рӯ, ба афзоиши даромади онҳо кумак мекунад;

- сатҳи пасти афзоиши маблағҳои худӣ ва захираҳои ташкилоти суғурта, ки на танҳо вазъи умумии рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, балки номукаммалӣ механизми танзими давлатии намудҳои алоҳидаи суғурта, рушди суғуртаи дарозмуддат, нарх, андозбандӣ ва ғайра омили боздоранда мебошад;

- дар мамлакат системаи комплексии суғурта, ки имконияти андухт ва кафолатҳои ҳифзи пасандозҳои шахрвандон ва корхонаҳоро барои сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ва дигар инструментҳои боэътимод барои ҷойгиркунии дарозмуддати захираҳои суғурта мусоидат менамояд, мавҷуд нест;

- сатҳи пасти таҳияи илмӣ рушди бозорҳои суғурта дар минтақаҳои кишвар ва коркарди механизми ҳамкории мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо ташкилотҳои суғуртавӣ, ки дар минтақаҳо фаъолият мекунанд.

Суғурта дар Тоҷикистон дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ мавқеи пастро ишғол мекунад, ки ин барои рушди комили он монеа эҷод мекунад. Дар баробари ин, имкони истифодаи тамоми потенциали соҳаи суғурта барои таҳкими суботи иҷтимоӣ иқтисодии кишвар вучуд надорад. Ин вазъият аз сатҳи номукаммалӣ механизми танзиму назорати давлатии соҳаи суғурта, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Хадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти дахлдор роҳандозӣ мегардад, бармеояд. Масалан, муносибати системавӣ ҷиҳати бартараф кардани муаммои такроршавии вазифаҳо, набудани асосҳои концептуаливу илмӣ қабули қарорҳои идоракуниву танзим ва ғайра мушоҳида мешавад.

Бояд қайд кард, ки суғурта метавонад ба паст шудани сатҳи харочоти трансаксионӣ барои соҳибкорон мусоидат намуда, талафот ва зарари онҳоро чуброн кунад. Ин махсусан дар шароити номуайянии бозор ва хавфҳои гуногун, вақте ки бозор ноустувор аст ва таҳдидҳои нав ба монанди таваррум пайдо мешаванд, ки метавонанд ба талафоти молиявӣ оварда расонанд, муҳим аст. Масалан, ҳангоми сармоягузорӣ, соҳибкорон бояд тағйироти имконпазирро дар иқтисодиёт ба назар гиранд, ки метавонанд ба фоидаи онҳо таъсир расонанд.

Дар Тоҷикистон барои беҳтар намудани вазъи соҳаи суғурта такмил додани низоми танзим ва назорати давлатӣ муҳим аст. Ин маънои онро дорад, ки пеш аз ҳама, аз нав дида баромадан ва нав кардани қонунҳое, ки ба андозбандӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар соҳаи суғурта дахл доранд, инчунин фароҳам овардани шароит барои фаъолияти самараноки ширкатҳои суғурта бо мақсади иҷрои вазифаҳои худ ва дастгирии соҳибкорон дар шароити хавфҳои иқтисодӣ зарур аст.

Ҳамзамон, намудҳои афзалиятноки суғуртаро, ки барои иқтисодиёти кишвар муҳиманд, муайян кардан зарур мебошад. Илова бар ин, механизмҳои алтернативӣ, ба монанди худтанзимкуниро рушд додан лозим аст. Ин равиш ба бартарафсозии камбудииҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта мусоидат намуда, ҳамзамон, барои тавзеҳи унсурҳои танзими давлатӣ ва бозории ин соҳа шароит фароҳам меорад. Механизмҳои худтанзимкунӣ барои таҳияи стандартҳои сифати хизматрасониҳои суғурта вобаста ба талаботи суғурташавандагон ва баланд бардоштани эътимоди онҳо нақши калидӣ дорад. Ҳамин тариқ, дигаргунсозии системаи танзими давлативу бозории фаъолияти суғурта зарурати таъминоти институтсионалиро тақозо менамояд, ки он аҳамияти тадқиқоти диссертатсиониро муайян мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқоти диссертатсиониро корҳои олимони россиягӣ ва хориҷӣ ташкил медиҳанд, ки рушди сохтори институтсионалии иқтисодиёт ва масъалаҳои танзими давлатии онро баррасӣ кардаанд. Ба институтҳои бахши суғурта

диққати махсус дода мешавад, зеро маҳз онҳо механизмҳои даҳолати самараноки давлатро ба ин соҳа ташаккул медиҳанд. Моҳият ва рушди бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла суғурта, инчунин масъалаҳои хароҷоти трансаксионӣ ва рафтори оппортунистӣ дар асарҳои олимоне ба монанди Т.Веблен, Ч. Коммонс, Р. Коуз, Ф.Х. Найт, Д. Норт, К. Менар, О. Уилямсон, Ч. Ҳочсон, Г. А. Саймон ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Муҳаққиқони россиягӣ - В.А. Беседин, В. Г. Гребенников, Р.М. Нуреев [163], Р. И. Капелюшников [136], Г. Б. Клейнер, Н. Н. Лебедева, Д. С. Львов, В. И. Маевский, А. Д. Максимов, Л. А. Миерин, А. Н. Нестеренко, А. Н. Олейник [164], В. М. Полтерович, В. Л. Тамбовтсев [195], А. Е. Шаститко [220] ва дигарон, дар омӯзиши намудҳо ва хусусиятҳои институтҳои иқтисодӣ, равандҳои тағйирёбии институтсионалӣ ва таҳлили хароҷоти трансаксионӣ саҳми назаррас гузоштанд.

Муаммоҳои рушди системаи танзими давлатӣ дар асарҳои олимони ватанӣ ба монанди Ғ.Д. Ашуров [85], Ш. Дӯстбоев, С.Ҷ. Комилов, М.Р. Кошонова, А.Б. Мирсаидов, Н.Ф. Нидоев, Т.Д. Низомова, М. Нурмаҳмадов, Г.Н. Оймаҳмадов, Р.К. Раҷабов, З.А. Раҳимов, Ш. Раҳимзода, Т.Р. Ризоқулов, А.Т. Рӯзиев, М.Х. Саидова, З.С. Султонов, Ҳ.У. Умаров, Ҳ.Н. Фақеров, А. Чабборов, С. Ҳабибов, Н. Шаропов [214; 216], Б.М. Шарипов ва дигарон инъикос ёфтаанд. Ҷанбаҳои гуногуни танзими зиддибухронии бахши молиявӣ, аз ҷумла масъалаҳои назорати пруденсиалӣ аз ҷониби олимони варзидаи мамлакат Н.Қ. Қаюмов [282], Л.Ҳ. Саидмуродов [323], М.Т. Каримова [281], Ш. Шамсуллозода [356; 213; 214] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Муаммоҳои асосӣ ва зиддиятҳо дар танзими давлатии суғурта, масъалаҳои пешгӯии рушди бозори суғурта ва масъалаҳои ташкили танзими давлатии оқилона дар мақолаи Шамсуллозода Ш [355] (Механизмы государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане, (Назорат ва танзими бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон)) мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар асари олимони тоҷик

А. Ҷабборов, К.К. Алимов, З.А. Ҷабборов «Фаъолияти суғуртавӣ дар бозори молиявии ҷаҳон» (с.2016) қайд карда шудааст, ки танзими давлатии фаъолияти хоҷагидорӣ дар айни замон як соҳаи васеи тадқиқот мебошад ва ин ба вижагиҳои бозори суғурта ва ба тағйироти системавӣ, ки қариб дар ҳамаи бахшҳои иқтисодиёт дар робита бо бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонии ибтидои асри XXI баамаломатад вобаста аст. Ба таври умум, эътироф шудааст, ки иқтисоди бозор бе танзими давлатӣ амал карда наметавонад. Аз ин рӯ, онҳо таъкид намудаанд, ки танзим ва назорати давлатии фаъолияти субъектҳои фаъолияти суғурта зарур аст.

Дар асарҳои Ҳ.Н. Фақеров ва Ғ.Д. Ашуров мақсади асосии танзими давлатӣ - ҳифзи манфиатҳои суғуртагирандагон ва давлат аст, ки онро на танҳо дар назорати устувории молиявӣ ва қобилияти пардохтпазирии суғуртакунандагон, балки дар таъмини устувории андоз ва дигар даромадҳо аз соҳаи суғурта ифода кардан мумкин аст. Ба андешаи муаллифон, самтҳои асосии танзими давлатии суғурта дар шароити муосир бояд ҳавасмандгардонии рушди соҳаи суғурта, на аз ҳисоби афзоиши сармояи номиналии суғуртакунандагон, балки тавассути баланд бардоштани эътимоднокии он (ташаққули дурусти захираҳо ва таъмини онҳо), бошад. Онҳо дастгирии дарозмуддатро тавассути ҳавасмандгардонии рушди талабот, фароҳам овардани шароит дар ояндаи наздик, ки фаъолияти ҳамаи суғуртакунандагонро дар бозори суғурта ба қонунгузории суғурта мувофиқат мекунанду дар воқеияти нави иқтисодӣ созгоранд, таъкид намуданд.

Масъалаи нақши танзими давлатии бозори суғурта дар тадқиқоти илмӣ Ғ.Н. Ҷабборов [370] муҳим арзёбӣ шудааст. Ба ақидаи ӯ, бе иштироки фаъолони давлат вазифаҳоеро, ки барои бозори суғурта таъхирнопазиранд, ҳал кардан мумкин нест. Вай қайд менамояд, ки соҳибкории суғуртаи касбӣ, ки воқеан, вазъи қорҳои суғуртаи дохилиро дарк мекунад, бояд на барои маҳдуд кардани ҳузури давлат дар соҳаи суғурта, балки барои ба таври ҷиддӣ пурзӯр намудани сиёсати илман асосноки давлатӣ дар соҳаи суғурта равона карда шавад. Сухан, пеш аз ҳама, дар бораи аз ҷониби давлат ғайр аз вазифаҳои

назорату танзим, ки ҳоло амалӣ мегардад, иҷро намудани вазифаҳои ҳавасмандгардонии инкишофи қувваҳои асосии истеҳсолкунандаи фаъолияти суғурта ва мустаҳкам намудани боварии истеъмолкунандагон ба ташкилотҳои суғуртавӣ меравад.

Ғ.Д. Ашуров дар монографияи худ “Идоракунии рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ” [85] таъкид намудааст, ки танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ бояд дар асоси дарки аниқи он сохта шавад, ки суғурта яке аз воситаҳои асосии ташаккули захираҳои дарозмуддат ва муҳимтарини сармоягузори рушди ҳар як иқтисодиёт мебошад. Вай афзудааст, ки дар ҳамаи кишварҳои тараққикарда бозори суғурта таҳти танзими давлат қарор дорад ва ин ба унвони амали муқаррарӣ пазируфта шудааст. Лекин дар Тоҷикистон дар даҳсолаи 90-ум, вақте ки ислоҳоти иқтисодӣ шуруъ гардид, бисёре аз коршиносон бар зидди танзими давлатӣ ғап мезаданд ва ба принципҳои бозори озод афзалият медиҳанд. Ин боис шуд, ки нақши давлат дар соҳаи суғурта амалӣ нагардид. Бо вучуди ин, бисёре аз олимон он замон таъкид мекарданд, ки бозори суғурта бе танзими давлатӣ наметавонад самаранок рушд кунад. Имрӯзҳо дар сатҳҳои гуногун – аз намоёндагони ҳукумат то ширкатҳои суғуртавӣ, даъватҳо барои тақвияти нақши давлат дар ин соҳа бештар гардидааст.

Дар асари Н. Шаропов, М. Буриева, А. Ҳомидов “Фаъолияти суғурта” [215] ба масъалаҳои таъмини самаранокии назорат ва назорати давлатӣ ба соҳаи суғурта бо истифодаи маълумоти мукамал ва боэътимод (баҳисобгирии муҳосибӣ, молиявӣ) сари вақт ва самарабахш татбиқ намудани институти мучозот нисбати ташкилотҳои суғуртавӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳангоми вайронкунии ҷиддии қонунгузорӣ дар соҳаи суғурта ва ғайраҳо таваҷҷуҳи ҷиддӣ дода шудааст.

Шаропов Н. дар китоби худ “Страховой рынок Республики Таджикистан: состояние и перспективы развития” [216] пас аз таҳлили вазъии бозори суғуртаи мамлакат таъкид кардааст, ки вазифаи танзими давлат дар соҳаи суғурта дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад. Ба он дохил мешаванд:

кабули санадҳои қонунгузорӣ дар соҳаи суғурта, таъсиси суғуртаи ҳатмӣ ба манфиати ҷомеа ва шаҳрвандони алоҳида (аз он ҷумла, суғуртаи ҳатмии тиббӣ), татбиқи сиёсати махсуси андоз, муқаррар намудани имтиёзҳои гуногун барои ташкилотҳои суғуртавӣ барои ҳавасмандгардонии ин намуди ғайолият ва аз ҳама муҳимтар, ба вуҷуд овардани механизми махсуси ҳуқуқӣ, ки назоратро аз болои ғайолияти корхонаю ташкилотҳои суғурта таъмин менамояд. Инчунин, барои рушди бозори суғурта дар мамлакат зарурати истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ, таҷрибаи кишварҳои алоҳида дар соҳаи суғурта ва танзими давлатии ин соҳа мувофиқи мақсад доништа мешавад.

Муаммоҳои танзим ва дастгирии давлатии ташкилоти суғуртавӣ дар шароити муносири иқтисоди бозорӣ дар асарҳои олимони ватанӣ дар сатҳи муайяни назариявӣ ва методологӣ асоснок карда шудаанд, ки заминаҳои таҳқиқоти моро ташкил медиҳанд. Вале омӯзиши адабиёти мавҷудаи илмӣ ватанӣ доир ба арзёбии тамоюлҳои рушди ғайолияти суғуртавӣ ва танзими давлатии он моро ба хулосае овард, ки механизмҳои мавҷудаи танзими ин соҳа дар марҳилаи нави рушди мамлакат дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, бахусус дар марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025), то андозае мувофиқат намекунад.

Дар робита бо ин, тақмили механизмҳои мавҷуда ва коркарди механизмҳои нави танзими давлатии соҳаи суғурта ҳамчун агенти муҳимми муносибатҳои сармоягузорӣ ва бозори хизматрасониҳои молиявӣ дар пояи истифодаи технологияҳои институтсионалӣ талаботи марҳилаи муносири рушди иқтисодиёти мамлакат мебошад. Бахусус масъалаи муқаммалгардонии механизмҳои танзими давлативу бозорӣ, ки пеш аз ҳама, таъсири мутақобилаи институтҳои танзиму рақобатро форо мегирад, ки аз доираи васеи таҳқиқ берун мондааст ва аҳамияти афзалиятнокро дар маҷмуи муаммоҳои илмӣ пайдо кардааст.

Устувориҳои ғайолияти ташкилотҳои суғуртавӣ на танҳо аз қобилияти пардохтпазирии онҳо вобаста аст, балки аз эмин будан аз таъсири зухуроти

хавфҳои дар баҳши молиявӣ низ вобаста аст. Бинобар ин, масъалаи ҳифз ва танзими зиддихавфӣ, ки эътимоди устувори фаъолияти ташкилоти суғуртаро баланд мебардорад, дар мадди аввал мебарояд. Гуфтаҳои болозикр зарурати объективии ба низом даровардан ва рушди минбаъдаи назария ва амалии танзими давлатии фаъолияти суғуртаро дар асоси муносибати институтсионалӣ муайян мекунад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия бо бандҳои дахлдори Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки дар ҷодаи «азҳудкунӣ ва истифодаи васеи воситаҳои суғуртаи хавфҳои асър ва дигар хавфҳои қарздиҳии дарозмуҳлати иқтисодиёти воқеӣ, аз ҷумла хечинг ва маблағгузори муштарак; такмилдиҳии танзими пруденсиалӣ ва назоратии ташкилотҳои суғурта мутобиқи меъёрҳои байналмилалӣ; тавсеа додани низоми кафолатдиҳӣ (суғуртакунӣ)-и коллективии пасандозҳои шахсони воқеӣ барои баланд бардоштани боварии аҳоли ба бонкҳо ва дигар ниҳодҳои молиявӣ» [41, С.86-87] яке аз самтҳои асосии фаъолият пешбинӣ карда шудааст, мутобиқ аст. Зимнан, муҳтавои бобҳо ва зербобҳои диссертатсия ба асосноккунии ҷанбаҳои илмию назариявии масъалаҳои дар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъалаҳои Хадамоти давлатии назорати суғуртавӣ” аз 1 январи соли 2016, №408; Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи мутақобила» аз 5 августи соли 2009, №540; «Дар бораи суғуртаи ҳатмии нафақавӣ» аз 19 марти соли 2013, №955; «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» аз 02 августи соли 2011, №758; «Дар бораи фаъолияти суғурта» аз 23 июли соли 2016, №1349; «Дар бораи фондҳои ғайридавлатии нафақа» аз 28 декабри соли 2005, №149 ироашуда мутобиқ гардонидани шудааст.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ташаккули асосҳои назариявӣю амалии таъмини институтсионалии механизмҳои танзими фаъолияти суғурта дар шароити рушди босуръати иқтисодиёт мебошад, ки бо гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи

истикрори иқтисоди бозорӣ ва муосиркунонии низоми танзими молиявӣ ба чалби сармоя нигаронидашуда марбут мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади дар боло мушаххасшуда ҳалли вазифаҳои дар зер овардашударо дар назар дорад, ба монанди:

- арзёбии суғурта аз мавқеи институтсионалӣ ҳамчун ниҳоди муҳимми молиявӣ ва асоснок намудани методологияи танзими он дар шароити бозор;

- тавсиф намудани сохтори институтсионалии танзими давлатии фаъолияти суғурта;

- ошкорнамоии вижагиҳои ҳамкории мутақобила ва ҳамвобастагии ниҳодҳои худтанзимкунӣ ва танзими давлатии қори суғурта;

- асоснок кардани зарурати танзими давлатии суғурта, ҳамчун институти муҳимми бозори молиявӣ;

- арзёбии инфрасохтори бозори ватании суғурта дар пасманзари гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ошкорнамоии пойгоҳи иттилоотӣ ва дигар унсурҳои он, аз ҷумла масоили арзёбии рейтингҳои ширкатҳои суғурта;

- арзёбии вазъи кунунии рушди бозори суғурта, сатҳи фаъолнокии инвеститсионии ширкатҳои суғурта, инчунин таҳлил кардани тақозо ва арзаҳои хизматрасониҳои суғурта ва ошкорнамоии омилҳои калидии ба онҳо таъсиррасон;

- омӯзиши сатҳи таъмини институтсионалии афзорҳои иқтисодии танзими бахши суғурта, инчунин арзёбии самаранокии технологияҳои мавҷудаи институтсионалии танзими суғурта;

- муайян намудани хусусиятҳои институтсионалии равандҳои рақобатӣ дар байни иштирокчиёни бозори суғурта ва арзёбии таъсири онҳо ба самаранокии амалкарди бозор;

- коркарди тавсияҳо дар самти такмили механизмҳои дастгирии давлатӣ, ки ба ташаккул ва рушди рақобати муассир дар бахши суғурта нигаронида шудааст;

- таҳияи равишҳои концептуалӣ ва муайян кардани самтҳои калидии сохтани моделҳои муосири танзими фаъолияти суғурта.

Объекти таҳқиқотро бахши суғуртавии иқтисодиёт, инчунин ташкилотҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот муносибатҳои иқтисодӣю иҷтимоӣе мебошанд, ки дар раванди таъмини институтсионалии танзими давлатии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ исбот намудани нақши калидӣ ва афзояндаи таъминоти институтсионалии механизмҳои танзими давлативу бозории фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ, системаи институтҳо мебошад, ки комбинатсияи танзими давлативу бозории рушди фаъолияти суғуртавиرو дар шароити бозори рушдбанда муайян намуда, сифати асосии онро рушди бозори хизматрасониҳои молиявӣ ташкил медиҳад.

Дар марҳилаи нави рушди мамлакат барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоиву иқтисодии субъектҳои бахши суғуртаи иқтисодиёт, пеш аз ҳама, фаъолияти сармоягузории онҳо, зарурати мукамалгардонии сохтори институтсионалии ин бахш ва коркарди институтҳо ба миён меояд, ки комбинатсияи институтҳои танзими давлатиро барои бартараф намудани зухуроти “фиаскои бозори суғурта” ва институтҳои худтанзими бозорӣ, ки зухуроти “фиаскои даҳолати давлатӣ”-ро бартараф намуда, ба ташаккули рақобати солим, мувозинати бозори хизматрасониҳои суғурта ва паст намудани сатҳи хароҷоти трансаксионии агентҳои бозор мусоидат мекунад.

Асосҳои назариявӣю методологии таҳқиқот. Таҳқиқот ба методологияи таҳлили институтсионалӣ, яъне ба равише такя мекунад, ки ба омӯзиши равандҳои иқтисодӣ аз нуқтаи назари институтҳо — қоидаҳо, меъёрҳо ва ташкилотҳое, ки фаъолияти иқтисодиро ташаккул медиҳанд, имкон медиҳад. Илова бар ин, назарияҳои илмӣ дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ки бо масъалаҳои суғурта, иқтисод ва танзими бозори суғурта машғул буданд, истифода мешаванд. Инчунин дар таҳқиқот санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соҳаи хизматрасониҳои суғуртавиرو танзим мекунанд — масалан, қонунҳо ва қоидаҳои марбут ба фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ, нақши муҳим мебозанд. Барои таҳқиқ ва таҳлили

муаммоҳо усулҳои гуногуни илмӣ истифода шуданд, ки онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: усулҳои умумиилмӣ: равиши диалектикӣ-материалистӣ; усули абстраксия; равишҳои системавӣ ва сохторӣ-функционалӣ; усулҳои таҳлил ва синтез; индуксия ва дедуксия: усулҳои махсуси илмӣ: равиши байнисоҳавӣ; усулҳои таҳлили муқоисавӣ; арзёбии қоршиносон.

Сарчашмаи маълумот барои таҳқиқоти диссертатсиониро маводи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисобот ва маълумоти Идораи назорати суғуртавии Бонки миллии Тоҷикистон ташкил додаанд. Ба сифати манбаъҳои иттилоотӣ, инчунин маводи ширкатҳои суғуртавии ҷумҳурӣ, маводи назариявӣ ва воқеӣ, ки дар асарҳои олимони – иқтисоддонҳои ватанию хориҷӣ, адабиёти даврии иқтисодӣ, натиҷаҳои мушоҳидаҳо ва қорҳои сершумори экспертии аз қониби муаллиф гузаронидашуда, ақидаҳои респондентҳо дар бораи вазъи рушди соҳибқорнии суғуртавӣ, ҳисоботи ташкилотҳои асосии суғуртавии кишвар инъикос ёфтаанд, мавриди истифода қарор гирифтанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Қори илмӣ-таҳқиқотӣ дар пояи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон дар давраи солҳои 2020-2024 иҷро қарда шудааст.

Навғонии илмии таҳқиқот. Навғонии илмии диссертатсия қорқарди асосҳои назариявию методологӣ ва амалии танзими давлативу бозорӣ, комбинатсияи институтҳои танзими давлативу бозории фаъолияти суғурта ва ташаккули консепсияи навсозии танзими молиявӣ дар асоси татбиқи муносибатҳои институтсионалӣ мебошад. Дастоварди муҳим муайян қардани омезиши оптималии институтҳо мебошад, ки бояд ҳам танзими давлатӣ ва ҳам бозории баҳши суғуртаро таъмин кунанд. Ғайр аз он, навоарихҳои илмӣ аз таҳияи консепсияи таҷдиди танзими молиявӣ дар асоси татбиқи равиши институтсионалӣ иборат аст, ки имқон медиҳад, ки ҳамқорнии институтҳои гуногун ва таъсири онҳо ба рушди бозори суғурта самараноктар ба назар гирифта шавад.

Натиҷаҳои асосие, ки ба сифати навігони илмӣ пешниҳод мешаванд, инҳоянд:

- муайян намудани моҳияти институти суғурта ва ҷойгоҳи он дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт, инчунин ворид намудани муқаррароти муаллифӣ ба мафҳуми «таъмини институтсионалӣ»-и бахши суғуртаи иқтисодиёт ва танзими давлатии он;

- тасдиқ карда шудааст, ки танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ ба системаи институтсионалӣ (маҷмуи меъёру қоидаҳо ва механизмҳои амалигардонии ҳадафу вазифаҳои дахлатпазирии давлат дар соҳа) таъяс мекунад;

- исбот шудааст, ки соҳаи суғурта дар муқоиса бо дигар бахшҳои иқтисодиёт дорои низоми институтсионалии пешрафта ва сохторбандишуда мебошад, ки қонунҳо, қоидаҳо, принципҳои идоракунии ва танзими дар бар мегирад. Аммо барои таъмини самаранокии он зарур аст, ки усулҳои танзими давлатии он пайваста тақмил дода шаванд, то ба талабот ва тағйироти муносири иқтисодӣ мутобиқ гарданд;

- асоснок карда шудааст, ки дар шароити гузариш ба бозори рушдбанда, ки рушди бозорҳои молиявӣ, бахусус бозори суғурта яке аз нишондиҳандаҳои асосии он ба ҳисоб меравад, масъалаи беҳтар кардани механизмҳои танзими давлатӣ ва бозорӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Ин тақмил бояд бо ҳамроҳангсозии институтҳои танзимкунанда ва худтанзимкунии бозорӣ, инчунин беҳтарсозии низоми иттилоотии танзим ва идоракунии сурат гирад;

- ба мафҳуми устувори молиявии ташилотҳои суғурта, ки объекти муҳими танзим мебошад, муқаррароти муаллифӣ ворид карда шуда, усулҳои муҳими танзими давлатии устувори молиявӣ дар асоси гурӯҳбандии нишондиҳандаҳои арзбии устувори молиявии ташилоти суғурта муайян карда шудааст; исбот гардидааст, ки яке аз меъёрҳои арзбии рушди устувори ташилоти суғуртавиرو фаъолияти сармоягузори ва бо ин мақсадҳо ҷойгирнамоии захираҳои суғуртавӣ ташил медиҳад;

- тамоюли рушди фаъолияти суғуртавӣ ва хизматрасониҳои суғуртавӣ дар кишвар муайян ва таъйин шудааст. Бо вучуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки муносибатҳои суғуртавӣ ханӯз ҳам ба сатҳи кофии рушд нарасидаанд. Ҳамзамон, талабот ба хизматрасониҳои суғуртавӣ ба таври иқтидорӣ ё воқеӣ пайдо шуда истодааст, ки ин зарурати рушди минбаъдаи ин соҳаро таъкид менамояд;

Маълум гардид, ки якҷанд сабаб барои сатҳи пасти талабот ба хизматрасониҳои суғуртавӣ вучуд доранд:

- суғурта барои қонеъ кардани ниёзҳои асосӣ ночиз буда, аксарият эҳтиёҷи худро ба суғурта намебинанд, зеро онро барои зиндагии ҳаррӯза, масалан, барои эҳтиёҷоти асосӣ, лозим намешуморанд;

- сатҳи пасти эътимод ба ташкилотҳои суғуртавӣ: шумораи зиёде аз одамон ба шаффофият ва эътимоднокии ташкилотҳои суғуртавӣ боварии кам доранд, ки ин хоҳиши гирифтани хизматрасониҳои суғуртавино қоҳиш медиҳад;

- набудани кормандони соҳибхтисоси баланд: камбуди кадрҳои баландхтисос дар ширкатҳои суғуртавӣ, қобилияти онҳо барои таъмини хизматрасониҳои босифат ба мизочон басанда нест ва онро маҳдуд мекунад;

– қаллобӣ дар соҳаи суғурта: мавҷудияти ҳолатҳои қаллобӣ дар соҳаи суғурта, ки эътимоди мардумро ба ин бахш зери шубҳа мегузорад;

- боварии паст ба арзишмандии маҳсулоти суғурта: аҳоли ғоидаи ҳақиқӣ ва арзиши хизматрасониҳои суғуртавино суст дарк мекунад, ки ин рушди тақозоро ба онҳо боз медорад.

Ҳамаи ин омилҳо ба паст рафтани талабот ба хизматрасониҳои суғурта таъсир мерасонанд ва барои рушд ва тавсеаи бозор монеа эҷод меkunанд.

- дар асоси таснифи се намуди асосии танзими давлатии фаъолияти суғурта (либералӣ, маҳдудкунандаи механизмҳои бозор, танзими мутамаркази давлатӣ) модели миллӣ дар асоси Ҳамоҳангсозии институтҳои танзими давлативу бозории фаъолияти суғурта пешниҳод карда шудааст;

- тасдиқ карда шудааст, ки рақобат ҳамчун шакли махсуси танзими муносибатҳои байни иштирокчиёни бозори суғурта амал мекунад ва вазифаҳои муҳим, ба монанди *"танзим, тақсимот, навоарӣ, мутобиқшавӣ ва назорат"*-ро ба иҷро мерасонад. Аз ин рӯ, он бояд ҳамчун яке аз объектҳои асосии танзими давлатӣ баррасӣ карда шавад. Ҳамзамон, асоснок гардидааст, ки алгоритми таҳлили институтсионалии фаъолияти суғурта пайдарпаии мантиқии «субъектҳо – фаъолият – қоидаҳо – арзёбӣ – оптимизатсия»-ро дар бар мегирад;

- барои мувофиқ кардани вазифаҳои навсозии инноватсионӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ шаклҳои нави институтсионалӣ ташаккул меёбанд, ки вобаста ба он модел - алгоритми сохторӣ ва мантиқии танзими фаъолияти суғурта таҳия карда шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. «Таъмини институтсионалӣ» дар қаринаи бахши суғурта якҷанд унсурҳои муҳимро дар бар мегирад: механизми паҳнгардиву интиқоли иттилоот, сохтори ташкилӣ; заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ; таъсису такмили институтҳо. Минбаъд, дар доираи ин мафҳум чор равиши меҳварӣ асоснок карда шудаанд: равиши ташкилӣ; равиши маъмурию фармонравой; низоми танзими давлатӣ; афзорҳои таъминоти иттилоотӣ таҳлилӣ. Дар маҷмӯъ, равишҳои мазкур ба дарки беҳтари он, ки бозори суғурта чӣ тавр амалкард дорад ва кадом институтҳо ва механизмҳо бояд барои танзим ва рушди самараноки он таъсис ва такмил дода шаванд, мусоидат мекунанд.

2. Исбот карда шудааст, ки танзими давлатии фаъолияти суғурта ба системаи институтсионалӣ таъя мекунад ва тавассути маҷмуи афзорҳо, механизмҳо, асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ иҷро мегардад. Ҳамчунин ҳудудҳои дахлоти давлат ба бахши суғурта мушаххас карда шуда, ҷорҷӯбаи институтсионалии танзими давлатӣ таҳия гардида, таснифоти маҳдудиятҳои расмӣ (санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, меърҳо ва қоидаҳои расман тасдиқшуда), инчунин маҳдудиятҳои ғайрирасмӣ (анъанаҳои нонавишта, қолабҳои тафаккур ва рафтор, арзишҳои ахлоқӣ касбӣ, муаррифии иштирокчиёни

муносибатҳои суғуртавӣ ва ғ.) дода шудааст, ки ба иҷрои вазифаҳои танзими давлатӣ мусоидат мекунанду сифати динамикӣ доранд.

3. Бар асоси таҳлили хусусиятҳои асосии соҳаи суғурта, ки таърихан механизми назорат ва устувории институти суғуртаро бо доштани қоида ва меъёрҳо таъмин мекунад, исбот шудааст, ки соҳаи суғурта нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт дорои сифатҳои баландтари институтсионалӣ буда, талаб мекунад, ки усулҳои танзими давлатии он мунтазам такмил дода шавад. Нақши калидии иттилооти идоракунии, ки чун замина барои қабули қарорҳои идоракунии танзим хизмат мекунанд, асоснок шудааст. Вобаста ба ин, барои арзёбии танзими давлатӣ маҷмуи нишондиҳандаҳо дар чор самт гурӯҳбандӣ ва модели бисёрзинагии арзёбии самаранокии қарорҳои идоракунии пешниҳод карда шудааст.

4. Асоснок карда шудааст, ки дар шароити гузариш ба бозори рушдбанда мукамалгардонии механизмҳои танзими давлативу бозорӣ бояд дар мадди аввал қарор гирад ва ин дар асоси ҳамоҳангсозии институтҳои танзим ва худтанзимкунии бозорӣ сурат гирад. Чунин усул, аз як тараф, ба амалисозии сиёсати давлат ва самаранокии татбиқи он тавассути оптимизатсияи функцияҳои давлат бо истифода аз имкониятҳои алтернативии ниҳодҳои бозори хизматрасониҳои суғурта (рақобату нарх) мусоидат менамояд ва аз тарафи дигар, институтҳои худтанзимкунии бозорӣ ҳамчун алтернативаи танзими давлатӣ ҳаҷми хароҷоти давлатиро барои танзим паст мекунад.

5. Ба мафҳуми “устувории молиявии ташкилотҳои суғурта” (ки объекти муҳими танзим мебошад), муқаррароте пешниҳод карда шуданд, ки онро ҳамчун ҳолати молиёт, ки зимни он ташкилотҳо қодиранд уҳдадорихояшонро дар назди тамоми субъектон сари вақт ва дар ҳаҷми пешбинишуда дар муҳлати амали шартномаҳои байнашон басташуда ба иҷро расонанд, муайян карда шуданд. Усулҳои асосии танзими давлатии устувории молиявӣ дар асоси гурӯҳбандии нишондиҳандаҳои асосии арзёбии устувории молиявии ташкилотҳои суғуртавӣ муайян карда шудааст. Исбот карда шудааст, ки яке аз

меъёрҳои арзёбии рушди устувори ташкилотҳои суғуртаро фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷойгирнамоии захираҳои суғуртавӣ бо ин мақсадҳо ташкил медиҳанд. Вобаста ба ин хусусиятҳо, принсипҳои сармоягузорӣ, манбаъҳои сармоягузорӣ ва дар навбати аввал, иқтисодии сармоягузорӣ муайян карда шудааст.

6. Исбот карда шудааст, ки бо рушди иқтисодиёт ва муносибатҳои бозорӣ, бозори суғурта на танҳо дар соҳаи молиявӣ, балки дар ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Ба ин муносибат, зарурати бештар кардани инфрасохтори институтсионалии бозори суғурта – яъне, тамоми қоидаҳо, институтҳо ва механизмҳои, ки қори муътадили онро таъмин мекунанд, пайдо мешавад. Махсусан муҳим аст, ки муштариён иттилоот ва машварати заруриро гиранд. Ин ба дарки суғурта ва истифодаи бештари он мусоидат мекунад, яъне, фаъолнокии муносибатҳои суғуртавиرو дар ҷомеа баланд мебардорад. Ин, дар навбати аввал, танзими давлатии соҳаро бештар самаранок ва барои давлат камхарҷтар мекунад. Инчунин исбот карда шудааст, ки агар низоми баҳодихӣ ва рейтинги ташкилотҳои суғуртавӣ бештар карда шавад, ин ба бештар кардани идоракунии бозори суғурта ва тақвияти назорат аз болои иштирокчиёни он кумак мерасонад.

7. Тамоюли рушди фаъолияти суғурта ва хизматрасониҳои суғурта дар мамлакат муайян карда шудааст. Аз ҷумла, дар ҳафт соли охир ҳиссаи даромади ташкилотҳои суғуртавӣ дар сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат аз 0.35 то 0,30% ва ё 0,05 банди фоиз поён рафтааст. Ҳамингуна қоҳишҳои дар моддаи хароҷоти ниҳодҳои суғуртавӣ низ ба назар мерасад, ки он ба суст тараққи ёфтани бозори суғурта, тақозои паст ба хизматрасониҳои ташкилотҳои суғуртавӣ дар байни аҳоли, сатҳи паст фарҳанги агентҳои иқтисодӣ (суғурташавандагон) ва ҳам дар байни худ ширкатҳои суғурта (суғуртакунандагон) бармеояд, алоқаманд аст. Дар робита ба ин, дар мамлакат зарурати бештарсозии сохтори институтсионалии бахши суғурта ва бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ба миён меояд.

8. Дар асоси таҳлили вазъи (конъюнктураи) бозори хизматрасониҳои суғурта, ки институти махсусгардонидашудаи муносибатҳои байни суғурташавандаҳо ва ташкилотҳои суғурта мебошад ва инчунин сатҳу механизми рушди он бо истифода аз ду мафҳуми заминагузор - тақозо ва арза тавсиф карда мешавад, як қатор мушкilot, ба мисли паст будани эътимод ба ширкатҳои суғурта, ки ҷалби муштариёро мушкil мекунад, норасоии мутахассисони баландихтисос дар соҳа, самаранок набудани механизмҳои назорат аз болои фаъолияти ширкатҳои суғурта ва ғайра ошкор карда шуданд.

9. Дар асоси ABC-таҳлил омилҳои асосии ташаккули талабот ба хизматрасонии суғурта (наrx ва ё арзиш, сифат, эътибор) ҷудо карда шудаанд; дар асоси EFAS-таҳлил меёри ташкили фонди суғурта дар давраи миёнамуҳлат дар сатҳи минималии 30 фоиз аз ҳаҷми умумии суғуртапулӣ ва инчунин, аз тарафи давлат қисман ҷуброн кардани ин фонд пешниҳод карда шудааст.

10. Дар асоси таснифи се намуди асосии танзими давлатии фаъолияти суғурта (либералӣ - механизмҳои бозорро маҳдудкунанда, давлатӣ - мутамарказ) модели миллӣ пешниҳод карда шудааст; модел - алгоритми сохторӣ-мантиқии танзими фаъолияти суғуртавӣ коркард карда шудааст; нишондиҳандаҳои муҳимтарини рақобатпазирии ташкилоти суғурта дар асоси ҷанбаҳои молиявӣ, ташкилӣ ва маркетингӣ пешниҳод гардидаанд, ки онҳо дар низоми механизми танзими давлатии фаъолияти суғурта ба ҳайси афзорҳо хизмат мекунанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии диссертатсия. Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар таҳияи концепсияи куллан нави дастгирии институтсионалии рушди системаи танзими фаъолияти суғурта дар асоси методологияи назарияи иқтисодии институтсионалӣ мебошад. Муқаррароти асосии ин концепсия аз инҳо иборатанд: муносибати танзими давлатӣ ва бозорӣ ва шаклҳои ҳосилшудаи онҳо: худтанзимкунӣ ва танзими муштарак; татбиқи унсурҳои танзими зиддибухронӣ дар низоми суғурта; ташаккули

воситаҳои танзими пруденсиалӣ дар бозори суғурта, ки дар инкишофи назарияи суғурта саҳми муайян доранд.

Аҳаммияти амалии натиҷаҳои кор дар он аст, ки муқаррарот ва хулосаҳои асосии диссертатсия ба истифодаи васеи онҳо дар танзими давлатии фаъолияти суғурта дар сатҳи миллӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ нигаронида шудааст. Хулоса ва тавсияҳои муаллиф самтҳо ва имкониятҳои нави такмили низоми танзими давлатии фаъолияти суғуртаро бо мақсади баланд бардоштани самаранокии он ва таъмини рушди устувори бозори суғуртаи миллӣ ошкор месозад.

Натиҷаҳои зерини кор аҳаммияти махсусан амалӣ доранд:

- ҷанбаҳои методологиву методии арзёбии самаранокии танзими давлатӣ дар асоси низомсозии ҳавфҳои танзим ва татбиқи маҷмуи нишондиҳандаҳо дар раванди мониторинг ва арзёбии самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи суғурта истифода бурда мешаванд;

- маҷмуи нишондиҳандаҳо барои муайянсозии ташкилотҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳимми суғурта дар асоси ҷамъбаст ва ба низом даровардани таҷрибаи хориҷӣ ва таҳлили вазъи кунунии соҳаи суғуртаи ватанӣ таҳия шудаанд;

- меъёрҳои пруденсиалӣ барои ширкатҳои суғуртаи дар бозори молиявии мамлакат фаъолияткунанда метавонанд воситаи назорати микропруденсиалӣ дар соҳаи суғурта гарданд.

Натиҷаҳои таҳқиқ ҳангоми таҳияи пешниҳодҳо оид ба ворид намудани тағйирот ба қонунгузории амалкунанда дар соҳаи танзими фаъолияти суғурта дар сатҳи миллӣ, ҳангоми ҷорӣ намудани танзими пруденсиалӣ дар бозори суғурта ва ҳалли вазифаҳои мураккаби такмили низоми танзим истифода мешаванд. Онҳо инчунин дар раванди таълим дар доираи фанҳои таълимии «Суғурта», «Танзими бозори суғурта» ва ғайра ба кор бурда мешаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Асоснокии хулосаву пешниҳодҳои дар диссертатсия омада ва сатҳи илмӣ онҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки зимни таҳқиқот асарҳои бунёдии олимони

иқтисоддони ватанию хориҷӣ дар соҳаи танзими суғурта, баҳши суғуртаи иқтисодиёт ва бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ истифода шудаанд. Дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои иқтисодии таҳлил ба таври васеъ истифода гардида, хулосаву пешниҳодҳо дар заминаи ҷамъовариҳои мавод, сохторбандӣ ва коркарди захираҳои иттилоотии дақиқ бо истифодаи воситаҳои технологияҳои иттилоотии муосир ба даст омадаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар интишороти муаллиф инъикос ёфтаанд, ки эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро тасдиқ менамоянд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пул ва қарз, банди 7. «Бозори хизматрасонии суғуртавӣ»: зербанди 7.1. «Тамоюлотии муосири ташкил ва амалкарди низомии суғурта ва бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ» 7.2. «Асосҳои назариявӣ ва методологии ояндабинӣ ва мониторинги рушди суғурта ва бозори хизматрасонии суғуртавӣ»; 7.3. «Танзими молиявӣ ва андозии рушд ва самаранокии амалкарди суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ»; 7.5 «Рушди низомии суғурта ва бозори суғурта дар шароити муосир»; 7.6. «Проблемаҳои назариявӣ ва методологии баланд бардоштан ва таъмини рақобатпазирии хизматрасонии суғуртавӣ ва ташкилотҳои суғуртавӣ»; 7.9. «Ҷаъолияти сармоягузорӣ ва сандуқи сармоягузориҳои ширкатҳои суғуртавӣ», мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи давраҳои иҷрои нақшаи кории илмӣ, аз ҷумла интиҳоби мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсади гузошташуда ва иҷрои вазифаҳои он бевосита аз ҷониби муаллиф анҷом дода шудааст. Муаллиф доир ба тақмили механизмҳои танзими бозори суғурта ва таъмини институтсионалии танзими давлатӣ дар баҳши суғуртаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва механизмҳои ташкилию иқтисодии танзими ҷаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ мустақилона тавсияҳои методӣ пешниҳод намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ.

Муқаррароти асосии диссертатсия дар ҷорабиниҳои илмӣ зерин мавриди муҳокима қарор гирифта, баҳои мусбат гирифтаанд: семинарҳои назариявӣ ва мизҳои мудаввари кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (солҳои 2015-2023); конфронси байналмилалӣ илмӣю амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии зиддибуҳронӣ: таҳлил, баррасӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он», Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (25-26 ноябри соли 2021); конфронси байналмилалӣ илмӣю амалӣ дар мавзӯи «Формирование финансово-кредитных механизмов обеспечения стабильности и экономического роста с учетом перспектив развития интеграции в ЕАЭС» (ш. Москва, 25-26 феввали соли 2016) ва ғ.;

Ҳамин тариқ, натиҷаи таҳқиқ ва тавсияҳои илмӣ-методиеро оид ба тақмили механизмҳои институтсионалии танзими фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ ва рушди низоми хизматрасониҳои суғуртавӣ дар кишвар дар фаъолияти минбаъдаи Бонки миллии Тоҷикистон, доираи васеи ширкатҳои мавҷудаи суғуртавӣ, инчунин дар раванди таълим дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Дар асоси маводи диссертатсия 24 қор бо ҳаҷми умумии зиёда аз 31 ҷ.ҷ., аз ҷумла 17 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2 монографияи муаллифӣ ба ҷоп расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боби матнӣ асосӣ, хулоса, феҳристи адабиёт иборат аст. Мазмуни асосии қор дар 341 саҳифаи ҷопи компютерӣ баён гардида, 42 ҷадвал, 15 диаграмма ва 16 расмро бо иттилооти оморӣ ва муқоисавӣ дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА

1.1. Моҳияти институти суғурта ва ҷойгоҳи он дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт

Дар Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 гуфта мешавад, ки кишвар барои расидан ба рушди устувор ба сенарияи рушд, ки саноат ва инноватсияро якҷо мекунад, таваҷҷуҳ мекунад. Ин сенария нишон медиҳад, ки Тоҷикистон мехоҳад дар самти рушди саноат ва амалисозии инноватсияҳо (технологияҳои нав ва ҷадид) қадамҳои муҳим бардорад. Барои амалигардонии ин мақсадҳо, шароити зарурӣ, яъне, бунёди инфрасохтори лозимӣ ва муҳити мусоид барои рушди инноватсияҳо ва саноат аллакай муҳайё шудааст. Мақсади асосии стратегия истифодаи роҳҳои инноватсионӣ барои ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Инчунин, таваҷҷуҳ ба тақвияти институтҳои ҳуқуқӣ, такмили қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи моликият, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ (муқаддимаи ҳуқуқӣ барои ҳимояи ихтироот ва ҷорӣ кардани технологияҳои нав) таъкид шудааст. Ҳамаи ин тадбирҳо барои фароҳам овардани муҳити мусоид ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ равона шудаанд. Ҳамин тавр, стратегия ба рушди устувори дарозмуддати иқтисодӣ нигаронида шудааст” [41, с. 21]. Таъкид карда мешавад, ки суғурта барои таъмин намудани устуворӣ ва рушди устувори иқтисодиёт ва ҷомеа дар Тоҷикистон аҳаммияти муҳим дорад. Бо рушди иқтисоди бозорӣ муносибатҳо байни иштирокчиёни гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мураккабтар мешаванд. Номуайяниҳои афзоянда ва таъсири омилҳои беруна хавфҳо ва таҳдидҳои навро барои соҳибкорӣ, хоҷагиҳои оилавӣ ва аҳоли ба вучуд меоранд. Илова бар ин, мушкилоти глобалӣ, ба монанди тағйирёбии иқлим ва вайроншавии тавозуни экологӣ, боиси афзоиши офатҳои табиӣ мешаванд. Дар пасманзари ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ ва таъсири он ба нақшаҳои рушд дар дохили кишвар, шумораи таҳдидҳо ва

хавфҳо ба амнияти иқтисодӣ низ зиёд мешавад. Дар чунин шароит, суғурта ба як воситаи муҳим барои пешгирии ин хавфҳо ва таъмин намудани рушди устувор табдил меёбад [303, с. 148].

Барои пешгирӣ ва коҳиш додани зарари эҳтимолӣ аз таҳдидҳо ва хатарҳо, субъектҳои иқтисодӣ маҷбур мешаванд, ки ба кумак ва дастгирии муассисаҳои суғурта ё ташкилотҳои суғуртавӣ муроҷиат намоянд ва ё фондҳои махсус таъсис диҳанд. Бинобар он талаботи субъектҳои иқтисодӣ ба хизматрасониҳои суғуртавӣ афзуда истодааст. Дар мамлакат дар давраи солҳои 2010-2021 ҳаҷми даромади ташкилотҳои суғуртавӣ аз 115,6 то 295,5 млн. сомонӣ ва ё беш аз 2,5 маротиба зиёд шудааст. Мутаносибан ба ин, ҳаҷми хароҷоти онҳо аз 112,2 то 216,7 млн. сомонӣ ва ё беш аз 1,9 маротиба афзудааст.

Бояд таъкид намуд, ки суғурта қисми ҷудонашавандаи ҳар низоми иқтисодиву иҷтимоии ҷамъият мебошад, ки тибқи қоидаҳои иқтисоди бозорӣ амал мекунад. Аммо хусусиятҳои вижагӣ ва гуногунсамтию мураккабӣ ва бисёрпаҳлуии баҳши суғуртаи иқтисодӣ, ки давраи тулонии таърихро паси сар кардааст, дар майдони илмӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаро ба худ кашидааст. Бахусус дар шароити рушди параметрҳои низоми иқтисоди бозорӣ таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни ташкили фаъолияти суғуртавӣ дар маркази диққати таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ ҷой гирифтааст. Дар ин ҷода бахусус масъалаи тавзеҳи моҳияти суғурта чун зухуроти иқтисодии махсус дар майдони баҳсҳои илмӣ қарор дорад.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ, барои фаҳмидани моҳияти суғурта, ду равиши асосӣ мавҷуд аст. Якум, суғурта ҳамчун категорияи иқтисодӣ маънидод мешавад, ки ба муносибатҳо ва муҳити иқтисодӣ, масалан, дар қарордоди суғурта ё эҳтиёҷот ба ҳифзи молиявӣ дахл дорад. Дуюм, суғурта ҳамчун институт ё системае баррасӣ мешавад, ки ҳам дар соҳаи иҷтимоӣ ва ҳам иқтисодӣ амал мекунад. Ин ба он маъност, ки суғурта на танҳо ба иқтисод, балки ба рушди иҷтимоӣ, ҳимояи ҳуқуқи инсон ва беҳтар кардани амнияти иҷтимоии мардум низ дахл дорад. Дар таҳқиқотҳои илмӣ, ки ба суғурта

бахшида шудаанд, диққати асосӣ ба нақш ва мавқеи он дар иқтисод равона карда шудааст. Олимон кӯшиш мекунанд, муайян кунанд, ки суғурта чӣ гуна ба низоми муносибатҳои иқтисодӣ мувофиқат мекунад. Эътироф шудааст, ки суғурта як механизми ҳифзи манфиатҳои молумулкии одамон ва ташкилотҳо дар ҳолати рӯй додани ҳодисаҳои нохуш мебошад.

Дар байни таҳқиқотҳои зиёд, махсусан асари олими рус В.Б. Гомелл фарқ мекунад. Ӯ суғуртаро ҳамчун як ҷузъи муносибатҳои иқтисодӣ, ки шакли пулию молиро мегирад ва таҳаввулоти онҳоро инъикос мекунад, баррасӣ намудааст [108, с. 352]. Аммо дар ин таъкид муайян нест, ки зери муносибатҳои иқтисодӣ, ки бо фаъолияти суғурта пайванд аст, кадом манфиатҳо қарор дорад ва ин самт норавшан мондааст.

Дар илми иқтисоди ватанӣ тавсифи амиқ ва муфассали моҳияти суғурта мавҷуд аст. Олимони ватанӣ, ба монанди Ҷабборов А., Алимов К.К. ва Ҷабборов З.А. [353, с. 249] дар таҳқиқотҳояшон диққатро ба он, ки ташкилотҳои суғурта ҳамчун иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои молиявӣ нақши муҳим доранд, равона карданд. Онҳо суғуртаро на танҳо ҳамчун воситаи ҳифозат аз хатарҳо, балки ҳамчун шакли фаъолияти тиҷоратӣ, ки дар он намудҳои мухталифи хизматрасониҳои суғурта пешниҳод мешаванд, таҳлил кардаанд.

Дар таҳқиқотҳои дигар олимони ватанӣ ҷанбаҳои гуногуни рушди системаи суғурта дар шароити иқтисоди бозорӣ баррасӣ карда мешавад. Фақеров Ҳ.Н. ва Ашуров Ғ.Д. [343, с. 87] омӯхтаанд, ки чӣ гуна танзими бозори хизматрасониҳои суғурта ба рушди кишвар таъсир мерасонад, ки боиси тақвияти иқтисоди он ва таъмин намудани суботи иҷтимоии кишвар мегардад.

Мирсаидов А.Б. ва Шамсуллозода Х. [304, с. 58] диққатро ба усулҳои арзёбии потенциали иқтисодии ташкилотҳои суғурта, инчунин ба ташкили фаъолияти сармоягузорӣ ва самаранокии ин равандҳо равона намудаанд. Ин омор барои беҳтар кардани фаъолияти ташкилотҳои суғурта ва афзоиши саҳми онҳо дар иқтисоди кишвар муҳим аст.

Дар замони муосир тавзеҳи моҳияти суғурта дар пояи муносибати институтсионалӣ густариш ёфта истодааст. Дар доираи ин муносибат, пеш аз ҳама таҳқиқи масъалаҳои сохтори институтсионалии баҳши суғуртаи иқтисодиёт ва фаъолияти субъектҳои суғурта, сохтори ташкилии низоми суғурта мушоҳида мешавад. Низоми суғурта на ҳамчун як раванди пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ, балки як маҷмуи муносибатҳои гуногуни байни иштирокчиёни мухталиф (масалан, суғуртакунандагон, мақомот, фондҳои суғурта ва дигар субъектҳо) шарҳ дода мешавад. Ин муносибатҳоро метавон ҳамчун як қисми сохтори институтсионалии васеътар баррасӣ кард.

И. Ю. Юргенс, иқтисоддони рус, пешниҳод кардааст, ки «низоми миллии суғурта»-ро ҳамчун мафҳуми институтсионалӣ қабул намоем. Вай онро ҳамчун системае тавсиф кардааст, ки тавассути таъсиси фондҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳои суғурта манфиатҳои молии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҳимоя мекунад. Илова бар ин, дар адабиёти илмӣ бо фаҳмидани мафҳумҳое, ба монанди «институти хос» ё «сармоягузори институтсионалӣ», назарияҳои гуногун вучуд доранд. Бо вучуди эътирофи шакли институтсионалии муносибатҳои суғуртавӣ ва дастгирии он дар доираи назарияи институтсионалӣ, суғурта на ҳамеша ҳамчун як ҷузъи ин сохтори институтсионалӣ баррасӣ мешавад, ки ин як ҷанбаи муҳим барои таҳқиқотҳои оянда мебошад.

Дар асарҳои олими русзабон А. А. Сиганов таъсири тағйирот дар соҳаи институтсионалӣ ба рушди бозори суғурта баррасӣ шудааст. Вай нишон додааст, ки сохтори институтсионалии суғурта чӣ гуна ба таҳаввулот ва тамоюлҳои рушди бозори хизматрасониҳои суғурта таъсир мерасонад [208, с. 188].

Ҳамчунин, дар қорҳои бисёр олимони ватанӣ таъкид шудааст, ки суғурта як институти иқтисодӣ ва иҷтимоии муҳим барои иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои кишвар аст. Суғурта нақши муҳимро дар таъмини рушди устувори тақрористехсоли ҷомеа ва пайдории иқтисодии он мебозад [305, с. 50].

Фаҳмидани моҳияти суғурта ҳамчун як қисми муҳими иқтисод ва иҷтимоиёт, инчунин омӯзиши асосҳои фаъолияти бозори хизматрасониҳои суғурта кумак мекунад, ки роҳро барои беҳтар кардани ҳамроҳсозии байни институтҳои танзими давлатӣ ва бозорӣ таҳия намояд. Ин барои эҷоди системаи самараноки танзим, ки рушди устувори бозори хизматрасониҳои суғуртаро дар кишвар таъмин мекунад, зарур аст.

Дар Тоҷикистон, бо гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ дар солҳои 90-ум, шаклҳои нави суғурта, аз ҷумла суғуртаи хусусӣ ва тижоратӣ, рушд карданд. Дар ин давра шартҳои зарурӣ барои рушди ин соҳа пайдо шуд, вале асосҳои қонунгузорӣ ва институтсионалӣ барои дастгирии ин рушд вучуд надоштанд. Бинобар ин, гарчанде ки дар аввал шумораи ташкилотҳои суғурта зиёд гардид, бо рушди муносибатҳои бозорӣ ва шиддат гирифтани рақобат, як қисми ширкатҳои суғурта натавонистанд ба чунин шароит мутобиқ шаванд ва ё муфлис шуда, ё иҷозатномаҳои онҳо бекор карда шуданд.

Дар давраи аввали ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон, ки бештар ба рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва иқтисодиёт равона шуда буд, кишвар ба таъсиси қонунҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ барои танзими молия, сохтани зерсохторҳои лозим ва таъсиси институтҳои бозорӣ оғоз кард. Ҳамзамон, кӯшиш шуд, ки рақобат, мубодилаи технология ва шаффофияти бозорҳои молиявӣ, аз ҷумла бозори суғурта, беҳтар карда шаванд. Бо вучуди ин, дар ин раванд мушкилот пайдо шуданд, ки дар натиҷа низоми суғуртаи миллий ҳанӯз устувор намешуд.

Дар натиҷаи тағйироти институтсионалӣ, ки заминаи меъёриву ҳуқуқи зарурӣ ва мутобиқро ба маҷрои рушди соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллий, аз он ҷумла дар баҳши суғуртаи иқтисодиёт, ташаккулу сохтори институтсионали заруриро дар майдони фаъолияти иқтисодии ташкилотҳои суғурта мусоидат менамояд. Маҳз таъмини институтсионали дахлдор шохроҳи рушди низоми суғуртаи миллиро муайян намуда, ҳар гуна монеаҳоро дар роҳи рушд бартараф менамояд.

Методологияи институтсионалӣ воқеан барои таҳлил кардани раванди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ истифода мешавад ва мафҳуми "таъмини

институтсионалӣ" як доираи васеи унсурҳоро дарбар мегирад, ки сохторҳои ташкилотӣ, заминаи ҳуқуқӣ-меъёрӣ ва механизмҳои паҳнсозии иттилоотро шомил мекунад. Инро метавон ҳамчун роҳе барои фаҳмидани таъсири институтҳои гуногун ва ҳамкориҳои онҳо дар фаъолияти ҷомеа ва иқтисод дарк намуд. Бо вуҷуди ин, ҳамон тавре ки ишора шудааст, ба хоҳири истифодаи васеи ин мафҳум, маънии аслии он ҳамчунон хело дурушт боқӣ мемонад ва ниёз ба таҳқиқи амиқ ва тасвири равшан дорад.

Барои шарҳи амиқ ва асосноки мафҳуми «таъмини институтсионалӣ», тавассути таҳқиқи андешаҳо ва назарҳои гуногун, метавон ҷаҳор равиши асосиро муайян кард:

1. Равиши ташкилӣ — ин ҷараёнҳои сохторӣ ва амалии муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаҳои мухталифро муайян мекунад. Яъне, дар доираи ин муносибатҳо, ташкилотҳо ва сохторҳои иқтисодӣ шиносоии функсияҳо ва раванди амалиётҳо муҳим мебошанд.

2. Равиши маъмурӣ ва фармонравӣ — ин ба идоракунии ва назорати давлат бо воятаҳои муфассал дахл дорад. Дар ин соҳа, шакл ва методҳои идораи давлатӣ муҳиманд, ки метавонанд самтҳои гуногуни сиёсӣ ва иқтисодиро таҳлил ва роҳнамоӣ кунанд.

3. Системаи танзими давлатӣ — ин маҷмуи тадбирҳо ва дастгирии давлатиро дар бар мегирад, ки барпо кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва танзими фаъолияти иқтисодӣ дар доираи қонунҳо ва стандартҳои қабулшударо барои таъмини адолат ва самаранокии бозорҳо ва институтҳо дар бар мегирад.

4. Маҷмуи инструментҳо — ба ҷараёнҳои ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот, ки ба иҷрои фаъолияти агентҳои иқтисодӣ дар низоми иқтисодӣ кумак мерасонанд, дахл мекунад. Ин инструментҳо барои коркард ва таҳқиқи маълумот, инчунин барои қабули қарорҳои иқтисодӣ дар сатҳи баланд муҳим мебошанд.

Дар доираи мафҳуми «таъмини институтсионалӣ» якҷанд детерминантҳои муҳими институтсионалӣ истифода мешаванд, ки ҳар яке дар

фаҳмидан ва таҳлили муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сохторҳои институтсионалӣ нақши калидӣ мебозанд. Ба онҳо дохил мешаванд:

- институтҳо — қоидаҳо, қонунҳо ва механизмҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, ки рафтори иштирокчиёни низоми иқтисодиро роҳнамоӣ меkunанд ва ба онҳо имкони ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолият медиҳанд.

- маҳдудиятҳои институтсионалӣ — доираи қоидаҳо ва меъёрҳои, ки амалиёти иқтисодӣ ва иҷтимоиро маҳдуд меkunанд ё танзим менамоянд, то фаъолият дар доираи муайяни низоми ҳуқуқӣ сурат гирад.

- сохтори институтсионалӣ — ташаккули ташкилотҳо, қоидаҳо ва равандроҳе, ки низоми институтсионалиро асос мегузоранд ва ба рушди устувор мусоидат меkunанд.

- муҳити институтсионалӣ — фазои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки дар он институтҳо фаъолият меkunанд, аз ҷумла омилҳои, ки ба самаранокии онҳо таъсир мерасонанд.

- матрисаи институтсионалӣ — маҷмуи маҷбуриятҳо, қоидаҳо, меъёрҳо ва механизмҳои байниҳамдигарӣ, ки рафтори иқтисодӣ ва иҷтимоии иштирокчиёнро ташаккул медиҳанд.

- ислоҳоти институтсионалӣ — раванди тағйир додани сохторҳои мавҷудаи институтсионалӣ ё ворид намудани механизмҳои нав барои беҳтар намудани самаранокии низом.

Ҳамаи ин ҷузъҳо дар якҷоягӣ системаеро ташкил медиҳанд, ки ба рушди самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Зимнан бояд қайд намуд, ки ҳамаи ин муносибатҳои қайдшуда дар алоҳидагӣ моҳияту шаклҳои таъмини институтсионалиро тавсиф дода наметавонанд ва онҳо маҳз дар алоқамандии системавӣ метавонанд таъминоти институтсионалии муносибро рӯи қор оранд. Новобаста аз ин ки дар майдони таҳқиқи илмӣ омӯзиши муносибатҳои дар боло қайдшуда ба таври ҷудогона ва мухтор вомехӯранд, аммо онҳо ҳамон як ҳодисоте мебошанд, ки аз ҷанбаҳои мухталиф мавриди таҳқиқ қарор мегиранд. Омӯзиши таъмини институтсионалӣ вобаста ба самти таҳқиқот метавонад дар

баъзе чанбаҳои зерин баррасӣ шавад: чанбаи назариявӣ-методологӣ; чанбаи сохторӣ-функционалӣ; чанбаи иттилоотӣ-ташкилӣ (когнитивӣ).

Таъмини институтсионалӣ як чузъи муҳим барои ташаккул ва рушди ҳар як раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ аст. Ин раванди таҳқиқот на танҳо дар ҳолати назариявӣ, балки дар чанбаи амалӣ ва когнитивӣ низ аҳамияти зиёд дорад. Он вобаста ба мақсадҳои таҳқиқот ва соҳаи омӯзиш дар шаклҳои гуногун баррасӣ мешавад.

Чанбаҳои асосии таъмини институтсионалӣ инҳо мебошанд:

1. Назариявӣ-методологӣ (абстрактӣ) – таҳқиқотҳо дар сатҳи назария, асоснок кардани қоидаҳо ва принципҳои, ки ба таҳияи низом мусоидат мекунанд.

2. Сохторӣ-функционалӣ (амалӣ) – ташкили сохторҳои муассир ва вазифаҳои амалӣ, ки ба ҳалли мушкилот дар амал мусоидат мекунанд.

3. Иттилоотӣ-ташкилӣ (когнитивӣ) – ҷустуҷӯ ва таҳлил кардани маълумоти зарурӣ барои ташаккули низом ва танзими самаранокии фаъолияти соҳа.

Аҳамияти таъмини институтсионалӣ дар чанбаҳои зерин зоҳир мегардад:

- барои ташаккул ва таҳкими шакли устувори равандҳо зарур мебошад.
- инъикоси он барои таъсиси низоми самарабахши танзими суғурта аҳамияти муҳим дорад.
- дар сурати мавҷуд будани таъмини институтсионали мувофиқ, рушди ҳама гуна соҳаҳо имконпазир мегардад.

Хулоса, бидуни таъмини институтсионали дуруст, ташкил ва рушди низомҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ғайриимкон аст. Барои ҳамин, омӯзиши он дар сатҳҳои мухталиф зарур мебошад, то шароит барои рушди устувор фароҳам гардад.

Омӯзиши таъмини институтсионали фаъолияти суғуртавӣ метавонад дар сатҳҳои гуногун гузаронида шавад. Агар таҳқиқотҳои мушаххас ба чанбаҳои амалӣ, монанди фаъолияти ташкилотҳо ё робитаҳои байни онҳо

равона бошанд, пас дар сатҳи абстраксия муҳити институтсионалӣ дар маҷмӯъ, сохтори он ва унсурҳои калидӣ, ки субот ва рушди онро таъмин мекунанд, таҳлил мешаванд.

Заминаи чунин таҳлиро назарияи институтсионалӣ ташкил медиҳад. Ин назария дар ибтидои асри XX дар кишварҳои Ғарб пайдо шуда, баъдан дар илми иқтисод рушд ёфт. Муаллифоне чун Дуглас Норт, Роналд Коуз ва Оливер Уилямсон саҳми арзанда дар рушди он гузоштаанд, ки тағйироти институтсионалӣ, табиати корхонаҳо ва механизмҳои муносибатҳои иқтисодиро таҳқиқ кардаанд. Назарияи институтсионалӣ институтҳоро ҳамчун воҳидҳои асосии таҳлил мебинанд ва ба самтҳои гуногун ҷудо мешавад. Олимони методологияҳои мухталиф, сатҳҳои умумият (макро ё микро) ва объектҳои таҳқиқотро барои омӯзиши ташаккул, рушд ва таъсири институтҳо ба иқтисодиёт ва ҷомеа истифода мебаранд [279, с.44].

Назарияи институтсионалии иқтисод асосан ба омӯзиши қоидаҳо, меъёрҳо ва механизмҳои, ки ҳамкориҳои байни одамон ва ташкилотҳоро ташкил медиҳанд, равона шудааст. Дар охири асри XX, ин назария дар доираи илмҳои иқтисодӣ бештар паҳн гашта, диққати олимониро ба худ ҷалб кард.

Ҳарчанд дар доираи мактаби институтсионалӣ ихтилофи назар дар таърифи умумии «институт» кам аст, олимони дар мазмуни дақиқи ин мафҳум фикрҳои гуногун доранд. Масалан, Дуглас Норт, ки аксари муҳаққиқон таърифи ӯро қабул кардаанд, институтҳоро ҳамчун маҷмуи қоидаҳо ва меъёрҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ маънидод мекунад, ки муносибатҳои байни субъектҳоро танзим менамоянд. Ин қоидаҳо тасмимгирӣ ва ҳамкориҳои иқтисодиро осонтар мегардонанд [313, с. 135].

Бештари олимони институтро чун маҷмуи қоидаҳо, меъёрҳои устувор (расмӣ ва ғайрирасмӣ) маънидод мекунанд, ки алоқамандии байни субъектҳоро (яъне қабулкунӣ қарорро) таъмин мекунанд [137, с. 416].

Институтҳо муносибатҳои байни ташкилотҳо ва одамонро танзим мекунанд. Ташкилотҳо низ худ институт ҳисобида мешаванд, зеро онҳо дар асоси қоидаҳо ва созишномаҳои муайян фаъолият мекунанд. А.Е. Шаститко

дар таърифаш аз институтҳо таъкид мекунад, ки институтҳо на танҳо маҷмуи қоидаҳо, балки як система мебошанд, ки ба он қоидаҳои расмӣ (қонунҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ) ва ғайрирасмӣ (анъанаву одатҳо, меъёрҳои ахлоқӣ) шомил мешаванд, ки онҳоро одамон таҳия кардаанд. Илова бар ин, институтҳо механизмҳои доранд, ки риояи ин қоидаҳоро таъмин мекунанд, масалан, ташкилотҳо, мақомот ё расмҳои ҷамъиятӣ, ки одамонро водор мекунанд, ки ба ин меъёрҳо риоя кунанд. Аз ин рӯ, институтҳо дар ҷомеа барои нигоҳ доштани тартибу субот ва танзими рафтори одамон нақши муҳим мебозанд. Ин таъриф аз он ҷиҳат муҳим аст, ки ба таври мушаххас на танҳо ҳуди қоидаҳоро, балки механизмҳои риояи онҳоро низ дар бар мегирад [221, с. 27].

Институтҳо воқеан қоидаҳои рафторро муайян мекунанд, муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодиро танзим мекунанд ва асоси ҳамкории субъектҳоро фароҳам меоранд. Институтҳои иқтисодӣ, ки дар қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ сабт шудаанд, дар ташаккули сохторҳои устувор, ба монанди низомҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, нақши муҳим мебозанд. Ин имкон медиҳад, ки тартибот нигоҳ дошта шавад, номуайяни кам шавад ва ғайриқонунии самаранокӣ иқтисодӣ таъмин гардад. Ин муносибат бо назарияҳои муносири иқтисоди институтсионалӣ мувофиқ аст, ки дар онҳо институтҳо ҳамчун унсурҳои асосӣ, ки субот ва рушди ҷомеаро таъмин мекунанд, баррасӣ мешаванд.

Низомии суғуртавӣ ва бозори хизматрасониҳои суғурта дар Тоҷикистон дар ҳолати рушди минбаъда ва такмилёбӣ қарор доранд. Асос барои ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ғайриқонунии суғуртавӣ" мебошад, ки ин соҳаро танзим мекунад [19]. Бозори хизматрасониҳои суғурта дар Тоҷикистон як система аст, ки иштирокчиёни мухталиф, аз ҷумла ширкатҳои суғуртавӣ, суғурташавандагон, миёнаравҳо, коршиносони ҳавфҳо, иттиҳодияҳои суғурташавандагон ва мақомоти танзимкунандаи суғурта дорад. Ҳар кадоме барои пешниҳод кардани суғурта, баҳогузорӣ ва ҳифзи манфиатҳои мизочон, ҳамчунин назорат ва танзими бозор ғайриқонунӣ мекунад. Барои он ки ин бозор ба таври самаранок рушд кунад, бояд механизмҳои танзимкунӣ, ки рушди ҳамгироии онҳоро таъмин мекунанд, такмил ёбанд.

Институтҳо дар ин муносибат асоси ташкил кардани муносибатҳои байни ҳамаи ҷонибҳо дар бозори суғурта мебошанд. Онҳо кумак мерасонанд, то муносибатҳои самаранок ва оқилона байни иштирокчиёни бозор ташкил шаванд, ки дар натиҷа шароити мусоиде барои фаъолият дар соҳаи суғурта дар ҳама сатҳҳои иқтисодии кишвар фароҳам меоранд.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, субъектҳои бахши суғурати иқтисодии милли, ташкилотҳои суғурта агенти бозори хизматрасониҳои молиявӣ махсуб мешавад. Дар Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 таъкид шудааст, ки барои беҳтар кардани иқтисод ва бахши молия, муҳим аст, ки рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ, ба монанди бонкҳо, ташкилотҳои қарзии хурд, ширкатҳои суғуртавӣ ва лизингӣ баланд бардошта шавад [41]. Барои расидан ба ин ҳадаф, лозим аст, ки стандартҳои байналмилалӣ молиявӣ ҷорӣ карда шаванд, талабот барои сармоя зиёд карда шавад, талабот барои захираҳо барои таъмини суботи молиявии муассисаҳо пурзӯр гардад ва низомҳои муосири идоракунии хавфҳо таъсис ёбанд. Ин кумак мекунад, ки системаи молиявии кишвар мустаҳкам ва ба тағйирот муқовиматпазир гардад. Суғурта, бо гузариш ба иқтисоди бозории рушдёбанда, тадриҷан на танҳо як агенти муҳими бозори молиявӣ, балки як ниҳоди муҳим ва таъсиррасон дар иқтисоди кишвар мегардад.

Бояд қайд намуд, ки суғурта дар фаъолияти иқтисодии якҷандасраи худ, тамоми аломатҳои институти иқтисодиро дар бар гирифтааст. Дар он маҷмӯи сифати низомӣ доштаи меъёрҳои расмиву ғайрирасмӣ, инчунин фишангҳои амалкарди риояи онҳо вучуд дорад. Моҳияти институтсионалии суғурта дар он аст, ки он на танҳо фаъолияти суғуртавиرو ҳамчун хизматрасонӣ, балки низоми пурраи танзими ҳуқуқӣ, меъёрҳо ва механизмҳои амалӣ ва назоратиро дар бар мегирад. Ин система шомили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, қонунҳо ва қоидаҳои ғайрирасмӣ иҷтимоӣ мебошад, ки барои танзим ва раҳнамоии фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни бозори суғурта хизмат мекунад. Маҳз ин танзими институтсионалӣ:

1. Таъмини адолат ва боинсофӣ: Принципҳои асосии қонунҳо ва қарордодҳои суғурта дар асоси адолат ва боинсофӣ қарор доранд. Ин принципҳо ба эътимоди тарафҳо ва рушди устувори соҳа мусоидат мекунанд.

2. Танзими ҳуқуқӣ ва ғайрирасмӣ: Танзими бозори суғурта на танҳо бо қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ, балки инчунин бо қоидаҳои ғайрирасмӣ ва арзишҳои иҷтимоӣ, ки бо таҷрибаи тулонӣ ташаккул ёфтаанд, сурат мегирад.

3. Назорат ва амалисозӣ: Низомии институтсионалӣ инчунин механизми назорат ва иҷрои қоидахоро дар бар мегирад, ки фаъолияти бозорро самарабахш ва устувор нигоҳ медорад.

Суғурта ҳамчун институти иқтисодӣ дар ду сатҳ амал мекунад:

- дар бозори суғурта: муносибатҳои байни ширкатҳои суғуртавӣ, миёнаравҳо ва мизочон.

- дар ҷомеа: муносибатҳои иҷтимоӣ ву иқтисодӣ, ки тавассути ҳимояи молиявии шахсони алоҳида ва ташкилотҳо таъмин мешаванд.

Ҳамчун низом аз чанд қисмҳои таркибӣ иборат аст: суғуртаи тиҷоратӣ; суғуртаи иҷтимоӣ; суғуртаи ҳатмӣ; суғуртаи ихтиёрӣ. Ҳамин тариқ, суғурта на танҳо як соҳаи иқтисодӣ, балки низомии мураккаби муносибатҳои иҷтимоӣ ву иқтисодӣ, ки ба танзими муносибатҳо, таъмини адолат ва рушди устувори иқтисодӣ рағубона шудааст. Ҳар яки онҳо бо меъёрҳои умумӣ ва махсус зерин танзим қарор мегиранд. Ташкилоте, ки дар бахши суғуртаи иқтисодӣ таъсис ёфтанд, дар онҳо қарордодҳои суғурта шаклҳои институтсионалӣ доранд, ки ба меъёру қоидаҳои муайян асос ёфтанд. Зимин тавсифу таснифи умумӣ метавон ду шакли институти суғурта: суғуртаи иҷтимоӣ ва суғуртаи тиҷоратиро ҷудо намуд.

Барои муносибати суғурта як қатор аломатҳои хосанд, ки аз шаклҳои умумии институтсионалии фаъолияти иқтисодӣ бармеояд. Қобилияти боқимонӣ аломати муҳими ин институт мебошад: масалан, дар давоми якҷанд садсола вай қобилияти боқӣ мондани худро тасдиқ намудааст. Бидуни назаргузаронии соҳти иҷтимоӣ, суғурта дар ҳамаи низомии иқтисоди миллии кишварҳо амал мекунад. Ин соҳа ҳатто дар шароити нугувори иқтисодӣ низ

фаъолият мекунад ва барои таъмини суботи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сахми муҳим мегузорад. Сифати динамикаи андӯхти мукофоти суғурта дар бозори ҷаҳонии суғурта новобаста аз бӯҳронҳои иқтисодиву молиявӣ аз вобастагии соҳаи суғурта барои таъмини рушди иқтисоди ҷаҳон гувоҳӣ медиҳад.

Бозори суғурта дар ҷаҳон асосан дар кишварҳои рушдёфта мутамарказ шудааст, ки он ҷо асрҳо боз вучуд дорад. Дар даҳсолаҳои охир рушди фаъоли бахши суғурта дар Чин махсусан ҷолиб аст, ки ин раванд робитаи мустақими пешрафти соҳаи суғуртаро бо суръати рушди иқтисоди миллӣ нишон медиҳад. Чӣ қадаре ки иқтисодиёт зудтар рушд кунад, ҳамон қадар имконот ва зарурат ба суғурта зиёд мешавад.

Дар кишварҳое, ки иқтисоди бозорӣ доранд, низоми суғурта ба тадриҷ ба як қисми ҷудонашавандаи сохтори институтсионалии ҷомеа табдил меёбад. Он бар пояи омезиши қоидаҳои расмӣ, ба монанди қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ ва арзишҳои ғайрирасмӣ, аз ҷумла суннатҳо ва амалияи тиҷоратӣ, асос ёфтааст.

Дар Тоҷикистон масъалаи нақши суғурта дар сохтори институтсионалии ҷомеа то ҳанӯз ба андозаи кофӣ таҳқиқ нашудааст.

Аз нуқтаи назари институтсионалӣ, суғуртаро метавон ба бахши трансаксионии иқтисодиёт дохил намуд, яъне ба он қисми иқтисодиёт, ки ба ташкил ва нигоҳдории ҳамкориҳои иқтисодӣ машғул аст. Суғурта, мисли дигар хизматрасониҳои трансаксионӣ (масалан, савдои яклухту чакана, хизматрасониҳои молиявӣ ва амалиёт бо амволи ғайриманқул), барои ҳифзи манфиатҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ шароит фароҳам меорад.

Т. Эггерссон ба қори Норт ва Уоллис ишора мекунад, ки иқтисодиёти ИМА-ро дар давоми солҳои 1870 то 1970 омӯхтаанд. Онҳо кӯшиш карданд, ки ҳаҷми захираҳое, ки корхонаҳо барои истехсоли мол ва хизматҳо истифода мебаранд, чен кунанд. Дар ин замина, онҳо захираҳое, ки барои раванди трансаксионӣ (яъне захираҳое, ки барои ташкил ва танзими алоқаҳо ва муомилоти байни иштирокчиёни иқтисодӣ истифода мешаванд) ҷудо шудаанд, арзёбӣ карданд. Ин усул имкон дод, ки истифодаи захираҳоро бо

ҳисоб кардани ҳиссаи онҳо дар МММ (маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ) муайян кунанд. Яке аз ҷанбаҳои муҳими ташкилии фаъолияти суғурта ин аст, ки дар он қоидаҳои расмӣ хеле бештар мебошанд. Сабаби ин мушкилу таваккалноки будани фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин хосияти иҷтимоӣ доштани хизматрасонии соҳа мебошад.

Институти суғурта дар доираи баҳши трансаксионии иқтисодиёт метавонад андозаи хароҷоти трансаксионии соҳибкоронро бо тариқи ҷуброн намудани талафи онҳо паст намояд. Зеро, онҳо фаъолияти худро дар шароитҳои номуайянии бозор ва хавфу хатарҳо ташкил менамоянд ва ҳама талафи иқтисодиро интизоранд. Масалан, онҳо дар мавриди сармоягузорӣ талафҳои иқтисодиро аз хавфу хатар, масалан аз таваррум интизор мешаванд. Дар ин маврид онҳо метавонанд ба хизматрасониҳои суғурта, яъне ба суғуртакунии сармоягузорӣ рӯ оваранд. Яъне, истифодаи институти суғурта имкон медиҳад, ки субъектҳои иқтисодӣ бо харчи камтарин талафоти молиявии худро рӯйпӯш намояд. Зеро, полиси суғуртавӣ метавонад ҳамчун қоғази қиматнок баромад намуда, дар мавриди рӯй додани хавфу хатар талафро ҷуброн намояд ва даромад орад. Чуноне ки дар адабиёти иқтисодӣ бархе аз муаллифон [367] таъкид менамоянд, принципи ташаккули полиси суғурта ҳамчун институти муҳим ва неъматии иқтисодии ғайримоддӣ аслан дар ҷараёни истеҳсолоти неъматҳои моддӣ нухуфта аст ва дар он ду талаботи асосии иқтисодӣ ва ё захираи иқтисодӣ: интиқоли хавф ва ҷамъоварии сармоя зухур менамояд, ки дар умум ба ғанӣ гардидани сарватҳо, дороиҳои субъектҳои иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Бинобар он метавон гуфт, ки институти суғурта аз давраи гузариши инсон аз зинаи истеъмолгар ба истеҳсолгар пайдо шуда, пайваста бо рушди тарзи истеҳсолоти ҷамъиятӣ, бахусус дар сурати пайдоиши маҳсулоти изофа, ташаккул ва рушд ёфтааст. Дар давраи капитализм суғурта ҳамчун институти иқтисодӣ ба нуқтаи баландтарини инкишофи худ расид. Ин раванд ба туфайли рушди эволюсионӣ имконпазир гардид, вақте ки дар асоси қоидаҳои

ғайрирасмий дар ҷомеа ташаккулёфта, меъёрҳои расмӣ ва низомноке пайдо шуданд, ки дар қонунҳо ва кодексҳо мустақкам гардиданд.

Олими рус А. А. Олейник таъкид мекунад, ки институтҳои расмӣ нав ҳамеша аз асосҳои ғайрирасмӣ мавҷуда пайдо мешаванд ва тадричан тағйир ёфта, ба тағйироти ҷомеа мутобиқ мегарданд [313, с. 133]. Ҳамин тариқ, қоидаҳои муосири фаъолияти суғурта решаҳои худро дар меъёрҳо ва қоидаҳои доранд, ки ҳанӯз дар асрҳои XVIII—XIX ба вучуд омада буданд. Ин пайдарҳамӣ ва тадриҷияти рушди институти суғуртаро нишон медиҳад.

Суғурта чун як унсур аз системаи калони институтсионалии иқтисодӣ баррасӣ мешавад. Ин системаи институтсионалӣ шомили институтҳои мебошад, ки дар сатҳҳои гуногун фаъолият доранд ва байни онҳо ҳамкориҳои мутақобил вучуд дорад, ки як сохтори умумии институтсионалӣ ташкил медиҳад. Г.Б. Клейнер ду гурӯҳи институтҳо: асосӣ ва ёрирасонро ҷудо мекунад. Институтҳои асосӣ онҳоянд, ки нақши калидӣ дар иқтисод мебозанд, масалан, институтҳои моликӣ, бозорӣ ва давлат. Институтҳои ёрирасон онҳоянд, ки амали институтҳои асосиро дастгирӣ мекунанд. Гузашта аз ин, зикр мешавад, ки шаклҳои гуногуни институтҳо вучуд доранд, ки бар асоси қоидаҳо ва меъёрҳои устувор ва дарозмуддат ба вучуд меоянд. Ба ин тартиб, институтҳо дар як системаи васеи институтсионалӣ фаъолият мекунанд, ки байни онҳо ҳамкорӣ ва таъсиргузори вучуд дорад, то барои таъмини устуворӣ ва рушд дар равандҳои иқтисодӣ кумак кунанд.

Сохтори институтсионалии ҷомеаро ба шакли пирамида тасвир додан мумкин аст. Пирамида ҳамчун муқоиса барои нишон додани сохтори устувор ва муносибатҳои байни институтҳо истифода мешавад. Институтҳои асосӣ, ки ба тамоми системаи иқтисодӣ таъсир мерасонанд, дар пойгоҳи пирамида қарор доранд ва институтҳои ёрирасон, ки нақши такмилкунанда ё дастгирии низоми иқтисодиро доранд, дар сатҳҳои болоии он ҷойгир мешаванд. Ба ибораи дигар, дар низоми институтсионалӣ, ба монанди қарз, суғурта, бучет, андоз ва дигар институтҳои ёрирасон, воятаҳои асосии таҳаввул ва рушди институтҳоро ташкил медиҳанд. Институтҳо, ки дар сатҳи болоии пирамида ҷойгир

мебошанд, метавонанд бо замон ва тағйироти иқтисодӣ мутобиқ шаванд ва ё тағйир ё нопадид шаванд. Шарикӣ байни давлат ва бахши хусусӣ, ипотека ва лизинг ҳамчун институтҳои хос дар замони муайян ва дар шароити макроиқтисодӣ пайдо мешаванд ва метавонанд бо тағйир ё пайдо шудан дар шароити иқтисодӣ такмил ё тағйир ёбанд [302, с. 145].

Сифату тартиби муайяни институтсионалиро алоқамандӣ ва вобастагӣ, такмили мутақобилаи институтҳои он муайян менамояд. Барои арзёбии тартиби муайяни институтсионалӣ мафҳумҳои низоми институтсионалӣ, сохтори институтсионалӣ, муҳити институтсионалӣ мавриди истифода қарор мегирад. Дар низоми институтсионалӣ самаранокии ғайриқонунии ҳар як унсур он дар алоқамандӣ бо унсурҳои дигар рӯйи қарор меояд. Институтҳо маҳз дар дар алоқамандии ҳамдигар амал мекунанд, баъзе аз онҳо барои ғайриқонунии муътадили дигаронаш заминагузор мебошанд. Дарки ин таъсири имкон медиҳад, ки онро ба қонунҳои табиӣ олами моддӣ шабоҳат диҳем.

Сохтори институтсионалии низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ метавонад ҳамчун панҷараи кристаллӣ тасвир шавад, ки ҳар як институт нақши муайянеро иҷро ва ҷойи мушаххаси худро ишғол намуда, дигар унсурҳои низомро ба ҳам мепайвандад. Институтҳо ба ғайриқонунии байни унсурҳои муҳталифи низом мусоидат мекунанд ва ихтилофи байни онҳоро таҳким мебахшанд. Дар марҳалаҳои аввал, дар низомҳои рушдбанда, сохтори институтсионалӣ оддӣ ва асосӣ буда, унсурҳои зарурии амалро барои ғайриқонунии ҷомеа ва иқтисод таъмин мекунад. Вале, бо афзоиши рушд, система мураккабтар мегардад, институтҳо ва пайвандҳои нав илова мешаванд, ки ба он имкон медиҳанд, ки ба шароити мураккаб ва барои таъмини субот ва устуворӣ мутобиқ шавад.

Бояд қайд намуд, ки яке аз сабабҳои асосии тағйироти институтсионалиро номутобикати меъёрҳои институтҳои алоҳида бо шароити берунӣ муайян менамояд. Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ дар иқтисоди кишвар, аз он ҷумла бахши суғуртаи иқтисодӣ, равандҳои

тағйиротие, ки рух доданд, асосан ба дигаргуниҳои муҳити институтсионалӣ дахл доштанд.

Вақте ки дар институтҳои асосии баҳши суғурта — яъне, дар ташкилотҳо ва сохторҳои молиявии суғурта — тағйироти назаррас ба амал меоянд, дар шаклҳои моликият ва механизмҳои ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо тағйирот рух медиҳанд. Шаклҳои моликият, ки метавонанд хусусӣ ё давлатӣ бошанд ва механизмҳои ҳамоҳангсозӣ, ки нақши муҳимро дар таҳияи сиёсати иқтисодӣ ва ҳамкорихои мутақобили ташкилотҳо мебозанд, таъсири мустақим ба самаранокии соҳаи суғурта доранд. Ин тағйиротҳо метавонанд ба беҳтаршавии низоми суғурта ва рушди он кумак расонанд. Дар натиҷаи ин тағйироти сохтори институтҳо таркибу сохтори институтҳои ёрирасон ҳам тағйир ёфтанд, баъзеяшон аз байн (бо сабаби номувофиқӣ ва ихтилоф бо институтҳои асосӣ) рафтанд. Чунин институтҳои аз байнрафтаро институтҳои пешинаи банақшагирии мутамаркази давлатӣ, низоми ҳисоби хоҷагидорӣ ташкил медиҳанд. Чуноне ки маълум аст, низоми суғурта дар иқтисоди сотсиалистӣ монополияи давлат буд ва пас аз солҳои 1990-ум баҳши суғуртаи иқтисодиёт аз лиҳози институтсионалӣ куллан тағйир ёфт.

Таҳаввулот дар низоми суғурта, ки дар Тоҷикистон ба амал омад, аз рӯи гузариш аз иқтисодиёти социалистӣ ба иқтисоди бозорӣ ба назар мерасад. Дар давраи шуравӣ, тамоми низоми суғурта давлатӣ буд, яъне давлат ягона ширкат дар бозори суғурта буд. Аммо бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ислоҳот дар соҳаи суғурта шуруъ гардид. Ин шомил сохтани усулҳо ва воситаҳои нави суғурта, инчунин таъсис додани низоми танзими давлатии он барои ба роҳ мондани бозор буд. Акнун дар Тоҷикистон, низоми суғурта шакли навро қабул кардааст, ки дар он моликият омехта — давлатӣ ва хусусӣ аст ва моликияти хусусӣ нақши муҳимтарро мебозад. Ин нишон медиҳад, ки агар пештар суғурта пурра давлатӣ буд, ҳоло он ба як қисми бозор табдил ёфта, дар он ширкатҳои давлатӣ ва хусусӣ фаъолият меkunанд. Аммо, шаклҳои муносири низоми суғурта моҳиятан аз шаклҳои пешини он “бегона” нестанд, бисёре аз унсуру механизмҳои татбиқи он шабоҳат доранд. зеро, ҳар низоми

институтсионалии нав аз аломатҳои низоми пешин мерос мегирад ва яқоя бо институтҳои нав арзи вуҷуд мекунад.

Бояд таъкид шавад, ки рушди нумӯи суғуртаи тичоратӣ, ки дар низоми муосир бо истифодаи усулҳо ва стандартҳои нав, ки аз таҷрибаи байналмилалӣ бароварда шудааст, ба рушди худ идома медиҳад. Вай имконият медиҳад, ки принципҳо ва усулҳое, ки қаблан барои бозорҳои суғуртаи хориҷӣ хос буданд, акнун дар системаи маҳаллӣ ҳам амалӣ шаванд, ки ин онҳоро муосир ва самаранок мекунад. Ин ҳамчунин ба ворид кардани усулҳои нав барои ҳисоб кардани захираҳои суғурта ва таносуби активҳо ва уҳдадорихои ширкатҳои суғурта дахл мекунад, ки барои беҳтар кардани фаъолияти ширкатҳои суғурта, махсусан дар соҳаи суғуртаи ҳаёт кумак мерасонад. Ин раванд ва кӯшиши ворид кардани усулҳои нав ва принципҳои муосир, мусоидат мекунад, ки низоми суғурта ба талаботи мавҷуда ва стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ гардад.

Татбиқи инноватсияи институтсионалӣ имконият дод, ки мушкилоти қобилияти пардохти ташкилотҳо возеҳтар шаванд, ҷорисозии низоми озмоишшуда ба мақомоти назоратӣ имкон дод, ки хавфи иҷро накардани уҳдадорихоро аз ҷониби ташкилотҳои суғурта воқеитар бинанд. Инноватсияҳои институтсионалӣ сифати неъматҳои ҷамъиятиро доранд, зеро самараи онҳоро ҳамаи иштирокдорони муносибати суғурта ба даст меоранд ва ҳамин тариқ, аз ин неъмат ба як фард дастрасу дигарон маҳрум шудан ҷой надорад [195, с. 41].

Рушди низоми суғурта дар кишвар бо истифода аз таҷрибаи маҳаллӣ ва амалӣ кардани таҷрибаи байналмилалӣ сурат мегирад. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як кишвар системаи суғуртаашро бо назардошти хусусиятҳо ва шароити ҳеш ба роҳ мемонад. Одатан, беҳтар кардани фаъолияти системаи суғурта ба татбиқи усул ва принципҳои нави идоракунӣ, ки ба самаранокии иқтисодӣ нигаронида шудаанд, вобаста аст. Аммо на ҳама вақт қоидаҳо ва меъёрҳои нави амалигардида натиҷаи дилхоҳро медиҳанд. Он чизе, ки дар як шароит ё дар гузашта самараовар буд, метавонад дар шароити дигар ё вақти дигар

натиҷаи мусбат надихад, зеро вазъияти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар тағйир меёбад.

В. М. Полтерович мегӯяд, ки бисёре аз ислоҳот шикаст мехӯранд, зеро дар чараёни амалӣ кардани онҳо кӯшиш мекунанд, ки институтҳои пешрафтаи муосирро, ки дар кишварҳои дигар ҷиҳати дигар кор мекунанд, ворид кунанд. Аммо барои фаъолият кардани ин институтҳо шароити мувофиқ, ба монанди қонунгузорию дуруст, инфрасохтор ва фарҳанги мувофиқ зарур аст. Бидуни ин шароити зарурӣ ҳатто муассиртарин институтҳо низ наметавонанд дуруст кор кунанд, ки ин сабаби ноком шудани ислоҳот мегардад [168, с. 4]. Бинобар он, дар марҳилаи нави рушди мамлакат ва сураъти гирифтани парметрҳои иқтисодии бозорию рушдбанда мукммалгардонии механизмҳои ҳамоҳангсозии институтҳои танзими давлативу институтҳои худтанзими бозорӣ муҳимият пайдо менамояд.

1.2. Хусусиятҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта ва системаи институтсионалии он

Танзими давлатии фаъолияти суғурта ба системаи институтсионалӣ, ки аз маҷмуи меъёру қоидаҳо ва механизмҳои амалигардонии ҳадафҳои вазифаҳои дахлатпазирии давлатро дар соҳа таъмин мекунанд, таъсир мекунад. Би системаи институтсионалии танзими давлатии фаъолияти суғурта маҳдудиятҳои расмӣ (қонунҳо, қоидаву меъёрҳои расман тасдиқшуда) ва ғайрирасмӣ (анъанаҳои наонавишта, қолабҳои тафаккур ва рафтор, арзишҳои ахлоқи касбӣ, ғояҳои иштирокдорони муносибати суғурта ва ғ.), ки ба иҷрои вазифаҳои танзими давлатӣ мусоидат мекунанд. Унсурҳои муҳими системаи институтсионалии танзими давлатии фаъолияти суғуртаро сохтори институтсионалӣ ташкил медиҳад. Охири аз маҷмуи институтҳои бо ҳам алоқаманду якдигарро иловакунанда иборат аст, ки ба «қоидаҳои бозӣ» ё «меъёрҳо» асос ёфтааст. Сохтори институтсионалӣ сифати динамикӣ дорад, доимо дар ҳаракат аст, “қоидаҳо”-и қаблӣ барҳам мехӯранд ва наваш пайдо

мешавад, ниҳодҳои ғайрирасмӣ ба сатҳи расмӣ мебароянд ва баръакс. Ҳамин тариқ, дар чараён мукамалгардии механизмҳои танзими давлатӣ рӯйи кор меояд. Кори сохтори институтсионалӣ самаранокии системаи институтсионалиро муайян менамояд. Вай ҳамчун механизми ташкилӣ вазиҳои тақсимот, ҳамоҳангсозӣ ва назоратро бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои танзими давлатӣ ба иҷро мерасонад. Пайваста бо рушди бахши суғуртаи иқтисодӣ сохтори институтсионалии танзими давлатии мутараққӣ низ пайдо шуда, шакли афзалиятноки ҳамоҳангсозии фаъолияти суғуртаро бо афзалиятҳо ва ҳадафҳои марҳилаҳои рушди иқтисодӣ мувофиқ месозанд. Маҳз тавассути онҳо усулҳои даҳлати мустақиму ғайримустақими давлат ба фаъолияти суғурта амалӣ мегарданд ва ҳамин тариқ, сиёсати матлуби иҷтимоиву иқтисодии давлат бидуни зарари калон дар низоми иҷтимоиву иқтисодии мамлакат татбиқ кунанд.

Аз тарафи дигар, бо истифода аз сохтори институтсионалӣ давлат зиддияту тазод ва низоми институтсионалии танзими давлатиро дар бахши суғуртаи иқтисодӣ ҳал менамояд. Ин раванд дар натиҷаи таҳкими меёру қоидаҳо ва ҳамоҳангсозии фаъолият сурат мегард. Эҷоди сохтори муассири сохтори институтсионалии танзим, эҷоди меёрҳои ташаббусӣ ва созишҳои мутақобилаи иштирокдорони муносибати суғурта, агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта фаъолияти пурсамари субъектҳои бахши суғуртаи иқтисодӣро таъмин менамоянд. Бо фаъолияти ҳадафмандонаи давлат ҷанбаҳои расмӣ фаъолияти суғурта дар натиҷаи муайян намудани қоидаҳои бунёдгузори идоракунондаи мубодила ва риояи онҳоро мавриди тағйир қарор дода иқтисодӣ рушди ташкилотҳои суғурта рӯйи кор меоянд. Тағйироти лозимии меёрҳои расмӣ тавассути ислоҳоти ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ, ки дар сатҳи марказӣ амалӣ мешаванд, сурат мегарданд. Танзими давлатӣ бар асоси шаклҳои таъмини институтсионалӣ, ки дар ҷадвали 1.1. нишон дода шудааст, амал мекунад.

**Чадвали 1.1. — Шаклҳои таъмини ниҳодии низоми танзими
фаъолияти сугуртавӣ**

Шакли зоҳиршавӣ	Сатҳи зоҳиршавӣ	Мазмун	Василаҳо
Назариявӣ-методологӣ	Абстрактӣ	Асоси назариявӣ – иқтисоди институтсионалӣ	Институт, меъёр, қоида, муҳити институтсионалӣ, низоми институтсионалӣ ва ғ.
Сохторӣ функсионалӣ	Амалӣ	Ширкаткунандагони раванди танзим	Ташкилот, корхона, танзимгар, ширкат, миёнарав, истеъмолгар ва ғ.
Иттилоотӣ-ташкилӣ	Зехнӣ	Ҳамкориҳои ширкаткунандагони раванди танзим ва шаклҳои он	Қонун, қарор, дастур, меъёр, шартнома, қарордод, созишнома ва ғ.

Сарчашма: [305, с. 51]

Ғайр аз таъсири давлат, тағйироти тасодуфии институтҳо метавонад таъсири назаррас ба рушди иқтисодиёт дошта бошад. Дар лаҳзаҳои муҳим ҳодисаҳои тасодуфӣ ё кризисҳо метавонанд ба системаи иқтисодӣ таъсири шадид расонанд. Масалан, агар якҷанд омили манфӣ ҳамзамон рушд кунанд, ин метавонад ба бӯҳрони иқтисодӣ оварда расонад. Намунаи равшани ин бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ дар солҳои 2008-2009 мебошад, ки аввалан, кишварҳои алоҳидаро тағйир дод ва сипас, тамоми иқтисоди ҷаҳониро фаро гирифт, ки барои иҷрои тағйирот дар институтҳо, хусусан дар соҳаи молия, зарурат пайдо шуд. Дар натиҷаи ин бӯҳрон даҳлати давлат ба иқтисодиёт зарур гашт. Ба ҳамин тартиб, тағйирот дар дигаргунсозӣ, модернизатсияи институтҳои қаблан амалкунанда ва таъсиси институтҳои нави танзим ба вуҷуд омад.

Динамикаи сохтори институтсионалии танзими давлат дар соҳаҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки тағйироти самарабахши он ба тағйирот дар қисмҳои таркибии системаи иқтисодӣ вобаста аст. Агар давлат қоидаҳои расмиро дар асоси ислоҳоти пурраи институтҳо тағйир диҳад, ин боиси эҷоди барномаҳои дар соҳаи иқтисодиёт мегардад. Вале институтҳои ғайрирасмӣ (тағйирот дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки на дар қонунҳо, балки дар амалҳои рӯзмарра ва тафаккури мардум ба вуҷуд меоянд) тадриҷан ба

вучуд меоянд, ки аз рушди табиӣ онҳо, бе таъсири доимии қонунҳо ва қоидаҳои расмӣ ба амал меоянд. Ин тағйиротҳо, ки дар шуури мардум ҳангоми иҷрои амалиёти иқтисодӣ ба таври нодид ва бидуни огоҳии кӯтоҳмуддат ба амал меоянд, дар ниҳоят рафтор ва муносибатҳоеро бо сабаби беҳдошти ғоида ва хоҳиши харочот дар тафаккури иштирокдорони ҷомеа ташаккул медиҳанд. Фарҳангу ахлоқи мубодилаи қорӣ аз маҷмуи қоидаҳои ғайрирасмӣ иборат аст ва одатан, қоидаҳову маҳдудиятҳо унсури фарҳанги миллиро инъикос менамояд. Чунки фарҳанг оҳиста тағйир меёбад, аксарияти арзишҳо ва меъёрҳои ғайрирасмӣ дар якҷанд наслҳо боқӣ мемонанд. Аммо, институтҳо, ки хусусияти динамикӣ доранд, бо самти умумии рушд алоқаманданд.

Ин маънои онро дорад, ки принципҳо ва равишҳо, ки барои рушди бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла бахши суғурта, татбиқ мешаванд, низ дар шароити иқтисоди бозорӣ тағйир ёфтаанд. Бо дигар сухан, рушди бахши суғурта дар иқтисоди бозорӣ боиси пайдо шудани тасаввуроти нав дар бораи тарзи ташкили ин соҳа ва пешбурди соҳибқорӣ шудааст. Ин тағйирот боис гардидааст, ки тарзи қаблӣи идоракунии ва назорати суғурта дигаргун шавад. Дар натиҷа, ширкатҳои суғуртавӣ маҷбур шуданд, ки бо истифода аз усулҳои нав, ба шароити бозорӣ мутобиқ шаванд ва стратегияи худро бо талаботи нави иқтисодӣ мутобиқ гардонанд.

Ин дахл дорад, пеш аз ҳама, бо амалияи муоширати қорӣ ва бастанӣи контрактҳо ҳамчун институти муҳимми бозорӣ ва иҷро намудани тамоми бандҳои он ва дигар унсурҳои ташкили муносибатҳову фаъолияти суғурта ва бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ.

Ба тағйироти институтсионалӣ на танҳо ҳолати рушди бахши суғуртаи иқтисодӣ, балки ҳолати таназзули он низ таъсир мерасонад. Агар дар вазъияте, ки дар он сохтори мавҷудаи институтсионалӣ қобилият надошта бошад, ки ҳамохангсозии фаъолияти агентҳои бахши суғуртаро ба иҷро расонад, пас зарурати таҷдиду бозсохторкунии он ба миён меояд. Пайваста бо сатҳи мушкilotи дар ин бахш миқёси тағйироти низому сохтори институтсионалӣ васеътар мешаванд. Тағйироти сохтории бахши суғуртаи

иктисодиёт, ки бар асари ноустувории молиявӣ ва дигар падидаҳои бухронӣ руҳ медиҳанд, ба бознигарии сохтори институтсионалиро дар самти эҷоди низоми муассиртари танзим тақозо менамояд.

Тағйир ёфтани муносибатҳои иқтисодӣ вобаста ба гузариши ба сатҳи иқтисоди бозории рушдбанда сабаби тағйироти сифати дар низоми танзими давлатӣ мебошад. Гузариш ба марҳалаи нави рушд, бахусус ба марҳалаи саноатикунонии босуръат дар асоси ҷалби сармоягузориҳо (солҳои 2021-2025), ки барои иҷрои ин вазифаҳо бахши суғурта ҳамчун бахши муҳимми бозори молиявӣ ва сармоягузорӣ, усулу василаҳои нави танзими давлатиро талаб мекунад.

Дар таҳқиқоти низоми танзими давлатӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ, аксар вақт имконият барои дар назар гирифтани хосиятҳои муассисавӣ ва сохтори соҳаҳои алоҳида ва низоми танзим вуҷуд надорад. Ин масъалаҳо барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла бахши суғурта, дахл доранд. Аз ин лиҳоз, барои фаҳмидани равандҳои иқтисодӣ таҳқиқот бояд на танҳо дар сатҳи умумии иқтисодиёт (макроиқтисодӣ), балки дар сатҳи бахшҳои алоҳида (мезоиқтисодӣ) ва ҳатто, дар сатҳи институтҳои мушаххас (бонкҳо, ширкатҳои суғуртавӣ ва ғайра) анҷом дода шавад. Дар шароити муосир, ки ташкилотҳои гуногуни молиявӣ — бонкҳо, муассисаҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ҳамкорӣ зичтар доранд ва маҳсулоти онҳо бештар муттаҳид мешаванд, танзими анъанавии ҳар як соҳа ба танҳои самаранок намешавад. Аз ин рӯ, зарурати таҳияи низоми танзими молиявии байнисоҳавӣ ба миён меояд, то ки тамоми ин равандҳо дар сатҳи комплексӣ ва ҳамоҳанг идора карда шаванд.

Дар олами илмӣ мамлакат муаммоҳои илмӣ танзими бахши суғуртаи иқтисодиёт дар сатҳи кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Сарфи назар аз он ки олимони ватанӣ ҷанбаҳои гуногуни танзими давлатии бахши суғуртаро таҳқиқ кардаанд, аксарияти онҳо бештар ба назорати фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ ва қобилияти пардохти онҳо тамаркуз намудаанд. Ин равиш бештар ба масъалаҳои техникӣ марбут аст ва на ба назарияи умумии танзими давлатии

иқтисод. Баъзе таҳқиқотҳо ба масъалаҳои танзими фаъолияти суғурта, ташкили суғуртаи ҳатмӣ ва ворид намудани шаклҳои нави он равона шудаанд. Ҳамчунин, нақши давлат дар ин равандҳо низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [343, с. 10]. Аммо, гарчанде ки ҷанбаҳои алоҳидаи танзими давлатӣ дар баҳши суғурта омӯхта шудаанд, то ҳол таҳқиқоти ҳамачониба дар бораи сохтори институтсионалии ин танзим анҷом дода нашудааст. Яъне, масъалаи он ки чӣ гуна давлат бояд тамоми низоми суғуртаро ба таври муассир идора кунад, ҳанӯз ба таври пурра таҳлил нашудааст. Ҳол он ки баҳши суғурта бо фаъолияти серқишраи худ дар системаи молиявии иқтисодиёти мамлакат заминаи институтсионалии мураккабу пурҳаракатро доро мебошад.

Вақте ки бозори суғурта дар натиҷаи ислоҳоти институтсионалӣ ва бозорӣ озодтар шуд, ширкатҳои суғуртавӣ бо мушкилоти гуногун рӯ ба рӯ гардиданд. Онҳо маҷбур шуданд, ки ба шароити нави бозорӣ мутобиқ шаванд, ба тағйироти талаботу пешниҳод дар бозори суғурта воқуниш нишон диҳанд ва бо ноустувории молиявӣ мубориза баранд. Ин омилҳо сабабҳои асосии муфлисшавии бисёре аз ташкилотҳои суғуртавӣ гардиданд. Ин вазъият ниёз ба танзим ва дастгирии давлатро пайдо намуд. Дар оғози соҳибқории суғурта меъёрҳои танзимкунандаи муассир вучуд надошт, бинобар он, фаъолияти ташкулоти суғурта дар доираи маҳдуд ва ё танги чорчӯби дахлдори қонунгузорӣ қарор дошт, ки барои воридшавии агентҳои ғайрикасбӣ ба бозори хизматрасониҳои суғурта монеъ шуда наметавонист. Ба ибораи дигар, асосҳои институтсионалии суғурта дар сатҳи зарурӣ рушдёфта набуданд ва ҷавобгӯи талаботи объективии иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа набуданд. Бинобар он, суғурта ҳамчун институти муҳимми ҳам иқтисодиву ҳам иҷтимоӣ, аз қабili батанзимдарорӣ ва эҷоди сохтори муносибатҳо, коҳиш додани хавфу хатарҳо, таҳдидҳо ба таъмини амнияти иҷтимоиву иқтисодиро иҷро намекард.

Пас аз солҳои 2010 пайваста бо рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат сохтори институтсионалии расмӣ - санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор, як қатор санадҳои қонунгузории соҳаи суғурта қабул шуданд ва баҳши суғуртаи кишвар шакли институтсионалии мустақилро дар низоми умумии иқтисодиву

иҷтимоии ҷомеа пайдо намуд. Вобаста ба ин тамоюл бахши суғуртаи иқтисодиёт ба як объекти мустақили танзими давлатӣ ва аз ин рӯ, ба предмети мониторингу таҳлил табдил ёфт. Имкон ҳам пайдо шуд, ки бо андозаи муайяни абстраксия раванди танзим дар сатҳи макроиқтисод тамсилагирӣ карда шуда, зарурат, шаклу усулҳои асосии он муайян карда шаванд.

Сабабҳои талабкунандаи танзими давлатии фаъолияти суғурта ба хусусиятҳои сохтории соҳаи суғурта марбутанд. Ба ибораи дигар, кӯшиши танзими давлатӣ дар ин соҳа бо чанд омил ва мушкилоте, ки дар низоми суғурта вучуд доранд, алоқаманд аст. Барои мисол:

1. Мавҷуд набудани рақобати солим: агар рақобат дар бозори суғурта дуруст ва солим набошад, ин метавонад ба камбудии интихоби хуб барои муштариён ва инчунин нобаробарии имкониятҳо барои ширкатҳои суғурта оварда расонад.
2. Маълумоти нокифоя: барои баъзе ширкатҳо ё одамон маълумоти дуруст ва мукаммалӣ бозор вучуд надорад, ки барои қабул кардани қарорҳои дуруст дар бораи суғурта зарур аст.
3. Хароҷоти баланд: суғурта боиси хароҷоти зиёд барои ширкатҳо ва муштариён мегардад, ки метавонад хизматрасониҳоро гарон ва дастрасиро душвор созад.
4. Манфиати ҷамъиятӣ: суғурта, ҳамчун як манфиати умумӣ, бояд барои ҳамаи мардум дастрас бошад ва барои фарогирии он бояд танзими давлатӣ вучуд дошта бошад.
5. Таъсири омилҳои берунӣ: таҳаввулот ё омилҳои берунӣ (масалан, сиёсат ё муносибатҳои байналмилалӣ) метавонанд ба бозори суғурта таъсир гузоранд, ки танзими давлатӣ барои мувофиқ кардани онҳо зарур аст.
6. Амнияти миллии давлат: суғурта метавонад ба амнияти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар таъсир расонад, барои ҳамин, танзим кардани ин соҳа барои ҳимояи манфиатҳои кишвар зарур аст.

Дар бозори суғурта рақобати солим ва мукаммал дар амал як қадар мушкил аст, чунки дар ин бозор талабот ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба

таври махсус ва вобаста ба хусусиятҳои суғурта ташкил мешаванд. Вақте ки бозорҳои мол ва хизматрасониҳо одатан дар асоси ба талабот ҷавобгӯ будан ва таъмини пешниҳоди муносиб ғаёлият мекунад, бозори суғурта як шеваи фарқкунанда дорад. Вижагӣ хоси бозори суғурта он аст, ки талабот аксар вақт аз ҷониби ҳуди суғуртакуанда (клиент) муайян мешавад, яъне он шахс, ки меҳодад суғурта шавад, қарор медиҳад, ки чи гуна ва кай ба суғурта ниёз дорад. Ин маънои онро дорад, ки талабот дар бозори суғурта на танҳо аз раванди қўшиш ва муҳити бозорӣ, балки дар натиҷаи тасмимоти шахсони алоҳида, ки бо манфиат ва эҳтиёҷоти худ ба суғурта ворид мешаванд, ташкил ёфтааст. Дар бозори хизматрасониҳои суғурта номувофиқии (асимметрияи) иттилоотӣ ба таври возеҳ ба назар мерасад. Номувофиқии иттилоотӣ — ин як масъалаи воқеӣ дар бозори суғурта мебошад, зеро ширкатҳои суғуртавӣ аксар вақт маълумоти комил дар бораи мизочони худ надоранд, ки ин метавонад ба баҳодихии нодурусти хатарҳо ва дар натиҷа, ба қатъ шудани ҳамкорӣ ё пўшида нашудани шартномаҳо оварда расонад. Барои қўшиш додани ин хатарҳо, ширкатҳои суғуртавӣ бояд иттилооти дуруст ва пурра дар бораи мизочони худ дошта бошанд, ки ин ба идоракунии самараноки хатарҳо ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда мусоидат мекунад. Дар натиҷаи ин ҳодисот тамоюли болоравӣ ва ё афзоиши хароҷоти трансаксионӣ мушоҳида мешавад, ки паст намудани сатҳи онҳо ба воситаи назорати давлатӣ сурат гирифтаниш мумкин аст.

Чуноне ки маъмул аст, бозори озод наметавонад мувозинатро ҳамеша таъмин кунад, бинобар он, зарурати танзими манфиати иштирокдорони он тавассути даҳолати давлат ба миён меояд. Сифати иҷтимоӣ ғаёлияти суғурта низ зарурати танзими давлатии суғуртароо дар назар дорад. «Агар танзими давлатӣ набошад, ё камбудӣ дошта бошад, ҳар ғаёли бозор ба осонӣ манфиати худро болотар аз манфиати суғуртакунон меғузорад» [238, с. 50].

Нақши суғурта ҳамчун неъматӣ ҷамъиятӣ нишон медиҳад, ки ғаёлияти суғурта аҳаммияти иҷтимоии бузург дорад ва тақсмоту азнавтқсим қардани

он тавассути давлат анҷом дода мешавад. Дар қатори шароити асосии таъмини амнияти иқтисодии ҷомеа, танзими давлатӣ қарор мегирад.

Муаммоҳои номбаршуда ва мураккабии онҳо таҳқиқи амиқу фарогирро тақозо менамояд. Чаро ки ин муаммо мавриди таҳқиқи васеъ қарор нагирифтааст ва дар майдони баҳсҳои илмӣ воқеъ мебошад. Дар шароити бозори рақобатпазир ва рушдбанда омилҳои берунӣ, ба монанди ҳузури ширкатҳои суғуртавии хориҷӣ, метавонанд ба бозори дохилӣ таъсир гузоранд. Ширкатҳои хориҷӣ метавонанд шартҳо ва маҳсулоти ҷолибтар ё дастрастар пешниҳод кунанд, ки ин метавонад мардумро ба истифодаи хизматрасониҳои онҳо майл кунанд. Дар натиҷа, ширкатҳои суғуртаи маҳаллӣ муштариёни худро аз даст медиҳанд, ки ин боиси коҳиши рақобатпазирии онҳо мегардад. Дар чунин ҳолатҳо ширкатҳои маҳаллӣ бояд барои нигоҳ доштани муштариён ва нигоҳ доштани рақобатпазирии худ такмилиоти нав ё беҳтарро ворид кунанд. Дар маҷмӯъ, рақобат бо ширкатҳои хориҷӣ метавонад мавқеи тичорати маҳаллиро суст кунад, агар он натавонад хизматрасонии босифат ва дастрас пешниҳод намояд.

Дар соҳаи суғурта ҳузури бозингарони хориҷӣ ё ширкатҳои калонтар метавонад мавқеи субъектҳои иқтисодиро мустақкам намуда, рушди онҳоро ҳавасманд созад – ин таъсири мусбат аст. Аммо, агар ширкатҳои суғурта сиёсати нархгузориҳои монополиро пеш баранд, он метавонад ба таъсири манфӣ оварда расонад. Дар чунин ҳолат агентҳои суғуртавӣ маҷбур мешаванд дар шароити хароҷоти баланд фаъолият кунанд, ки дар натиҷа боиси боло рафтани арзиши хизматрасониҳои суғуртавӣ барои мизочон мегардад. Аз ин рӯ, рақобат метавонад ғоидаовар бошад, аммо агар танзими нархҳо мавҷуд набошад, он метавонад барои тамоми бозор мушкілот эҷод кунад. Пешгирӣ ва бартараф намудани самарҳои манфӣ дар фаъолияти агентҳои бахши суғурта, бозори хизматрасониҳои суғурта сабаби асосии танзими давлатӣ мебошад.

Вобаста бо фаъолияти суғурта усул, шакл ва василаҳои танзими давлатии он ташаккул меёбад. Дар натиҷаи набудани равшанӣ дар таъриф ва шаклҳои танзими давлатии соҳаи суғурта метавонад ба мушкілот дар татбиқи

механизмҳои муассири танзим оварда расонад. Соҳаи суғурта тавачҷуҳ ва диққати махсусро талаб мекунад, зеро он хусусиятҳои хоҳе дорад ва роҳҳои умумииктисодӣ, ки одатан дар соҳаҳои дигар истифода мешаванд, метавонанд ин хусусиятҳоро намоён наkunанд. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки таҳқиқот ва қарорҳои, ки ба танзими давлатӣ дар соҳаи суғурта дахл доранд, махсусияти ин бахшро инъикос намоянд ва танҳо бо усулҳои умумииктисодӣ маҳдуд нашаванд.

Хусусиятҳои вижагии соҳаи суғурта ҳамчун ҷузъи баҳши молиявии иқтисодиёти мамлакат бояд ба таъйини ҳадафҳои танзими давлатӣ тавассути истифодаи шакли усулҳои танзим ба назар гирифта шавад. Хусусияти фаъолияти суғуртаи миллий пайваста бо таъсири арзишу ниҳодҳои ғайрирасмии таърихан ташаккулефта ба шаклگیری сохтору шаклҳои танзими давлатӣ таъсир мегузорад, ки дар мавриди тарҳрезии сохтори институтсионалии танзими давлатӣ низ бояд ба назар гирифта шавад.

Дар адабиёти илмӣ таснифи ягонаи усулҳо ва шаклҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта вучуд надорад ва ҳамчунин дар ин масъала ҳамдигарфаҳмии умумӣ нест. Барои фаҳмидани ин, аввал бояд мафҳумҳои «усул» ва «шакл» аниқ қарда шаванд. Усул ё метод — ин “роҳи расидан ба ҳадаф ё иҷрои вазифа аст,” [75, с. 406] маънидод мешавад ва шакл — ин “ифодаи зоҳирии мазмун аст” [83, с. 140]. Ба ин маънӣ, агар усулро маҷмуи амалҳо ҳисоб кунем, шаклро метавон ҳамчун воситаи амали усули муайян ба назар гирифт. Вақте ки суҳан дар бораи танзими фаъолияти суғурта меравад, усулҳо дар шаклҳои гуногун истифода мешаванд. Танзим метавонад мустақим ё ғайримустақим бошад. Усули мустақим ба эҷоди институтҳои махсуси давлатӣ ва таҳияи қоидаҳо ва меъёрҳои равшани танзими фаъолияти суғурта дохил мешавад.

Дар ин ҳолат, ин институт ҳам хусусиятҳои иқтисодӣ ва ҳам ҳуқуқиро дар бар мегирад. Масалан, суғуртаи ҳатмӣ як намуди танзими мустақим аст, ки дар он муносибатҳо бо қоидаҳои иқтисодӣ, ки талаб мекунад одамон бояд суғурта шаванд, мувофиқанд. Аммо амалӣ кардани ин талабот ҳамчун як

низомии ҳуқуқӣ, бо тасвиби қонунҳо ва санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, ки шартҳои суғуртаи ҳатмиро мукаррар мекунад, сурат мегирад.

Аломатҳои хоси институти суғурта дар ҷадвали 1.2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.2. — Аломатҳои хоси институти суғурта

Аломати хос	Зухурот
Навбӯи теъдоди субъектҳои, ки фаъолиятшонро меёри танзим мекунад	Субъектҳои муносибатҳои суғуртаи: ташкилоти суғурта, миёнаравҳо, намоёндогони зерсохтори суғурта ва шарикони онҳо
Соҳаи тасмимگیرӣ, фаъолият ё муносибатҳои мутақобилаи субъектҳо, ки онҳоро меёри ба танзим мебарорад	Фаъолияти суғуртаи
Замони пайдошавӣ, давраи устувории институт	Санаи аниқи пайдоишаш муайян нашудааст
Дараҷаи расмияти институт	Қонун, меёри, қоида, фармонҳои миллий ва дигар санадҳои зерқонунӣ, созишномаву санадҳои байналмилалӣ
Навбӯи механизмҳои иттилоъдиҳии бевосита, ки институт- меёри мазкур ба онҳо дахл дорад	Нашр дар матбуот, ҷойгирнамоӣ дар интернет
Навбӯи механизмҳои назорати бевосита аз болои риояи меёрҳо	Низоми назорат

Сарчашма: Ҷадвалро муаллиф дар асоси аломатҳои пешниҳоднамудаи [137, с.345] таҳия кардааст.

Усулҳои ғайримустақим бошад, ба объекти танзим – субъектҳои бахши суғуртаи иқтисодиёт бевосита тавассути таъсир ба муҳити берунии фаъолияти субъектҳо таъсир расонида мешавад. Ба ибораи дигар, дар муҳити берунӣ институтҳо ташкил карда мешаванд. Дар доираи амали онҳо ба фаъолияти ташкилотҳои суғурта таъсир расонида мешавад ва фаъолияти онҳо ислоҳ карда мешавад. Усулҳои ғайримустақим низ чун усулҳои таъсиррасони мустақим тавассути таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд. Ҳамин тариқ, усулҳоро низ дар низоми инструментҳои танзими давлатӣ метавон ба мустақиму ғайримустақим тақсим намуд. Бояд қайд кард, ки аксарияти усулҳои ғайримустақим сифати маъмурӣ доранд.

Ҳадафи асосии мо, ки таснифи усулҳо мебошад, бинобар он, ба тафсилу тақсими усулҳои мустақиму ғайримустақим кам тавачҷуҳ дода, таъкид менамоем, усулҳои таъсиррасонии давлат вобаста ба меёрҳои мушаххаси танзим вобаста ба соҳаи муносибатҳои танзимшаванда тасниф дода шавад. Ин

таснифот метавонад барои мурратабсозии шаклҳои танзими давлатӣ дар алоқамандӣ бо усули муайян имконияти васеъ фароҳам оварад.

Методҳои танзими мустақими давлатии соҳаи суғурта метавонанд ба якчанд самтҳои калидӣ тақсим шаванд: маъмурият, банақшагирӣ ва танзим.

1. Маъмурият — ин муайян кардани шароити берунии фаъолияти ширкатҳои суғурта аст, яъне таҳияи қоидаҳое, ки фаъолияти онҳоро танзим мекунанд. Ин раванд имконият медиҳад, ки қонунҳо ва меъёрҳои мавҷударо муқаррар кунанд, ки ширкатҳо бояд мувофиқи онҳо амал кунанд.

2. Маъмурияти иқтисодӣ — ин шомили даҳолати фаъол ва бевоситаи давлат дар соҳаи суғурта тавассути мақомоти дахлдор барои таъмини фаъолияти самараноки бозори суғурта аст.

3. Банақшагирӣ — ҳам стратегӣ ва ҳам тактикӣ кумак мекунад, ки давлат самтҳои асосии рушди соҳаи суғуртаи иқтисодиётро муайян кунад, ки ин ба рушди устувор ва устувории бахш мусоидат мекунад.

Дар низоми танзими давлатӣ танзими фаъолияти молиявии ташкилотҳои суғурта нақши калидӣ дорад. Айни замон фаъолияти бахши молиявии ташкилотҳои суғуртаи мамлакат зери назорати давлат қарор дорад. Институти назорат метавонад танзими молиявии ташкилоти суғуртаро маҳдуд намояд. Зеро аз доираи усули мазкур маблағгузориҳои давлатӣ, танзими пулиро қарзӣ, андозӣ ва дигар намудҳои танзими молиявӣ берун меравад.

Танзими давлатии суғурта дар асоси муқаррар кардани маҳдудиятҳои маъмурӣ ё иқтисодӣ амалӣ мешавад. Маҳдудиятҳои маъмурӣ маъниашон маҳдуд кардани фаъолияти ширкатҳо ва ташкилотҳои суғуртавӣ бо тартиботи давлатӣ мебошад. Маҳдудиятҳои иқтисодӣ, дар навбати худ, шомили тадбирҳои молиявӣ мебошанд, ки монанди андозбандӣ ё субсидияҳо метавонанд фаъолияти ширкатҳои суғуртавино таъсир расонанд. Ин маҳдудиятҳо дар доираи танзими институтсионалӣ амалӣ мешаванд. Танзими институтсионалӣ ба маънои муайян кардани қоидаҳо ва меъёрҳо аст, ки таҳия ва иҷрошавии онҳо барои фаъолияти суғурта ҳатмӣ аст. Ҳангоми иҷрои ин қоидаҳо мақомоти давлатӣ як қатор назоратҳо мекунанд, ки агентҳои бозор

(шарикони суғуртавӣ) ба ин қоидаҳо риоя кунанд. Ба ин тартиб танзими давлатии суғурта бо мақсади таъмини самаранокии бозор ва ҳимояи манфиатҳои муштариён сурат мегирад. Ду намуди танзими маъмурӣ ва иқтисодӣ чудо мекунам. Танзими маъмурӣ бо ангезаи моддӣ алоқаманд нест ва ба фаъолияти ширкатҳои суғурта тавассути қоидаҳо ва дастурҳо таъсир мерасонад. Бар муқобили ин, танзими иқтисодӣ барои таъсир расонидан ба бозори суғурта бо истифода аз воситаҳои гуногун, ба монанди системаи андоз ва буҷет, сиёсати пулию қарзӣ ва гумрукӣ амал мекунад, ки имкон медиҳад, ки дар миқёси дарозмуддат ба иқтисод таъсир гузошта шавад. Дар умум, танзими иқтисодӣ самараноктар шумурда мешавад, зеро он дар дохили муҳити ширкатҳо амал мекунад, на дар муҳити берунӣ.

Ду шеваи танзими бахши суғурта - маъмурӣ ва иқтисодиро чудо менамоем. Танзими маъмурӣ бар асоси ба роҳ мондани қоидаҳо ва дастурҳо барои ширкатҳои суғурта мебошад, дар ҳоле ки танзими иқтисодӣ аз воситаҳои гуногун, ба монанди сиёсати андоз, сиёсати пулӣ ва қарзӣ барои таъсир расондан ба бозори хизматрасониҳои суғурта дар муддати дароз истифода мекунад. Танзими иқтисодӣ одатан ба ҳайси самараноктар ҳисобида мешавад, зеро он ба равандҳои дохилии ширкатҳо таъсир мерасонад, на танҳо ба шароити берунӣ. Ғайр аз ин, бо сабаби набудани як рӯйхати ягонаи методологӣ, шаклҳои гуногуни танзими давлатӣ вучуд доранд. Ин шаклҳо метавонанд қисми як системаи васеи воситаҳои танзимӣ бошанд ва вобаста ба мансубият ба як сохтори институти мушаххас пайваст шаванд. Барои муайян кардани шаклҳои танзим, муҳим аст, ки хусусиятҳои соҳаи танзим ба назар гирифта шаванд, зеро ин хусусиятҳо дар таснифи шаклҳои танзим нақши калон мебозанд.

Ғайр аз ин, шаклҳои танзими давлатӣ дар кишварҳои гуногун ё дар давраҳои таърихии мухталиф яқсон нестанд. Онҳо аз омилҳои зиёде вобастаанд, аз ҷумла рушди иҷтимоии-иқтисодӣ, тағйирот дар соҳаҳои технологӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ. Масалан, дар кишварҳои гуногун ва дар давраҳои мухталиф шакли танзими иқтисод ё суғурта метавонад вобаста ба ниёзҳо ва

шароити худ фарқ кунад. Аз ин рӯ, шакли ягонаи универсалии танзими давлатӣ вучуд надорад, ҳар як кишвар ё система метавонад шакли махсуси худро дар асоси контекст истифода кунад.

Баъзеҳо бар ин ақидаанд, ки «давлат дигар наметавонад ба иқтисодиёт, аз ҷумла ба соҳаи суғурта, бевосита таъсир расонад» [241, с. 12]. Дар айни замон, назарот дар бораи даҳолати давлат ба иқтисод метавонанд гуногун бошанд. Баъзеҳо мепиндоранд, ки даҳолати давлат озодии иштирокчиёни бозорро маҳдуд мекунад, вале дар айни ҳол, бояд фаҳмид, ки ба иқтисод омилҳои гуногун, монанди фарҳанг, таърих ё хусусиятҳои ҳар як соҳа таъсир мерасонанд. Барои идора кардани ин равандҳо давлат метавонад ду усулро истифода барад:

1. Танзими мустақим, ки маъзари онро дар татбиқи қонунҳо ва назорат ҷустан аст.

2. Танзими ғайримустақим, вақте ки давлат шароити лозимаро фароҳам меоварад ё ҳавасмандгардонихоро истифода мебарад, то ба фаъолиятҳои иштирокчиёни бозор таъсир расонад.

Вобаста ба вазъият, усули мувофиқтарин барои ҳал кардани масъала интиҳоб мешавад.

Шаклҳои танзими давлатии фаъолияти ташкилоти суғурта на бо институтҳои алоҳида, балки тавассути маҷмуи институтҳои бо ҳам алоқаманду мураттабу муттаҳидшуда аз рӯйи аломатҳои муайян амалӣ карда мешавад.

Шаклҳои танзими давлатии баҳши суғуртаи иқтисодиёт дар сатҳи муайян сифати маҷмӯӣ ва муфассалу мушахасотро дорост. Озодии интиҳоби шакли танзими давлатӣ дар пояҳои меъёрҳои муносиб ба фаъолиятҳову субъектҳои муайяни танзим ва омилҳои дигар асос ёфтааст.

Давлат барои танзими соҳаи суғурта усулҳои гуногунро истифода мебарад, ки шомили муайян кардани намудҳои суғурта, назорат бар фаъолияти ширкатҳо ва таҳияи стратегияи гуногун мебошад. Ин тадбирҳо ба нигоҳ доштани суботи бозор ва ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагон кумак

мекунад. Инчунин, чунин чораҳо мавҷуданд, ба монанди назорати нархҳо, андозбандӣ, маҳдуд кардани инҳисорҳо, маблағгузориҳои давлатӣ, танзими амалиёти асъорӣ ва меъёри бозтамвил. Ҳамаи ин барои идора кардани бозори суғурта ва таъмини устувории он кумак мекунад.

Суғуртаи хатмӣ шакли расмӣ муқаррар намудани фаъолият ва ё хизматрасониҳои суғуртавӣ аст, ки ба ҳайси эмин доштани субъектҳои иқтисодиро аз хавфу хатари махсусан хавфноки иҷтимоӣ равона шудааст.

Назорати суғуртавӣ бошад, ҳамчун шакли танзими давлатӣ барои риояи қонунгузориҳои шахрвандӣ ва суғуртавӣ, шарту қоидаҳои суғурта ва ғайраҳоро амалӣ менамояд. Дар амалия чунин шакли танзими суғуртаро *ex post* меноманд. Шакли танзими *ex ante* бошад, иҷозатномадиҳии фаъолияти хизматрасониҳои суғурта, намудҳои назорати умумии соҳибкорӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёт, бақайдгирии давлатии онҳо ва назорати махсусро дар бар мегирад.

Танзими пруденсиалӣ бошад, қариб тамоми самтҳои фаъолияти молиявии ташкилотҳои суғуртаро, аз он ҷумла назорати сатҳи устувории молиявӣ ва фаъолияти сармоягузориҳои ташкилоти суғуртаро фаро мегирад. Муҳиммияти ҳоси нархгузорӣ дар фаъолияти ташкилоти суғурта вобаста ба танзими зиддимонополӣ ва ё зиддиинҳисорӣ зухур мегардад, инструменти ниҳод ва ё мақомоти назорати соҳавӣ мебошад.

Танзими зиддимонополӣ дар соҳаи суғурта хусусиятҳои худро дорад, ки онро аз соҳаҳои дигар фарқ мекунонад. Ин хусусиятҳо аз мазмуну мундариҷаи шартнома ва ё контрактҳои амудӣ ва уфуқии фаъолияти онҳо бармеояд.

Ба вазъияти бозори суғурта соҳибкорӣ дар бахши давлатии иқтисодиёт, ки ба ҳимояи кафолатноки хавфу хатарҳо ниёз дорад, таъсири ҳавасмандкунанда мерасонад. Дар ин самт ба воситаи қарордодсозии давлатӣ ҳимояи суғуртавӣ амалӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, иштироки давлат дар рӯйпӯш намудани талаф рӯйи қор меояд. Ин маънои онро дорад, ки дар баъзе ҳолатҳо давлат ба анҷом додани пардохтҳои қарзҳои ширкатҳои муфлисшуда бо истифода аз воситаҳои буҷети давлатӣ мепардозад. Ҳамчунин, давлат

метавонад барои гурӯҳҳои муайяни аҳолии суғуртаи тиббии ҳатмиро молиягузори кунад. Ин ҳама бо дастгирии давлатӣ алоқаманд аст. Илова бар ин, дар баъзе шартномаҳо ва созишномаҳо давлат метавонад ҳамчун яке аз тарафҳо ширкат кунад.

Системаи андоз, барномарезии давлатӣ, танзими асбоб ва дигар воситаҳои иқтисодӣ хусусиятҳои умумӣ доранд ва метавонанд на танҳо дар як соҳаи муайян, балки дар иқтисоди умумӣ истифода шаванд. Вобаста ба вазъият дар соҳаи муайян, онҳо метавонанд ба таври ғуногун амал кунанд.

Меъёри ғоизи қарз ва меъёри танзими асбоб нақши муҳимро дар танзими соҳа, аз ҷумла соҳаи суғурта, мебозанд. Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун мақоми танзимкунанда, аз ғоизи қарз барои таъсир расондан ба иқтисодиёт истифода мебарад, ки таъсири он на танҳо ба иқтисоди умумӣ (макроиқтисодӣ), балки ба соҳаҳои алоҳида низ (микроиқтисодӣ) мебошад.

Таснифи усулҳо, шаклҳо ва инструментҳои танзими ғаъолияти субъектҳои бахши суғуртаи иқтисодиёт, ки феълан дар амамлии мамлакатамон истифода мешаванд, дар ҷадвали 1.3. манзур карда шудааст.

Ҷадвали 1.3. Таснифи усулҳо, шаклҳо ва афзори танзими ғаъолияти суғуртай, ки ба амалии феълии кишвар асос ёфтааст

Методҳо	Наъв	Шакл	Инструментҳо
Мустақим	Маъмурикунонии иқтисодӣ (танзми давлатии хоҷагидорӣ)	Соҳибқории давлатӣ, контрастатсияи давлатӣ.	Шаклҳои ташкиливу ҳуқуқи, озмун, акредитатсия, котракт, дотатсия, субсидия, таъриф, квота ва дигар маҳдудиятҳо
		Таъминоти молиявии давлатӣ, тазими зиддиҳисорӣ	
	Институционалӣ (маъмурикунонии ҳуқуқи)	Назорат, иҷозатдиҳӣ, суғуртаи ҳатмӣ	
	Банақшагирии стратегиву тактикӣ	Барномагирӣ. Баақшагирӣ ва дурнамогирӣ	Барнома, дурнамо ва нақшаҳои индикативии ҷорӣ
Ғайримустақим	Танзими ғаъолияти молиявӣ	Назорат аз рӯи пардохтпазирӣ, ғаъолияти инвеститсионӣ, нархгузори,	Меёрҳо, лимит, андоз, имтиёз, ҷарима, пеня ва дигар

	Танзими пуливу қарзӣ ва ғ.	Танзими курси асъор ва таворрум, ставкаи бозтахмил,	андозаи заробаи бозтахмил, курси асъоли миллий ва ғ
	Танзими андозиву бучетӣ	Танзими андозбандӣ ва ғ. ,	Сатҳи даромади андозбандӣ ставкаи андоз ва ғ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [298, с. 43]

Шакли муайяни танзими давлатӣ аз маҷмуи инструментҳои мувофиқ иборат мебошад. Инструмент - ин олотест, ки барои таъмини раванди танзим истифода мешавад. Метавон ақидаеро ҷонибдорӣ намуд, ки тибқи он инструмент — ин фишанг аст [243, с. 54]. Инструмент ё фишанг — ин як унсур аст, ки барои иҷрои ягон амал истифода мешавад. Хусусият ва мустақилияти он аз дигар омилҳо онро беҳамто мегардонад ва функционалияти онро муайян мекунад. Яъне, дар контексти танзим ё идоракунии дар бораи инструмент сухан ронем, хусусиятҳои он имкон медиҳанд, ки вазифаи муайян, масалан, назорат ё тағйир додани вазъиятро ба таври дақиқ иҷро кунанд. Сатҳу сифат ва андозаи таъсири инструменти танзим ба соҳа ва ё самти фаъолият вобастагӣ дорад. Маънои гуфта ин аст, ки ба даст овардани танзими самараноки давлатӣ ғайриимкон аст, агар воситаҳои иқтисодиро ба таври пароканда ва бе низом истифода баранд. Танзим бояд хуб андешидашуда бошад ва ҳамчун як низоми ягона кор кунад, ки дар он воситаҳо якдигарро пурра намуда, таъсири худро афзун мекунанд. Масалан, танҳо ҷорӣ кардани андоз ё танҳо назорат кардани нархҳо натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Вале агар чораҳо, ба мисли танзими андозҳо, амалҳои зиддиинҳисорӣ ва банақшагирӣ якҷо истифода шаванд, онҳо якҷоя ба идоракунии самарабахши иқтисодиёт мусоидат мекунанд.

Дар адабиёти илми кишварҳои хориҷии наздик шаклу усулҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта таҳқиқу таҳлили фарогир карда шудаанд. Мисол, Ю.Л. Сплетухов таснифи усулҳои танзими давлатии соҳаи суғуртаро пешниҳод кардааст [98, с. 232]. Вай шарҳ медиҳад, ки усулҳои танзим — ин роҳҳои таъсиргузори ба ин соҳа мебошанд. Аммо дар таснифи ӯ баъзе шаклҳо, мисли назорат дар соҳаи суғурта ва танзими андоз, ҳамчун усулҳо номбар

шудаанд, гарчанде ки ба таври аслии ин шаклҳо мебошанд, на усулҳо. Бар асоси таҷриба ва таҳлили назариявӣ дар бораи равандҳои танзими соҳаи суғурта, имкон дорад, ки системаи тасниф, мурағбатсозӣ ва махсусгардонии шаклҳои танзим сохта шавад. Ин имконият медиҳад, ки муайян шавад, ки кадом усулҳо ва шаклҳо дар шароити гуногун истифода шаванд.

Дар шаклҳои танзим як зинаи мустақилият вучуд дорад, ки дар ҷаҳорҷӯби ҳар яке аз онҳо маҷмуи воситаҳо истифода мешаванд, ки ба онҳо хусусиятҳои махсуси шаклҳои танзими давлатии худро мебахшанд. Дар фаъолияти ташкилотҳои бахши суғуртаи иқтисодӣ на танҳо инструменти танзими давлатӣ таъсир мерасонад, балки институтҳои худтанзими бозорӣ ҳам қоидаву меъриҳои ҳои худро муқаррар мекунанд.

Сифати таърихӣ, расмӣ ва дорои механизми назорат будани соҳаи суғурта хосиятҳои аслии онро муайян менамояд. Таҷрибаи ҷаҳони фаъолияти суғурта дар низоми иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа тасдиқ менамояд, ки устувории институти суғурта ва ташкилоти онро мавҷудияти маҳз таъсири меъёру қоидаҳои қарордошта таъмин мекунад. Яъне, соҳаи суғурта нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ дорои сифати баландтарини институтсионалӣ мебошад, ки мукамалгардонии мунтазами технологияи институтсионалии танзими давлатии онро тақозо менамояд.

1.3. Институтҳои танзими давлативу худтанзими бозорӣ фаъолияти суғуртай ва алоқамандии онҳо

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳуҷҷатҳои стратегиву барномавии давлатӣ таваҷҷуҳи асосӣ ба таносуби оқилонаи институтҳои танзими давлатӣ ва институтҳои бозорӣ худтанзим дода мешавад. Масалан, дар ҳуҷҷати бунёдии кишварамон - Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 масъалаи «баланд бардоштани нақши усулҳои иқтисодии идоракунию ташаккул додани низоми мукамал, ки ҷавобгӯи талаботи бозор мебошад», [41, с. 28] дар мадди аввал қарор гирифтааст. Эҷоди

сохтори институтсионалии танзими давлатии баҳши суғуртаи иқтисодиёти мамлакат, ки дар он созиши институтҳои танзим ва худтанзимкунии бозорӣ рӯйи қор меояд, моҳиятан ба сифати давлати иҷтимоӣ ва низоми иқтисоди бозорӣ рӯ ба иҷтимоиёт нигаронидашуда мувофиқ мебошад. Ин усул, аз як тараф, ба амалӣ намудани сиёсати давлат ва самаранокии татбиқи он тавассути оптимизатсияи функсияҳои давлат бо истифода аз имкониятҳои альтернативии ниҳодҳои бозори хизматрасониҳои суғурта мусоидат менамояд. Аз тарафи дигар, институтҳои худтанзимкунии бозорӣ ҳамчун альтернативаи танзими давлатӣ ҳаҷми хароҷоти давлатиро барои танзим паст намуда, ба пайдоиши маҳдудиятҳои иловагӣ барои воридшавӣ ба бозор мусоидат менамоянд.

Ҳамин тариқ, инкишофи муассири иқтисодиёти суғуртаро алоқамандии оптималии миёни институтҳои худтанзимкунии бозори институтҳои танзими давлатӣ муайян мекунад.

Бояд таъкид намуд, ки марҳилаҳои рушд ва хусусиятҳои воқеии иҷтимоию иқтисодии баҳши суғуртаи иқтисодиёт ҳадафгузори танзими давлатиро дар доираи ҳамкории институтҳои танзими давлативу бозорӣ муайян менамояд. Бинобар он, таҳқиқи танзими давлативу бозорӣ фаъолияти суғурта ҳамчун зернизоми иқтисодии мамлакат истифодаи муносибати системавиро тақозо менамояд. Дар адабиёти илмӣ ватанӣ хориҷӣ доимо муносибати системавӣ ҷиҳати таҳқиқи масъалаҳои танзими давлатии баҳши суғуртаи иқтисодиёт ҳамчун системаи кушодаву мураккаб таъкид мешавад. [380, с. 53] Аммо муҳаққиқон таваҷҷуҳи худро бештар ба танзими омилҳои таъсирбахши беруна намуда, ба таъсири омилҳои дохилӣ – ниҳодҳои бозорӣ танзимкунандаи фаъолияти суғурта ва усулҳои истифодаи он дар низоми танзими давлатии диққати махсус дода нашудааст.

Дар замони муносибатҳои бозорӣ рушдбанда таъсири омилҳои беруна ба фаъолияти субъектҳои баҳши суғуртаи иқтисодиёти муосир сифати афзоянда дорад ва онҳо бештар дар фазои итилоотӣ асиметрӣ ва номуайяний қарор доранд. Бинобар он, барои аз ин маҳдудиятҳо раҳой баҳшидан, зарурати

такмили мутассили сохтори иститутсионалии танзими давлативу бозорӣ ба миён меояд. Неру, хусусиятҳо ва сатҳи таъсири шароиту омилҳои берунаро хосиятҳои худӣ объекти танзим – баҳши суғурта, пеш аз ҳама, муайян мекунанд. Рафтору муносибатҳои мутобикгардии ташкилотҳои суғурта ба шароити муҳити беруна ба дигаргардии сохторӣ ва эҷоди сохтори муносиби ба шароити берунӣ мувофиқро рӯйи майдон меорад. Суғурта, ки муҳимтарин баҳши иқтисодии давлат аст ва дар самти ҳифзи тамоми субъектҳои иқтисодӣ аз ҳодисаҳои нохуш нақши калидӣ дорад, ҷузъи муҳим дар системаи танзими иқтисодии кишвар мебошад. Айни замон, системаи танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғуртаи мамлакат, сарфи назар, ки зиёда аз 33 сол таҷриба дорад, аммо ҳанӯз дар сатҳи қонеъкунанда ташаккул наёфтааст. Дар адабии илмӣ ватанӣ ба масъалаҳои танзими давлатии бозори суғурта, ки дар он солҳои дароз бартарияти монополияи давлатӣ мушоҳида мешавад, кам таваҷҷуҳ дода шудааст.

Бинобар он, аксар вақт мафҳуми «танзими давлатӣ» ба идоракунии бевоситаи давлатии баҳши суғуртаи иқтисодӣ табдил ёфтааст. Дар марҳилаи муносири рушди муносибатҳои бозорӣ беш аз пеш зарурати ташкили системаи танзими давлативу бозории баҳши суғуртаи иқтисодӣ, ки ҳам унсурҳои танзими давлатӣ ва худтанзимкунии бозориро муттаҳид мекунанд, ба миён омадааст. Умуман, тибқи қонуниятҳои рушди низоми иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа ва рушди системавии он, амалкарди давлат ва бозорро истисно намеkunанд, балки онро мунтазам такмил медиҳанд.

Чуноне ки маъмул аст, дар назарияи иқтисодии классикӣ рушди иқтисодиро чун рушди ҳаттии пайдарҳам баррасӣ карда шуда, натиҷаи таъсири омилҳои беруна дар доираи тамсилаи «амал — натиҷа» тавсиф дода мешавад.

Дар як назарияи танзими иқтисодӣ модели абстрактӣ истифода мешавад, ки омилҳои берунӣ ва ҳодисаҳои таъсиргузorro ба назар намегирад. Ин модел системаи пӯшида ва баробарвазнро ба намоиш мегузорад, ки дар асл ба тасвири идеалӣ монанд аст, на ба вазъи воқеии иқтисодӣ. Аммо дар адабии

иктисодӣ нуктаи назари дигаре вучуд дорад, ки мувофиқи он равандҳои иқтисодӣ на ҳамеша устувор ва универсалӣ мебошанд. Рушди онҳо пай дар пай ва устувор нест, балки хосияти маҳдуд ва тағйирёбанда доранд. Ин нишон медиҳад, ки тағйирот дар равандҳои иқтисодӣ на як хатти универсалӣ ва доимӣ, балки бо маҳдудият ва номуайянии рӯй медиҳанд.

Дуруст аст системаи иқтисодӣ чун дигар системаҳои кушода бо дигар низомҳои алоқамандӣ дошта, дар табиати он хусусиятҳои нобаробарӣ ва ноустуворӣ ҷойгоҳи хос дорад. Ҳамин вазъият аст, ки муносибати нави илмӣ таҳти унвони синергетика ҳамчун самти нави тадқиқоти илмӣ рӯйи майдон омад ва барои тадқиқоти низоми иқтисодӣ, аз он ҷумла, бахши суғуртаи иқтисодӣ имконияти васеъ фароҳам овард. Муносибати синергетикӣ дар майдони тадқиқоти илми солҳои 60-уми қарни гузашта ба шарофати асарҳои Г. Хакен пайдо шуд. Ин муносибат ба таҳқиқи самараи синергетикӣ дар физикаи ҳарорат оғоз ёфта, сипас паҳншавии он дар дигар фанҳо, аз он ҷумла ҷомеашиносӣ, пеш аз ҳама, дар илми иқтисод сурат гирифт ва бархе назарияҳои классикии иқтисодиро зери шубҳа гузошт. [115, с.45]. Тадричан муносибати методологии синергетикаи иқтисодӣ дар самти таҳқиқи ҳодисоту равандҳои иқтисодӣ асоснок карда шуд. Дар доираи он низомҳои нобаробарвазн, равандҳои хосу бетартиб ва таҳаввулоти онҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифт [117, с. 15].

Соҳаи суғурта, ки қисми иқтисодиёти кушод мебошад, таҳти таъсири омилҳои гуногуни берунӣ ва дохилӣ, ба монанди тағйирот дар иқтисод, вазъиятҳои сиёсӣ, ноустувориҳои бозорӣ ва дигар қарор мегирад. Аз ин сабаб, мумкин аст дар ин соҳа номустақилии ва ноустуворӣ пайдо шавад, яъне, ширкатҳои суғурта метавонанд бо мушкilotи молиявӣ ё тағйироти талабот ба хизматрасониҳои онҳо рӯ ба рӯ шаванд. Ноустуворӣ метавонад, масалан, бо сабаби кризисҳои иқтисодӣ, тағйироти қонунгузорӣ ё ноустувориҳои бозорҳои молиявӣ рух диҳад. Ҳар як низоми иқтисодӣ, аз он ҷумла, бахши суғуртаи иқтисодиёт устувории худро дар баъзе лаҳзаҳои вақт пайдо мекунад, маҳз дар мавриде, ки унсурҳои дахлдор ва ё “механизмҳои

худтанзим” мавҷуд бошанд. [118, с. 33] Масалан, агентҳо ва ё иштирокдорони бозори суғурта маҳз тавассути механизми робитаи аксӣ бо ҳамдигар пайванд мешаванд. Аммо бояд қайд намуд, ки мавҷудият ва фаъолияти механизми робита ва ё рабобити аксии мусбат ва ё манфӣ дар баҳши суғуртаи иқтисодӣ ва ё бозори суғурта бидуни таъсири институтҳои дахлдор, ки онҳо дар доираи меъёрҳои иқтисодӣ зери таъсири даҳлати давлат тағйир меёбанд, имконнопазир аст. Давлат ҳамчун мегаинститут уҳдадор аст, барои таъмини шароити мусоиди фаъолияти амал ҷиҳати мукамалгардонии қори ин ё он институт тадбирҳо андешад. Бояд дар назар дошт, ки дар ҳар як низом, аз он ҷумла баҳши суғуртаи иқтисодиёт равандҳои худташқил, худсохт ва худтанзим асоси бунёдии рушди онҳоро ташқил менамояд. Бахусус низомҳои қушода мисли баҳши суғурта, ки дар алоқамандии доимӣ бо шароити омилҳои муҳити берунӣ қарор доранд, ҳосияти қавӣ ва хеле фароғири худташқилиро доро мебошанд, ки барои танзим ва худтанзим замина мебошад.

Тибқи ин муқаррарот, танзими давлатӣ ба ҳайси омили анғезандаи равандҳои ташқилу танзими фаъолияти баҳши суғуртаи иқтисодиёт хизмат ва ё баромад мекунад. Давлат бо механизмҳои институтҳои худ ҷуръат менамояд, ки робитаҳои вайроншавандаро барқарор намоад, инструментҳои иловағии мусоидаткунандаи робитаи аксиро ба вучуд орад. Давлат, бо истифода аз танзими ғайримустақим дар соҳаи суғурта, ширкатҳои суғуртаи давлатӣ ё ташқилотҳои махсусро таъсис медиҳад, ки вазифаҳои муҳимро дар ин соҳа ба уҳда меғиранд. Ин ба давлат имкон медиҳад, ки дар бозори суғурта даҳлат кунад ва иҷрои вазифаҳои мушаххас, ба монанди суғуртаи ҳатмӣ ё иҷрои вазифаҳои иҷтимоиро таъмин кунад. Аз ин рӯ, як бозинғари нав дар бозор ба вучуд меояд, ки ба намоёндағӣ аз номи давлат амал мекунад.

Нуфузи танзими давлатӣ вобаста ба сатҳи рушд ва ё таназзули фаъолияти субъектҳои баҳши суғуртаи иқтисодиёт тағйир меёбад. Дар маврид ва ё вазъияти бесуботиву таназзул сатҳу неруи танзими давлатӣ меағзояд, дар мавриди ҳолати аксӣ, рушди босуботи таъсири танзим заиф меғардад, ба хотире ки неруи худташқиливу динамикаи доғилии ташқилоти суғурта

бемонеа сурат гирад. Умуман, ташкили танзими оқилонаву мувофиқ, аз ҷумла раванди худташкилии муносиб қодир аст, ки рушди босуботу самараноки ташкилотҳои суғурта таъмин гардад. Интиҳобу татбиқи усулҳои танзим бояд пайваста бо таҳлилу арзёбӣ ва дарки васеи шароитҳои мушаххас сурат гирад.

Дар мамлакат соҳаи суғурта рушди номунтазам ва такрористехсоли вазъи ноустувори даврагиро хос аст. Зеро ин соҳа аз тарафи ҷомеа ва субъектҳои иқтисодӣ ҳамчун бахши муносибатҳои мутақобилаи молиявӣ сифати низоми мураккабу кушода дошта, инчунин муҳимияти он дар таъмини амнияти иқтисодиву иҷтимоӣ ва сармоягузорӣ то сатҳи зарурӣ пазируфта нашудааст. Бинобар он, дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртаи иқтисодиёт ва агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта зухуроти ноустуворӣ ва нобаробарӣ мушоҳида мешавад.

Масалан, ноустувории фаъолияти суғуртавино аз рӯйи нишондиҳандаи афзоиши даромади суғурта баҳо бояд дод: дар давраи даҳсолаи охир таносуби даромади суғурта дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ қарибки бетағйир мондааст. Номувозинатӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёт, пеш аз ҳама, дар номувофиқии талабот ва пешниҳоди бисёре аз хизматрасонҳо маҳсулоти суғурта намоён мешавад. Ин ба сатҳи пасти иштирокчиёни эҳтимолии хизматрасониҳои суғурта, камбудии фарҳанги суғуртакунӣ миёни шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, инчунин норасоӣҳо ва ношаффофияти маълумот дар бозори суғурта вобаста мебошад.

Таҳқиқи равандҳои рушд ва фаъолияти институтҳо, ки танзими суғурта дар иқтисодро ба ҳайси як системаи мураккаб ва динамикӣ ба роҳ мемонанд, барои назария ва амал муҳимияти зиёд дорад. Зеро суғурта дар иқтисод нақши муҳим дар таъмини амнияти фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни бозор мебозад, онҳоро аз таҳдидҳои гуногун муҳофизат мекунад.

Дар низоми иқтисоди бозорӣ дар асоси самтҳои таъсиррасонии давлат ба фаъолияти суғурта таъсири неруву институтҳои бозор қарор мегирад. Аз ин лиҳоз, институтҳои танзими давлатӣ бо институтҳои худташкилии бозорӣ ба

хам меоянд. Дар ин росто алоқамандии миёни бозору давлатро ба сифати алтернатива пазируфтани чандон сахҳ нест. «Давлат ва бозор зиддунақиз намебошанд» [130, с. 175]. Умуман, дар табиат намуду шаклҳои софи мутлақ вучуд надоранд ва навъу шаклҳо ҷудо аз ҳамдигар вучуд дошта наметавонанд. Қонунҳои табиат асоси шароити иҷтимоию иқтисодиро ташкил медиҳанд ва муқарароти зикргардида принципҳои ҳамзистии раванду шаклҳо ва низоми иқтисодии гуногунро муайян менамояд, таносуби байни онҳоро муайян мекунад. Бисёре аз кишварҳо ба рушди иқтисодии худ тавассути якҷоя кардани ду роҳи танзим — танзими давлатӣ ва бозорӣ кӯшиш мекунанд. Ин наздикшавӣ кумак мекунад, ки рушд устувор бошад, зеро бахшҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ бо ҳамдигар алоқаи зич дошта, ҳамкорию муназзамро ба вучуд меоранд. Вале бояд фаҳмид, ки бозор, ҳарчанд метавонад қисман худтанзим бошад, вале қомилан худро танзим намекунад. Бозор як институт аст ва барои кори дурусти он лозим аст, ки қоидаҳо ва меъёрҳои аниқ вучуд дошта бошанд. Дар замони муосир, бозорҳое, ки ба таври хуб ташкил шудаанд, самаранок мебошанд. Онҳо бе низоми ҳуқуқӣ, даҳолати ҳатмии давлат, низоми ҳуқи пардохтҳо ва тартибот ва қоидаҳое, ки сифати кор ва стандартҳоро муайян мекунанд, кор карда наметавонанд. Дар ҳолати пайдо шудани тазоду ихтилол дар системаи институтсионалии иқтисоди бозорӣ давлат ғавран барои ҳамоҳангсозии фаъолияти муштаракӣ институтҳо тадбирҳо меандешад. Барои ин кор давлат ҳам сохтори институтсионалии танзими худро мукамал мегардонад.

Дар баҳши суғуртаи иқтисодиёт мисли дигар низомҳои иқтисодӣ шаклҳои мобайнии (маргиналии) институтҳо низ вучуд дорад, ки онҳоро метавонад давлат таъсис диҳад. Ин навъи институтҳо мавқеи мобайниро дар миёни институтҳои танзими давлатӣ ва институтҳои худтанзими бозорӣ ишғол мекунанд.

Пайваста бо дарки мафҳуми худтанзим қонунгузор фаъолияти мустиқилу ташаббускоронаи соҳибкорони баҳши суғуртаи иқтисодиётро дар бозори суғурта ва вобаста бо сохтору қоидаҳои ташаққули бозорӣ стандарту

қоидаҳои фаъолияти агентҳоро муқаррар менамояд ва назоратро аз болои риояи талаботи ин стандарту қоидаҳо ташкил менамояд. Дар натиҷаи кори механизмҳои худташкилу худтанзими бозорӣ амалигардии пурраи манфиатҳои агентҳои бозори суғурта, субъектҳои бахши суғурта сурат мегирад. Чуноне ки дар боло қайд намуда будем, самарайи меъёрҳои худтанзим паст шудани харочотҳоро вобаста ба ташкили танзими давлатӣ мусоидат менамояд ва сифати ратсионалии шаклҳои идораи давлатиро таъмин менамояд. Институтҳои худташкилу худтанзим сифати мураккабӣ доранд, зеро дар онҳо усулҳои танзими маъмурӣ ва институтҳои ташкилотҳо якҷоя мавриди истифода қарор мегиранд. То сатҳи муайян ба фаъолияти институтҳои худтанзим дар санадҳои қонунӣ ё принципҳои он инъикос ёфта, фаъолияти субъектҳои бахши суғуртаи иқтисодиро танзим менамоянд, аммо на ҳамаи қоидаву институтҳои бозорӣ дар қонунгузорӣ инъикоси худро намереъбанд, ки ин вазъият мукамалгардонии мунтазами қоидаву меёрҳои расмӣ танзимро сабаб мешавад, талаб менамояд. Дар пояи таҳкиму тақвину ёфтани институтҳо ва ё меёрҳои худтанзимро мукамалгардии меёрҳои танзими давлатӣ низ таъмин кардан мумкин аст ва баръакс, бо роҳи мукамалгадонии сохтори институтсионалии танзими давлатӣ ва таъсири онҳо ба институтҳои худтанзими бозорӣ неруи созандаи охирин боло меравад. Бояд қайд намуд, ки аксаран институтҳои худтанзим дар соҳаҳои амал мекунанд, ки танзими қонуни давлатӣ маҳдуд аст ва ё вучуд надорад.

Худтанзимкунии бозор - ин шаклест, ки дар он қоидаҳо ва шартномаҳоро ҳуди иштирокчиёни бозор эҷод мекунанд, на фақат органҳои давлатӣ. Муҳим аст, ки ду мафҳумро фарқ кунем: худтанзимкунӣ ва ташкилоти худтанзимшаванда. Худтанзимкунӣ — ин мафҳуми васеътар аст, ки на танҳо амалиётро дар доираи давлат, балки равандҳое, ки метавонад бидуни дахлати органҳои давлатӣ сурат гирад, низ дар бар мегирад. Масалан, соҳибкорон метавонанд муносибатҳои худро танзим намоянд ва қоидаҳои худро эҷод кунанд.

Ташкилоти худтанзимшаванда метавонад ё дар натиҷаи интиқоли як қисм аз ваколатҳои давлатӣ ба вучуд ояд, ё комилан мустақил аз он. Одатан, ин ташкилотҳоро соҳибкорон месозанд, ки хоҳиши танзими фаъолияти худро доранд.

Махсус таъкид кардан лозим аст, ки концепсияи ташкилотҳои худтанзимшаванда бо иштироки давлат таҳия шудааст. Вақте ки чунин ташкилотҳо таъсис меёбанд, давлат самтҳои асосии фаъолияти онҳоро муайян мекунад, то ки назоратро барои фаъолияти онҳо таъмин кунад ва манфиатҳои қомеаро ҳифз намояд. Идеяи асосӣ дар он аст, ки ташкилотҳои худтанзимшаванда метавонанд маҳдудиятҳои танзими давлатӣ ва дахлати зиёди давлатро ҷуброн намоянд. Ғайр аз ин, чунин баёнот ба соҳибкорон ва иштирокчиёни бозор кумак мекунад, ки якҷо амал кунанд, ки дар натиҷа беҳтарин натиҷаҳоро ба даст меоранд, назар ба ҳолате ки онҳо ба таври алоҳида амал мекунанд. Идея дар он аст, ки ҳамкорӣ ва якҷоягии сабӣи онҳо дар ҷаҳорҷӯби чунин ташкилотҳо барои фаъолияти бештар самарабахш ва рушди бозор кумак мерасонад.

Дар натиҷаи кори ин институтҳо соҳибони манфиатҳои иқтисодӣ ба иттифоқи иттиҳодияҳо ворид мешаванд. Иттифоқи суғуртачиён намунаи чунин ташкилотҳои худмутаҷаккили дар соҳа мансуб аст, ки фаъолияти онҳо ба танзими ғайридавлатии созиши манфиатҳо равона шудааст. Ин иттифоқи номбаршуда аслан ифодагари манфиатҳои муштараки ташкилоту агентҳои муттаҳидшудаи баҳши суғурта мебошад. Яксонӣ умумӣ кардани манфиатҳо, ҳимояи онҳо дар сатҳҳои гуногун (зинаҳои гуногуни байналмилалӣ ва ватанӣ) ҳадафҳои асосии иттифоқ мебошад.

Бояд таъкид кард, ки ташкилотҳои худтанзимшаванда, ба монанди иттифоқҳои суғурта, решаҳояшонро аз ташкилотҳои ҷамъиятии аввала, монанди иттифоқҳои касаба, мегиранд. Агар дар марҳилаҳои ибтидоӣ доираи фаъолияти онҳо ва вазифаҳои ин ташкилотҳо маҳдуд буданд, акнун фаъолияти онҳо барои ҳал кардани масъалаҳои мураккаб ва гуногун равона шудааст. Имрӯз онҳо ба таҳияи стандартҳои соҳаи суғурта, пешрафти фарҳанги суғурта,

эътибори қоидаҳои суғуртакунӣ ва назорати фаъолияти соҳа машғуланд, инчунин асосҳои асосии сертификатсияи мутахассисон дар соҳаи суғурта барои онҳо тарҳрезӣ мегардад.

Ташкилоти худтанзим ҳамчун унсури муҳимми инфрасохтори институтсионалии бахши суғуртаи иқтисодиёт бо институтҳои ҳокимияти давлатӣ ва ҳокимияти қонунгузор, бахусус дар масъалаҳои фаъолияти меёрсозӣ ҳамкорӣ менамоянд.

Ташкилотҳои худтанзим имконияти иҷрои вазифаҳои ҷиддиро, масалан ҳалли ғайрисудии баҳсхову мушкилотро доранд ва иҷрои институти миёнаравро ба уҳда гирифтанишон мумкин аст. Ташкилотҳои худтанзим ба ҳалли масъалаҳои стратегиву махсус низ нигаронӣ доранд, масалан, мусоидат намудан ба неру гирифтани иқтидори иқтисодиву молиявӣ, ки баланд бардоштани устувории молиявии ташкилотҳои суғуртаро мусоидат мекунад.

Дар самти ҳалли масъалаи зикршуда гурӯҳҳои суғурта нақши муҳим доранд. Иштироки ташкилотҳои алоҳидаи суғурта ба гурӯҳи муайян метавонад монеаҳои маъмуриро дар бозори суғурта бартараф намояд: масалан, имконияти пайдо намудани қонеъгардонии талаботи суғуртаи дорои хатарҳои калонро ба даст меорад.

Чуноне ки дар боло қайд намудем, ташкилоти худтанзим ба агентҳои бозори суғурта имкон медиҳад, ки ба механизми танзим таъсир расонанд. Ин кор ба фаъолияти, масалан, картелҳо ва сохторҳои картелмонанд, ки шаклҳои маъмули худтанзим дар бозори рақобатнок мебошанд, шабоҳат дорад. Фаъолияти ратсионалии худтанзим кори мақомоти давлатиро дар танзими фаъолияти агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта хеле осон мегардонад. Тибқи санадҳои қонунӣ, ташкилотҳои худтанзимшаванда, ки дар бозори молиявӣ фаъолият менамоянд, бояд дар доираи стандартҳои зерин фаъолият намоянд:

- стандартҳои дохилӣ, ки робитаҳои тарафайни аъзои ташкилот ва ҳам берун аз онро дар риштаи танзим гирад;

- стандартҳои заминагузор, ки ба фаъолияти касбии аъзои ташкилот марбут асту онро танзим менамояд.

Натиҷаи худтанзим, дар навбати аввал, дар зиёдшавии самара дар сатҳи макроиқтисод зоҳир мешавад: дар натиҷаи мавҷудияти шароити мусоидаткунанда инкишоф, сарфаи захираҳои бучети давлатӣ, паст шудани андозаи хароҷот барои ҳалли бахсҳои субъектҳои иқтисодӣ ва ғ. Умуман, меъёрҳои худтанзим дар муқоиса ба меъёрҳои давлатӣ, ки муносибтар аст, бинобар он камхарҷ мебошад. Ташкилоти худтанзим, ки имконияти таъсиррасониро ба низоми танзими давлатӣ дорад, бинобар он, самаранокии онҳо зуд зухур мегардад. Масалан, онҳо (ташкилотҳои худтанзим) ҳақ доранд манфиатҳои аъзои худро дар мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва Бонки миллӣ ҷимоя ва намоёндагӣ кунанд.

Аммо ташкилоти худтанзим маҳдудиятҳо доранд, таъсири онҳо дар доираи муайяни амал судманд аст, яъне сарҳади воқеии худро дорад. Пеш аз ҳама, меъёрҳои худтанзим танҳо дар доираи иттифоқ таъсир мерасонад, ба дигар субъектҳои бахши суғурта, ки аз ташкилотҳо берун ҳастанд, аъзо намебошанд, таъсир намерасонанд.

Ташкилотҳои худтанзим (ТХТ) метавонанд барои ҷимояи манфиатҳои аъзои худ маҳдудиятҳо истифода баранд. Масалан, иштирок дар чунин ташкилотҳо метавонад барои дигар иштирокчиёни бозор, ки меҳоянд ба он ворид шаванд, монеа гардад ва ин метавонад рақобатро коҳиш диҳад. Дар соҳаи суғурта муҳим аст, ки байни худтанзимкунӣ ва назорати мақомоти давлатӣ тафовут вуҷуд дошта бошад. Агар ташкилотҳои худтанзимкунӣ аз ғайри худ истифода баранд, ин метавонад ба оқибатҳои манфӣ, ба монанди монополия ё зиён ба манфиати истеъмолкунандагон оварда расонад. Аз ин рӯ, назорати самарабахши мақомоти зидди монополия барои таъмини адолат ва рақобатпазирӣ дар бозор зарур аст. Идея дар он аст, ки бояд баробарии байни дастгирии ташкилотҳои худтанзим ва пешгирии назорати зиёдатӣ, ки метавонад рақобат ва адолат дар бозорро захмат кунад, ёфта шавад.

Дар таҷрибаи танзими фаъолияти суғурта дар баробари институти худтанзим шаклҳои танзими муштарак арзи ҳастӣ доранд. Яъне, ин ҷо дар назар дорем шакли омехтаи танзими давлатӣ ва ғайридавлатиро. Ин навъи танзим як шакли омехтаи даҳолати давлат ва худтанзим аст [292, с. 53]. Бар хилофи сохторҳои худтанзим, ки танҳо ба ҳуди ташкилотҳо вобастаанд, дар ин ҳолат, мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои соҳаи суғурта якҷо кор мекунанд ва ҳамкорӣ мекунанд. Масалан, мақомоти давлатӣ метавонанд шӯроҳои машваратӣ ва ҷамоаҳои созмон диҳанд, ки намоёндогони бизнеси суғурта дар онҳо ширкат меварзанд. Ин намоёндогон пешниҳодҳо ва тавсияҳои ҳудро пешниҳод мекунанд, ки баъдан метавонанд барои беҳтар кардани танзими давлатӣ истифода шаванд. Гарчанде ки чунин шӯроҳо мақомоти танзими мустақим нестанд, тавсияҳои онҳо метавонанд дар таҳияи танзимооти давлатӣ таъсир гузоранд. Ин як намунаи ҳамкориҳои давлат ва бизнес барои танзими самараноки соҳа аст. Қабули пешниҳоди қарорҳои идоракунии давлатӣ дар асоси ҷамъбасти натиҷаҳои мониторинги мустақили фаъолияти ташкилоти худтанзим ва иттилооти ғаврии аъзои шӯро сурат мегирад. Унсурҳои танзими муштаракро метавон дар мавриди ҳалли баҳсҳои, ки дар баҳши суғурта пайдо мешаванд, истифода бурд.

Ба ин тартиб, механизмҳои танзими муттаҳид ва самаранок, ки дар доираи соҳаи суғурта ва иқтисодиёт ва бахшҳои алоҳидаи он амал мекунанд, дар ҷаҳорҷӯби як системаи умумӣ ташкил ёфтаанд, ки аз ҳамкориҳои муассир миёни институтҳои танзими давлатӣ ва бозорӣ таъсис ёфтааст.

Самаранокии танзим вобаста ба омилҳои зиёде, ба монанди захираҳои иқтисодӣ, таҷрибаи соҳа ва хусусиятҳои хоси кишвар ё минтақа, аз ҷумла, фарқиятҳо дар фарҳанг ва таърих вобаста аст. Масалан, чизе ки барои як кишвар мувофиқ аст, метавонад барои дигаре мувофиқ набошад, бо тавачҷуҳ ба фарқиятҳо дар муҳити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ё ҷуғрофӣ. Ташкилотҳои, ки дар соҳаи танзим фаъолият мекунанд, метавонанд мақсадҳои гуногун дошта бошанд ва барои расидан ба онҳо аз усул ва воситаҳои гуногун истифода баранд, ки вобаста ба вазъият ва шароити хоса истифода мешаванд. Масалан,

ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ метавонад ба истифодаи роҳи усулҳои гуногун вобаста ба ниёзҳо ва шароити маҳаллӣ талаб кунад. Ин ба мо нишон медиҳад, ки танзим бояд рӯ ба рӯ ба шароит ва хусусиятҳои маҳаллӣ барои натиҷаи самаранок ва мутобиқ пешниҳод карда шавад. Вобаста ба шароит ва вазифаҳои мушаххас, ин ташкилотҳо метавонанд натиҷаҳои мухталиф ба даст оранд. Давлат дар ҳар як низоми иқтисодии кишвар, аз ҷумла бахши суғурта, нақши калидӣ мебозад ва вазифаи интситутсионалиро иҷро мекунад.

Давлат дар соҳаи суғурта фаъолона иштирок мекунад, хизматрасониҳои суғуртаро тавассути ташкилоти суғуртаи давлатӣ пешниҳод мекунад. Аммо бо рушди муносибатҳои бозорӣ ва озодсозии иқтисодӣ нақши давлат дар ин соҳа тадриҷан кам мешавад. Ин бо он робита дорад, ки иқтисоди бозорӣ бештар нақши ширкатҳои хусусиро дар назар дорад ва даҳолати давлатро коҳиш медиҳад. Аз ин рӯ, давлат ҳузури худро дар бозори суғурта маҳдуд мекунад, ки ин бо асосҳои принсипи иқтисоди бозорӣ ва рушди бахши хусусӣ мувофиқ аст. Чунин тамоюл бештар дар кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ сифати устувору фарогирро дорад.

Новобаста аз тамоюлҳои устувор, давлат дар соҳаи суғурта нақши муҳимро боз ҳам иҷро мекунад, шароити мувофиқро барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоии соҳа фароҳам меоварад. Дар ин маврид, давлат ду вазифаи асосиро иҷро мекунад:

1. Ҳамчун субъекти танзим;
2. Ҳамчун ташкилотҳои рабандҳои иҷтимоӣ.

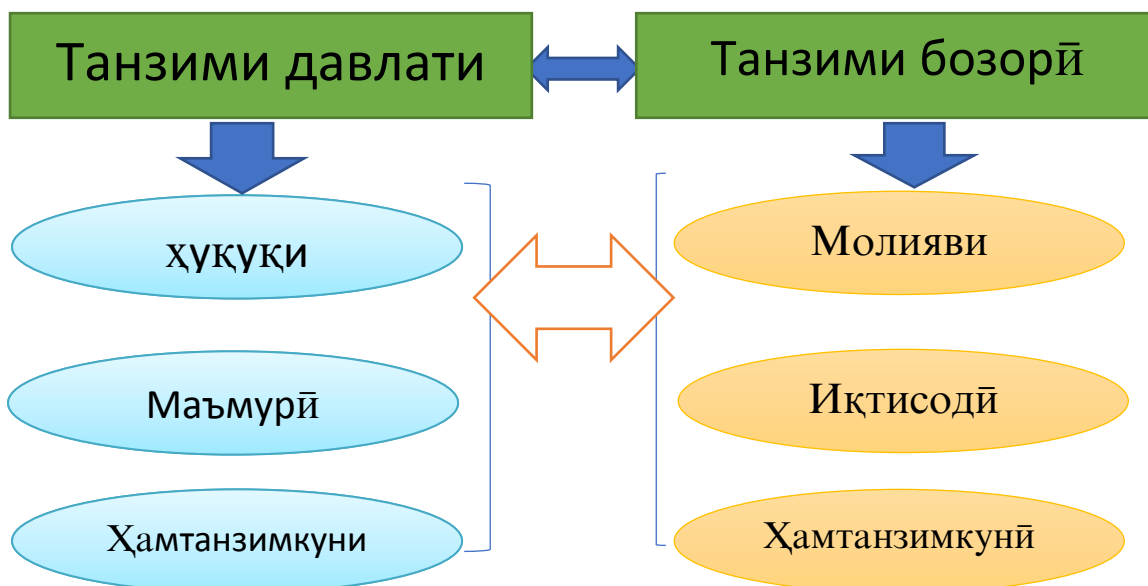
Аз ин рӯ, давлат ду нақши калидиро иҷро мекунад: танзими бозор ва таъмини иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ.

Гуфтаҳои пештар таъкид мекунанд, ки нақши муҳими давлат дар танзими суғуртаи ҳатмӣ ва эҳтимолияти шуруъ шудани қонуншиканиҳои манфиатпарастона аз ҷониби намояндагони давлатро ишора мекунанд. Умуман, давлат дар танзими суғурта, махсусан дар масъалаҳои суғуртаи ҳатмӣ ва дар мавридҳои, ки ба моликияти давлатӣ ё хизматчиёни давлатӣ дахл дорад,

нақши калидӣ мебозад. Бо ин вучуд, муҳим аст, ки иштироки давлат дар ин соҳа бояд мутавозин ва шаффоф бошад, то аз коррупсия ё истифодаи манфиатҳои шахсӣ дар раванди танзим ҷилавгирӣ шавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ бархе муаллифон танзими фаъолияти суғуртавино ба танзими молиявӣ ва бозорӣ ҷудо мекунад [179, с. 25]. Ҳадафи асосии танзими молиявӣ дар соҳаи суғурта ҳимояи суғуртагирандагон аз хатарҳост, ки бо эҳтимоли нобудшавии иҷрои уҳдадорӣҳои суғуртакунондагон алоқаманд аст. Танзими бозорӣ бошад, ба таъсис додани нархҳои одилона ва асоснок барои маҳсулоти суғурта ва таъмин намудани рақобати одилона равона шудааст. Ҳар ду намуди танзим бо якдигар алоқаманданд, зеро танзими самараноки бозорӣ метавонад ба вазъи молиявии ширкатҳои суғурта ва қобилияти онҳо барои иҷрои уҳдадорӣҳо таъсир расонад. Дар баъзе ҳолатҳо ин ба истифодаи ҷораҳои иловагӣ аз ҷониби мақомоти танзимкунонда барои таъмин намудани устуворӣ ва ҳифзи манфиатҳои истеъмолкунондагон нӣз дорад. Танзими молиявӣ дар худ танзими нархгузорӣ, маҳсулоти суғурта, сармоясозиву сармоягузорӣ, захираҳои молиявӣ, суғуртаи такрорӣ, таносуби дороӣҳо дар доираи филиалҳо ва менеджментро дар бар мегирад. Давлат нақши дугонаро мебозад: танзими низоми молиявӣ ва ба бозор таъсир мерасонад. Ҳарчанд ин ду вазифа мавҷуд аст, аммо таъсири омилҳои бозорӣ бар танзим метавонад маҳдуд бошад, зеро давлат фаъолона дар раванди танзимкунонда ширкат мекунад. Ғайр аз ин, мушкилот дар механизми танзими фаъолияти суғурта ва сохтори институтсионалии он ба вучуд меоянд, зеро таснифоти аниқӣ механизми танзим нест. Ба маънои дигар, агар дар танзими фаъолиятҳо муносибатҳои соф ва бо назар ба принсипи одӣ ташкил мешуданд, имкон дошт, ки мушкилоти кунунӣ бартараф карда шаванд ва самаранокии система боло мерафт.

Шаклҳои асосии танзими фаъолияти суғурта метавонанд танзими давлатӣ ва бозорӣ бошанд, инчунин, он метавонад дар шаклҳои дигар, ба монанди худтанзим ва танзими муштарак амалӣ гардад (Расми 1.1.)

Расми 1.1. - Модели танзими фаъолияти суғуртай

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таснифоти механизмҳои танзим ба омилҳои асосӣ, ки барои муайян кардани сохтори танзим мусоидат мекунанд, асос ёфтааст:

- манбаи танзим;
- соҳаи танзим.

Танзими давлатӣ тавассути мақомотҳои давлатӣ амалӣ мешавад, ки қоидаҳои фаъолиятро барои ширкатҳои суғурта муқаррар ва назорат мекунанд. Бар хилофи ин, худтанзим дар низоми бозорӣ ба ин маъно аст, ки иштирокчиёни бозор (масалан, ширкатҳои суғурта) метавонанд фаъолияти худро бо қабул кардани қоидаҳо ва стандартҳои дохилӣ танзим кунанд. Аммо ин раванди худтанзим низ аз омилҳои берунӣ, мисли шароити иқтисодӣ ё тағйирот дар қонунгузорӣ таъсир мерасонд, ки метавонад муайяниии зиёд ва пешгӯинашавандагӣ эҷод кунад.

Дар бораи меъёрҳои танзим дар соҳа метавон намудҳои зеринро фарқ кард: танзими ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ:

- Танзими ҳуқуқӣ ба объектҳо таъсир мерасонад, бо эътибор ба меъёрҳое, ки дар санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар шудаанд.
- Танзими маъмурӣ — шакли мушаххаси натиҷагирии танзим мебошад ва механизмҳои назоратро дар бар мегирад.

- Танзими иқтисодӣ ба истифодаи воситаҳои таъсиргузорӣ дар доираи фаъолиятҳои иқтисодӣ дар соҳа равона шудааст.
- Танзими молиявӣ танҳо ба масъалаҳои молиявӣ дахл дорад.

Ҳамаи ин намудҳои танзим кумак мекунанд, ки тартиб нигоҳ дошта шавад, иҷрои меъёрҳо таъмин гардад ва суботи соҳа, аз ҷумла суғурта таъмин шавад.

Танзими давлатӣ тамоми соҳаҳои фаъолияти ташкилотҳои суғуртаи ширкатҳоро фаро мегирад, яъне давлат метавонад дар ҳар қисми кори онҳо даҳлат кунад. Танзими бозорӣ танҳо ба фаъолияти иқтисодӣ ва молиявии ташкилотҳои суғурта маҳдуд аст. Яъне, давлат ба таври мустақим дар фаъолияти ҳаррӯзаи ширкатҳо даҳлат намекунад, балки танҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ ба он таъсир мерасонад. Ташкилотҳои танзими муштарак масъалаҳои ҳуқуқӣ ва маъмуриро ҳал мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки чунин ташкилотҳо муносибатҳо ва рафтори ширкатҳоро дар соҳаи ҳуқуқӣ ва маъмури танзим мекунанд. Ташкилотҳои худтанзим дар навбати худ танзими ҳуқуқиро анҷом намедиханд, балки танҳо масъалаҳои дохилии худро бо истифода аз салоҳиятҳои худ ҳал мекунанд. Ҳамаи ин сохторҳо вазифаҳои худро дар доираи қонун, ки ба онҳо иҷозат дода шудааст, амалӣ мекунанд ва таъсири онҳо маҳдуд ба салоҳиятҳои худ мебошад.

И. Ю. Юргенс дар қорҳояш механизми иттилоотии танзимро ба ҳисоби танзими ҳуқуқӣ ва молиявӣ муайян кардааст. Ин маънои онро дорад, ки иттилоот метавонад ҳамчун восита барои идоракунии ва назорат истифода шавад. Аммо, ба назари мо, иттилоот на ҳамчун механизми мустақили танзим, балки ҳамчун фишанг амал мекунад. Яъне, иттилоот кумак мекунад, ки дар раванди танзим таъсир гузорем, вале онро як унсури аслии танзим наметавон ҳисобид. Иттилоот нақши кумакиро мебозад, ки ҳаракатҳо ва қарорҳоро роҳнамоӣ мекунад, аммо унсури асосии системаи танзим нест.

Барои танзими самарабахши фаъолияти суғурта унсури муҳим мониторинг мебошад — яъне, санҷиш ва таҳлили мунтазами фаъолияти ширкатҳои суғурта. Мониторинги чунин кумак мерасонад, ки мушкилот муайян шаванд

ва бо замони дуруст ва сари вақт ба онҳо вокуниш нишон дода шавад, ки дар натиҷа механизмҳои танзим фаъол мешаванд. Илова бар ин, пешниҳод намудани иттилооти дуруст ва сари вақт дар дохили ширкатҳои суғурта, ҳамчунин, ба расидан ба мақсадҳои онҳо кумак мекунад. Тамсилаи, ки дар расми 2.9. ишора шудааст, эҳтимолан нишон медиҳад, ки чӣ гуна ҳамаи ин унсурҳо бо ҳам барои таъмини фаъолияти самараноки соҳаи суғурта ҳамкорӣ мекунанд.

Бархе муаллифон ба масъалаҳои ҳамкориҳои давлат ва иқтисод ақидае иброз менамоянд [182, с. 274], ки тибқи он сатҳи танзими давлатиро бояд дар асоси татбиқи “таносуби тиллоӣ” ба қолаб даровардан мумкин аст. Ба назар мерасад, ки таҳия ва амалисозии нишондиҳандаҳо ва коэффитсиентҳо дар системаи танзими давлатӣ ва бозорӣ бо дарназардошти иртиботи наздик байни механизмҳои танзим мушкил аст. Арзёбӣ танҳо дар сатҳи танзимгарони бевосита имконпазир аст, зеро ҳар як танзимгар хусусиятҳо, манбаъ, таъсир ва соҳаи махсуси худро дорад.

Ҳамин тариқ, низоми муосири баҳши суғуртаи миллий ва бозорӣ хизматрасониҳои суғурта тавассути маҷмуи танзими давлатӣ, худтанзим ва танзими муштарак таъмин карда мешавад. Давлат вазифаҳои «маҳдудкунанда»-ро бояд дар ихтиёри худ дошта бошад. Заиф намудани раванди танзим дар баҳши суғуртаи иқтисодиёт ҳамчун баҳши молиявии иқтисодиёти мамлакат, ё аз танзим даст кашидан боиси натиҷаҳои номатлуб шуда метавонад.

Дар марҳилаи охирин, муҳим аст, ки чӣ гуна институтҳои мухталифи танзимкунандаи соҳаи суғурта вазифаҳои худро иҷро мекунанд. Институтҳои худтанзим барои таҳия ва назорати риояи стандартҳои касбӣ масъуланд, инчунин, барои нигоҳ доштани масъулияти иҷтимоии баланд дар соҳаи суғурта. Институтҳои танзими муштарак вазифаи машварат ва пешниҳод кардани тавсияҳоро барои иштирокчиёни бозор бар уҳда доранд, вале назорат барои амалишавии тавсияҳо бояд ба мақомотҳои давлатӣ вобаста бошад. Танзими давлатӣ боис мегардад, ки қарорҳои ниҳой ва назорати маъмурий дар

соҳаи танзим дар дасти давлат боқӣ монад. Новобаста аз мушкилот ва тақсимои гуногуни усулҳои танзим (танзими давлатӣ, худтанзим ва танзими муштарак), ҳамаи ин институтҳо бояд дар ҳамкории зич кор кунанд, то устуворӣ ва рушди бозори суғуртаро таъмин кунанд.

Хулосаи боби якум

1. Дар таҳқиқоти назариявӣ, ки моҳияти суғуртаро шарҳ медиҳанд, метавон ду равиши асосиро ҷудо кард: иқтисодӣ ва институтсионалӣ. Дар адабиёти илмӣ, одатан, мақоми суғурта дар низоми муносибатҳои иқтисодии кишвар таҳлил мешавад. Дар умум, суғурта ҳамчун механизме, ки кумак мекунад манфиатҳои молиявии ташкилотҳо ва шахсони воқеиро дар ҳолати рӯй додани хатарҳо ё воқеаҳои муайян ҳифз кунад, доништа мешавад. Ин як системаи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки дар он тавачҷуҳ асосан ба маблағҳо ва воситаҳои молиявӣ, ки барои идора кардани ин хатарҳо истифода мешаванд, равона карда мешавад.

Равиши дигар суғуртаро ҳамчун сохтори ташкилотӣ, ки аз як қатор иштирокчиён, аз ҷумла ширкатҳои суғурта, мақомоти танзимӣ ва фонди молиявии гуногун иборат аст, мефаҳмонад. Онҳо як системаро ташкил медиҳанд, ки ба ҳифзи манфиатҳои молиявии шахрвандон ва ташкилотҳо аз хатарҳо нигаронида шудааст. Суғурта барои иқтисод муҳим аст, зеро он ба нигоҳ доштани устуворӣ ва рушди ширкатҳо ва кишварҳо кумак мекунад. Ин институте мебошад, ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини амнияти иҷтимоии ҷомеа мусоидат мекунад.

2. Танзими давлатӣ дар соҳаи суғурта барои таъмини устуворӣ ва самаранокии бозор муҳим аст. Давлат меъёрҳои муқаррарии ҳамкории мутақобила байни субъектҳои иқтисодӣ ва шеваҳои зарурии онҳоро муайян мекунад ва иҷрои онҳоро таъмин менамояд. Ғайр аз ин, давлат қоидаҳои асосии идоракунии амалиёти суғуртавино муқаррар ва назорат мекунад. Таҳаввулоту тағйирот дар ин қоидаҳо тавассути тағйироти ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ сурат мегиранд.

Зарурати танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ бо чанд сабаб ба миён омадааст. Аввалан, камбуди рақобат ва мувозинати нокомил дар бозори хизматрасонии суғурта, дуюм, норасоии иттилоот ва хароҷоти баланд дар равандҳои транзаксионӣ. Суғурта, инчунин, моли ҷамъиятӣ мебошад, ки онро бояд байни ҳамаи иштирокчиён тақсим кард. Ғайр аз ин, омилҳои берунӣ ва ниёзи таъмин намудани амнияти давлат ҳамчунин танзими давлатиро дар соҳаи суғурта зарур мегардонад.

3. Суғурта як соҳа аст, ки дар он муносибатҳои молиявӣ гуногун вучуд доранд ва рушди он аксар вақт бо нобасомониҳо ва нобаробарӣ мувоҷеҳ мешавад. Таъсири давлат ба иқтисод муҳим аст, зеро он кумак мекунад, ки нерӯҳои бозор ба назар гирифта шаванд, аз ин рӯ, танзими давлатӣ ва механизмҳои худтанзимкунӣ бояд якҷо кор кунанд.

Бояд фаҳмид, ки давлат ва бозор наметавонанд ҳамчун муқобилҳои мутлақ вучуд дошта бошанд — онҳо ҳамеша якҷо кор меkunанд ва дар ҳаёти воқеӣ аксар вақт якдигарро такмил медиҳанд. Ин ҳамкорӣ дар он зоҳир мешавад, ки дар кишварҳои гуногун мо қўшиш мекунем, ки ин ду шакли танзимро барои кори самаранок ва таъмин намудани субот якҷо кунем.

Бозор худ аз худ наметавонад пурра ба шакли худтанзим гузарад. Барои он ки бозор дуруст ва самаранок кор кунад, қоидаҳо ва назорат лозиманд, ки бидуни низоми ҳуқуқӣ ва ҳокимияти давлатӣ амал намекунад. Агар қоидаҳои муқарраршуда вайрон шаванд, дар ҳамин ҳолат давлат тартибро барқарор мекунад ва фаъолияти институтҳоро мувофиқ мекунад, то суботро дар иқтисод таъмин кунад.

БОБИ 2. ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИВУ МЕТОДИИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ИНСТИТУТҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА

2.1. Арзёбии самаранокии танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғурта

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори суғурта ташаккул ва инкишоф ёфтааст ва он маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ аст, ки дар қарабонаи онҳо тақозо ва арза барои хизматрасониҳои суғурта ташаккул меёбад ва амалиёти хариду фурӯши онҳо иҷро мешавад. Дар бозори хизматрасониҳои суғурта гуногуннамуд хизматрасониҳои суғуртавӣ вучуд доранд, ки онҳо соҳаҳои дахлдор ва таҳти муҳофизат қарор гирифтани ҳуқуқҳо мебошанд, ки тибқи онҳо суғуртакунанда хизматрасонии суғуртавино пешниҳод мекунад. (ҷадвали 2.1.)

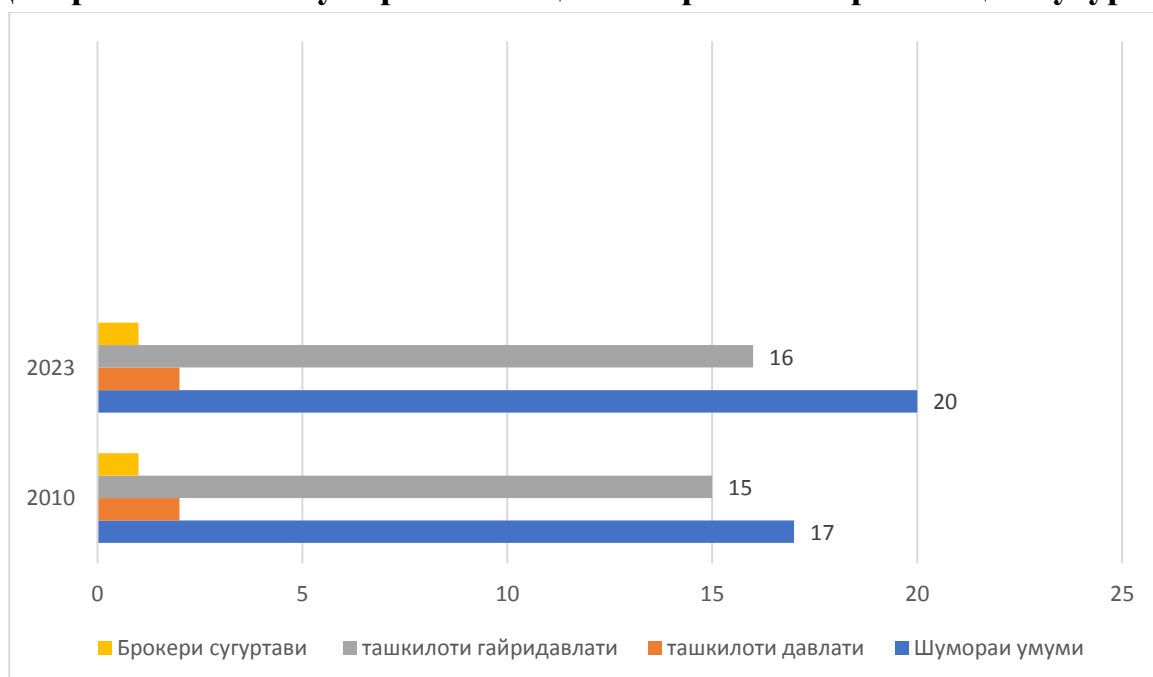
Ҷадвали 2.1. Намудҳои асосии хизматрасониҳои суғурта

Намудҳои асосӣ	Тавсифи мухтасар
Суғуртаи шахсӣ	Суғуртаи шахсӣ асосан хусусияти ихтиёрӣ дорад. Он қамъоварии пешакии маблағи шахрвандонро барои ҳолатҳои фарорасии ҳодисаҳои муайян дар ҳаёти онҳо таъмин мекунад.
Суғуртаи амвол	Дар суғуртаи амвол асосан амвол ва манфиатҳои молумулқӣ ҳадафи муносибатҳои суғуртавӣ қарор мегиранд. Аз намудҳои сершумори суғуртаи амвол ҳоло суғуртаи борҳо, суғурта аз хатари сӯхтор, суғуртаи зидисӯхторӣ, суғуртаи киштиҳои бахрӣ ва ҳавопаймоҳо аҳаммияти бештар доранд.
Суғуртаи ҷавобгарӣ	Ҳангоми суғуртакунонии ҷавобгарӣ суҳан дар бораи ҷавобгарии суғуртакунандагон дар назди шахсоне меравад, ки манфиатҳои иқтисодияшон ба самаранокии кори онҳо вобастагӣ дорад.
Суғуртаи таваккали (хатари) соҳибкорӣ	Таваккали асосии соҳибкорӣ таваккали тичоратист, яъне эҳтимоли зарар дидани суғуртакунанда ҳангоми иҷрои ин ё он амалиёти тичоратӣ (муомилот, аҳдҳо, қарордодҳо ва ҳ.) дар робита бо тағйирёбии таносуби иқтисодӣ, аз ҷониби шарикӣ тичорат (таҳвилгар ё истеъмолгар) иҷро нашудани уҳдадорӣ, масалан, ҳангоми таҳвил надодани маҳсулот ё таҳвили нопурраи он, мувофиқ набудани сифат ё натиҷаи он, таъмини бевақт, вайрон кардани муҳлати пардохт ва ғайраҳо.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар мамлакат тамоюли рушди бозори хизматрасониҳои суғурта мушоҳида мешавад. Чӣ тавре ки аз диаграммаи 2.1. аён аст, соли 2022 дар бозори хизматрасониҳои суғуртаи мамлакат 20 ташкилоти суғурта фаъолият менамуд, ки нисбат ба соли 2010 3 адад ва ё 17,6% зиёд шудааст. Дар бозор ва ё бахши суғуртаи иқтисодиёти мамлакат айни замон 16 ташкилоти суғуртаи ғайридавлатӣ, ки беш аз 85 фоизи ташкилотҳои суғуртаи амалкунандаро ташкил медиҳанд, фаъолият менамояд. Маҳз онҳо агентҳои асосии бозори суғуртаро ташкил медиҳанд.

Диаграммаи 2.1. Шумораи агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта

Сарчашма: [54]

Дар даҳ соли охир шумораи ташкилоти суғурта ҳамагӣ 3 адад зиёд шудааст. Ин ҳолат оид ба вазъи монополии бозори суғурта шаҳодат медиҳад, ки ба таъсис ва шомил шудани ташкилотҳои нав монеа эҷод менамояд. Оид ба сатҳи монополии бозори хизматрасониҳои суғуртаи индекс Херфиндал-Хиршман (ИНН) шаҳодат медиҳад. Бар асоси ҳисобҳои индекс Херфиндал-Хиршман, бозори суғурта дар кишвар индекс тамаркузи баландро нишон медиҳад, ки нишондиҳандаи монополистии онро таъкид мекунад. Ду ширкат-ЧСП «ТС «Суғуртаи аввалини миллӣ» ва ЧДММ «ТСА «Спитамен - Иншуренс», дар бозор нақши асосӣ доранд, ки беш аз 60% тамоми дороиҳо ва

ухдадориҳои ташкилотҳои суғуртаро назорат мекунанд. Ин нишон медиҳад, ки рақобат дар бозор маҳдуд аст ва асосан ин ду ширкат амал карда истодаанд.

Ҷадвали 2.2. Нишондиҳандаҳои асосии ташкилотҳои суғуртаи Тоҷикистон дар соли 2023, (ҳаз. сомонӣ)

Номгӯии ташкилотҳои суғуртавӣ	Дороиҳо	Уҳдадориҳо	Сармояи оинномавӣ
КВД «Тоҷиксуғурта»	51675,2	45101,8	5200,0
ҶДММ «ТС «Муин»	16496,4	4994,2	3218,8
ҶСП «ТС «Кафил»	2134,0	0,0	2000,0
КВД ШС «Тоҷиксармоягузор»	32783,2	12874,1	15675,0
ҶДММ «ДС Суғурта»	10160,6	224,4	10000,0
ҶДММ «ТС «Меҳнат»	4340,4	1653,0	2000,0
ҶДММ ТС «Эсхата – Суғурта»	3586,2	1372,8	2000,0
ҶДММ ТСА «Спитамен – Иншуренс»	101473,7	4932,9	90269,2
ҶДММ «ТС «Итминон»	2922,3	561,3	2000,0
ҶДММ «Суғуртаи Асри 21»	4469,0	125,2	4319,8
ҶДММ «Суғуртаи Тоҷик ва Чин»	2375,9	375,9	2000,0
ҶДММ «ТС Меҳрубон»	2404,2	0,0	2000,0
ҶДММ «ТС «Бима»	38683,0	32991,6	2000,0
ҶДММ «ТС «Бима Ҳаёт»	5973,5	3 953,1	2000,0
ҶДММ «Суғуртаи Шарқ»	2955,0	674,0	2000,0
ҶСП «ТС Паймон Иншуренс»	15411,2	3348,4	12000,
ҶСП ТС «Суғуртаи аввалини миллӣ»	212045,8	93316,2	71349,4
ҶДММ «Маркази дастгирии суғуртаи мутақобила»	1332,8	1289,7	21,1
ҶДММ «ТС Сипаҳр»	1839,9	17,1	2000,0
ҶДММ «ТС Такаффул»	508,3	9,6	500,0
Ҳамагӣ	513570,6	207815,3	232553,3

Сарчашма: [54]

Чӣ тавре ки маълумоти ҷадвали 2.2 нишон медиҳад, миёни ташкилоти суғуртаи ватанӣ аз лиҳози сармоягузорӣ ҶДММ «ТСА «Спитамен Иншуренс» дар сатҳи баланд қарор дорад: сармояи он 90269,2 ҳаз. сомониро ташкил

додаааст, ки ба 38,8 фоизи сармояи оинномавии тамоми ташкилоти суғуртаи мамлакат рост меояд. Дар мақоми дувум ҚСП “ТС “Суғуртаи аввалини миллӣ” бо 71,349.4 ҳазор сомонӣ (30,6%) ва дар мақоми сеюм Ширкати давлатии суғуртавии КВД ШС «Тоҷиксармоягузор» бо 15,675.0 ҳазор сомонӣ (6,7%) ҷойгир аст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки вазъи бозори суғуртаи кишварро метавон бо якчанд омилҳои асосӣ тавсиф кард:

- тағйироти сохтори фаъолият дар соҳаи суғурта;
- оғоз ёфтани равандҳои сармоягузорӣ дар бозор;
- раванди тамаркузи сармоя ва тақсими бозор;
- ҳузури сармояи хориҷӣ;
- мавҷудияти суғуртаи такрорӣ.

Дар ҳоли ҳозир тамоюли мусбат дар рушди бозори суғурта фароҳам меояд, шароит барои рушди баробару босуръати он ба вучуд оварда мешаванд. Дар як сол иқтисодии афзоиш 5-6%-ро ташкил медиҳад. Мавриди зикр аст, ки рушд ба ҳамроҳии баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди умумии иқтисоди кишвар рӯй хоҳад дод. Аммо эҳтимоли ҷаҳишҳои ногаҳонӣ дар робита бо сатҳи пасти маданияти суғуртавии аҳоли ва нобоварии мардум нисбати фаъолияти ташкилоти суғурта низ ҳаст. Вобаста ба аҳаммияти иҷтимоию иқтисодии суғурта дар ҳаёти ҷомеа зарурати воқеии танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғурта вучуд дорад.

Муҳити институтсионалӣ нақши калидӣ дар танзими давлатӣ мебозад, чунки он қоидаҳо ва сохторро шакл медиҳад, инчунин муайян мекунад, ки бозор чӣ гуна амал мекунад. Қонунгузорӣ, ташкилотҳои гуногун ва меъёрҳои ҳуқуқӣ системаеро эҷод мекунанд, ки танзими дуруст ва самараноки соҳаи суғуртаро таъмин менамояд. Он бояд хеле инкишофёфта ва мураккаб бошад, ба талаботи рушди бозори суғуртаи кишвар мувофиқат кунад. Муҳити институтсионалие, ки дар он агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта амал мекунанд, дар ҳоли тағйирёбии доимӣ қарор дорад. Агар муҳити институтсионалӣ тавони иҷрои вазифаҳои матлубро надошта бошад, ҳаҷми

истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои суғурта коҳиш меёбад. Ҳаҷми истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои суғурта, тавсеи бозори хизматрасониҳои суғурта натиҷаи ниҳии фаъолияти идорӣ ва танзими давлатии бозори мазкур мебошад. Барои арзёбии натиҷа ва самаранокии фаъолияти агентҳои бахши суғурта таҳлилу арзёбии амиқтари онҳо зарур аст.

Ҳар таҳлилу арзёбӣ аз лиҳози методологӣ тибқи принципи «аз кулл ба чузъ» гузаронида мешавад. Дар мавриди таҳлили фаъолияти ташкилоти суғурта ин принцип ба ин маъност, ки аввал нишондиҳандаҳои умумӣ (чамъбасти)-и инъикосгари вазъи ташкилот, сипас натиҷаҳои ҳосилшуда таҳлил ва сабабҳои (омилҳои) тағйирёбии нишондиҳандаҳои чамъбасти муайян карда мешаванд (таҳлили омилӣ). Марҳилаи охирин таҳлили меъёрӣ номида мешавад, яъне арзёбии натиҷаҳои ҳисобҳои миқдорӣ ҳадафи асосии таҳлили фаъолият («хуб» ё «бад») ва дар ин замина, қабул намудани қарори идорӣ, баровардани хулосаҳои ниҳой. Ба ин васила, таҳлили муназзами фаъолияти агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта аз марҳилаи таҳқиқи умумӣ (ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои чамъбасти вазъи фаъолият) ва марҳилаи таҳлили омилӣ ҷанбаҳои алоҳидаи фаъолият иборат аст. Таҳлили фаъолият, агар он барои эҳтиёҷоти танзими фаъолият гузаронида шавад, ҳамеша чамъоварии иттилооти идориро дар назар дорад. Ҳамаи равандҳои идорӣ, пеш аз ҳама, раванди ҷустуҷӯ, сабт, таҳлил, арзёбӣ ва интишори иттилоотро дар бар мегирад. Дар соҳаи идора иттилоот маълумоте мебошанд, ки номуайянии дониш дар бораи вазъи равандҳои иҷтимоию иқтисодии фаъолияти суғуртаро коҳиш медиҳанд. Идора ва танзим бо иттилооти марбут ба инъикос, дарк ва дигаргунсозии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ сару кор дорад, яъне аз иттилооте истифода мебарад, ки бевосита барои таҳия ва татбиқи таъсири идорӣ лозим аст. Ин ҷо иттилооти идорӣ дар назар дошта мешавад. Маҷмуи маълумот дар бораи равандҳои ҷорӣ дар бахши суғуртаи иқтисод ва перомунӣ он, ки чун замина барои қабули қарорҳои идорӣ хизмат мекунанд, иттилооти идорӣ номида мешавад. Олими рус Э.А. Смирнов мафҳуми иттилооти идориро чун «қисми маълумоти дорои нағзӣ ва ғоида

барои аз чониби мутахассис қабул шудани қарори асоснок» таъриф кардааст. [183, с. 78]. Дарвоқеъ, иттилооти идорӣ як қисми маҷмуи умумии иттилоот аст, барои хизматгузори равандҳои идора ва танзим ба қор меояд. Иттилооти идорӣ бояд ба ҳосият ва табақабандии қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар раванди фаъолияти идорӣ бояд ҳатман татбиқ шаванд, мувофиқат намояд. Иттилооти идорӣ як қатор вазифаҳоро иҷро мекунад, ки дар расми 2.1. оварда шудаанд.

Расми 2.1. Таснифи вазифаҳои иттилооти идорӣ

Срачашма: таҳияи муаллиф

Иттилоот, низоми нишондиҳандаҳои фаъолият бояд бо ҳадафҳои сохтори танзим ва воситаҳое, ки бояд он ҳосил намояд, мувофиқ бошад. Маҳз сифату кифоят ба институтҳои танзим имкон медиҳанд, ки нақшаи муассир дошта бошанд ва ҳадафҳои воқеию аниқӣ таъсиррасониро муайян кунанд.

Асосҳои меъёрии ҳуқуқии фаъолияти суғуртавӣ ва бозори хизматрасониҳои суғурта дар Кодекси гражданинӣ ҚТ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» (23 июли соли 2016, № 1349) муқаррар шудаанд. Ба ғайр аз ҳуди қонунгузори суғурта, қисми муҳими ин низомро санадҳои зерқонунии мақомоти назорат ва ҳуҷҷатҳои меъёрии

идоравӣ ташкил медиҳанд. Чӣ тавре ки дар боби якуми диссертатсия оварда шудааст, танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ аз он иборат аст, ки давлат бозори суғуртаро назорат ва идора мекунад. Ин раванд якчанд ҷанбаҳои асосиро дар бар мегирад:

1. Иштироки бевоситаи давлат — давлат дар ташкили системаи суғурта фаъолна иштирок мекунад, ки манфиатҳои молу мулки шаҳрвандон ва ташкилотҳоро муҳофизат менамояд.
2. Таҳияи қонунгузорӣ — давлат заминаи ҳукукиро барои фаъолияти бозори суғурта эҷод мекунад ва устувории онро таъмин мекунад.
3. Назорати фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ — давлат мутмаин мегардад, ки ширкатҳо дар фаъолияти худ шаффофиятро нигоҳ медоранд ва уҳдадорихояшонро иҷро меkunанд.
4. Дастгирии рақобати солим — давлат аз пайдоиши монополияҳо пешгирӣ мекунад ва муҳити баробарро барои ҳамаи иштирокчиёни бозори суғурта таъмин менамояд.

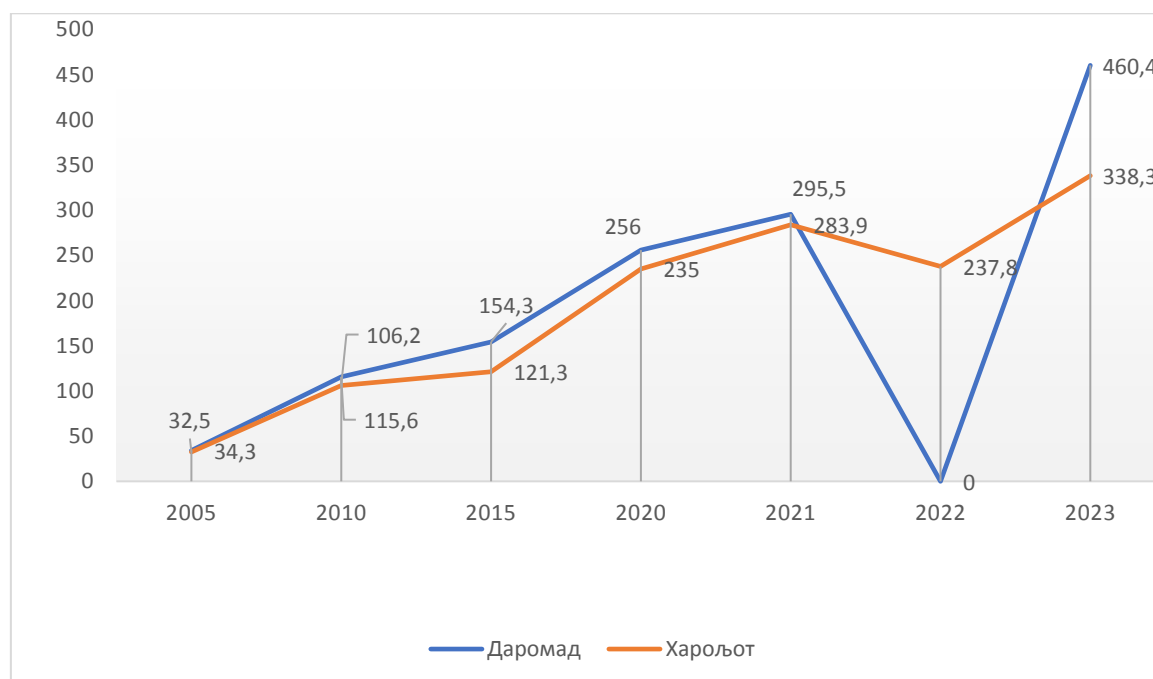
Бо ин роҳ, давлат барои фаъолияти бозорӣ ва шаффофии бозори суғурта шароит фароҳам меорад ва ҳам суғуртакунандагон, ҳам муштарӣро ҳифз мекунад.

Дар солҳои охир давлат қорҳои бисёре барои таъмини рушди пайдарҳами бозори суғурта анҷом дод. Раванди махсусгардонии ширкатҳои суғурта ба итмом расонида шуд; стандартҳои танзим ва назорат тақмил дода шуданд; талабот нисбати таркибу сохтори активҳо, устувории молиявии ташкилоти суғурта ба сатҳи нав бароварда шуданд; иқдомҳо барои таҳкими зерсохтори бозори суғурта амалӣ карда шуданд. Ҳамзамон, масъалаҳои ҳалнашуда ва мушкилот ҳам вучуд доранд. Маҳз мушкилоти танзим ва назорати соҳаи суғурта ба мадди аввал баромаданд. Барои ҳал намудани ин масъалаҳо истифодаи тамоми иқтидори қоршиносии мавҷуда, ҳалли зуданҷоми мушкилоти пайдошуда зарур мебошад.

Барои беҳтар намудани механизмҳои танзими давлатии соҳаи суғурта, лозим аст, ки системаи нишондиҳандаҳои, ки самаранокии онро арзёбӣ

мекунанд, ташкил шавад. Хусусан, нишондиҳандаҳои динамикӣ аҳамияти калон доранд, ки онҳо бо гузашти вақт тағйир ёфта, бояд барои баҳодихии иҷрои мақсадҳои гузошташуда таҳти назорат қарор гиранд. Бо омӯзиши чунин нишондиҳандаҳо дар давоми вақт, метавон тамоюлҳои дарозмуддат ва тағйироти кӯтоҳмуддатро муайян кард. Масалан, афзоиши самаранокӣ метавонад бо афзоиши нишондиҳандаҳо дар давраи оянда намоён шавад, вале коҳиш ё бетағйир мондани он метавонад гувоҳӣ диҳад, ки факторҳои муайян таъсири худро расонидаанд. Самаранокии танзими давлатии соҳаи суғуртаро метавон бо таҳлили рушди баҳши суғурта дар иқтисоди кишвар пайгирӣ кард. Ин аз маълумоти диаграммаи 2.2. аён аст.

Диаграммаи 2.2. Динамикаи ҳаҷми даромад ва хароҷоти ташкилоти суғуртаи мамлакат (млн.сомони)

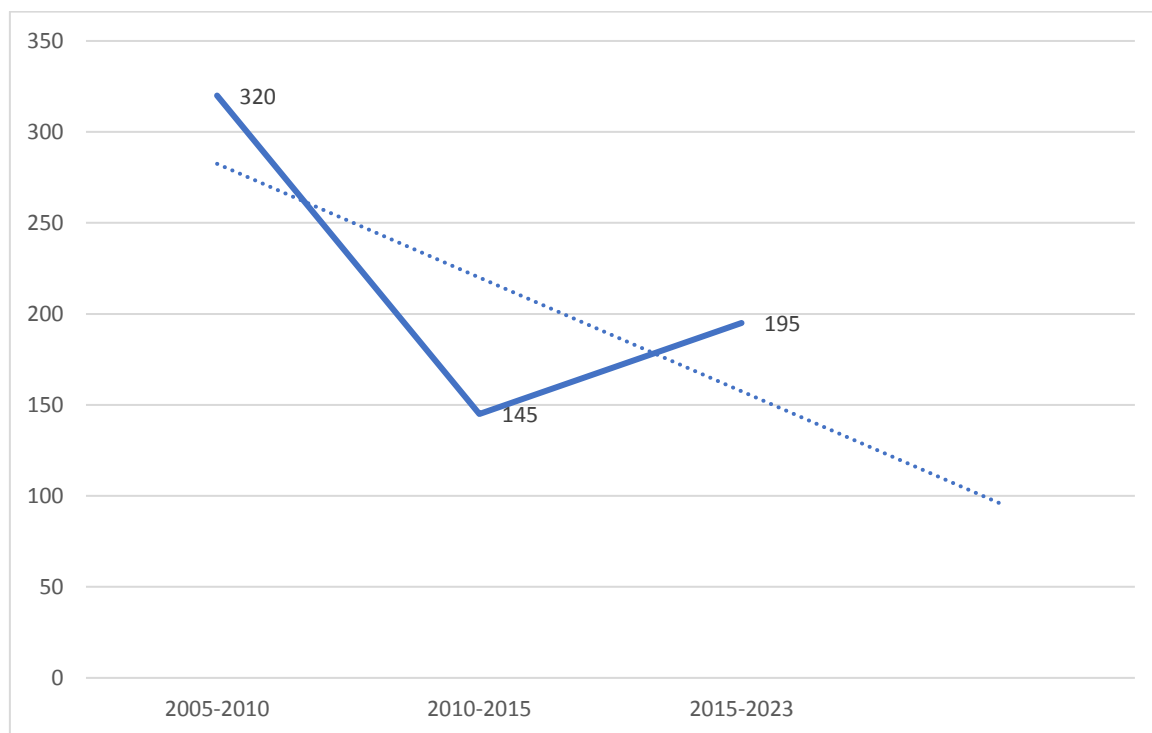

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар давоми солҳои 2015-2023, ҳаҷми даромад ва хароҷоти ширкатҳои суғурта дар Тоҷикистон ба таври устувор афзоиш ёфтааст. Агар ба таври умумӣ ба ин масъала назар кунем, мебинем, ки дар 5 соли аввал (2005-2010) афзоиш хеле баланд буд, бо 320%. Ин нишон медиҳад, ки дар ин давра бозори суғурта хеле рушд карда, зиёд шудани даромад ба назар мерасид. Аммо дар давраи баъдӣ (2010-2015) афзоиш нисбатан камтар шуд (145,3%), ки ин

метавонад ба таъсири бухрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ ва мушкилоти иқтисодӣ дар кишвар марбут бошад. Бо вучуди ин, аз соли 2015 то 2023 (диаграммаи 2.3.), боз як афзоиши назаррас дар даромади ширкатҳои суғурта ба назар мерасад (191,5%). Ба ин тартиб, динамикаи ин афзоиш ва таъсири он рушд нишон медиҳад, ки даҳлат ва танзими давлатии соҳаи суғурта дар беҳтар кардани вазъии бозор ва самаранокии он нақши муҳим бозидааст.

Диаграммаи 2.3. Суръати афзоиши даромади ташкилоти суғурта дар панҷослаҳо (%)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Танзими давлатии соҳаи суғурта як раванди мураккаб ва дарозмуддат аст, ки самаранокии он бо алоқаи байни натиҷаҳои бадастовардашуда ва захираҳои сарфшуда муайян мешавад. Ба назар мерасад, ки арзёбии танзими давлатӣ бояд аз ду ҷиҳат анҷом дода шавад: таъсири он ба иқтисоди миллӣ ва бозори суғурта, ҳамчунин, таъсир дар ширкатҳои фаъол дар ин соҳа (ниг. ҷадвали 2.3.).

Чадвали 2.3. Самтҳои арзёбии танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ

Самт	Нишондиҳандаҳо
Рушди иқтисоди кишвар	Афзоиши ММД аз ҳисоби фаъолияти суғуртавӣ, афзоиши ҳаҷми маҳсулот аз ҳисоби ихтисори танаффуси истеҳсолот, афзоиши захираҳои сармоягузорӣ, даромадҳои андоз, даромади ба муасисаҳои давлатӣ равоншуда (пардохтҳо барои додани иҷозатнома ва қайди давлатии ташкилоти суғурта) ва ғ.
Рушди бозори суғурта	Ҳиссаи мукофотҳои суғурта дар ММДи кишвар ва дар суғуртаи ҷаҳонӣ, ҳаҷми мукофоти суғурта ба ҳар нафари аҳоли, нишондиҳандаҳои динамикаи бозори суғурта, нишондиҳандаҳои дастарсии хизматрасониҳои суғурта барои аҳоли ва ғ.
Сарфачӯии захираҳои ширкаткунандагон бозор	Ҳаҷми маблағҳои сарфакоришуда аз ҳисоби субсидияҳои давлатӣ, маблағҳои буҷетии сарфашуда ба туфайли истифода аз суғурта, сарфакории маблағи суғуртагарон аз ҳисоби беҳсозии барномаҳои суғурта ва ғ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [184, с. 312]

Арзёбии самаранокии танзими давлатии бозори суғурта душвор аст, зеро фаъолияти суғуртавӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Аввалан, муайян кардани ҳаҷми дақиқи хароҷоти давлат барои танзим дар сатҳи тамоми иқтисодиёт мушкул аст. Дувум, ҳуди бозори суғурта мураккаб мебошад: хизматрасониҳои суғуртавӣ гуногунанд ва натиҷаи танзим на ҳамеша ба таври миқдорӣ чен карда мешавад. Масалан, ҳисоб кардани он, ки чӣ гуна тадбирҳои давлат вазъи молиявии шахсони суғурташударо беҳтар кардаанд, осон нест. Ҳамаи ин арзёбиро мушкултар ва бештар субъективӣ мегардонад.

Барои арзёбии танзими давлатӣ, ба фикри мо, маҷмуи нишондиҳандаҳо лозим аст. Нишондиҳандаҳои асосии инъикосгари раванди танзими давлатӣ дар чор самт гурӯҳбандӣ ва дар чадвали 2.4. оварда шудаанд.

Чадвали 2.4. - Арзёбии самаранокии раванди танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ

Самт	Нишондиҳандаҳо
Арзёбии самаранокии дастгирии давлатии соҳибкорон дар соҳаи суғурта ва ширкатҳои суғурта	Нишондиҳандаи умумӣ $C = P/X$ P - самараи иқтисодии субсидияҳо, X-хароҷот
	$K1 - K_n$ – нисбати пардохтҳои суғурта ба мукофоти суғуртаи соҳибкорони субсидияшаванда ва ғ.
	Нишондиҳандаи умумӣ $\Xi = P/3 \times 100\%$ P - самараи иқтисодӣ аз андозбандии имтиёзнок ё қарзи имтиёзнок, X -хароҷот
Арзёбии самаранокии иштироки давлат дар фаъолияти ширкатҳои суғурта	$K1, K2$ – шумораи ташкилоти ғоидаовар / шумораи ташкилоти бо ҳиссаи моликияти давлатӣ
	$K3 - K_n$ – нисбати дивидендҳои ташкилоти бо ҳиссаи моликияти давлатӣ ба арзиши аҳмияҳои онҳо ва ғ.
Арзёбии самаранокии танзими суғуртаи ҳатмӣ	$K1$ – нисбати пардохтҳои суғурта ба мукофоти суғурта дар суғуртаи ҳатмӣ
	$K2 - K_n$ – шумораи намудҳои муҳими иҷтимоии суғурта дар низоми суғуртаи ҳатмӣ ва ғ.
Арзёбии самаранокии банақшагирии фаъолияти суғуртавӣ	Нишондиҳандаи умумӣ $C = P/X \times 100\%$ P – самараи иқтисодӣ аз татбиқи нақшаҳо, 3 – Хароҷоти татбиқи нақшаҳо

Сарчашма: Муаллиф дар асоси: [223, с. 311]

Дар чадвали 2.4. фақат нишондиҳандаҳои асосӣ барои арзёбии самаранокӣ оварда шудаанд, ҳар самти танзим нишондиҳандаҳои худро дорад. Бинобар ҳамин, дар амалия таҳлили маҷмуи фаъолияти ташкилоти суғурта бештар ба таъмини иттилоотии таҳлил ва фаъолияти дахлдори танзимкунанда вобаста мебошад.

Танзими давлатии бозори хизматрасонии суғурта, фаъолияти суғурта, пеш аз ҳама, ба фаъолияти идории ташкилоти суғурта таъсир мерасонад. Бояд қайд кард, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ширкатҳои суғурта дар талоши ғоидаи зудрас ба низоми ҳисобдорӣи мудирӣят аҳаммияти сазовор намедиханд ва танҳо бо назорати меъёрҳои ҳатмӣ маҳдуд мешаванд. Вале танҳо истифодабарии нишондиҳандаҳои молиявӣ ба роҳбарият имкон намедихад, ки тасаввуроти умумиро дар бораи самаранокии идораи ширкат фароҳам орад.

Барои рушди устувор, ҳар як ташкилот бояд пайваста усулҳои идоракунии худро такмил диҳад. Ин, махсусан, барои ширкатҳои суғуртавӣ муҳим аст, зеро онҳо на танҳо вазифаҳои молиявӣ, балки нақши иҷтимоӣ низ иҷро мекунанд. Аз ин рӯ, мақомоти давлатӣ фаъолияти онҳоро назорат карда, риояи меъёрҳои муайяно талаб мекунанд.

Соҳаи суғурта дар ҷумҳури дар ҳоли рушд қарор дорад, ки боиси пайдоиши мушкилоти нави идоракунӣ мегардад. Бо васеъ шудани фаъолияти ширкатҳо, идоракунии онҳо низ мураккабтар мешавад. Барои самаранок ҳал кардани ин мушкилот, ташкилотҳои суғуртавӣ бояд пайваста фаъолияти худро таҳлил кунанд, нишондиҳандаҳои асосиро назорат намоянд ва стратегияҳои худро мутобиқи маълумоти ғирифташуда танзим кунанд. Инчунин, муҳим аст, ки ҳадафҳои ширкат дақиқ муайян ва расман тасдиқ карда шаванд, то рушди устувор таъмин гардад. Феҳристи ҳадафу вазифаҳои, ки ташкилот зимни идораи фаъолияти хоҷагидорӣ пайгирӣ мекунад, бағоят васеъ аст. Дар ин миён масъалаи интиҳоби меъёри умумии арзёбии дараҷаи ноилшавӣ ба ҳадафҳои гузошташуда барои механизмҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта вучуд дорад.

Солҳои зиёд аст, ки усулҳои методи арзёбии фаъолияти ташкилоти суғурта тағйир ёфтаанд. Дар раванди рушди назарияҳои ташкил ва идоракунии фаъолияти ин ташкилотҳо, масъалаи мазкур асосан тавассути ҷудо кардани ҳадафҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои, ки дараҷаи расидан ба онҳоро равшан мекунанд, ҳал карда мешавад. Дар ҷараёни фаъолшавии ислоҳоти бозори фаъолияти ташкилоти суғурта равиши усулӣ дар ҷорҷӯби консепсияи идораи арзиш (VBM) таҳия карда шуд, ки дар кишварҳои Ғарб васеъ истифода карда мешавад. Принципҳо ва усули идораи арзиши ширкат дар менеҷмент солҳои 1990-ум ва ибтидои солҳои 2000-ум маъмул шуданд. Аз шумораи зиёди ҳадафу вазифаҳои гуногун дар ҷорҷӯби консепсияи VBM афзоиши ҳадди аксари арзиши бозори ширкат интиҳоб карда мешавад. Дар доираи ин усул, ба ҷуз моделҳои анъанавии пули нақдҳои тахфифшуда, маҷмуи васеи нишондиҳандаҳои нави вучуд доранд, ки бо истифода аз индикаторҳои

иқтисодии махсус таҳия шудаанд ва тағйирёбии ин нишондиҳандаҳо ченаки расидан ба муваффақият мебошад. Ба шумори чунин нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дохил мешаванд:

1. Market Value Added (MVA) — ин нишондиҳанда фосилаи байни арзиши бозории ширкат ва арзиши қарзҳои он мебошад. Ба ибораи дигар, он нишон медиҳад, ки то чӣ андоза ширкат ба арзиши аксионашон дар асоси арзиши мавҷудии бозорӣ қимат илова мекунад.

2. Economic Value Added (EVA) — ин нишондиҳанда самаранокии истифодаи капитали ширкатро меёра мекунад. Агар EVA мусбат бошад, маънои онро дорад, ки ширкат арзиши худро зиёд мекунад ва ба манфиати соҳибонаш ва аксионаш хизмат мекунад. Агар нишондиҳанда манфӣ бошад, пас ширкат арзишашро гум мекунад ва амалиётҳои он самаранок нестанд.

Ҳар ду нишондиҳанда нишон медиҳанд, ки ширкат то чӣ андоза муваффақ аст дар идоракунии захираҳоиаш ва илова кардани арзиш барои аксионаш ва сармоягузоронаш.

Таҳлили амсилаҳо кумак кардааст, ки ду гурӯҳи мушкилот муайян шаванд:

1. Масъалаҳои концептуалӣ: аввал, дар ҳамгиро кардани нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ (масалан, таъсири иҷтимоӣ ё муҳити зист) ва молиявӣ мушкилот ба миён меояд. Дувум, манъ кардани манофеи доираи васеи иштирокчиён дар раванди ташкилот, ки метавонад боиси эҷоди маҳдудиятҳо ва ихтилофи манофеи гурӯҳҳо гардад.

2. Масъалаҳои техникӣ: аввал, зарурати беҳтар кардани системаи ҳисоботдиҳӣ, ки метавонад барои арзёбии дуруст ва самараноки фаъолияти ташкилот кумак кунад. Дувум, мушкилоти дар истифодаи усулҳои пешгӯии даромадҳои молиявӣ ва набудани маълумоти бозорӣ барои таҳлили дуруст ва қабули қарорҳо.

Таъкид мешавад, ки зиёде аз системаҳои арзёбии самаранокии молиявӣ ва хоҷагидорӣ ба маълумоти муҳосибии ҳисобот таъя мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки барои муайян кардани муваффақият ё нокомии фаъолияти

ширкат аксар вақт ба ҳисоботи молиявӣ, масалан, баланс ё ҳисоботи фоида ва зарар така мекунад. Аммо ин системаҳо аксар вақт ба манфиатҳои як доираи маҳдуди одамон, масалан, сатҳдорон ё соҳибони ширкат нигаронида шудаанд. Онҳо метавонанд манфиатҳои дигар тарафҳо, монанди кормандон, муштариён ё ҷомеаҳо ба назар нагиранд. Ин далелат мекунад, ки нишондиҳандаҳои истифодашуда барои арзибӣ самаранокии ғайрифаъолияти ташкилот кофӣ нестанд. Дар маҷмӯъ, метавон ду ҷанбаи асосии ин масъаларо ҷудо кард.

Якун, арзиши бозории ширкатҳои суғурта аксаран бо арзиши тавозуни онҳо мувофиқат намекунад, яъне бо арзиши активҳои онҳо, ки дар муҳосиба инъикос ёфтааст. Масалан, барои ширкатҳои калонтарини ҷаҳон ин нишондиҳанда метавонад хеле баланд бошад. Ин нишон медиҳад, ки активҳои моддӣ танҳо як қисми хурд аз арзиши воқеии бозории онҳо мебошанд.

Дар шароити имрӯза, рақобат дар бозори суғурта хеле шиддат гирифтааст ва дар ин ҷо яке аз омилҳои муҳим барои муваффақият қобилияти хуби идора кардани активҳои ғайримоддӣ аст. Ин активҳо на дар шакли мол ва ё амвол, балки дар шакли унсурҳои ғайримоддӣ, ки барои ширкат арзиш меоранд, зоҳир мешаванд. Масалан, обрӯ ва эътибори ширкат, сифат ва малакаи кормандон, шабакаи васеи агентҳо ва ҳатто патенту литсензияҳо. Ин унсурҳо метавонанд дар муваффақияти ширкат дар бозор нақши калидӣ бозанд ва ба арзиши ширкат таъсир гузоранд, ки ба рақобатпазирии он дар бозори суғурта кумак мекунад.

Дуюм, муҳимии мувозинати манфиатҳо байни гурӯҳҳои гуногун дар ширкат барои рушди устувор ва дарозмуддати он. Вақте ки як ширкат танҳо ба фоидаи кӯтоҳмуддат така мекунад, ин метавонад ба нодида гирифтани омилҳои муҳими дигар, чун беҳтар намудани эътибор, нигоҳ доштани муносибатҳои солим бо муштариён, кормандон ва шарикон, рушди технологияҳои нав ва инноватсияҳо оварда расонад. Дар чунин ҳолат, эҳтимолан фоида афзоиш ёбад, вале ширкат метавонад бо мушкилоти оянда мувочаҳ шавад, зеро сармоягузориҳо барои расидан ба ҳадафҳои дарозмуддат ё барои нигоҳ доштани муносибатҳои муҳим бо гурӯҳҳои калидӣ шояд кифоя

набошанд. Назарияи масъулияти иҷтимоии ширкат ва дигар равандҳо аҳаммияти таъмин кардани мувозинат байни манфиатҳои соҳибмулкони, кормандон, муштариён ва дигар гурӯҳҳоро таъкид мекунад. Чунки рушди муваффақи дарозмуддати тичорат танҳо дар шарте имконпазир аст, ки ширкат манфиатҳои ҳамаи тарафҳо ва гурӯҳҳоро таъмин намояд. Муносибат бо чунин гурӯҳҳо нақши муҳим дар устувории ширкат мебозад, чун сохтани муносибатҳои боваринок ва масъулиятнок бо онҳо метавонад таъсири зиёде ба муваффақияти он дар оянда гузорад. Ҳамин тавр, стратегияе, ки барои ҳисоб кардани манфиатҳои ҳамаи гурӯҳҳои манфиатдор равона шудааст, ниҳоят ба таъмин кардани муваффақияти дарозмуддат ва қавӣ кардани мавқеи ширкат дар бозор кумак мекунад.

Тадқиқотҳои асосии арзёбии самаранокии бизнес одатан аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ, махсусан муҳаққиқони амрикоӣ, анҷом дода мешаванд ва ба бозорҳои Ғарб равона шудаанд. Аммо усулҳои онҳо на ҳамеша дар кишварҳои дигар татбиқшаванда мебошанд, масалан, ба хотири фарқиятҳо дар стандартҳои миллии ҳисоботи молиявӣ. Илова бар ин, хусусияти бизнеси суғурта истифодаи усулҳои мураккабро барои пешгӯии даромадҳои пулӣ талаб мекунад.

Мушкилоти арзёбии самаранокии фаъолияти ташкилоти суғурта метавонанд бо истифода аз усули комплекси арзёбӣ ҳал шаванд, ки яке аз роҳҳои ҳал намудани он татбиқи низоми мутавозини нишондиҳандаҳо (НМН) мебошад. Низоми мутавозини нишондиҳандаҳо (НМН) дар асл як услуб аст, ки ба баҳогузорӣ ва таҳлили фаъолияти ташкилот дар асоси як қатор нишондиҳандаҳои гуногун кумак мекунад. Концепсияи "Низоми мутавозини нишондиҳандаҳо" ё Balanced Scorecard (BSC) як усули идоракунии аст, ки соли 1992 аз ҷониби иқтисодшиносони амрикоӣ Дэвид Нортон ва Роберт Каплан таҳия шудааст. Мақсади асосии BSC ин аст, ки фаъолияти ташкилотро дар ҷаҳор ҷанбаи асосӣ ва мувозӣ арзёбӣ кунад, ки ин кумак мекунад ба роҳнамоӣ барои стратегияи дуруст ва рушди дарозмуддат. Ҷор ҷанбаи асосии ин системаи арзёбӣ чунин аст:

1. Ҷанбаи мизоч: ин бахш ба таҳлили муносибат бо мизочон ва баҳодиҳии онҳо ба маҳсулот ва хизматрасониҳои ташкилот меравад.
2. Ҷанбаи дохили хочагӣ: ин бахш ба дохили ширкат ва равандҳои корҳои дохилӣ дахл мекунад. Ширкат бояд муайян кунад, ки кадом равандҳо метавонанд бартарҳои рақобатӣ ва натиҷаҳои беҳтар ба даст оваранд.
3. Ҷанбаи инноватсияҳо ва таълим: ширкат бояд фикр кунад, ки чӣ гуна метавонад ба рушди инноватсионӣ ва омӯзиш даст ёбад, то дар оянда тавонмандтар ва рақобатпазиртар бошад.
4. Ҷанбаи молиявӣ: ин бахш ба баҳодиҳии вазъи молиявии ширкат дахл мекунад.

Бо ёрии арзёбии фаъолияти идории ташкилот дар доираи консепсияи низоми мутавозини нишондиҳандаҳо он чизе андозагирӣ карда мешавад, ки менечменти молиявӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ чен карда наметавонанд. Чунин арзёбии фаъолияти худ ба роҳбарон олати комилан нави идораро медиҳад, ки самту ҳадафи фаъолияти ташкилотро ба маҷмуи нишондиҳандаҳои мутавозини алоқаманди арзёбии рушди кунунӣ ва ҳам оянда мегузаронад.

Консепсияи системаи мутавозини нишондиҳандаҳо (BSC) ба он равона шудааст, ки чӣ гуна нишондиҳандаҳои гуногуни самаранокӣ (KPI) бо мақсадҳои ташкилот алоқаманд мебошанд. Ин нишондиҳандаҳо кумак мерасонанд, ки фаҳмем, ташкилот то чӣ андоза ба мақсадҳои худ расидааст. Консепсия таъкид мекунад, ки муваффақияти ташкилот на танҳо аз натиҷаҳои молиявӣ вобаста аст, балки аз дигар ҷанбаҳо низ, ба монанди муносибатҳо бо мизочон, равандҳои дохилии кор, инноватсияҳо, омӯзиши кормандон ва сахми сахмдорон. Яъне, муҳим аст, ки на танҳо фоида, балки рушд дар соҳаҳои гуногун низ ба назар гирифта шавад. Аммо яке аз нуқсонҳои ин система он аст, ки он ҳамеша усулҳои аниқро барои пайванди логикӣ байни мақсадҳо ва чорабиниҳое, ки бояд онҳоро дастгирӣ кунанд, намедиҳад. Ба ибораи дигар, муҳим аст, ки на танҳо маълум бошад, ки ташкилот кадом мақсадҳоро пеш мебарад, балки чӣ корҳое бояд анҷом дода шаванд барои расидан ба онҳо. Ва

дар ин раванд муҳим аст, ки мақсадҳо ва амалҳои ташкилот ҳамоханг ва алоқаманд бошанд, ки баъзан дар доираи BSC бе дастури иловагӣ амалӣ кардани он мушкил аст.

Моделҳои анъанавии системаи мутавозини нишондиҳандаҳо (BSC) воқеан метавонад бо мушкилот дар муайян кардани ҳадафи ниҳойӣ рӯ ба рӯ шавад, зеро он ба якҷанд ҷанбаҳои гуногуни самаранокӣ, ба монанди натиҷаҳои молиявӣ, муносибатҳо бо мизочон, равандҳои дохилӣ ва омӯзиши кормандон таваҷҷуҳ мекунад. Ҳар як аз ин ҷанбаҳо барои ташкилот муҳим аст, вале онҳо метавонанд пайванд ва нишондиҳандаи муайяне, ки бевосита муваффақияти стратегияи умумиро инъикос мекунад, надошта бошанд.

Ҳарчанд муаллифони концепсияи мазкур таъкид мекунанд, ки дар ниҳоят ҳамаи ҳадафҳои ташкилот бо ҳадафҳои молиявӣ мепайванданд ва харитаи стратегӣ ин робитаҳоро нишон медиҳад, онҳо як модели аниқ барои таъриф кардани ҳадафи асосӣ пешниҳод намекунанд. Ин норасоӣ боиси кам шудани масъулият барои натиҷаҳои умумии стратегӣ мегардад.

Ин концепсия пешбинӣ мекунад, ки моделҳои анъанавии низоми мутавозини нишондиҳандаҳоро бо ворид кардани нишондиҳандаи арзиши иловашудаи иқтисодӣ (EVA) беҳтар созад. EVA кумак мекунад, ки барои арзёбии дақиқи стратегияи ташкилот, ғоидаро пас аз андоз ва арзиши сармояи истифодашударо ба назар гирем. Ин имкон медиҳад, ки ҳадафҳои ташкилотро дуруст таҳия карда, масъулиятро барои иҷрои онҳо тақсим кунем. Аммо масъалаи асосӣ дар он аст, ки ин низом то ҳол асосан ба нишондиҳандаҳои молиявӣ, ба монанди ғоида ва сармоя, таъя мекунад ва ба дигар ҷанбаҳои муҳимми ғайрифаъолияти ташкилот, ба мисли муносибатҳо бо мизочон ё раванди дохилӣ, эътибор намедиҳад. Ин як маҳдудият аст, чунки омилҳои ғайримоддӣ дарозмуддат, монанди обрӯи ширкат, сифати идоракунии инноватсияҳо ё иштирок ва масъулияти кормандон, ба пуррагӣ ҳисоб намешаванд. Вале чунин омилҳо метавонанд нақши муҳим дар рушди устувори ширкат дошта бошанд.

Ин матлаб нишон медиҳад, ки бо вучуди камбудихо ва нуқсонҳои ҷиддии системаи мутавозини нишондиҳандаҳо (BSC), он ҳанӯз ба таври назаррас таваҷҷуҳо ҷалб мекунад. Таваҷҷуҳои мақомоти давлатӣ ба истифодаи BSC нишонаи эътирофи аҳамияти ин системаи идоракунии самаранок ва стратегӣ аст. Мисоли зикршударо дар мавзӯи "Татбиқи НМН дар идораи давлатӣ" мебинем, ки дар он вақт ба таҷрибаи байналмилалӣ ва хусусиятҳои махсуси Русия таваҷҷуҳ шудааст. Ин гуна ҷорабиниҳо нишон медиҳанд, ки ба системаи BSC ҳамчун як воситаи муосири идоракунӣ дар сатҳи давлатӣ эътибор дода мешавад, ҳатто агар камбудихои техникаи он вучуд дошта бошад. Далели дигари маъмулии васеи НМН маҳсулоти баромавии сершумор мебошанд, ки барои корбурди методологияи BSC таъйин шудаанд: SAP SEM, PeopleSoft Balanced Scorecard, Oracle Balanced Scorecard, OROS Scorecard, ARIS BSC, "1С ВІПАнатех ВДГБ: ABIS.BSC. Низоми мутавозини нишондиҳандаҳо".

Барои ҳалли масъалаҳои зикршуда равиши методиро пешниҳод мекунем. Арзёбии динамика на танҳо нишондиҳандаҳои мутлақ, воқеан барои арзёбии дурусти самаранокии қарорҳо дар ташкилот муҳим аст. Ташкилот, ҳамчун як система, пайваста ба тағйироти хориҷӣ ва дохилӣ дучор мешавад ва муҳим аст, ки ба назар гирифта шавад, ки чӣ гуна қарорҳо ва амалҳои он ба ин тағйирот дар замон мутобиқ мешаванд. Ин кумак мекунад, ки таҳлил ва фаҳмидани он, ки чӣ унсурҳо ба муваффақияти ташкилот дар як муддати тулонӣ таъсир мерасонанд, на танҳо натиҷаҳои кӯтоҳмуддат.

Самаранокии идоракуниро метавон ҳамчун раванд фаҳмид, ки дар натиҷаи он тамоми ҷонибҳои манфиатдори ширкат бештарини самараро мегиранд. Барои ҳар ташкилот якчанд гурӯҳҳоро метавон ҷудо кард, ки барои расидан ба манофеи шахсии худ бо ширкат ҳамкорӣ меkunанд ва онҳо то дараҷае дар муваффақияти он манфиатдор мебошанд. Гурӯҳҳои мазкур метавонанд саҳмдорон, сармоягуздорон, кормандон, шарикон ва мизоҷон бошанд.

Агар муносибатҳои байни ин ҷонибҳо бо ташкилоти суғурта тавассути як функсияи абстраксии ғоиданокии u тавсиф карда шаванд, пас ин функсия қимати самарай ояндаи ҳамкорӣ бо ширкатро нишон медиҳад. Чӣ қадаре ки қарори идорӣ натиҷаҳои бештар ва мусбатро ба даст оварад, ҳамон қадар функсияи ғоиданокии ҳар як ҷониб зиёд мегардад. Ин маънои онро дорад, ки барои муваффақият ва самаранокии ташкилот, бояд манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни он (соҳибон, кормандон, мизочон ва дигарон) ба назар гирифта шаванд. Ҳар чӣ ки ширкат дар қабули қарорҳои дуруст ва самаранок бештар муваффақ бошад, ҳамон қадар ҳамаи ҷонибҳо манфиати бештар мебаранд, ки ин боиси мустаҳкам шудани муваффақияти умумии ширкат мегардад.

Барои ташҳиси динамикаи қиматҳои функсияи u истифодаи нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ (e) пешниҳод карда мешавад. Усули методии пешниҳодшуда дар ҷадвали 2.5. тасвир ёфтааст.

Ҷадвали 2.5. - Модели бисёрмаҳаки арзёбии самаранокии қарорҳои идорӣ

Ҷониби манфиатдор	Манфиат нисбат ба ширкат	Тавсифи дараҷаи манфиатдорӣ дар қабули ин ё он қарори идорӣ	Индикатори дараҷаи қонъ шудани талабот (ғоиданокӣ)
Саҳмиядорон	Таваккали (хатари) паст, даромаднокии баланд, рушди дарозсуддати бизнес	Функсияи номаълуми ғоиданокӣ u_1	Маҷмуи нишондиҳандаҳои калидӣ ($e_j : j \geq 1$)
Персонал	Музди баланди қор, шароити хуби қор, пакети иҷтимоӣ	Функсияи номаълуми ғоиданокӣ u_2	Маҷмуи нишондиҳандаҳои калидӣ ($e_j : j \geq 1$)
Шарикон	Ҳамкории доимӣ, устувории молиявӣ	Функсияи номаълуми ғоиданокӣ u_3	Маҷмуи нишондиҳандаҳои калидӣ ($e_j : j \geq 1$)
Мизочон	Нархҳои паст, сифати баланд	Функсияи номаълуми ғоиданокӣ u_4	Маҷмуи нишондиҳандаҳои калидӣ ($e_j : j \geq 1$)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

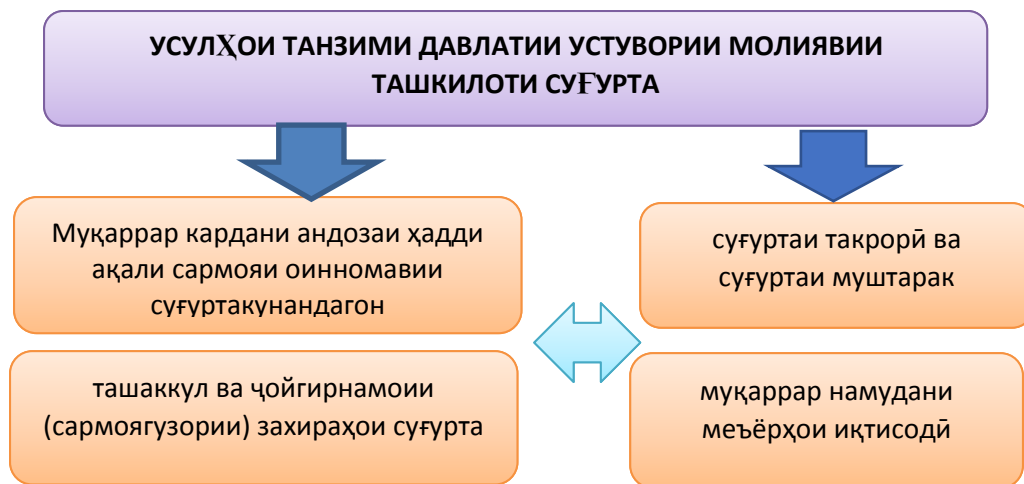
2.2. Муносибатҳои методии арзёбии танзими давлатии устувории молиявии фаъолияти ташкилоти суғурта

Устувории молиявии ташкилоти суғурта тавассути қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрий танзим карда мешавад, назорати онро давлат дар симои мақомоти назорати суғурта ба амал мебарорад. Устувории молиявии ташкилоти мазкурро захираҳои молиявии корхона ва сатҳи касбии кормандону роҳбарият таъмин мекунанд. Мафҳуми устувории молиявии ташкилоти суғурта муайян нашудааст, вале таърифу тасвирҳои сершумори ин мафҳум вучуд доранд, ки амалан яке такрори дигар мебошанд, гурӯҳи сеюм аз лиҳози маънову мазмун тафовутӣ ҷиддӣ доранд. Ба ақидаи Ш Шамсуллозода, устувории молиявии ташкилоти суғурта дар қобилияти он барои иҷрои уҳдадориҳояш пешбинишуда дар назди суғурташавандагон, бо пардохти пурраи музди суғурта мувофиқи қонунгузорӣ ва муҳлати шартнома фаҳмида мешавад. Аммо, ба назари мо, ин таърифи устувории молиявӣ хеле маҳдуд аст ва бештар ба мафҳуми қобилияти пардохт мувофиқ мебошад. Чунонки дар пештара зикр шуд, ташкилоти суғурта фаъолияти худро на танҳо тавассути амалиёти суғуртавӣ, балки тавассути амалиёти сармоягузорӣ ва молиявӣ низ амалӣ менамояд, бинобар ин, ташкилот бояд уҳдадориҳояшро на танҳо дар назди суғурташавандагон, балки дар назди дигар шарикон низ иҷро кунад. Муҳаққиқони рус устувории молиявии ташкилоти суғуртаро танҳо аз лиҳози фаъолияти суғуртавӣ арзёбӣ мекунанд ва мегӯянд, ки устувории молиявии ташкилоти суғурта бояд баробарӣ ё афзоиши доимии даромадҳо нисбат ба хароҷоти суғуртакунанда дар тамоми фонди суғурта дар давраи тарифиро дар бар гирад [46, с. 33]. Боз як таърифи устувории молиявии ташкилоти суғуртаро, ки мазмунан ба мафҳуми қобилияти пардохт қаробат дорад, дар адабиёти иқтисодӣ метавон дид: дар зери мафҳуми устувории молиявии суғуртакунанда чунин ҳолати молиёти он фаҳмида мешавад, ки зимни он ташкилот қодир аст уҳдадориҳояшро дар назди тамоми субъектон сари вақт ва

дар ҳаҷми пешбинишуда дар тамоми муҳлати амали шартномаҳои байнашон басташуда ба иҷро расонад.

Ба фикри мо, таърифҳои зикршуда аз ҷиҳати дақиқии инъикоси маъноӣ иқтисодии устувории молиявии суғуртакунанда дар пеши таърифи зерини он камбудӣ доранд: устувории молиявии суғуртакунанда танҳо як нишондиҳандаи статикӣ нест, балки равандест динамикӣ, ки қобилияти ширкатро барои муқовимат ба нобасомониҳои иқтисодии дохилӣ ва берунӣ, ҳангоми нигоҳ доштани қобилияти пардохт инъикос мекунад. Муҳим аст, ки ин устуворӣ на танҳо ба натиҷаҳои ҳозира маҳдуд намешавад, балки имкон медиҳад, ки рушди ояндаи ширкатро пешгӯӣ кунем, бо эътибор ба хатарҳои, ки мумкин аст дар оянда ба вуҷуд оянд. Устувории ширкат ба як қатор омилҳо вобаста аст, аз ҷумла захираҳои молиявии он, қобилияти идора кардани хатарҳо, самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ ва қобилияти мутобик шудан бо тағйироти иқтисодӣ. Муҳим аст, ки ин мафҳум на танҳо бо вазъи кунунӣ алоқаманд аст, балки ба он ишора мекунад, ки чӣ гуна ташкилот метавонад қобилияти пардохти худро дар муҳити равандҳои эҳтимолан хатарнок ва номаълуми оянда нигоҳ дорад.

Заминаи қонунӣ муайяншудаи устувории молиявии суғуртакунанда иқтидори молиявии онро ифода мекунад. Яъне, устувории молиявии ташкилоти суғуртаро чун қобилияти эҳтимолии суғуртагар барои пардохти уҳдадориҳо дар пайвастагӣ бо таҳлили сохтори уҳдадориҳо ва воситаҳои ташкилоти суғурта муаррифӣ кардан мумкин аст. Дар робита бо ҳамин танзими давлатии устувории молиявии ташкилоти суғурта ҳимояи суғуртавии манфиатҳои молумулкии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро бо истифода аз усулҳои муайян тазмин мекунад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии қонунгузории суғурта чун олооти танзими давлатӣ амали усулҳои гуногуни муайян мекунанд. (расми 2.2. ва ҷадвали 2.6.)

Расми 2.2. Усулҳои асосии танзими давлатии устувории молиявии ташкилоти суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҷадвали 2.6. Тавсифи усулҳои асосии танзими давлатии устувории молиявии ташкилоти суғурта

Усулҳо	Тавсиф
Муқаррар кардани андозаи ҳадди ақали сармояи оинномавии суғуртакунандагон	Асоси устувории молиявии ташкилоти суғуртаро, чуноне ки дар банди 6 м. 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта” омадааст, мавҷуд будани сармояи оинномавии пардохташудаи онҳо, инчунин низоми суғуртаи такрорӣ ташкил медиҳад. Дар ҷорҷӯби қонуни мазкур «ташкилоти суғурта ва суғуртаи такрорӣ (ба истиснои ҷамъиятҳои суғуртаи байниҳамдигарӣ) бояд дорои сармояи (фонди) оинномавии пурра пардохтшуда фақат дар шакли пулӣ бо пули миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошанд, ки андозаи онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад»
Суғуртаи такрорӣ ва суғуртаи муштарак	Яке аз воситаҳои имконпазири таъмини устувории молиявӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта буда, мафҳум, шароити ташкилӣ ва иқтисодии суғуртаи такрорӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта” муайян карда шудаанд: «суғуртаи такрорӣ (дубора) фаъолияти як ташкилоти суғурта (суғуртаи такрорӣ) оид ба ҳимояи манфиатҳои молумулкии ташкилоти дигари суғурта (суғуртакунандаи такрорӣ) мебошад, ки бо қабули уҳдадорихоӣ пардохти суғурта аз ҷониби ташкилоти охири тибқи шартномаи суғурта (шартномаи асосӣ) алоқаманд мебошанд». Ба ин васила, масъулияти пурраро тибқи шартномаи асосии суғурта суғуртакунандаи такрорӣ бар дӯш дорад, ки бо суғурташавандаи такрорӣ шартномаи суғуртаи такрориро бастааст.

Ташаккул ва ҷойгирнамоии (сармоягузори) захираҳои суғурта	Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта”, суғуртакунандагон барои таъмини иҷроиши ухдадорихои қабулнамудаашон тибқи тартиб ва қоидаҳои муқаррарнамудаи конунгузорӣ, аз пардохтҳои (ҳаққи) суғурта захираҳои суғуртавиرو оид ба суғуртаи шахсӣ ва молумулкӣ, барои таъмини пардохтҳои суғуртавии оянда ташаккул медиҳанд.
Муқаррар намудани меъёрҳои иқтисодӣ	Муқаррар намудани меъёрҳои иқтисодӣ барои ҳаҷми масъулияти суғуртавӣ (ухдадорихо)-и суғуртакунанда барои таъмини устувории молиявӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта мусоидат мекунад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” талаботе муқаррар шудааст, ки суғуртакунандагон бояд риоя кунанд, то ки пардохтҳои суғуртавиرو дар сурати фаро расидани ҳодисаи суғуртавӣ тибқи шартномаҳои суғуртаи шахсӣ ва молумулкӣ кафолат диҳанд (тазмин кунанд).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [27]

Қайд намудан зарур аст, ки аксаран суғуртаи такрорӣ бо суғуртаи хавфи соҳибкорӣ як доништа мешавад. Ғайриқонунӣ будани татбиқи қоидаву шартҳои суғуртаи хавфи соҳибкорӣ дар суғуртаи такрорӣ тибқи меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта” хеле муфасссал собит карда шудааст: объекти суғурта метавонад тибқи як шартномаи суғурта якҷоя бо якчанд суғуртакунанда (суғурташаванда) суғурта карда шавад. Зимнан қайд мегардад, ки агар дар чунин шартнома ҳуқуқи ухдадорихои (масъулияти суғуртавии) ҳар яке аз суғуртакунандагон муайян нашуда бошанд, пас дар суғурта фаро расидани ҳодисаи суғуртавӣ онҳо ба таври муштарак дар назди ғоидабар (суғуртшаванда) масъуланд, яъне музди суғуртаро баробар пардохт мекунанд.

Усули ташаккул ва ҷойгирнамоии (сармоягузори) захираҳои суғурта низ ба таъмини устувории молиявӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта равона карда шудааст. Ҳамин гуна суғуртакунандагон ҳақ доранд захираи тадбирҳои пешгирикунандаро ташкил диҳанд. Таркиб, таъйинот ва усули ҳисобкунии захираҳои суғуртавиرو Қоидаҳои ташаккули захираи суғурта оид ба суғуртаи ғайри ҳаёт муқаррар ва онҳоро Назорати суғурта тасдиқ мекунад. Тибқи ин Қоидаҳо, суғуртакунандагон Низомномаҳои худро дар бораи

тартиби ташаккули захираи техникӣ ва Низомнома дар бораи тартиби ташаккул ва истифодабарии захираи тадбирҳои пешгирикунандаро таҳия ва тасдиқ менамоянд.

Ба мисли ҳамин, бар асоси Қоидаҳои ташаккули захираи суғурта оид ба суғуртаи ҳаёт, суғуртакунандагон низомномаҳои худро дар бораи ташаккул ва истифодабарии захираҳои суғуртавии оид ба суғуртаи ҳаёт таҳия мекунанд. Захираҳои суғуртавие, ки суғуртакунандагон ташкил мекунанд, ба буҷетҳои гирифтани мумкин нест. Мутобиқи банди 3 м. 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” «ташкilotи суғурта уҳдадор аст воситаҳои захираи суғуртавиرو тибқи шартҳои тасдиқнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ бо шартҳои танаввуъ, ликвиднокӣ, бозгашт ва даромадноки сармоягузори кунад ё ба таври дигар ҷойгир намояд» [27]. Сармоягузори (ҷойгирсозии) захираҳои суғуртавиرو Қоидаҳои ҷойгирнамоии захираҳои суғуртавӣ аз ҷониби суғуртакунандагон танзим мекунанд, ки бо фармоиши Вазорати молияи ҚТ тасдиқ карда шудаанд.

Дар доираи меъёрҳои иқтисодии муайяншуда суғуртакунандаҳо барои таъмини қобилияти пардохти худ уҳдадоранд таносуби меъёрии миёни активҳо ва уҳдадориҳои суғуртавии қабулкардари роя намоянд. Таносуби меъёрӣ тибқи Усули ҳисобкунии андозаи меъёрии маржаи қобилияти пардохт (андозаи меъёрии сармояи худии озод аз ҳама гуна уҳдадорӣ) ҳисоб карда мешавад, ки он дар Низомномаи тартиби ҳисобкунии таносуби меъёрии миёни активҳо ва уҳдадориҳои суғуртавии қабулкарда муайян ва аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст. Мутобиқи ин усул, суғуртакунандагон андозаи меъёрии маржаи қобилияти пардохтро барои суғуртаи ҳаёт ва дигар намудҳои суғурта дар алоҳидагӣ ҳисоб мекунанд. Ҳаҷми умумии маржаи қобилияти пардохти суғуртакунанда бо роҳи ҷамъ кардани андозаҳои дахлдори он дар намудҳои зикршудаи фаъолияти суғуртавӣ муайян карда мешавад.

Агар маржаи қобилияти пардохтии ширкат (нишондиҳандаи устувории молиявии он) камтар аз андозаи ҳадди ақали муқарраргардида бошад, пас ба

чои ҳисобкунии ин нишондод андозаи ҳадди ақали сармояи оинномавӣ, ки конунан муқаррар шудааст, истифода мешавад. Ба забони сода, агар ширкат ба сатҳи зарурии қобилияти пардохт нарасида бошад, пас он бояд ба ҳадди ақали сармояи оинномавӣ, ки қонун муайян кардааст, мувофиқат кунад. Андозаи воқеии маржаи қобилияти пардохти суғуртақунонда набояд камтар аз андозаи меъёрии он бошад.

Бояд гуфт, ки сармояи дохилии (худии) ташкилоти суғурта барои таъмини устувории молиявии онҳо аҳаммияти калидӣ дорад - болоравии сатҳи он қобилияти ҳифзи ҳолати муътадилро дар сурати тағйирёбии каму тасодуфии фаъолияти он таъмин мекунад. Устувории молиявӣ як навъ оинаи афзоиши босуботи даромад нисбат ба хароҷот мебошад, зеро он чунин вазъи захираҳои молиявиро таъмин мекунад, ки зимни он ташкилот воситаҳои пулиро озодона гардиш дода метавонад, тариқи истифодаи самарабахши пул раванди беисти фаъолият ва фурӯши маҳсулоти суғуртавӣ, инчунин, хароҷот барои густаришу таҷдиди онро таъмин намоянд.

Барои коркарди муваффақонаи ташкилотҳои суғурта муҳим аст, ки устувории молиявии онҳо таъмин карда шавад ва дастгирии давлат дар ин соҳа вучуд дошта бошад. Ба фарқ аз аксари дигар корхонаҳо, ки вақт ва миқдори пардохтҳо ба шарикон ё қарзхоро медонанд, ташкилотҳои суғурта бо номуайяни дар бораи муҳлат ва миқдори уҳдадориҳои худ рӯбарӯ мешаванд. Онҳо метавонанд танҳо тахминан баҳогузорӣ кунанд, ки чанд ва кай пардохт мекунанд. Аз ин рӯ, дар соҳаи суғурта муҳим аст, ки на танҳо қобилияти ташкилот барои иҷрои уҳдадориҳояш, балки қобилияти иҷрои онҳо дар ҳолатҳои номусоиди вазъият, ҳатто, агар вазъ бадтар шавад ва мушкилоти пешбининашуда ба вучуд оянд, вучуд дошта бошад.

Одатан, зери қобилияти пардохтпазирӣ "қобилияти субъекти хоҷагӣ барои иҷрои уҳдадориҳои худ пеши дигар иштирокчиёни бозор" фаҳмида шуда ва ин мафҳум аксар вақт ҳамчун синоними бозоргирӣ истифода мешавад. Вале, ба назари мо, муҳим аст, ки маънои бозоргирӣ, қобилияти пардохт ва устувории молиявиро аниқтар ҷудо кунем. Бозоргирӣ — ин қобилияти ширкат

барои иҷрои уҳдадориҳои таъхирнопазир аст, яъне онҳое, ки бояд дар вақти наздик пардохт шаванд. Масалан, агар ширкат барои интиқоли молҳо пардохт мекунад, он бояд барои ин кор маблағи кофӣ дар ҳисоби худ дошта бошад. Қонуни амалкунанда дар бораи муфлисшавӣ қобилияти пардохтро ҳамчун иқтидори пардохти уҳдадориҳо таъриф мекунад ва агар корхона дар муддати 3 моҳ уҳдадориҳояшро иҷро накунад, он дар ҳолати ғайриқобили пардохт эътироф карда мешавад. Ба фикри мо, қобилияти пардохт дар ҳар лаҳзаи вақт бояд таъмин карда шавад. Суғуртакунандагони ба аҳволи вазнини молиявӣ уфтода баъзан бо хоҳиши ба онҳо додани иҷозатномаи намудҳои иловагии суғурта ба идораи назорати асёр мурочиат мекунанд, то ба ин восита захираҳои молиявии изофиро барои пӯшондани уҳдадориҳои кунунӣ ва ҳам оянда ҷалб намоянд.

Вақте ки нишондиҳандаҳои бозоргирӣ ва қобилияти пардохт таҳқиқ мешаванд, тахмин мешавад, ки корхона дар муҳити устувор фаъолият мекунад, ки дар он ҳама нишондиҳандаҳои дигар низ маълум ва пешгӯишаванда мебошанд. Аммо дар мавриди ширкатҳои суғурта вазъият дигар аст. Онҳо уҳдадориҳоеро мегиранд, ки иҷрои онҳо дар оянда рӯй медиҳад ва ин ба бисёр омилҳо, аз ҷумла таҷрибаи гузашта ва эҳтимолият вобаста аст. Масалан, вақте ки ҳаёти одамон ё нафақа суғурта карда мешавад, ширкат наметавонад дақиқ пешгӯӣ кунад, ки кӣ ва кай чӣ миқдор пул талаб мекунад, зеро ин вобаста ба лаҳзаи руҳ додани ҳодиса (масалан, марги шахс ё баромади он ё ба нафақа) аст.

Нисбат ба дигар корхонаҳое, ки медонанд, ки кай ва чӣ миқдор маблағ бояд ба шарикони худ пардохт кунанд, ширкатҳои суғурта танҳо эҳтимолияти расидани ҳодиса ва дар асоси он ҳисоботҳои молиявиро омода мекунанд, ки дар натиҷа унсуре номуайяни ворид мешавад. Ин маънои онро дорад, ки ширкатҳои суғурта уҳдадориҳои дар назди суғурташавандагон доштаашонро гирифта, иҷрои онҳоро, ки шиддат ва муҳлатҳои онҳоро пешгӯӣ кардан номумкин аст, дар асоси эҳтимолиятҳо ва таҳлилҳои гуногун ҳисоб мекунанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» дар бораи устувории молиявии суғуртакунандагон ва талабот барои назорат бар вазъи молиявии онҳо таъкид шудааст. Назорати молиявии суғуртакунандагон, ки масъулияти он ба Хадамоти назорати суғурта вогузор шудааст, барои таъмин намудани устувории молиявии бозори суғурта ва ҳимояи манфиатҳои мизочон ва саҳмдорони ширкатҳо муҳим аст. Ин тадбирҳо дар шароити кунунӣ дуруст ва асоснок мебошанд, зеро ҳоло бозори суғурта дар шароити иқтисодии пурзӯр ва тағйирёбанда қарор дорад. Муҳим аст, ки суғуртакунандагон дар иҷрои ухдадорихояшон қобилияти молиявии устувор дошта бошанд, то дар сурати таъсири омилҳои ғайриқонунӣ ё шокҳои молиявӣ, имкони иҷрои шартномаҳои суғурта ва пардохтҳои мусоидро дошта бошанд. Аз ин рӯ, назорати қатъӣ ва мунтазами вазъи молиявии ширкатҳои суғуртавӣ барои пешгирӣ аз эҳтимоли фалокатҳои молиявӣ ва муфлисшавии онҳо зарур аст.

Барои кафолатҳои ҳифзи иҷтимоии муътамад мавҷудияти воситаҳои дахлдор зарур аст, ки барои амалӣ намудани (пардохтани) омилҳои истехсолот ва анҷомдиҳии пардохтҳои суғуртавӣ истифода карда мешаванд. Тафриқагузориҳои ин хароҷоту пардохтҳо аз лиҳози вақт ҳаҷми кофии сармоя худиро металабад, ки он кафолати бақои минбаъдаи ташкилоти суғуртаро таъмин мекунад. Кӯшиши ноил шудан ба ин кафолатҳо дар сурати таъмини ду унсур имкон дорад: таркиби муносиби сармоя ва захираи кофии суғуртавӣ.

Воситаҳои худии ширкат компонентҳои зеринро дар бар мегиранд: сармояи оинномавӣ (сармояи асосӣ, ки ширкат бояд дошта бошад), фонди захиравӣ (пулҳое, ки аз фоида барои пӯшида кардани хавфҳо ташкил шудаанд), инчунин фоидаи тақсимнашуда (қисми фоидае, ки ба саҳмдорон пардохт намешавад). Дар баъзе ҳолатҳо метавонанд воситаҳои дигар, ба монанди фонди истеъмоли ё фонди чамъоварии аз фоидаи софи суғуртакунанда ташкилшуда дохил шаванд. Ҳамаи ин воситаҳо ҳамчун "захираҳои озод" ё "захираи қобилияти пардохт" (маржа) номида мешаванд, зеро онҳо аз ҳама гуна ухдадорихои берунӣ озоданд. Ин захираҳо ба ширкат

кумак мекунанд, ки устувории молиявӣ дошта бошад ва ухдадорихояшро дар назди муштариён иҷро кунад.

Сармояи худии ташкилоти суғурта аз ду манбаъ ворид мешавад:

1. Ҳақҳои муассисон — ин он маблағҳост, ки муассисон ё асосгузори ташкилот барои таъсиси корхона ва фаъолият кардани он сарф мекунанд.
2. Фоида аз фаъолияти суғурта — ин маблағҳое мебошанд, ки ташкилоти суғурта дар натиҷаи фаъолияти худ, пас аз пардохти хароҷот ва ухдадориҳо ба даст меоранд.

Ҳар дуи ин манбаъҳо дар ҳисоби пасиви тавозун, ки нишондиҳандаи қарзҳои ташкилоти суғурта аст, сабт мешаванд. Барои таъмин кардани устувории молиявӣ ва иҷрои ухдадориҳои оянда хеле муҳим аст, ки захираҳои озоди ташкилоти суғурта зиёд бошанд. Захираҳои озод ин пулҳо мебошанд, ки ташкилот метавонад барои устувории молиявии худ истифода барад. Ин пулҳо одатан пас аз иҷрои ухдадориҳои молиявӣ ва суғуртавӣ ба даст меоянд. Муҳим аст, ки андоза ва таркиби ин захираҳо метавонад вобаста ба хусусияти бизнес ва динамикаи он муайян шавад. Ин инчунин ба ташкилот имкон медиҳад, ки дар идоракунии молиёташ флексибл бошад ва ин пулҳоро барои сармоягузориҳои оянда истифода барад, ки ин ба рушди он кумак мекунад ва устувории молиявии онро зиёд мекунад. Захираҳои озод метавонанд чун фарқи байни мулкҳои ташкилоти суғурта (активҳо) ва ухдадориҳои он (масалан, маблағҳое, ки барои пардохт ба суғурташавандагон ё дигар қарздорони суғурта талаб мешаванд) ҳисоб карда шаванд.

Сармояи худиро бо роҳи ворид намудани ҳақҳои муассисон ва пуркунии минбаъдӣ аз ҳисоби фоидаи фаъолияти суғуртавӣ, даромад аз сармоягузориҳои маблағҳо, инчунин, бо роҳи афзудани ҳиссаи муассисон ва барориши идовагии саҳмияҳо (эмиссия) ташаккул метавон дод.

Сармояи оинномавии ташкилоти суғурта — ин маблағест, ки барои таъсис ва фаъолияти ташкилот истифода мешавад. Он аз ду манбаъ иборат аст:

1. Саҳмгузориҳои пулии ширкаткунандагон-муассисон — ин маблағҳое, ки муассисон ё аъзои ташкилот мегузоранд. Агар ташкилот хусусӣ бошад, саҳмгузорҳо маблағҳоро шахсан ва мустақилона медиҳанд. Агар ташкилот саҳомӣ бошад, пас аъзои ҷамъият (соҳибони саҳмияҳо) маблағро якҷо мегузоранд.

2. Маблағгузориҳои дастаҷамъии аъзои ҷамъияти саҳомӣ — дар ташкилотҳои саҳомӣ аъзои ҷамъият саҳмияҳо харидорӣ мекунанд, ки ин ба ташкилот манбаи маблағ таъмин мекунад.

Мутобиқи талаботи баҳисобгирии муҳосибӣ, дар таркиби сармояи худӣ сармояи изофа вучуд дорад. **Сармояи изофа** — ин дуруст кардан ва афзоиши сармоя мебошад, ки дар муҳосибӣ ба он таваҷҷуҳ карда мешавад. Он аз якҷанд манбаъҳо ташкил мешавад: **маблағҳое, ки дар натиҷаи бозшумории арзиши объектҳои активҳои асосӣ ба даст меоянд** — дар асл, агар ташкилот объектҳои худро (масалан, амвол, таҷҳизот ё барномаҳои молиявӣ) дубора арзёбӣ кунад ва арзиши онҳо зиёд шавад, пас маблағи аз бозшумории арзиши ин объектҳо ба даст омада сармояи изофа ҳисобида мешавад; **даромади эмиссионӣ** — ин маблағҳое мебошанд, ки ташкилот вақте ки саҳмияҳоро ба фурӯш гузоштааст ва муштариён онҳоро харидаанд, ба даст меорад. Истифодаи ин пул барои рушди ташкилот ва қарзҳои он ба ҳисоб меравад; **воситаҳое, ки ташкилоти дигар ба таври ройгон додаанд** - баъзан ташкилотҳо метавонанд маблағҳои иловагӣ ё манбаъҳои маблағгузориро аз ташкилотҳои дигар қабул кунанд, ки ин маблағҳо ба сармояи изофа дохил мешаванд.

Сармояи захиравӣ, ки дар гузашта бо номи фонди захира маъруф буд ва ҳоло дар амалияи ҷаҳонӣ бо номи "захираҳои сармоя" шиносӣ мегирад, як унсури муҳимми сармояи худӣ мебошад. Ин сармоя дар асоси принципҳои умумии ташкил ё фароҳам овардани ҷаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо таъсис дода мешавад ва ҳеҷ гуна уҳдадорӣ молиявӣ намебарорад, балки як илова ба сармояи оинномавӣ мебошад.

Ташаккул додани сармояи захиравӣ мувофиқи қонунгузорӣ ва санадҳои таъсисоти ташкилот анҷом мегирад. Барои таъсис додани он, одатан як қисми ғоидаи соф, ки пеш аз пардохт кардани андоз истифода мешавад, ба ҳисоби сармояи оинномавӣ интиқол дода мешавад. Сармояи захиравӣ барои пӯшонидани хисороти зарари ғайри истеҳсолӣ, пардохт кардани вомбаргҳои ҷамъиятӣ ё харидани саҳмияҳои ширкат, вақте ки дигар маблағҳо мавҷуд нестанд, истифода мегардад.

Фонди захиравии суғуртакунанда нақши муҳимме дар устувории молиявии он мебозад, махсусан, вақте ки воситаҳои манбаъҳои дигар (масалан, фондҳо) наметавонанд хароҷотро пӯшонанд. Дар мавриди зикршуда суҳбат дар бораи таъсиси захираҳо аз ҳисоби саҳмгузориҳои иловагӣ аз тарафи соҳибони ширкат ё барориши саҳмияҳои нав меравад, ки ба ширкат имкон медиҳанд, ки асоси молиявии худро тақвият бахшад ва воситаҳои иловагӣ барои пӯшондани хароҷоти ногаҳонӣ ё зарарҳоро дар даст дошта бошад.

Захираҳои суғуртавӣ, ки ба ин тариқ таъсис ёфтааст, ба суғуртакунанда воситаҳои заруриро барои пӯшондани зарарҳои имконпазир ё пардохтҳои пешбинишуда таъмин мекунад. Агар ширкат саҳмияҳои навро ба нархи баланди номиналӣ ба фурӯш гузорад, фарқияти байни нархи эмиссионӣ ва арзиши номиналӣ ба фонди захиравӣ интиқол дода мешавад. Ин ба ширкат имкон медиҳад, ки имконоти молиявии бештар ва истиқлолияти сармоягузорӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, ин усул кумак мекунад, ки суғуртакунандагон устуворӣ ва амнияти молиявии худро дар муддати дароз нигоҳ доранд, хусусан дар шароити номуайяни дар бозорҳои молиявӣ ё тағйироти ногаҳонӣ дар иқтисод.

Чуноне ки болотар аз ин гуфтем, мутобиқи тағйири иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайриқонунии суғуртавӣ» қадвали нави ҳадди ақали андозаи сармояи оинномавии пардохтшуда муқаррар карда мешавад, ки аз андозаи он хеле зиёдтар аст.

Устувории молиявии ташкилоти суғурта асоси ғайриқонунии муваффақонаи он мебошад. Ин маънои онро дорад, ки ширкат бояд барои

ичрои ухдадориҳояш дар назди мизочон ва шарикон даромаднок бошад. Вақте ки ширкат устувор аст, он метавонад дар бозор муваффақона рақобат кунад, манфиатҳои иқтисодии мизочон ва ҳуди ширкатро таъмин кунад. Яъне, устувории молиявӣ кумак мекунад, ки ширкат статуси ҳудро нигоҳ дорад ва қобилияти рақобатпазирӣ ба даст орад, ки барои муваффақияти дарозмуддат ва эътимоди мизочон ва шарикон муҳим аст.

Мақсад аз танзими давлатии устувории молиявӣ таъмини ташаккул ва рушди бозори самаранок коркунандаи хизматрасонии суғурта, эҷоди шароити зарурӣ барои фаъолияти суғуртакунандагони мансуби шаклҳои гуногуни ташкилии ҳуқуқӣ, ҳимояи манфиатҳои суғурташавандагон мебошад. Маҷмуи нишондиҳандаҳои баёнгари устувории молиявӣ чун василаи танзими давлатӣ баромад мекунад. Нишондиҳандаҳои асосии баёнгари устувории молиявӣ дар ҷадвали 2.7. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.7. - Нишондиҳандаҳои асосии арзёбии устувории молиявии ташкилоти суғурта

Нишондиҳандаҳо	Тавсиф
Мутобиқати андозаи сармояи оинномавӣ ба андозаи меъёрӣ	Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 31 март соли 2020) ҳади ақали андозаи сармояи (фонди) оинномавии ташкилоти суғурта ва суғуртаи такрориро баланд намуд. Сармояи оинномавии ташкилоти суғурта бояд на камтар аз 10 млн сомониرو ташкил диҳад. То ин вақт ҳади ақали андоза барои ширкатҳои давлатӣ 5 млн сомонӣ, барои ширкатҳои ғайридавлатӣ – 500 ҳазор сомониرو ташкил меод. Дар айни замон андозаи сармояи ташкилоти ғайридавлатие, ки танҳо ба суғуртакунии ҳаёт машғуланд, бояд на камтар аз 5 млн сомонӣ, ташкилоти машғули танҳо соҳаи «суғуртаи умумӣ» — на камтар аз 2 млн сомониرو ташкил диҳад.
Коэффитсиенти сармояи худӣ ё коэффитсиенти моликият	$K = (C_x \cdot 100) / (Y + C_x)$, дар ин ҷо, K_c - сармояи худии ташкилоти суғурта; Y - маҷмуи умумии ухдадориҳои суғуртакунанда. Нишондиҳандаи мазкур бо фоиз ҳиссаи сармояи худиро дар ҳаҷми умумии сармоя бо аъзори тавозун муайян мекунад. Сатҳи баланди нишондиҳанда аз мустақилии молиявӣ, устувории молиявии суғуртакунанда дарак дода, иҷрои ухдадориҳои онро дар назди суғурташавандагон ва қарздохони дигар таъмин мекунад. Қимати муътадили коэффитсиенти сармояи худӣ ҳудуди 60-70% ба шумор меравад.
Коэффитсиенти сармояи қарзӣ	$K = (K_x \cdot 100) / (K + C_x)$, дар ин ҷо K - сармояи қарзӣ; C_x – сармояи худӣ. Коэффитсиент ҳиссаи воситаҳои қарзӣ (чалбшуда)-ро дар ҳаҷми умумии сармояи мавриди истифода дар ҷамъбасти тавозуни муҳосибӣ нишон медиҳад ва ба коэффитсиенти моликият мутаносиби чаппа мебошад. Коэффитсиенти муътадил - дар сатҳи 30-40%.

Коэффициент Коншин	Бо мақсади муайян намудани таъсири дараҷаи камчинии воситаҳои суғуртакунанда ба дараҷаи устувории молиявӣ коэффитсиенти таҳиянамудаи Ф.В. Коншинро барои чузъдони якхелаи ба зерчузъдонҳои якхела тақсимшуда истифода $K = \sqrt{\frac{1-T}{n \times T}}$ мебаранд: Дар ин ҷо Т- ставкаи тарифи миёна ба ҳама портфели суғурта; n- миқдори объектҳои суғурташуда
Коэффитсиенти устувории молиявии фонди суғурта	Азбаски устувории молиявии суғуртакунанда ба ҳаҷми суғуртаи такрорӣ саҳт вобаста аст, барои арзёбии устувории молиявӣ коэффитсиенти устувории молиявии фонди суғуртаро истифода бурдан мумкин аст: $K = (\sum D + \sum F3) / \sum X$, ки дар ин ҷо, $\sum D$ - ҳаҷми дапромадҳо дар давраи тарифӣ; $\sum F3$ - ҳаҷми маблағҳо дар фондҳои захира; $\sum X$ - ҳаҷми хароҷот дар давраи тарифӣ мебошанд. Ҳар қадаре ки коэффитсиенти устувории фонди суғурта бузургтар бошад, ҳамоно қадар устувории молиявии амалиётҳои суғурта бештар хоҳад буд.
Даромаднокии амалиётҳои суғурта	Даромаднокии ширкатҳои суғурта ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи даромаднокӣ (Д), яъне ҳамчун нисбати ҳаҷми умумии фоида дар давраи муайян ба ҳаҷми пардохтҳо дар ҳамоно давра муайян карда шавад: $D = \sum FT / \sum PS$ дар ин ҷо: $\sum FT$ - ҳаҷми фоидаи тавозунӣ дар як сол; $\sum PS$ - ҳаҷми пардохтҳои суғурта дар як сол. Метавон ҳамчун нисбати фоидаи тавозунӣ (умумӣ) ба қисми даромад ифода карда мешавад: $D_k = (\text{Фоидаи тавозунӣ} / \text{Даромад}) \times 100\%$

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [69]

Мо барои арзёбӣ намудани сатҳи устувории молиявии ташкилотҳои суғуртавии ҶДММ ТС "Бима", ҶСДММ "Спитамен Суғурта", ҶДММ "Такаффул" ҶДММ "ТС Итминон"-ро, ки фаъолияти нисбатан устувор доранд,

коэффитсиенти Коншинро $K = \sqrt{\frac{1-T}{n \times T}}$ истифода бурдем

Ҷадвали 2.8. - Сатҳи устувории бархе ташкилотҳои суғуртаи мамлакат (дар соли 2023)

Нишондиҳандаҳо	ҶДММ ТС "Бима",	ҶСДММ "Спитамен Суғурта",	ҶДММ "Такаффул"	ҶДММ "ТС Итминон"
Миқдори объектҳои суғурта (n)	500	610	480	870
Ставкаи миёнаи суғурта ба ҳар 100 сомонӣ (Т)	0,046	0,047	0,052	0,049
Коэффисидент Коншина	0,20	0,18	0,19	0,15
Фарқият аз қиммати баландтарин	-	0,02	0,01	0,05

Ҳисоб карда шуд: аз рӯи ҳисоботҳои ташкилотҳои суғуртаи интихобшуда дар соли 2022 Эзоҳ: $K = \sqrt{1 - T/n \times T} = \sqrt{(1 - 0,046)/500 \times 0,046} = \sqrt{0,954/23} = \sqrt{0,042} = 0,20$

Аз маълумоти ҷадвали 2.8. пайдост, ки нишондиҳанда ва ё коэффитсиенти Коншин мустақиман ба андозаи меъёри тарифӣ ва ҳачми (портфели) ҷузъдони суғурта (теъдоди объектҳои суғурташуда) вобаста буда, ба маблағҳои суғурта вобаста нест. Чӣ қадаре ки қимати коэффитсиент калонтар бошад, ҳамон андоза устувории молиявии ташкилоти суғурта баландтар аст. Миёни ташкилотҳои суғуртаи интихобшуда ҚДММ ТС "Бима" дар сатҳи устувории баланди молиявӣ қарор дорад, яъне коэффитсиенти Коншина ба 0,20 баробар аст. Ин коэффитсиенти дар ҚСДММ "Спитамен Суғурта" -0,18, дар ҚДММ "Такаффул" – 0,19 ва дар ҚДММ "ТС Итминон" 0,15-ро ташкил дод, ки мутобиқан аз қимати баландтарин ба 0,02, 0,01 ва 0,05 паст мебошад.

Воқеан ҳам, ҚДММ ТС "Бима" дар фаъолияти инноватсионӣ муваффақ мебошад. Масалан, вай бо оператори мобилии OMobile ҳамкориро дар асоси принципи шарикии мутақобилан судманд ташкил намудаанд. Дар натиҷаи ҳамкориҳои мазкур нақшаи нави тарофавии инноватсионии «3 дар 1» таъсис дода шуд. Ин як хизмати беназир барои муштариён аст, ки ба онҳо на танҳо бо хизматҳои босифати алоқа, балки ҳифзи суғуртаро низ фароҳам меорад.

Барои бисёре аз муштариён амният афзалият дорад, аз ин рӯ тарофаи «3 дар 1» ҷолибияти хеле баланд дорад. Он як маҷмуи хизматҳои боэътимод ва муҳофизати суғуртаро пешниҳод мекунад, ки ба мизоҷон имкон медиҳад, маблағҳои худро муассирона идора намуда, боварӣ пайдо кунанд, ки амнияти онҳо таъмин аст. Агар ҳодисаҳои ғайричашиқмошт рух диҳанд, муштарӣ метавонад итминон дошта бошад, ки ташкилоти суғуртаи ВІМА барои барқарор кардани саломатии ӯ кумак мекунад ва ҷуброн медиҳад [75, с. 406].

Дар умум, устувории молиявии ташкилоти суғуртаро бо ёрии модели тавозунӣ арзёбӣ кардан мумкин аст, ки чунин шакл дорад:

$F = E_z + R_a = M_x + C_{\text{кк}} + C_{\text{кд}} + K_o + R_p$, дар ин ҷо:

F – воситаҳои асосӣ ва сармоягузориҳо;

E_z – захираҳо ва хароҷот;

Ra – воситаҳои пулӣ, сармоягузори молиявии кӯтоҳмуддат, пардохти (қарзи дебиторӣ) ва активҳои дигар;

Mx – манбаъҳои воситаҳои худӣ;

Сқк – қарзҳои кӯтоҳмуддат;

Сқд – қарзҳои дарозмуддат;

Ко – қарзҳое, ки дар муҳлаташон пардохта нашудаанд;

Rp – пардохти (қарзи кредиторӣ) ва пассивҳои дигар.

Барои татбиқи ин модел ҷойивазкунии моддаҳои тавозуни муҳосибӣ бо мақсади ҷудо намудани ҳаҷми воситаҳои қарзии якхела, аз лиҳози муҳлати бозардонӣ, зарур мебошад. Ба ин васила, таносуби арзиши воситаҳои гардони моддӣ ва андозаи манбаъҳои худӣ ва қарзии ташаккули онҳо устувории вазъи молиявии суғуртакунандаро муайян менамояд. Таъмини захираҳо ва хароҷот бо манбаъҳои ташаккул моҳияти устувории молиявиро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки қобилияти пардохт танҳо ифодаи зоҳирии он мебошад. Ҳамчунин, сатҳи таъмини захираву хароҷот бо манбаъҳо сабабгори ин ё он дараҷаи қобилияти пардохт ҳамчун паёмади таъминот мебошад. Ин нишондиҳандаи устувории молиявӣ нишон медиҳад, ки оё воситаҳо барои ташаккули захираҳо ва хароҷот кофӣ ҳастанд ё не. Агар манбаъҳои воситаҳо (масалан, сармояи худӣ ё қарзӣ) барои ташаккули захираҳо ва хароҷот норасо бошанд, ин ба мушкилоти молиявӣ ишора мекунад. Моҳиятан, муҳим аст, ки активҳо (манбаъҳое, ки ташкилот барои фаъолият истифода мебарад) ва пассивҳо (мутобиқатҳо ё қарзҳо) ба таври мувозӣ бошанд, зеро фақат дар ин ҳолат ташкилот метавонад устувории молиявии худро нигоҳ дорад ва масъулиятҳои молиявиро иҷро кунад.

2.3. Таъмини зерсохторию иттилоотии танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ (чанбаҳои назариявии арзёбии рейтинги ташкилоти суғурта)

Интегратсияи Тоҷикистон ба бозори байналмилалӣ талаб мекунад, ки механизмҳои самараноки истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ

ва молиявӣ такмил ёбанд. Чуноне ки қаблан зикр кардем, хизматрасониҳои суғуртавӣ ва дигар хизматрасониҳои молиявӣ тавассути бозори суғурта, ки як қисми бозори молиявӣ аст, пешниҳод мешаванд. Ташкилоти суғурта, ки агентҳои бозор мебошанд, ин хизматрасониҳоро мерасонанд. Яке аз принципҳои муҳимтарини ташкили бозори суғурта таъмини рақобати одилонаи ташкилоти суғурта мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» (аз 30 майи соли 2017, № 1417) амал мекунад, ки маҳакҳои рақобати одилона дар бозор, аз ҷумла дар бозори хизматрасонии суғуртаро муқаррар менамояд. «Ҳамин Қонун муносибатҳои ба ҳимояи рақобат нигарондашуда, аз ҷумла, огоҳонӣ, маҳдудсозӣ, пешгирӣ ва қатъкунии фаъолияти инҳисорӣ ва рақобати носолиро дар бозорҳои молӣ ва молиявӣ танзим мекунад» [1]. Ташкилотҳои суғурта нақши муҳимро дар бозори молиявӣ мебозанд, на танҳо дар соҳаи суғурта, балки дар соҳаи қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ низ вазифаҳои муҳимро иҷро мекунанд. Захираҳои онҳо имкон медиҳад, ки ба иқтисод таъсир расонанд, сармоягузориҳои дарозмуддатро таъмин намоянд ва устувории молиявиро дастгирӣ кунанд. Ҳамчунин, фаъолияти онҳо бо дигар институтҳои молиявӣ, ба монанди бонкҳо, дар робита буда, бо тақсими дурусти капитали молиявӣ ба рушди иқтисодӣ кумак мекунад.

Аҳаммияти бозори суғурта дар иқтисодиёт, на танҳо дар баҳши молиявӣ, балки дар тамоми иқтисодиёт, боқӣ монда ва рушд мекунад. Барои ин, инфрасохтори бозори суғурта бояд такмил ёбад, ки на танҳо ташкилотҳои суғурта, балки агентҳои хабарӣ ва машваратии суғурташавандагон, суғуртакунандагон ва миёнарави суғуртавино низ дар бар мегирад. Ин барои танзими давлатии самаранок муҳим аст.

Нуқтаи калидӣ дар сохтани системаи хуби иттилоотӣ ва таҳлилий мебошад, ки ба ҳамаи иштирокчиёни бозори суғурта ва дигар манфиатдорони он имкон медиҳад, ки суғуртакунандаи мувофиқ ва молиявии устуворро интихоб намоянд. Инчунин, барои арзёбии дуруст ва аниқ, ки кадом сармоягузорӣ ба нафъ мерасонад, бо истифодаи ҳамаи воситаҳои мавҷуд,

аҳаммияти калон дорад, то ки ҳар як иштирокчии бозор тавонад қарорҳои дуруст ва қоромад қабул намояд.

Дар бозори суғурта дар кишвар мушкилоти ҷиддие бо норасоии иттилоот, ки барои таҳлили вазъи соҳа ва ширкатҳо зарур аст, вуҷуд дорад. Ин камбуди иттилоот ба қабули қарорҳои дуруст ҳам барои мизочони эҳтимоли (суғурташавандагон кунунӣ ва оянда) ва ҳам барои ширкатҳои суғурта монеа эҷод мекунад, ки ин рушдро дар тамоми соҳаи суғурта таъхир мекунад. Ғайр аз ин, дар ҳуҷҷатҳои марбут ба ин масъала зикр шуда буд, ки барои ислоҳи вазъ, таъсиси марказҳои таҳлилӣ ва иттилоотӣ, гузаронидани намоишгоҳҳо ва таҳияи ҳисоботи солона зарур аст, ки барои таъмини шаффофият ва беҳтар намудани дастрасии иттилоот барои ҳамаи иштирокчиёни бозор кумак мекунад. Норасоии иттилооти зарурӣ мушкилотро барои интиҳоби суғуртакунанда барои мизочон ба вуҷуд меорад, зеро барои онҳо мушкил аст, ки бо асосҳои кофӣ қарор гиранд, агар маълумот дар бораи ширкатҳо нокифоя бошад. Дар натиҷа, ин ба рушди бозори суғурта, дар маҷмӯъ, монеа эҷод мекунад. Аммо дар Консепсия барои ислоҳи ин муаммо ҳеҷ чорае пешниҳод нагардидааст. Ба назар мерасад, ки таваҷҷуҳ ба таҳлил ва иттилоот аз ҷониби ташкилоти суғурта акнун чандон муассир нест: тақрибан сеяки суғуртакунандагон дар соли 2020 изҳор доштанд, ки барои рушди агентҳои иттилоотӣ ва таҳлилӣ эҳтиёҷ нест. Ба ин маънӣ, бо гузашти вақт, шаффофияти иттилоотии бозори суғурта намоён нагардида ва вазъият то ҳол беҳбуд наёфтааст. Ҳатто, мақомоти давлатӣ эҳсос карданд, ки набудани омори суғурта ба онҳо кумак намекунад ва вақте ки лозим меомад тарифи суғурта муайян шавад, онҳо танҳо тахмин мезаданд. Суғуртакунандагон дар муайян кардани тарифаҳо ва пешгӯии ояндаи соҳа бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Бо вуҷуди ин, бисёре аз суғуртакунандагон намехоҳанд, ки маълумоти худиро ба воситаҳои ахбори омма ва агентҳои таҳлилӣ диҳанд, ки ин ҳам ба ҳамоҳангсозии иттилооти бозор монеа эҷод мекунад.

Ҷолиб аст, ки агар суғуртакунандагон ба хизматрасонии агентҳои иттилоотӣ ва таҳлилӣ чун вазифаи рушди муштараки бозори миллии суғурта

манфиатдор бошанд, пас рейтинг метавонад барои мавқеъгирии ширкат кумак расонад ва барои ҳалли масъалаи рушди бевоситаи суғуртакунанда мусоидат намояд.

Бояд гуфт, ки дар ҳоли ҳозир инфрасохтори бозори суғуртаи ҷумҳурӣ ба камол нарасидааст, на ҳама ташкилотҳои зерсохтор дар ин бозор вучуд доранд. Дар шароити бозори суғуртаи зуд инкишофёбанда норасоии зерсохтор монеаи ҷиддӣ мешаванд ва метавонанд боиси пайдоиши мушкилоти нав гарданд, ки барои ҳалли онҳо суғуртакунандагон ва давлатро лозим меояд, ки дар сурати доштани манфиат ба ҷустуҷӯи захираи сармоягузорӣ ва дигар имконоти ширкатҳои суғурта шуруъ кунанд. Дар як қатор ҳолатҳо аллакай имрӯз мавқеъҳои ҳолӣ барои ташкилотҳо вучуд доранд, ки имконияти хуби муваффақ шуданро доранд. Ин, пеш аз ҳама, ба хизматрасонии арзёбии суғуртавӣ, консалтингӣ махсус ва хизматрасонии реклама дахл дорад. Аммо танҳо ба сармоягузориҳои хусусӣ дар тамоми паҳноии хизматрасониҳои зерсохтори бозори суғурта умед наметавон баст ва ин бори дигар нақши иттиҳодияву ассотсиатсияҳои суғуртакунандагон, давлат ва ниҳодҳои асосии манфиатдори рушди устувори бозори суғуртаро собит менамояд.

Баъзе аз ҷанбаҳои фаъолияти бозори суғурта дар кишвар то ҳол ба таври комил рушд наёфта ё на он қадар истифода шудаанд. Масалан, дар шароити талаботи паст нисбат ба суғурта, ширкатҳои суғуртаи Россия аксар вақт аз иҷрои тартиби мураккаби андеррайтинг (арзёбии хатар) худдорӣ мекунанд, зеро онҳо мехоҳанд мизочони мавҷударо нигоҳ доранд. Ин ба он рабт дорад, ки ширкатҳои суғурта метавонанд шартномаҳои суғурта таҳия кунанд, ки имкон медиҳад дар ҳолати рӯй додани ҳодиса суғурта пардохт накунанд, ки ин истифодаи мутахассисон, ки дар арзёбии хатар (сюрвейерҳо) машғуландро маҳдуд мекунад. Дар натиҷа, вақте ки бозори суғурта ба эътидол меояд, хизматрасониҳои консалтингӣ ва арзёбии касбии хатарҳо дуруст ташкил нашуданд ва мутахассисон, ки метавонанд бо ин кор машғул бошанд, дуруст истифода намешаванд, ки ин ба рушд кардани бозор монеъ мешавад.

Таҳқиқоте, ки дар соли 2023 байни 16 ташкилоти суғурта гузаронида шуд, нишон медиҳад, ки дар кишвар ширкатҳои суғурта на ҳамеша ба хизматҳои мутахассисони арзёбии хатар, ба монанди сюрвейерҳо ва баҳодихандагон муроҷиат мекунанд. Бисёре аз онҳо ин хизматҳоро ғайри муҳим ё зиёдатӣ медонанд. Ин метавонад нишон диҳад, ки бозори суғурта дар кишвар то ҳол ба таври кофӣ рушд накарда аст: миқдори шартномаҳои суғурта ва ҳодисаҳои суғуртавӣ нисбатан кам аст. Бинобар ин, ҳарчанд мутахассисон барои арзёбии хатарҳо вучуд доранд, бисёре аз суғурташавандагон дар бораи ин хизматҳо маълумот надоранд ё ба онҳо боварии кофӣ надоранд, ки ин, дар навбати худ, рушди соҳаеро бозмедорад. Инро метавон бо шикоятҳои суғурташавандагон таъриф кард, ки дар бораи таъхир дар баррасии ҳуҷжатҳо ва арзёбии ғайридалелӣ ё ноодилонаи зарар изҳор мекунанд. Мушкилоти асосӣ дар ташаккули институти баҳодихандагони мустақил аст, ки бояд дар аввал ба суғурташавандагон хизмат кунад. Вале, бо вучуди он ки ин масъала ҳатмӣ аст, ба назар мерасад, ки мустақилият ва фаъолияти коршиносони техникӣ дар амал як шакли расмӣ ва беҳуда меравад. Дар кишвар якчанд масъалаҳои муҳим, ки бо ташкил ва фаъолиятҳои баҳодихии техникӣ (масалан, арзёбии хатарҳо ва зарарҳо) алоқаманданд, то ҳол ҳал нашудаанд. Масалан, як мушкилӣ ин аст, ки хадамоти баҳодихӣ, махсусан дар соҳаи зарарҳои ҳаёт ва саломатӣ, дар кишвар каманд ва захираи мутахассисони баландхисос дар ин соҳа нокифо аст. Бо ворид кардани намудҳои нави суғуртаи ҳатмӣ барои аҳоли, талабот барои хизматрасонии сифатии баҳодихандагон ва мутахассисон, ки метавонанд зарарҳо ва хатарҳоро дуруст арзёбӣ кунанд, афзоиш меёбад. Ин ба рушд ва беҳбуди бозори суғурта таъсири бузург хоҳад дошт.

Имрӯз, бо пешрафти бозори хизматрасонии суғуртавӣ ва фаъолшавии кор ва фаъолияти ташкилотҳои суғурта, масъалаи эътимоднокии ин ташкилотҳо ба мавзуи муҳим табдил меёбад. Агар ин саволро ба хориҷиён диҳем, барои онҳо танҳо нигариш ба рейтинги ширкат кофист то тасаввур кунанд, ки чӣ гуна онро арзёбӣ кунанд. Барои аксари амрикоӣҳо ё аврупоӣ ин

маълумот барои қабули қарор дар бораи бастанӣ шартномаи суғурта кофист ва ба таҳлили амиқи молиявӣ ё қовиш дар бораи ҳисоботи суғуртакунанда лозим нест. Пурсидани саволҳо дар бораи сармоягузорӣ ва чӣ гуна ташкилот хавфҳои худро бо кӣ суғурта мекунад, одатан лозим нест, зеро ҳамаи ин маълумот аллақай аз ҷониби кормандони агентҳои рейтингӣ омода шудааст. Муайян кардани рейтингҳои ташкилотҳои суғурта ҳамчун як воситаи танзими давлатӣ барои бозори хизматрасонии суғурта хизмат мекунад.

Рейтинг ширкати суғурта — ин усули арзёбии вазъи ширкат бо кумаки қоршиносони мустақил аст. Вай нишон медиҳад, ки ширкат то чӣ андоза шаффоф ва ошкоро қор мекунад, инчунин, чӣ қадар рақобатпазир аст. Рейтинг ба мизочон кумак мекунад, ки фаҳманд, оё ширкат бо онҳо шартнома бастанаш авлият дорад ё не. Аммо муҳим аст, ки усулҳои таҳияи рейтинг ба хусусиятҳои бозори маҳаллӣ мутобиқ шаванд, зеро ҳамаи усулҳои хориҷӣ на ҳамеша барои ҳамаи кишварҳо мувофиқанд. Масалан, агентҳои рейтингии бузург, мисли «Standard & Poor's» ё «A.M. Best», як қатор нишондиҳандаҳои гуногунро барои арзёбии ширкатҳои суғурта истифода мебаранд. Инро онҳо барои беҳтар кардани арзёбии рақобатпазирӣ ширкат истифода мекунанд. Аммо як мушкил вучуд дорад: барои муштариёни одӣ, ки намехоҳанд ҳамаи ҷузъиёти рейтингро фаҳманд, истифодаи якчанд нишондиҳандаҳои асосӣ кофӣ аст. Дар ҳоле ки барои таҳлили амиқи рақобатпазирӣ ширкат (хусусан агар он паст шуда бошад), бояд бештар ба таҳлил ва омӯختани зиёдтарин нишондиҳандаҳо диққат дод.

Усулҳо, ки дар амалиёти байналмилалӣ барои арзёбии ташкилоти суғурта истифода мешаванд, асосан барои истифодабарандагони ғайрикасбӣ, яъне мизочони одӣ, ки ҳатман дониши амиқ дар соҳаи иқтисод ё суғурта надоранд, таҳия шудаанд. Ширкатҳои калони корпоративӣ одатан метавонанд барои арзёбии рақобатпазирӣ ширкати суғурта мутахассисонро киро кунанд ё воситаҳои махсусро барои таҳлил истифода баранд. Аммо ширкатҳои хурду миёна ва мизочони одӣ, ки чунин дониши махсус надоранд, аксар вақт бо мушкилот дар фаҳмидан ва арзёбии сифату эътимоднокии ширкатҳои суғурта

рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳамчунин, таъкид карда мешавад, ки дар интиҳоб кардани суғуртакунанда на танҳо нишондиҳандаҳои объективӣ (мисли рейтинги ширкат) муҳимманд, балки робитаҳои шахсӣ байни мизоч ва роҳбарияти суғуртакунанда низ метавонанд бар интиҳоб таъсир гузоранд, ки ин метавонад ба қарори ҳамкориҳо таъсир кунад.

Барои он ки рейтинг барои гурӯҳи охирини истифодабарандагон, ки дониши амиқ дар соҳаи суғурта ва иқтисод надоранд, фаҳмо ва дастрас бошад, агентҳои рейтингии хориҷӣ, бо вучуди истифодаи нишондиҳандаҳои омӯрӣ ва усулҳои мураккаби иқтисодӣ ва омӯрӣ, як ҷадвали одии ҳарфӣ ва рақамии арзёбӣ пешниҳод мекунанд. Ҳамчунин, ҳар агентии рейтингӣ як қатор рамзҳои махсуси баёнгари рейтинги додааш таҳия мекунад, ки ба истифодабарандагони ғайрикасбӣ ё ноогоҳ имкон медиҳад, ки бидуни таҳлили амиқи фаъолияти ширкати суғурта, маълумоти иловагӣ ва осонро дар бораи суғуртакунандаи мавриди назар ба даст оранд [78. с. 89].

Агентҳои рейтингии хориҷӣ, ки рақобатпазирии ширкатҳоро таҳлил мекунанд, аксар вақт кӯшиш мекунанд, ки суғуртакунандаҳоро ба гурӯҳҳои монанд тақсим кунанд. Вале агар ин усулҳо ба хусусиятҳои бозори суғуртаи маҳаллӣ мутобиқ нагарданд, натиҷаи мусбат нахоҳанд дод. Ин ба якчанд омилҳо вобаста аст.

Яке аз омилҳои муҳим фарқиятҳо дар низомҳои муҳосибии кишварҳо мебошад. Бо вучуди он ки дар ҷумҳурӣ ба стандарти байналмилалӣ мутобиқсозии муҳосибӣ, хусусан дар соҳаи меъёрҳои ҳуқуқии он, мушоҳида мешавад, дар асл фарқиятҳо вучуд доранд. Масалан, усулҳои ғарбӣ ба таъсири ширкатҳои марбута, ки ба фаъолияти ширкат таъсир мерасонанд, аҳаммияти калон медиҳанд. Агар ширкати фаръӣ муфлис шавад, ташкилоти болоиаш масъулиятро барои мизочони он бар дӯш мегирад. Дар ҷумҳурӣ, лекин, қонунгузорӣ чунин муносибати қавии байни ширкатҳои асосӣ ва фаръӣ намефармояд, ки истифодаи ин усулҳоро бе мутобиқсозӣ маҳдуд мекунад.

Сабаби дигар тақсими суғуртакунандагон ба минтақаҳои махсус — масалан, ширкатҳои суғуртакунандаи ҳаёт ё танҳо суғуртаи тиббӣ — имкон

медихад, ки равиши арзёбӣ ва рақобатпазирии онҳо сода ва дақиқтар шавад. Тахассус дар як соҳаи муайян кумак мекунад, ки диққатро ба як баҳши маҳдуд равона кунанд ва таҳлилҳоро дақиқтар гузаронанд, ҳамчунин хавфҳоро, ки бо гуногунии намуди суғуртаҳо алоқаманданд, коҳиш медиҳанд. Вале дар суғуртакунандагони универсалӣ, ки якчанд намуди суғуртаро пешниҳод мекунанд, арзёбии фаъолияти онҳо мураккабтар аст ва барои фаҳмидани таъсири онҳо ба устувории молиявии ширкат ва натиҷаҳо дар соҳаҳои гуногун таҳлили амиқ лозим аст. Ба сифати сабаби сеюм инкишоф наёфтани бозори дуюмдараҷаи қоғазҳои қиматноки кишварро номбар кардан мумкин аст, дар ҳоле ки усулҳои хориҷӣ ба таҳлили даромаднокии қоғазҳои қиматноки ширкатҳои суғурта аҳаммияти бузург медиҳанд.

Имконоти молиявии суғуртакунандагони кишварҳо, ки муқаррароти анъанавии миллиро ба назар мегиранд, монеъ мешаванд, ки усулҳои рейтингии агентҳои хориҷӣ дар амал истифода шаванд. Таҳияи рейтинг як раванди гаронарзиш аст ва бисёре аз суғуртакунандагон, ки маблағи озод намерасонанд, наметавонанд ба чунин рейтингҳо шомил шаванд. Ҳамчунин, баъзе суғуртакунандагон рейтингро ҳамчун воситаи рақобат намебинанд. (мисол, рейтингии инфиродии таҳиякардаи агентии «Standard & Poor's» беш аз 30 ҳаз. доллар арзиш дорад).

Дар ҷумҳурии рейтингҳои ширкати суғурта, ки бар асоси фикри коршиносон сохта мешаванд, мавҷуданд, ки нишондиҳандаҳои сифатӣ, монанди эътибор ва нуфузи ширкатро арзёбӣ мекунанд. Вале чунин рейтингҳо аксаран субъективӣ буда, истифодаи онҳо маҳдуд аст. Муҳим аст, ки коршиносон объективӣ ва касбӣ бошанд, зеро иштирок кардани онҳо, хусусан намоёндагони ширкатҳои рақиб, метавонад натиҷаҳои рейтингро ба тақаллуб оварда, онро ба «PR-и сиёҳ» табдил диҳад.

Мушкилоти асосии рейтингҳо ин аст, ки онҳо барои истифодабарандагони одӣ, махсусан барои онҳое, ки касбӣ нестанд, фаҳмидани осон надоранд. Гарчанде ки рейтингҳои ширкатҳо мунтазам нашр мешаванд, муносибати одамон ба онҳо гуногун аст. Аз як тараф, ширкатҳо дар

таҳияи рейтингҳо иштирок мекунад ва рейтингҳо талаботи муайяне доранд. Масалан, вақте ки ширкатҳои суғуртаи калон рейтингӣ баланд мегиранд, ин дар нашрияҳои касбӣ муҳокима мешавад. Аз тарафи дигар, рейтингҳо як манбаи асосии иттилоот дар бораи фаъолияти ширкатҳои суғурта боқӣ мемонанд. Ширкатҳои суғурта одатан ҷойи худро дар рейтингҳо дар маводи рекламавии худ нишон медиҳанд, то муштарӣро ҷалб кунанд.

Истифодабарандагони касбӣ, ба монанди мақомоти давлатӣ ва иштирокчиёни таҷрибадор дар бозор (масалан, мутахассисони соҳаи суғурта, таҳлилгарон ва сармоягузoron) метавонанд ширкатҳои суғуртаро мустақилона арзёбӣ кунанд, зеро онҳо донишу таҷрибаи лозимаро доранд. Онҳо бо меъёрҳои муосир, усулҳои баҳодихӣ ва тавонмандии ширкатҳои суғурта шиносӣ амиқ доранд ва метавонанд маълумотҳоро дуруст таҳлил кунанд. Барои онҳо рейтингҳо ва коршиносон воситаҳои муҳим барои қабули қарор мебошанд. Вале барои одамони одӣ, ки чунин донишу таҷриба надоранд, лозим аст, ки мустақилона дар рейтингҳои гуногун таҳлил кунанд, то фаҳманд, ки чӣ гуна як ё дигар ширкати суғурта кор мекунад. Барои ин усулҳои гуногун мавҷуданд, ки агентҳои гуногун барои таҳлил ва арзёбии суғуртакуандагон истифода мебаранд.

Бо ин роҳ, ҳамаи рейтингҳои хориҷӣ барои гурӯҳи аъзои умумии истифодабарандагон - одамони одӣ, фаҳмидани онҳо душвор аст, дар ҳоле ки рейтингҳои дохилӣ, бинобар набудани агентии рейтингии мавриди эътироф, нуфузи лозимро надоранд.

Фарқиятҳо дар дастрасии маълумот дар бораи ширкатҳои суғурта барои истифодабарандагон дар кишварҳои гуногун меравад.

1. Набудани дастрасӣ барои истифодабарандагони маҳаллӣ: дар баъзе кишварҳо, масалан, дар Тоҷикистон, истифодабарандагони маҳаллӣ (шахсони одӣ) дастрасии осон ба рейтингҳои ширкатҳои суғуртаро надоранд. Ба онҳо душвор аст, ки маълумоти дақиқ дар бораи сифати фаъолияти суғуртакуандагон пайдо кунанд. Одатан, одамон ширкатро бо тавсияҳои

дигарон, обрӯ ё нархи полиси суғурта интиҳоб мекунанд, вале на ҳамеша маълумот дар бораи сифати хизматрасониҳоро медонанд.

2. Дастрасӣ барои истифодабарандагони хориҷӣ: дар кишварҳои бо бозори рушдёфта, масалан, дар Амрико, дастрасӣ ба маълумот дар бораи суғуртакунандагон васеътар аст. Агентҳои рейтингӣ гузоришҳоро мунташир мекунанд, ки онҳоро метавон ройгон гирифт ва истифодабарандагон метавонанд рейтингҳои ширкатҳоро тавассути телефон ё интернет пайдо кунанд. Ин раванд интиҳоби суғуртакунандаро шаффоф ва асоснок мегардонад.

Аз ин рӯ, нишон дода мешавад, ки дар кишварҳои гуногун дастрасӣ ва сифати маълумот дар бораи ширкатҳои суғурта фарқ мекунад, ки ин ба имконияти истеъмолкунандагон барои қабули қарорҳои дуруст таъсир мерасонад.

Бисёри истифодабарандагон дар интиҳоб кардани суғуртакунанда маҳдуд ҳастанд, чунки аксар вақт ба онҳо лозим меояд, ки аз ширкати суғурта, ки фурӯшандаи автомобил ё ширкати сайёҳӣ бо он кор мекунад, истифода баранд. Агентҳои рейтингӣ чандон маъруф нестанд ва маълумоти онҳо пӯшида аст, дар ҳоле ки дастрасӣ ба маълумоти таҳлилӣ ва муфассал аксаран пулакӣ аст ва асосан барои мутахассисон ва ширкатҳои суғурта муҳайё шудааст.

Ҳангоми таҳияи рейтингҳо, барои арзёбии рақобатпазирии суғуртакунандагон, бояд таҳлили сифатӣ ва миқдорӣ нишондиҳандаҳо гузаронида шавад. Яке аз мушкилот дар ин ҷода ин аст, ки дар усулҳои амалии имрӯза асосан ба таҳлили миқдорӣ статикӣ таъя мекунанд, вале шиддати сиёсати маркетингӣ ё идоракунии ноҷо ва ғайрииктисодӣ метавонад, ҳатто, ширкати муваффақро ба муфлисшавӣ оварда расонад.

Ба ғайр аз нуқсонҳои усулҳои алоҳида, баъзе мушкилоти умумии методологӣ низ вуҷуд доранд, ки ба воқеият ва дақиқии рейтингҳо, инчунин, ба сатҳи эътирофи онҳо таъсир мерасонанд. Ба чунин мушкилот дохил мешаванд:

- беасос интихоб кардани ширкатҳои суғуртае, ки ба рейтинг шомил карда шудаанд;
- истифодаи коэффитсиентҳои омории номуносиб барои ҳисоб кардани рейтинг;
- муайян намудани қиматҳои ҳадди ақал ва ҳадди аксари коэффитсиентҳо бо тарзи худсарона;
- ба таври нокифоя ҳисоб кардани арзиши ниҳии рейтинг.

Ҳангоми тартиб додани рӯйхати ширкатҳои суғурта барои таҳияи рейтинг, риояи принсипи беғаразӣ муҳим аст. Ин принсип маънои онро дорад, ки муқоисаи ду ширкати суғурта набояд ба хусусиятҳои ягон ширкати сеюм вобаста бошад. Усулҳои ватании таҳияи рейтинг аксар вақт ба равишҳои зерин асос меёбанд:

- муқоисаи нишондиҳандаҳои ширкати арзёбишаванда бо нишондиҳандаҳои ширкати шартии «идеалӣ», ки пурра ба талаботи қонунгузорӣ ҷавобгӯ буда, дар баробари ин, аз ҷиҳати молиявӣ қомилан устувор аст;
- раддабандии ширкатҳо танҳо дар доираи гурӯҳҳои махсус ва пешакӣ интихобшуда.

Дар ҳолати аввал рейтинг ба тағйироти нишондиҳандаҳои ширкат вобастагии зиёд дорад, вале ин усул чандон маъмул нест. Сабаб дар он аст, ки муайян кардани қиматҳои меъёрии коэффитсиентҳо барои «ширкати идеалӣ», махсусан дар ҳолате ки омори муфассали ғайриҷамъии он мавҷуд нест, душвор аст.

Усули дуюм, ки имрӯзҳо дар кишвар васеъ истифода мешавад, муқоисаи ширкатҳои суғурта дар доираи гурӯҳҳои махсус интихобшуда мебошад. Дар ин ҳолат хавфҳои қалони макроиктисодӣ ва хавфҳои марбут ба рушди бозори суғурта ба назар гирифта намешаванд. Ин равиш нуқсонҳои худро дорад: ҳангоми илова шудани як ширкати нав ба рӯйхат, рейтингҳои ширкатҳои қаблан дохилшуда тағйир меёбанд, гарчанде ки нишондиҳандаҳои онҳо бетағйир мемонанд. Ин ҳолат имконияти тақаллуби натиҷаҳои рейтингро ба

миён меорад, зеро ҷойҳои болоии рейтингро метавонанд ширкатҳое ишғол кунанд, ки «аз миёни бадтаринҳо беҳтар ба назар мерасанд».

Яке аз нуқсонҳои асосии усулҳои ватании таҳияи рейтинг ин интихоби нодурусти нишондиҳандаҳои оморӣ барои баҳодиҳии рақобатпазирии ширкатҳо мебошад. Бо назардошти гуногунии зиёди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, муҳим аст, ки шумораи оптималии коэффитсиентҳо дуруст интихоб карда шавад. Аз як тараф, нишондиҳандаҳо бояд баҳодиҳии объективиро таъмин кунанд ва сатҳи субъективизмро коҳиш диҳанд. Аз тарафи дигар, шумораи онҳо бояд ба ҳадаф ва хусусияти рейтинги таҳияшаванда мувофиқат кунад.

Барои рейтингҳои дохилӣ, ки таҳлили амиқтарро талаб мекунанд, истифодаи теъдоди зиёди нишондиҳандаҳо дурусттар аст, аммо ин равиш одатан маълумоти маҳфиро дар бар мегирад. Дар муқоиса, барои рейтингҳои умумӣ, ки танҳо бо такя ба маълумоти расмӣ таҳия мешаванд, истифодаи камтар аз 10 нишондиҳандаи ҷамъшуда кофӣ доништа мешавад.

Барои ҳалли мушкили арзёбии нишондиҳандаҳо, баъзе агентҳои рейтингӣ арзишҳои ҳар як нишондиҳандаро дараҷабандӣ мекунанд. Онҳо барои ҳар як нишондиҳанда, вобаста ба мазмуни иқтисодияш, қимати ҳадди аксар ё ҳадди ақалро муайян менамоянд. Рутбаи ширкат дар асоси нисбати қимати нишондиҳандаи он ба қимати ҳадди аксар ҳисоб карда мешавад. Сипас, баҳои умумии ширкат дар доираи як гурӯҳи нишондиҳандаҳо ҷамъ карда шуда, рутбаи он дар ҳамин гурӯҳ муайян мегардад. Дар натиҷа, ҷамъбасти рутбаҳои ҳамаи гурӯҳҳо рутбаи умумии ширкатро медиҳад ва ҷойгиршавии онро дар рейтинг муайян мекунад.

Усулҳои ватанӣ дар соҳаи арзёбии рейтинг, ки айни замон рушд ёфта истодаанд, дорои камбудихоянд. Онҳо асосан танҳо ба таҳлили миқдории рақобатпазирии ширкатҳои суғурта маҳдуд мешаванд, барои истеъмолгарон фаҳмиданашон мушкул аст (ҷадвал ва шарҳҳои рейтинг нофаҳмо буда, танҳо дар манбаъҳои махсус нашр мегарданд) ва фарогирии бозор низ нокифоя мебошад.

Бо дарназардошти маълумоти боло, метавон хулоса гирифт, ки ҳоло зарур аст, ки як методологияи ягона барои арзёбии рақобатпазирии ширкатҳои суғурта таҳия карда шавад. Ин методология бояд бар асоси таҷрибаи чамъшуда ва ба агентҳои махсус ва коршиносон имконият диҳад, ки усулҳои ҳудро эҷод кунанд.

Рейтингҳои эътимоднокии ширкатҳои суғурта як воситаи асосӣ барои муайян кардани афзалиятҳои муҳим ва самтҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта мебошанд. Барои сохтани рейтинг, таҳлили маълумот барои 3-5 соли охир зарур аст. Вақти муайян кардани рейтинг, аҳамияти махсус бояд ба имкониятҳои молиявии ширкат ва захираҳои амалиёти он дода шавад, ки нишон медиҳад, ки оё он метавонад вазифаҳои ҳудро дар асоси шартномаҳои суғурташуда сари вақт иҷро кунад. Ин нишондиҳандаҳо устувории молиявии ширкатро нишон медиҳанд. Аз ин рӯ, интихоби дурусти параметрҳои истифодашуда барои арзёбии вазъи молиявии ширкатҳои суғурта хеле муҳим аст. Барои арзёбии устуворӣ ва устувории молиявии ширкати суғурта, нишондиҳандаҳои молиявии калидӣ, ки кумак мерасонанд, чунинанд. Ҳар кадоме аз ин нишондиҳандаҳо як ҷиҳати муҳимро дар фаъолияти молиявии ширкат, масалан, ҷӣ гуна идора кардани маблағҳо ва уҳдадориҳо, инъикос мекунад:

1. Сармояи худӣ — ин маблағҳое мебошад, ки ширкат барои амалиёти худ дошта бошад. Вай бояд ҳадди ақал 20% аз сармояи умумии ширкати суғурта бошад, то устувории молиявии ширкатро кафолат диҳад (K1).

2. Таносуби сармояи худӣ ва уҳдадориҳо — ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки ҷӣ қадар ширкати суғурта аз сармояи дарёфтшуда вобастагӣ дорад. Таносуби он набояд камтар аз 25% бошад, то ширкат бо хавфҳои молиявии зиёд рӯ ба рӯ нагардад (K2).

3. Таносуби мукофотҳои суғуртавӣ ва захираҳо — нишон медиҳад, ки ширкати суғурта ҷӣ қадар маблағҳоро аз муштариён ҷамъоварӣ мекунад ва ҷӣ миқдорро барои пардохти баргардонҳо бoҷ медиҳад. Ҳарчи баландтари ин нишондиҳанда бошад, эътимоди муштариён низ болотар аст (K3).

4. Сармояи гардон ва ғайригардон — нишон медиҳад, ки ширкат чӣ гуна маблағҳои худро байни дороиҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат тақсим мекунад (K4).

5. Сармояи доимӣ — ин нишондиҳанда муайян мекунад, ки ширкат чанд пул барои фаъолияти дарозмуддат ва устувор дар ихтиёр дорад. Ин нишондиҳанда бояд на камтар аз 90% аз сармояи умумии ширкати суғурта бошад (K5).

6. Таносуби сармояи худӣ ва захираҳо — муҳим аст, ки ҳадди ақал 30% захираҳои суғурта бо сармояи худӣ таъмин карда шаванд (K6).

7. Сатҳи сарбории қарзӣ — ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки ширкат чӣ қадар аз қарзҳо вобастагӣ дорад. Барои устуворӣ ин нишондиҳанда набояд аз 25% зиёд бошад (K7).

8. Сатҳи захираҳои суғурта. Нишондиҳанда аз рӯйи таносуби захираҳои суғуртаи ташкилот ба арзиши умумии дороиҳо муайян карда мешавад. Стандарт барои ин нишондиҳанда 0,7 аст, яъне, маҷмуи дороиҳои азимро бояд 70 фоиз захираҳои суғуртаи ӯ бештар аз он таъмин карда шаванд (K8).

Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо ба арзёбии устуворӣ ва эътимоднокии ширкати суғурта кумак меkunанд.

Маҷмуи нишондодҳо дар асоси материалҳои кушодаи бонкҳо, ки дар онҳо талаботи устувории молиявии ташкилотҳои суғуртавӣ муайян карда шудаанд, таҳия шудаанд [69].

Барои муайян намудани рейтинги ташкилоти суғурта мо панҷгонаи ташкилоти суғуртаи мамлакатро, ки нисбатан фаъолияти устувор доранд, интихоб намудем ва нишондиҳандаҳои дар боло зикршударо мавриди таҳлил қарор додем.

Чадвали 2.9. Сатҳи устувории бархе ташкилотҳои суғуртаи мамлакат (дар соли 2023)

Нишондиҳандаҳо	ЧДММ ТС "Бима"	ЧСДММ "Спитамен Суғурта"	ЧДММ "Такаф фул"	ЧДММ "ТС Итминон"	ЧДММ "Суғурт аи асри 21"	Қиммат и ақал
Дараҷаи таъмини сармояи худӣ (К1)ӣ	0,2	0,16	0,17	0,14	0,17	0,2
Таносуби сармояи худӣ ва пассивҳо (К2)	0,19	0,20	0,18	0,17	0,21	0,25
Таносуби мукофотҳои суғуртави ва захираҳои суғуртави (К3)	0,30	0,27	0,26	0,25	0,27	0,34
Таносуби сармояи гардон ва ғайригардон (К4)	2,2	2,1	1,9	1,9	1,8	2,84
Сатҳи сармояи доимӣ (К5)	0,76	0,67	0,71	0,69	0,71	0,9
Коэффисиенти таносуби маблағҳои худӣ ва захираҳои суғурта (К6)	0,28	0,26	0,27	0,25	0,27	0,3
Сатҳи сарбории қарзӣ (К7)	0,17	0,21	0,19	0,20	0,19	0,25
Сатҳи захираҳои суғурта (К8)	0,72	0,66	0,62	0,59	0,70	0,7

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд: аз рӯи ҳисоботҳои ташкилотҳои суғуртаи интиҳобшуда дар соли 2023

Истифода аз методи фосил фарқияти нишондиҳандаҳои ҳар як ташкилотҳои суғуртаи таҳқиқшавандарро аз қимати стандартӣ ва ё ақал муайян менамоям, ки дар асоси арзёбии рейтинг ва сатҳи эътимоднокии онҳо қарор мегирад.

Чадвали 2.10. - Сатҳи фарқияти нишондиҳандаҳо аз қиммати стандартӣ ва ё ақал (дар соли 2023)

Кофисиент ҳо	ЧДММ ТС "Бима"	ЧСДММ "Спитамен Суғурта"	ЧДММ "Такаф ул"	ЧДММ "ТС Итминон"	ЧДММ "Суғурта и асри 21"	Қиммати ақал
(К1)	1	0,8	0,85	0,70	0,85	0,2
(К2)	0,76	0,8	0,72	0,68	0,84	0,25
(К3)	0,88	0,79	0,76	0,73	0,70	0,34

(K4)	0,77	0,74	0,66	0,67	0,63	2,84
(K5)	0,84	0,74	0,79	0,77	0,79	0,9
(K6)	0,93	0,86	0,90	0,83	0,90	0,3
(K7)	0,68	0,84	0,76	0,80	0,76	0,25
(K8)	1,03	0,94	0,88	0,84	1,0	0,7
Ба ҳисоби миёна	0,86	0,81	0,79	0,75	0,81	-
Рейтинг, ҷой	1	2	3	4	2	-

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд: аз рӯи маълумоти ҷадвали 2.10

Чӣ тавре аз маълумоти ҷадвали 2.10. аён аст, миёни панҷ ташкилоти суғуртаи муваффақи мамлакат, аз нигоҳи устувории молиявӣ, дар ҷои аввал ҚДММ ТС "Бима", ки нишондиҳандаи интегралӣ, яъне қимати миёнаи коэффитсиентҳо 0,6-ро ташкил додааст. Яъне, ин ташкилот ба дараҷаи то 86 фоизи қимати стандартӣ ва ё ақал расидааст. Пас сатҳи эътимодноӣ ба ин ташкилот баланд мебошад. Дар ҷои дуюм ду ташкилоти суғурта-ҚСДММ "Спитамен Суғурта" ва ҚДММ "Суғуртаи асри 21" бо қимати 0,81 қарор гирифтаанд, ки эътимодноии онҳо нисбатан баланд мебошад. Ҳамин тариқ, бо чунин усул метавон рейтингҳои 16 ташкилоти суғуртаро, ки дар мамлакат фаъолият доранд, муайян намуд. Барои нишонрасу муайян намудани самтҳои афзалиятноки танзими давлатии фаъолияти суғурта ҷадвали рейтингҳои эътимодноии АК&М метавон истифода бурд, ки он аз аз ҷаҳор гурӯҳ ва ё синфи рейтинг иборат аст.

Ҷадвали 2.11. - Синфҳое, ки дараҷаҳои гуногуни эътимодро тавсиф мекунанд.

Синфҳо	Тавсиф
Синфи А	Дараҷаи баланди эътимодноӣ
Синфи В	Дараҷаи қаноатбахши эътимодноӣ
Синфи С	Эътимодноии паст
Синфи Д	Дараҷаи ғайриқаноатбахши эътимодноӣ

Сарчашма: [73, с. 250]

Ҳар як синф (ба истисноии D) ба якчанд зерсинфҳо тақсим мешавад, бо индекси «++», «+», «» ифода карда мешавад.

Чадвали 2.12. - Зерсинфҳое, ки дараҷаҳои гуногуни эътимодноӣ тавсиф мекунанд

Зерсинфҳо	Сатҳи хавф	Тавсиф
A++	Дараҷаи ҳадди аксар эътимодноӣ	Хавфи дер иҷроиш уҳдадорӣҳои ҳадди ақал
A+	Дараҷаи хеле баланди эътимодноӣ	Хавфи дер иҷроиш уҳдадорӣҳо ночиз аст
B++	Дараҷаи қаноатбахш эътимодноӣ	Хавфи дер иҷроиш уҳдадорӣҳои паст
B+	Дараҷаи қаноатбахш эътимодноӣ	Хавфи пурра ё қисман пешфарзҳо паст
B	Дараҷаи қаноатбахш эътимодноӣ	Хавфи пурра ё қисман пешфарз паст
C++	Эътимодноии паст	Хавфи пурра ё қисман пешфарз назаррас
C+	Дараҷаи пасти эътимодноӣ	Хавфи пурра ё қисман пешфарзҳо баланд
C	Эътимодноии паст	Хавфи иҷро нашудани уҳдадорӣҳо нисоят баланд
D	Дараҷаи ғайриқаноатбахши эътимодноӣ	-

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои ҳамаи зерсинфҳои рейтинг (ба истиснои D), пешгӯӣҳо муқаррар мешавад.

Ҳамин тариқ, ақидаи асосӣ дар он аст, ки бо вучуди фарқияти нишондиҳандаҳое, ки барои арзёбии ширкатҳои суғурта истифода мешаванд, ҳамаи усулҳое, ки дар хориҷ истифода мешаванд, тавассути вақт озмуда шудаанд ва як равиши умумӣ доранд. Ин усулҳо дар асоси таҷрибаи кории муҳаққиқон ва таҳлилгарони соҳа таҳия шудаанд ва бо мақсади он ташкил карда шудаанд, ки истифодабарандагони ғайрикасбӣ (онҳое, ки дар соҳаи суғурта таҷрибаи кофӣ надоранд) низ метавонанд ин натиҷаҳоро бо осонӣ дарк кунанд. Ба ин тартиб, усулҳои арзёбӣ ба ширкатҳои суғурта, чи маҳаллӣ ва чи байналмилалӣ, имкон медиҳанд, ки бо назар ба як қатор меъёрҳои умумӣ, дарк ва муқоиса карда шаванд. Дар умум, ин нишон медиҳад, ки усулҳое, ки дар

хориҷ истифода мешаванд, барои гурӯҳҳои васеи одамон осон ва универсалӣ мебошанд.

Хулосаи боби дуюм

1. Дар низоми танзими давлатӣ муҳити институтсионалӣ аҳамияти махсус дорад, зеро он дар бозори суғурта нақши низоми танзимгарро мебозад ва дар шаклҳои мухталифи институтсионалӣ, ташкилоту муассисаҳои гуногун, санадҳои қонунгузорӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ғайраҳо зухур мекунад. Он бояд хеле инкишофёфта ва мураккаб бошад, ба талаботи рушди бозори суғуртаи кишвар мувофиқат кунад. Муҳити институтсионалие, ки дар он агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта амал мекунанд, дар ҳоли трансформатсияи доимӣ қарор дорад. Агар муҳити институтсионалӣ тавони иҷроии вазифаҳои матлубро надошта бошад, ҳаҷми истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои суғурта коҳиш меёбад. Идора ва танзим бо таъминоти иттилоотӣ, ки дигаргунсозии равандҳои иҷтимоию иқтисодиро инъикос менамояд, ниёз дорад. Он бевосита барои таҳия ва татбиқи таъсири идорӣ лозим аст. Маҷмуи маълумот дар бораи равандҳои ҷорӣ дар бахши суғуртаи иқтисод ва перомунӣ он ки чун замина барои қабули қарорҳои идорӣ хизмат мекунанд, иттилооти идорӣ номида мешавад. Дарвоқеъ, иттилооти идорӣ як қисми маҷмуи умумии иттилоот аст, барои хизматгузориҳои равандҳои идора ва танзим ба қар меояд. Иттилооти идорӣ бояд ба ҳосият ва табақабандии қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар раванди фаъолияти идорӣ бояд ҳатман татбиқ шаванд, мувофиқат намояд.

2. Устувории молиявӣ дар контексти ташкилоти суғурта маънидод мешавад, ки як ташкилоти суғурта бояд тавонад дар давоми вақти муайян, бо эҳтимоли таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ (масалан, тағйироти иқтисодӣ ё дигар фишорҳо) ба ҳаҷми молиявии худ, сатҳи қобилияти пардохташро нигоҳ дорад. Ба ҳамин маъно, суғуртакунанда бояд бо ҳолатҳои қариб ғайричашиқдошт, монанди зарарҳои калон ё норасоии иқтисодӣ, мувозинати молиявии худро нигоҳ дорад, то ки тавонад пардохтҳои суғурта ё ухдадорихи молиявии худро иҷро кунад. Устувории молиявӣ чун нишондиҳандаи

фаъолияти ташкилоти суғурта инъикосгари ҳаракати вазъи молиявии суғуртақунада, тамоюли сатҳи қобилияти пардохт, самти рушди молиявии он мебошад. Заминаи қонуни муайяншудаи устувории молиявии суғуртақунада иқтидори молиявии онро ифода мекунад. Дар робита бо ҳамин, танзими давлатии устувории молиявии ташкилоти суғурта ҳимояи суғуртавии манфиатҳои молумулкии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро бо истифода аз усулҳои муайян тазмин мекунад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии қонунгузори суғурта чун олооти танзими давлатӣ амали усулҳои гуногуни зеринро муайян мекунад: *Усули муқаррар кардани андозаи ҳадди ақали сармояи оинномавии суғуртақунадагон*. Асоси устувории молиявии ташкилоти суғуртаро, чуноне ки дар банди 6 м. 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта” омадааст, мавҷуд будани сармояи оинномавии пардохташудаи онҳо, инчунин низоми суғуртаи такрорӣ ташкил медиҳад; *Усули суғуртаи такрорӣ ва суғуртаи муштарак* яке аз воситаҳои имконпазири таъмини устувории молиявӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта мебошад. Аксаран суғуртаи такрорӣ бо суғуртаи хавфи соҳибкорӣ як доништа мешавад; Методикаи ташаккул ва ҷойгир кардани захираҳои суғурта ва муайян кардани меъёрҳои иқтисодӣ барои ҳаҷми уҳдадориҳои суғуртавӣ нақши муҳим дар таъмини суботи молиявӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта дорад. Ҷамъовариҳои маблағҳо аз муштариён ва сармоягузориҳои онҳо дар фаъолиятҳои гуногун ликвидият ва устувории молиявии ширкатро таъмин мекунад, дар ҳоле ки муайян кардани дурустии ҳаҷми уҳдадориҳои суғурта кумак мекунад, ки ширкат тавонад пардохтҳои суғуртавиرو иҷро кунад ва монеаи байни даромад ва хароҷотро нигоҳ дорад. Ин равандҳо суботи молиявии ширкат ва қобилияти он барои мубориза бо хавфҳо таъмин мекунад.

БОБИ 3. ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТА ВА ТАНЗИМ ДАВЛАТИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Ҳолати муосири рушди фаъолияти суғурта дар мамлакат

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда шудааст, ки бахши молиявии Тоҷикистон дар соли 2030 ба «низоми муосири босуръат афзоишёбандаи муассисаҳои молиявии рақобатпазир, ки дорои қобилияти пешниҳод намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти мухталифи босифат ва инноватсионии молиявӣ ба истеъмолкунандагон мебошад ва шароитҳои мусоид барои рушди босуботи иқтисодӣ миқдори фароҳам оварда, ба таъсири тақонҳои беруна устувор мебошад» [41, с. 88], табири мейбад. Дар нақшаҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷамъоварӣ ва тақсими самарабахши воситаҳои калони молиявӣ аҳаммияти зиёд дода мешавад ва дар ин маврид суғурта манбаи кофӣ ва воситаи босамари таъминкунандаи назорат ва ҷамъовариҳои фондҳои молиявӣ мебошад.

Суғурта бештар дар шароити иқтисоди бозорӣ амал мекунад. Вай на танҳо барои қонеъ кардани талаботи асосии инсон ба амният, балки як манбаи муҳим барои ҷамъовариҳои маблағҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва истифодаи самараноки он мебошад. Бозори суғурта як муҳити ҳоси иҷтимоиву иқтисодӣ аст, ки як соҳаи муайяни муносибатҳои пулиро дар бар мегирад, ки дар он объекти хариду фурӯш суғуртаи ҳимоявӣ мебошад ва дар натиҷа арза ва тақозо дар ин соҳа шакл мегирад. Бозори суғурта метавонад ҳамчун системае, ки дар он воситаҳо барои муҳофизат аз хатарҳои гуногун, масалан, талафоти саломатӣ ё мол, ташаккул ва тақсим мешавад, баррасӣ карда шавад. Ин бозор ташкилотҳои суғуртаро, ки хизматҳои марбут ба муҳофизат аз чунин хатарҳоро пешниҳод мекунанд, дар бар мегирад. Хусусиятҳои ин хизматҳо аз маҳсулоти дигар бозорҳои молиявӣ, ба монанди кредитҳо ё сармоягузорӣ,

фарқ мекунад, зеро мақсади асосии суғурта — муҳофизат кардани одамон аз номуайяни ва талафоти молиявӣ аст, на дарёфти фоида ё афзоиши воситаҳо.

Таҳдид ба манфиатҳои субъектҳои бозори суғурта ҳамеша вучуд дорад, вале он ҳатмӣ нест. Ин таҳдид воқеӣ ҳам бошад, моҳиятан эҳтимолист. Он барои ҳамаи чомеа воқеӣ ва барои ҳар фард эҳтимолист. Бинобар ин, ҳамеша имкони интиҳобу пешбиниҳои харидан (фурӯхтан) ё нахаридани (нафурӯхтани) ин ё он маҳсули суғурта вучуд дорад. Албатта, барои амалигардонии ин интиҳоб маҳсули суғурта бояд ҳамеша дар бозори молиявӣ ҳузур дошта бошад. Ин ҳузур ҳам суғуртаро ҳамчун қисми таркибии муносибатҳои молиявӣ ташаққул медиҳад. Ҳар маҳсули суғурта бо объекти мушаххаси суғуртакунӣ (чизе, ки суғурта карда мешавад) иртибот дошта, сабабҳои суғурта (хавфи суғурта), арзиш (маблағи суғурта) ва нархи он (тарофаи суғурта), шартҳои пардохти пулӣ (ҳисобӣ)-ро дар пешбиниҳои ҳодисаҳои, ки аз онҳо суғурта карда мешавад, муайян мекунад. Ба сифати гувоҳномаи (сертификати) маҳсули суғурта ҳуҷҷате бо номи полиси суғурта хизмат мекунад.

Бозори суғурта чун низоми мураккаби инкишофёбанда ва ҳамгиро дар ҷадвали 3.1. тасниф шудааст.

Ҷадвали 3.1. Унсурҳои асосӣ ва сохтори бозори суғурта

Сохтори бозори суғурта	Тавсиф
1. Унсурҳои асосии бозори суғурта	Ташкилоти суғурта, суғуртакунадагон, маҳсулоти суғурта, миёнаравони суғурта, арзёбони касбии хавфу зарарҳои суғуртавӣ, иттиҳодияҳои суғурташавандагон, иттиҳодияҳои суғуртакунадагон ва низоми танзими давлатии он
2. Сохтори ниҳодӣ	Ширкатҳои суғуртаи давлатӣ, саҳомӣ, корпоративӣ, муштарак ва ғайра
3. Сохтори ҳудудӣ	Маҳаллӣ (минтақавӣ); милли (дохилӣ); ҷаҳонӣ (хориҷӣ).

4.Сохтори соҳавӣ	Шахсӣ; молумулкӣ; масъулият. Дар навбати худ ҳар бозорро ба бахшҳои мустақил тақсим кардан мумкин аст, масалан, бозори суғурта аз ҳодисаҳои нохуш, бозори суғуртаи амволи хона ва ҳоказо
------------------	--

Сарчашма: Таҳияи муаллифдар асоси [208, с. 188]

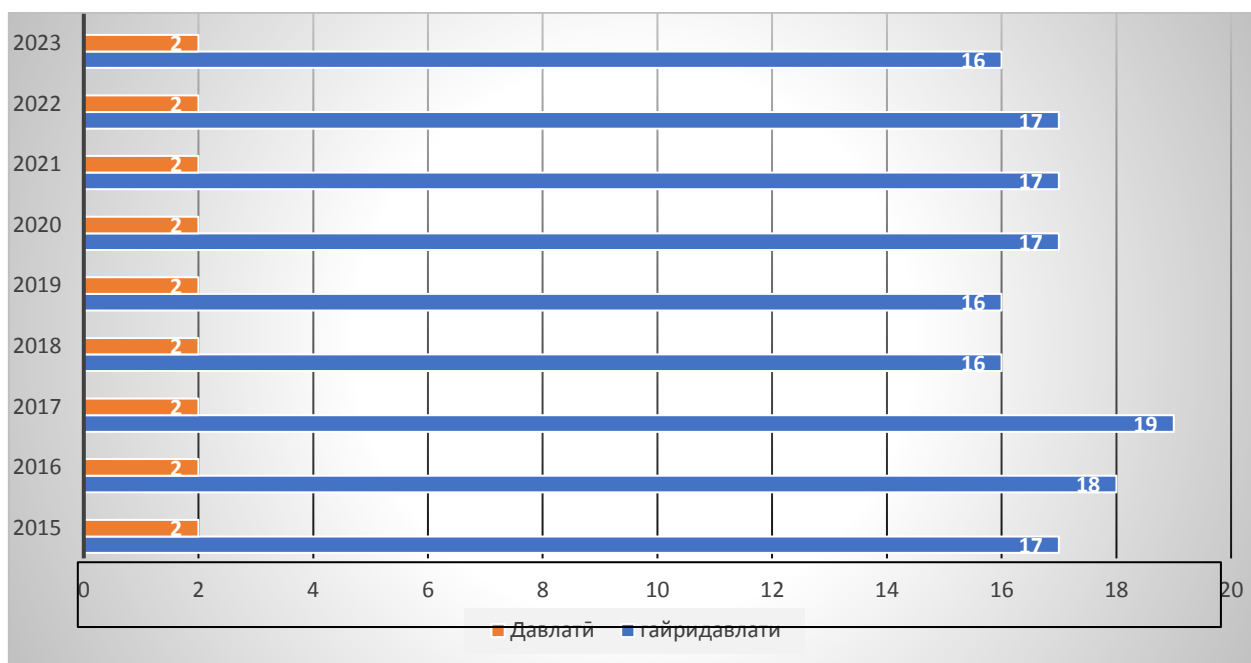
Дар ин ҷо, унсури асосии бозори суғурта — ташкилоти суғурта ё ширкати суғурта мебошад. Ин ташкилотҳо ҳамчун муассисаҳои мустақил амал мекунанд, ки захираҳои молии худро барои ташкили фонди суғурта истифода мебаранд. Ширкатҳои суғурта метавонанд ба суғурташавандагон хизмат расонанд ва дар айни замон аз рӯйи қоидаҳо ва системаи худ мустақилона фаъолият кунанд. Муносибатҳои иқтисодии миёни ташкилотҳои суғурта асосан дар заминаи ду усул — суғуртаи муштарак ва суғуртаи такрорӣ ташкил ёфтаанд. Суғуртаи муштарак, ки дар он ширкатҳо якҷо барои таъмини пойгоҳҳои умумии мизочон фаъолият мекунанд ва суғуртаи такрорӣ, ки ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки қисмате аз пойгоҳи ба ширкатҳои суғуртаи дигар интиқол диҳанд, барои ба даст овардани устуворӣ ва коҳиш додани хатарҳои молиявӣ истифода мешаванд.

Бо ривож ёфтани муносибатҳои нави иқтисодӣ дар Тоҷикистон корхонаву субъектони гуногуни иқтисодро лозим омад, ки ба таъмини ҳимояи зарурии фаъолияти худ таваҷҷуҳ кунанд. Корхона ва аҳоли дар ҷараёни фаъолияти худ бо намудҳои гуногуни хавф мувочеҳ мешаванд. Баъзе аз хавфҳо бо падидаҳои табиӣ, фаъолияти коркунони ташкилот, фаъолияти шахсони манфиатдор, муносибат бо иттилооти гуногуни бозор ва ҳоказо иртибот доранд. Барои таъмини амният ва коҳиш додани зарари ин хавфҳо, корхона маҷбур аст ба кумаки ташкилоти суғурта муроҷиат намояд ё фондҳои махсусро ташкил кунад.

Устувории фаъолияти бозори суғуртаро, чунонки таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, миқдори зиёди ташкилотҳои суғурта — субъектони бахши иқтисодиёти суғурта тибқи меъёру қоидаҳои махсус амалкунанда таъмин менамоянд. Дар мамлакат шумораи ташкилотҳои

суғуртави дар бозори хизматрасониҳои суғуртави дар ҳолати 01.01.2023 18 ададро ташкил дод, ки аз онҳо 2-тои он ташкилоти суғуртавии давлатӣ буда, 16-тоаш ғайридавлатӣ мебошад (диаграммаи 3.1.) Шумораи онҳо дар давраи таҳлилшаванда тағйир наёфтааст.

Диаграммаи 3.1. - Шумораи ташкилотҳои суғурта дар мамлакат

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми даромадҳои ташкилотҳои суғуртави тамоюли болоравиро гирифтааст. Барои ҳифзу эмин ва паст кардани зарари эҳтимоли аз ин таҳдиду хавфҳо субъектҳои иқтисодӣ маҷбур мешаванд, ки ба кумаку дастгирии ниҳоди суғурта, ташкилотҳои суғуртави муроҷиат кунанд ва ё фондҳои махсус ташкил намојанд. Бинобар он, талаботи субъектҳои иқтисодӣ ба хизматрасониҳои суғуртави афзуда истодааст. нишон медиҳад, дар мамлакат дар давраи солҳои 2015-2023 ҳаҷми даромади ташкилотҳои суғуртави аз 154,3 то 460,4 млн сомонӣ ва ё беш аз 2,9 маротиба зиёд шудааст. Мувофиқан, ҳаҷми хароҷоти онҳо аз 128,9 то 338,3 млн сомонӣ ва ё беш аз 2,6 маротиба афзудааст. Аммо дар ин давраи таҳлилӣ ҳаҷми даромади ташкилотҳои суғуртави ба ҳаҷми Маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат

муқоиса кунем, пас ҳиссаи онҳо хеле ночиз аст ва дар ин давраи таҳлилӣ ба ҳисоби миёна 0,30%-ро ташкил дода, қариб ки тағйир наёфтааст.

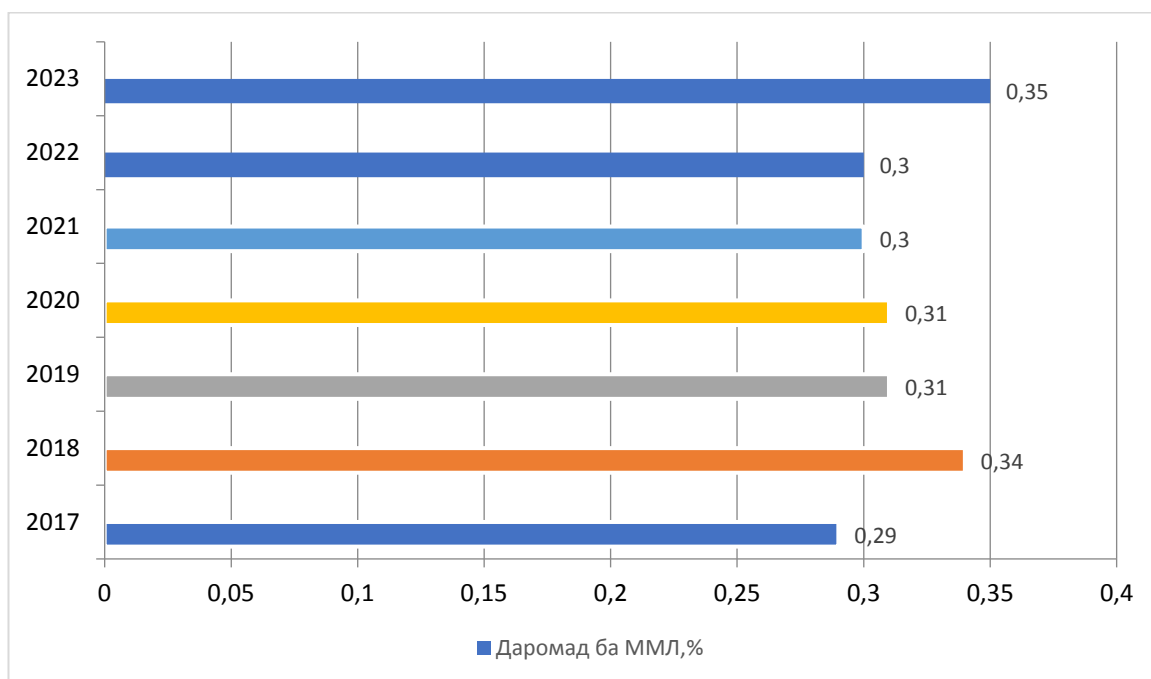
Ҷадвали 3.2. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Ҳамагӣ даромадҳои ташкилотҳои суғуртавӣ		Ҳамагӣ хароҷот		
	Млн. Сомони	Дар % ба ММД	Млн. Сомони	Аз он ҷумла пардохтҳои ҷуброни суғуртавӣ	Дар % ба ММД
2015	154,3	0,35	128,9	17,6	0,04
2017	177,9	0,29	170,6	10,8	0,01
2018	235,2	0,34	193,3	10,7	0,01
2019	244,9	0,31	174,7	14,9	0,018
2020	256,4	0,31	161,6	18,7	0,022
2021	295,5	0,30	216,7	22,1	0,022
2022	329,5	0,30	237,8	26,2	0,024
2023	460,4	0,35	338,3	18,7	0,015
С.2023 нисбат ба с.2015, %	298,4	0,0	262,4	106,2	-0,025 бф

Сарчашма: Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: [386, с. 122]

Ҳолати ҳаҷми хароҷоти ташкилотҳои суғурта низ чунин тамоюлот дорад.

Диаграммаи 3.2. - Даромади ташкилоти суғурда дар ММД, (%)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Муҳимтарин унсури фаъолияти суғурта пардохтҳои ҷуброни суғуртавӣ мебошанд, ки дар давраи таҳлилӣ аз 17,6 то 18,7 млн сомонӣ ва ҳамагӣ 6,2% зиёд шудааст, ки ҳеле нозик мебошад. Вазни ҳолиси онҳо дар ҳаҷми умумии хароҷот ба ҳисоби миёна 5,5 фоиз ва дар ММД бошад, 0,022 фоизро ташкил медиҳад, ки ҳеле нозик аст. Ба муқоиса бо нишондиҳандаи миёнаи ҷаҳонӣ ҳеле паст мебошад. Сатҳи пасти рушди муносибати суғурта ва зӯҳур намудани талабот аз фарҳанги пасти ҳам суғурташавандагон ва ҳам суғуртакунандагон бармеояд. Бинобар он, дар мамлакат зарурати тақмил додани сохтори институтсионалии фаъолияти бахши суғуртаи иқтисодиёт ва бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ба миён меояд. Барои таъмини ин кор лозим аст, ки пеш аз ҳама, ба тавсифи ниҳодии суғурта рӯ орем.

Чуноне ки болотар гуфтем, сохтори ташкилоти суғурта ҳамчунин аз рӯйи мансубият (ниҳодҳо), ҳосияти амалиёти иҷрошавандаи суғуртавӣ, минтақаи хизматрасонӣ фарқ мекунад. Аз рӯйи мансубият ташкилоти суғурта ба саҳомӣ, хусусӣ ва ҷамъиятҳои суғуртаи мутақобила тақсим мешавад. Ширкати саҳомии суғурта ташкилоти ғайридавлатиест, ки дар он ба сифати суғуртакунанда сармояи хусусӣ дар шакли ҷамъияти саҳомӣ баромад мекунад. Сармояи оинномавии суғуртакунандаи саҳомӣ аз ҳисоби саҳмияҳо ва дигар коғазҳои қиматнок ташаккул меёбад, ин имкон медиҳад, ки бо вучуди маҳдуд будани маблағ иқтисодии ташкилоти суғурта ҳеле зиёд карда шавад. Шакли саҳомии суғуртакунандагон дар бозорҳои суғуртаи кишварҳои мутараққӣ бештар аст. Ширкатҳои хусусии суғурта моли як соҳибмӯлк ё оилааш мебошанд. Дар суғуртаи давлатӣ давлат ба сифати суғуртакунанда баромад мекунад. Суғуртаи давлатӣ шакли танзими давлатии бозори миллии суғурта мебошад. Ташкилоти давлатии суғурта ба суғуртакуни аз бекорӣ ва суғуртакунии ҷубронпулии коргарону хизматчиён машғуланд.

Ҷамъияти суғуртаи мутақобила шакли махсуси ғайридавлатии ташкилот аст, ки бо созиши байни гурӯҳи шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ дар бораи талофӣ намудани зарари эҳтимоли бо ҳиссаҳои муайян тибқи қоидаҳои муқаррагардидаи суғурта ифода меёбад. Суғуртаи мутақобила аслан шакли

ғайритиҷоратии ташкили фонди суғуртавист, ки ҳимояи суғуртавии манфиатҳои молумулкии аъзои ҷамъияти худро таъмин мекунад. Тавре ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи мутақобила» омадааст, ҷамъияти суғуртаи мутақобила ташкилоти ғайритиҷоратии суғуртаи дар асоси узвияти ихтиёрий таъсисёфта, **суғуртаи мутақобила** бошад, яке аз шаклҳои суғурта аст, ки дар он ҳар ширкаткунандаи суғурта ҳам суғуртакунанда ҳасту ҳам суғурташаванда. [19] Зимнан, ҳуҷҷати тасдиқкунандаи ҳуқуқи соҳибияти сармояи ҷамъияти суғуртаи мутақобила, даромади он ва ҳимояи суғуртавии полис мебошад. Аз ҷиҳати ҳудуд сохтори бозори суғурта аз бозорҳои суғуртаи маҳаллӣ (минтақавӣ), миллий (дохилӣ), ҷаҳонӣ (хориҷӣ) иборат аст. Бозори суғурта ба чанд бахш тақсим мешавад, ки ҳар як бахш ба намудҳои муайяни суғурта дахл дорад. Масалан, бозори суғуртаи шахсӣ, молу мулк ва масъулият. Ҳар як аз ин бахшҳо боз метавонад ба соҳаҳои алоҳидаи хурд, ба монанди суғурта аз ҳодисаҳои нохуш ё суғуртаи амволи хона тақсим шавад.

Тавре ки қайд кардем, рушди суғуртакунӣ, ташаккули ташкилоти суғурта ва сатҳи рушди онҳо бевосита ба ҳолати иқтисодӣ ва сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар вобаста мебошад. Масалан, с. 2023 нисбат ба с. 2015 ММД ҷумҳурӣ беш аз 2,5 маротиба, даромади пулии аҳоли – беш аз 4,7 баробар, ҳаҷми хароҷоту пасандозҳои пулии аҳоли 4,1 баробар афзуд. Мувофиқ ба ин, ҳаҷми даромади ташкилоти суғуртаи ҷумҳурӣ қариб 3 маротиба, хароҷоти онҳо 2,6 маротиба афзоиш ёфт. Ҳадади тавозунии ташкилоти суғурта беш аз 4,8 баробар зиёд шуд (ниг. ҷадв. 3.3). Дар давраи мавриди таҳлил, гарчанде дар баробари болоравии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои мутлақӣ фаъолияти суғуртавӣ афзуданд, вале ҳаҷми фонди суғуртаи ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна баробари 0,30% ММД ва 0,36%-и даромади пулии аҳоли буд. Ин рақамҳо аз номукаммалии низоми суғурта дар ҷумҳурӣ ва сатҳи пасти кори механизмҳои бозории соҳаи мазкур дарак медиҳанд.

Чадвали 3.3. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолияти ташкилоти суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат. 2015,%
ММД, млн. сомонӣ	50977,8	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,57	256,9
Даромади пулии аҳоли, млн сомонӣ	25569,8	37247,5	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	95124,7	120715,1	473,3
Харочоти пулӣ ва пасандози аҳоли, млн. сомонӣ	34968,0	38430,6	42346,4	48857,2	72555,7	91885,0	110606,3	145634,1	417,2
Ҷоидаҳои корхонаҳои ҷумҳурий (аз рӯи корхонаҳои расмӣ ба қайд гирифташуда – ҳамагӣ), млн сомонӣ	-1736,3	-161,7	1770,3	2035,4	-3326,1	7192,2	10947,6	3893,4	219,8 (ба с.2018)
Даромади ташкилоти суғурта, ҳамагӣ млн. сомонӣ	154,3	178,0	235,2	244,9	256,4	295,5	329,5	460,4	298,2
Харочоти ташкилоти суғурта, ҳамагӣ, млн. сомонӣ	128,9	170,6	193,3	174,7	161,6	216,7	237,8	338,3	262,4
Ҷоидаи (даромади) таъвозунӣ, зарар (-) млн. сомонӣ	25,4	8,3	41,9	70,2	94,8	78,8	91,8	122,2	481,1

Сарчашма: [44, с. 322]

Диаграммаи 3.3. - Динамикаи ММД, даромади аҳоли ва даромади ташкилоти суғурта (млн. сомонӣ)

Сарчашма: [44, с. 322]

Барои таҳлили хусусияти бозори суғурта, пеш аз ҳама, чудо намудани объектҳо ва субъектҳои ин бозор зарур аст. Ҳамчун объекти хариду фурӯш дар ин бозор маҳсул ё хизматрасонии суғуртавӣ баромад мекунад, ки мавзӯи таҳқиқи зербоби баъдӣ хоҳад буд. Дар ин ҷо субъектҳои бозори суғуртаро ба таври муфассал таҳқиқ мекунем. Ба сифати субъектҳои иқтисодии бозори суғурта дар ҷумҳурии агентҳои зерин баромад мекунанд: харидорони хизматрасонии ҷимояи суғуртавӣ; фурӯшандаҳои ин хизматрасонӣ; *миёнаравони байни харидорону фурӯшандаҳои хизматрасонии суғурта; шахсони суғурташуда; фоидагирон; шахсони сеюм* (ниг. ҷадв. 3.4.) Ба ибораи дигар, дар бозори суғурта мисли ҳар бозори дигар, фурӯшандаҳо, харидорон ва миёнаравҳо ҳастанд.

Харидорони хизматрасониҳои суғурта метавонанд ҳам шахсони воқеӣ ва ҳам ҳуқуқӣ бошанд, ки мехоҳанд хавфҳои худро суғурта намоянд, бо риояи шартҳои зикршуда дар шартномаи суғурта. Фурӯшандагони ин хизматрасониҳо, аз як тараф, ширкатҳои суғурта мебошанд, ки бо мизочон бевосита шартнома баста, ҷимояи суғуртавино таъмин мекунанд. Аз тарафи дигар, суғуртакунандагони такрорӣ ташкилоте ҳастанд, ки хавфҳои аллакай суғурташударо дубора суғурта мекунанд. Ин ба тақсимшавии хавфҳо байни якчанд ширкатҳои суғурта, аз ҷумла, ширкатҳои хориҷӣ, мусоидат мекунад.

Ин тартиб имкон медиҳад, ки сарбори молиявии як ширкати алоҳида коҳиш ёфта, хавфҳо дар бозори васеътар тақсим шаванд. **Харидорони хизматрасонии суғурта** метавонанд шахсони воқеии қобили амал ё шахсони дигаре бошанд, ки дар онҳо зарурати даркшудаи (ихтиёрӣ ё тибқи қонун) таъмини талабот ба ҳимояи чизе, масалан, амвол; манфиатҳои шахсии худ ё шахсони сеюм; масъулияти шаҳрвандии худ ба миён омадааст.

Субъектҳои ғавқуззикр ҳангоми бастанӣ шартномаи аҳди суғурта соҳиби мақоми суғурташаванда мегарданд (ниг. Қонуни ҚТ «Дар бораи суғурта»). Фурӯшандаҳои хизматрасонии суғурта дар ҷумҳурӣ тибқи қонун танҳо шахсони ҳуқуқие буда метавонанд, ки аз қайди давлатӣ гузаштаанд ва иҷозатномаи махсуси мақоми ҳокимияти иҷроия оид ба назорат дар соҳаи суғуртаро доранд. Ширкатҳои суғурта ё фурӯшандагонӣ ҳадамоти суғуртавӣ ташкилоте мебошанд, ки ба талаботи қонунгузорӣ ҷавобгӯ буда, ҳимояи суғуртавино таъмин мекунанд. Онҳо уҳдадоранд, ки дар ҳолати руҳ додани ҳодисаи суғуртавӣ, агар он дар шартнома пешбинӣ шуда бошад, ҷуброн пардохт намоянд. Дар баъзе ҳолатҳо, суғуртакунандагон метавонанд ба суғуртакунандагонӣ такрорӣ муроҷиат кунанд, ки хатарҳои ширкатҳои суғуртаро коҳиш дода, ба устувории молиявии онҳо мусоидат мекунанд.

Ҷадвали 3.4. - Субъектҳои бозори суғуртаи Тоҷикистон

Субъектҳои бозор	Тавсифи мухтасар
Фурӯшандагонӣ хизматрасонии суғурта	Ташкилотҳои суғурта, ки шартномаи суғуртаро бо суғурташавандагон мебандад, Азнавсуғутаунандагон – ташкилотҳое, ки ба азнавсуғуртакунии объектҳои суғурташуда шуғл доранд.
Харидорони хизматрасонии суғурта	Шахсони ҳуқуқиву ҷисмонӣ, ки дарки зарурати суғурта пайдо шудааст, ки ихтиёрӣ ва ё тибқи қонуни суғурта мекунанд, яъне талаботи таъминшуда дар ҳизми суғуртавии ягон объект пайдо шудааст.
Манфиатгирандагон	Шахсоне, ки дар мавриди рӯй додани ҳодисоти суғуртавӣ подоши суғуртаро дар ҳаҷми муайян мегиранд
Шахси суғурташуда	Ин ҳамон шахс, ки барои вай шартномаи суғурта баста мешавад.

Шахси сеюм	Ин шахсони ҳуқуқиву ҷисмони, ки ба амвол, манфиати амволиву моддии он зиён оварда шудааст, ва ё зарар ба ҷаҳсе, ки ба он суғуртаи маъсулияти шаҳрвандӣ баста шудааст.
Миёнаравҳои бозори суғурта	
Агенти суғурта т	Шахсоне, ки дар воҳиди кории ташкилоти суғурта кайд шудаасту аз номи ташкилот шартномаҳои мебандад ва музди меҳнати доимӣ мегирад. Чунин шахсҳо тайёрии баланди касбӣ доранд.
Брокер	Шахсе, ки дар бозори суғурта ҳамчун миёнарави мустақил миёни мизоҷон ва суғуртакунадагон баромад мекунад, талаботи суғурташавандагонро бо пешниҳоди суғуртакунадагон ҳамроҳанг менамояд. Табиатан брокер аз рӯи мақом намоянда ва ҳимоягари суғуртакунада ва машвартачии он мебошад.
Шабакаҳои алтернативӣ	Бонкҳо, почта, ширкатҳои сайёҳӣ ва дигар ширкатҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Фаҳмост, ки чунин ташкилотҳо масъулияти вазнинро бар дӯш доранд, бинобар ин, нисбат ба онҳо як қатор талаботи дар қонун сабтшуда вучуд дорад:

1. Танҳо шахси ҳуқуқӣ метавонад суғуртакунада бошад, зеро бояд сармояи оинномавие мавҷуд бошад, ки кафолати камтаринро ҳангоми сар задани мушкилот таъмин намояд.

2. Ҳама ташкилоти суғурта бояд аз расмиёти иҷозатномагирӣ дар мақомоти давлатӣ гузаранд. Дар иҷозатнома, одатан, намудҳои аниқ муайянгардидаи суғурта зикр карда шудаанд. Одатан, суғуртакунадагонро лозим меояд, ки якчанд иҷозатнома гиранд.

3. Сармояи оинномавии суғуртакунада бояд ба сатҳи муайян мувофиқ бошад.

4. Суғуртакунадаҳо бояд фақат ба суғурта машғул шаванд ва на ба фаъолияти дигар.

Ин барои он лозим аст, ки манфиатҳои муштариёни ташкилоти суғурта ба андозаи бештарин ҳимоя карда шаванд. Агарчи ширкатҳо метавонанд коғазҳои қиматнокро бихаранд ё фурӯшанд - масалан, барои ширкатҳои ғарбӣ чунин фаъолият аз ҷиҳати ҳаҷми фоидаи бадастомада қариб асосӣ шудааст. Аз

тарафи дигар, афтиши амики бозори фондӣ ҳангоми бухрон ба онҳо зарбаи сахт зад.

Зикр кардан зарур аст, ки худӣ суғуртакунандагон низ метавонанд объектҳои суғурта бошанд. Ин, аз нигоҳи аввал, шуғли беҳуда аст, вале дар асл, мантиқи худро дорад. Ба тасаввури классикии суғурта бармегардем: коҳиш додани хатар бо роҳи афзудани теъдоди мизочон. Ширкат аз мизоч маблағи камтар аз онро медиҳад, ки уҳдадор аст дар сурати фарорасии ҳодисаи суғуртавӣ ба он пардохт намояд. Вале гап сари ин аст, ки маблағ аз бисёриҳо чамъ карда мешаваду ҳодисаҳои нохуш фақат бо баъзеҳо рух медиҳанд. Яъне, чӣ қадаре ки шумораи суғурташавандаҳо бештар бошад, ҳамон қадар барои ширкат беҳтар аст. Дар баъзе ҳолатҳои махсус, суғурта барои маблағҳои хеле калон баста мешавад. Ин метавонад ба суғуртаи амволи гаронбаҳо, лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ ё ҳаёти шахсони муҳим рабт дошта бошад. Дар чунин мавридҳо, шартномаҳо боэҳтиёт таҳия мегарданд ва метавонанд суғуртаи такрориро низ дар бар гиранд, то ки хавфҳо дуруст тақсим карда шаванд. Дар ин ҳолат барои ширкат ташкил кардани захираи суғуртавӣ барои ҳамин шартномаи мушаххас осон нест - лозим меояд маблағи пули хеле калон “баста шаванд” ки бекор хоҳанд монд. Додани як қисми масъулияти чунин таваккал ба ташкилоти махсус (суғуртакунандаи такрорӣ) ба маротиб қулайтар (ва дар ниҳояти қор, муфидтар) аст. Албатта, як қисми мутаносиби мукофоти суғуртавиرو ҳам мебояд дод. Дар ҳар ширкати бузурги суғурта шуъбаи суғуртаи такрорӣ ҳаст. Албатта, он на танҳо бо як суғуртакунандаи такрорӣ қор мекунад. Баъзе шартномаҳо чунон калонанд, ки онҳоро дар байни ду-се суғуртакунандаи такрорӣ ва ҳатто бештар аз он тақсим бояд кард. Ҳам суғуртакунандаҳои такрории "соф" ҳастанд ва ҳам ширкатҳое, ки дар баробари фаъолияти суғуртаи такрорӣ метавонанд суғуртаи одиро ҳам амалӣ намоянд.

Фоидагир - шахсест, ки дар сурати фаро расидани ҳодисаи суғуртавӣ маблағи суғуртаро дар ҳаҷми пешбинишуда хоҳад гирифт. Аксаран ин ҳамон як шахсон мебошанд, вале онҳоро ба ҳам иштибоҳ кардан нашоуд. Нуктаи муҳим ин аст, ки ҳама амалҳоро бо шартномаи суғурта танҳо худӣ

суғурташаванда ичро карда метавонад, аз ин рӯ, ба ҳар шахси тасодуфӣ бовар кардани шартномабандӣ ҳам лозим нест. Фоидагир, чун қоида, шахсест, ки дар ҳифзи амволи суғурташуда манфиатдор мебошад. Дар суғуртаи шахсӣ сурати ҳол каме дигаргун аст. Аксаран шахси суғурташуда ва фоидагир дар ин ҷо ҳамон як шахс аст. Савол ба миён меояд, ки агар марги шахси суғурташуда фаро расад, кӣ фоидагир хоҳад буд. Тибқи қонунгузори амалкунанда, ки бо мантиқ созгор аст, ин ворисон мебошанд. Вале, агар дар суғуртаи шахсӣ суғурташаванда ва фоидагир ду шахси гуногун бошанд, пас чунин шартнома танҳо дар сурати гирифтани розигии хаттии шахси суғурташуда мавриди амал қарор мегирад.

Шахси сеюм — ин шахси воқеӣ ё ҳуқуқиест, ки метавонад аз амал ё беамалии шахсе, ки ҷавобгари шахрвандии ӯ суғурта шудааст, зарари моддӣ, ҷисмонӣ ё маънавӣ бинад. Чунончи, агар нотариус ҷавобгари касбии худро суғурта карда бошад ва дар ҷараёни кор бо амалҳои худ ягон зарар расонад, зарари ба мизоч расонидашударо суғуртакунандае талофӣ мекунад, ки нотариус дар он худро суғурта намудааст. Шахси сеюм — ин касе мебошад, ки мумкин аст бо ҳолат алоқаманд бошад, аммо ҳоло ӯ мустақиман иштирокдори шартнома миёни суғуртакунанда ва суғурташаванда намебошад. Масалан, мизочи нотариус метавонад шахси сеюм бошад, агар манфиатҳояш дар доираи суғурта таҳти таъсир қарор гиранд. Ҳамчунин, шахси сеюм метавонад касе бошад, ки ба суғурташаванда ё суғуртакунанда зарар расондааст, ҳатто, агар ӯ дуруст иштирокдори шартнома набошад. Шахсони асосӣ ва аввали муносибатҳои суғурта суғуртакунандаҳо ва суғурташавандаҳо мебошанд. **Миёнаравҳои** ташкилоти суғурта шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие мебошанд, ки барои бастанӣ аҳдҳои фурӯшандагон бо харидорони хизматрасонии суғурта мусоидат мекунанд. Миёнаравҳо дар ҷумҳурии мо *агентҳои* суғурта, ки танҳо аз манфиати суғуртакунанда намояндагӣ мекунанд ва брокерҳои суғурта буда метавонанд, ки аз манфиатҳои суғуртакунанда ва ҳам суғурташаванда намояндагӣ мекунанд. **Агенти суғурта** метавонад ҳам шахси воқеӣ ва ҳам ҳуқуқӣ бошад. Муносибатҳои байни агентҳои суғурта (шахсони воқеӣ ё ташкилоти суғурта) ва ташкилоти

суғурта метавонад дар асоси ду намуди шартнома ташкил ёбад: шартномаи меҳнатӣ; шартномаи ҳуқуқи граждани (шартномаи супориш). Бештар чунин агентҳоро суғуртакунандаҳое доранд, ки аз низоми шуъбаҳои идорӣ истифода мебаранд. Низоми мазкур иртиботи бевоситаи ширкати суғуртаро бо агентҳои суғуртаи он таъмин мекунанд. Шуъбаҳои ширкати суғурта шуъбаҳои амалиётҳои суғуртакунанда дар минтақаҳои алоҳида мебошанд. Онҳо пурра ба ширкат вобаста буда, аз ҷониби он идора мешаванд. Агенти суғурта тибқи шартҳои муқаррарнамудаи идораи асосии ширкат ба кор гирифта мешавад. Дар ин ҳангом агентҳои суғурта ба агентҳои мустақим, якмандатӣ ва бисёрмандатӣ тақсим мешаванд. Агентҳои мустақими суғурта, тибқи қоидаҳои назарияи суғурта, агентҳое мебошанд, ки дар ҳаёти расмӣ ширкати суғурта сабт шуда, танҳо аз номи он ширкат шартномаҳои суғурта меписанданд. Ин агентҳо дар асоси музди доимӣ ва комиссиян кор мекунанд. Одатан, агентҳои мустақим сатҳи баланди омодагии касбӣ ва таҷрибаи корӣ доранд.

Вале, ҳамзамон, суғуртакунанда маҷбур аст новобаста ба ҳосилнокии меҳнати агентҳо, музди кори онҳоро пардохт намояд. Дар ҳоле ки низоми пардохти музди кор агентҳои суғуртаро ба бастани шумораи бештари шартномаҳо ва афзудани ҳаҷми мукофоти суғуртавӣ ҳавасманд намекунад. Музди кори агентҳои суғуртаи якмандатӣ, дар қиёс бо агентҳои мустақим, танҳо дар шакли мукофоти комиссиянӣ мутаносиби мукофоти суғуртавии чамъкардашон (баъзан мутаносиби ҳаҷми маблағи суғурта ё шумораи шартномаҳои баста) дода мешавад. Аммо чунин усули додани музд афзоиши ҳаҷми амалиёти суғуртавиرو зиёд кунад ҳам, илова ба ин боиси он мегардад, ки агентҳо хатари сатҳи суғуртавии шартномаҳоро кам ба назар мегиранд, яъне метавонанд шартномаҳое банданд, ки оид ба онҳо пардохтани маблағи калони суғурта лозим меояд. Барои роҳ надодан ба ин, суғуртакунандагон баъзан ба сифати шартномаҳои бастаи агентҳо таваҷҷуҳ мекунанд (масалан, бо баланд ё паст кардани андозаи мукофоти комиссиянӣ вобаста ба сатҳи зарарнокии шартномаҳое, ки агентҳо мебанданд). Агентҳои суғуртаи

бисёрмандат дар қиёс бо якмандатҳо метавонанд барои якчанд ширкати суғурта кор кунанд. Онҳо, чун қоида, ба як ё якчанд намуди суғурта машғул мешаванд. Истифода аз хизмати онҳо барои ширкатҳои суғуртаи нав ё хурд, ки шабакаи агентҳои худро надоранд, муфид мебошад.

Дар ин ҷо боз функсияҳои «агентҳои суғурта - шахсони ҳуқуқӣ» қобили зикр мебошад. Агентҳои суғурта - шахсони ҳуқуқӣ, барои мисол, офисҳои фурӯши сафарҳои туристӣ, машваратҳои ҳуқуқӣ, инчунин, ҷамъияти нотариусҳо ва дигар ширкатҳои буда метавонанд, ки ғайр аз иҷрои кори асосии худ, ба суғурташавандагони оянда барасмиятдарории шартномаҳои суғуртаро пешниҳод мекунанд. Ба ғайр аз ин, ташкилоти махсусгардондашуда низ агентҳои суғурта - шахсони ҳуқуқӣ шуда метавонанд. Дар ин ҳолат баъзан низоми агенти кулӣ (генералӣ) истифода карда мешавад, ки дар муносибатҳои суғуртакунандагону агентҳои калони суғурта дар бисёре аз кишварҳои хориҷ бартарӣ доранд. Дар чунин низом агенти генералӣ созишномаи генералии суғуртаро бо суғуртакунанда мебандад ва намояндаи он дар минтақаи муайян мегардад. Агенти генералӣ дар ин ҳолат субъекти хоҷагидори мустақил мебошад. Дар бархе аз ҳолатҳо ташкилоти суғурта ба агенти генералӣ бинои ройгон медиҳанд, кумаки молиявӣ мерасонанд, ки ин асоси суғурта аст. Созишномаи генералӣ ба агенти генералӣ ваколати фурӯхтани полисҳои суғуртаи ширкати муайяни суғуртаро аз номи он дар минтақаи муайян медиҳад. Ин вазифаро ширкат бо ёрии агентҳои генералӣ ва субагентҳо, ки намояндаҳои агенти генералӣ ҳастанд, иҷро мекунанд, агенти генералӣ онҳоро киро намуда, таълим медиҳад, мавзеи хизматрасонияшонро муайян ва фаъолиятшонро назорат мекунад. Агенти генералӣ, дар навбати худ, аз ташкилоти суғурта барои тамоми амалиёти иҷронамудаи агентӣ музди комиссионӣ мегирад, фаъолияти молиявии худро мустақилона амалӣ намуда, ба агентҳои худ музд медиҳад.

Брокери суғурта дар бозори суғурта (дар қиёс бо агенти суғурта) ба ҳайси миёнарави мустақил дар байни мизоч ва суғутакунанда баромад намуда, талаботи суғуртакунандаҳоро бо арзани хизматрасонӣ дар бозори суғурта

алокаманд мекунад. Аз чихати мақоми худ брокери суғурта намоёнда ва ҳомии манфиатҳои суғуртакунанда, мушовири он мебошад. Аз ин рӯ, барои суғуртакунанда зарур аст, ки барномаи муассири ҳимояи суғуртавино таҳия намуда, чораҳои лозимино барои кам кардани эҳтимоли руҳ додани ҳодисаи суғуртавино ва коҳиш додани андозаи зарари имконпазир пешниҳод кунад, бастании шартномаи суғурта ро ширкати аз лиҳози молиявино устувори пешниҳодкунандаи шартҳои муносиби ҳаҷми масъулияти суғуртавино ва андозаи мукофоти суғурта таъмин кунад, барои дуруст мураатба намудани шартномаи суғурта кумак расонад. Бештар аз ҳама, ба хизматрасонии брокери суғурта зимни бастании шартномаҳои суғуртае муручиат мекунанд, ки онҳо машварати ҳирфай, арзёбии коршинос ро металабанд (масалан, ҳангоми суғурта кардани ҳатарҳои саноатино, киштино, ҳавопаймо, борҳо). Брокери суғурта вазифадор аст дар бораи фаъолияти ширкатҳои суғурта, аҳволи молиявии онҳо, шартҳои суғуртакунонино, андозаи меёрҳои тариф иттилоъ дошта бошад ва дар ин бора ба мизоч иттилоъ расонад. Пас аз бастании шартномаи суғурта мумкин аст ба брокер супориш дода шавад, ки мукофоти суғурта ро ба суғуртакунанда аз ҳисоби суғурташаванда пардохт кунад. Дар сурати фаро расидани ҳодисаи суғуртавино брокер маълумоти зарурии аз мизоч гирифтааш ро пешниҳод менамояд. Инро, аз ҷумла, асосҳои суғуртаи иҷтимои талаб мекунанд. Инчунин, брокер ба мизоч барои гирифтани пардохти суғурта ёрии зарури ро мерасонад; метавонад тибқи супориши мизоч пардохти суғурта ро гирифта ба ӯ диҳад.

Ба **шабакаҳои алтернативии** паҳнсозии маҳсулоти суғурта бонкҳо, почта, ширкатҳои сайёҳи мансубанд, ки ба шумораи зиёди одамон хизмат расонида, имкони пешниҳоди хизматрасонии суғурта ро дар ҳаҷми бениҳоят калон муҳайё мекунанд. Масалан, дар Фаронса фурӯши хизматрасониҳои суғурта тавассути шабакаи бонки хеле маъмул аст, ки бо ин роҳ тақрибан 40 дарсади шартномаҳои суғуртаи ҳаёт ба амал омада истодаанд. Шартҳои ҳатмии истифодаи ин усул стандартонии полисҳои суғурта аст, то ки ҳаҷми маълумоте, ки ҳангоми барасмиятдарории шартнома дар онҳо саба мешавад,

камтар бошад. Чунин усул асосан дар шартномаҳои намудҳои маъмули суғурта, ки арзёбии дақиқи дараҷаи таваккали суғуртаро талаб намеkunанд, истифода бурда мешаванд. Дар солҳои охир инчунин низоми ба ном шабакаҳои бисёрсатҳӣ беш аз пеш истифода мешаванд. Ин усул маънидод мекунад, ки шахсони воқеӣ, ки бо музди комисионӣ хизматрасониҳои суғуртаро паҳн меkunанд, бояд ба сифати агентҳо амал kunанд ва полиси суғурта барои ин намуди суғурта ба даст оранд. Агентҳое, ки мизочони навро ҷалб меkunанд ва кумак меkunанд, то ки онҳо суғуртаро муваффақона ба анҷом расонанд, барои кори худ мукофотпулӣ мегиранд. Усули дигари ғайриодӣ ин бастанӣ шартномаҳо бо истифода аз шабакаҳои компютерӣ тавассути Интернет аст. Ин усул бештар дар байни суғуртаkunандагони ИМА, Канада, Британияи Кабир маъмул гаштааст. Бо ин усул, асосан шартномаҳои суғуртаи шахсӣ, суғуртаи амволи шахсони воқеӣ, суғуртаи мошин ва дигар намудҳои суғурта ба имзо мерасанд, мувофиқи назарияи суғурта.

Бояд гуфт, ки фаъолияти суғурта аз намудҳои дигари фаъолияти соҳибкорӣ тафовут дорад. Пеш аз ҳама, суғуртаkunандаҳо масъулияти баландро ба зимма мегиранд. Зимнан, чуноне ки борҳо гуфтем, фаъолияти суғурта ба ҳимояи манфиатҳои молумулкии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз ҳисоби фондҳои пулии аз пардохти суғуртавии суғурташавандагон ташаккулёбанда, дар сурати фаро расидани ҳодисаи суғуртавӣ, равона гардидааст. Ба ин васила, суқути молиявии суғуртаkunанда ба манфиати шумораи зиёди шахсон дахл мекунад. Вобаста ба ҳамин, вазъи эътимоднокии суғуртаkunандаҳо сабаби муҳимтарини муносибати манфии аҳоли ба онҳо мебошад. Вале таъмини кори боэътимоди ташкилоти суғурта бе таҳлили вазъи молиявӣ хоҷагидорӣ, муайяннамоии динамикаи тағйирёбии он, ошкор сохтани омилҳои таъсиргузор аз қабилӣ омилҳои зерин, ғайримумкин аст:

- кифояти захираҳои суғуртавӣ нисбат ба уҳдадорӣҳои ба зиммагирифта дар шартномаҳои суғурта; дар акси ҳол зарар ва аз даст рафтани қобилияти пардохт имкон дорад;

- ликвиднокии воситаҳои худӣ (сармояи изофа), ки асосан дар объектҳои

амволи ғайриманкул чойгир карда шудаанд ва сармояи оинномавии кофӣ ҳамчун шартҳои риояи талабот нисбат ба қобилияти пардохт;

- самаранокии сиёсати сармоягузорӣ, ки ихроҷ ё хисороти қисме аз воситаҳои захираи суғуртавӣ ва сармояи худӣ аз муомилоти муфид ва ташаккули қарзи дебиторино истисно мекунад;

- тавазунӣ ҷузъдони суғуртаи дорои таваккали баланд ва маҳсулоти суғуртавии муосир.

Эътимоднокии суғуртакунанда, пеш аз ҳама, устувории молиявии ташкилоти суғуртаро дар назар дорад. Устувории молиявии ташкилоти суғурта хосияти суботи аҳволи молиявии суғуртакунанда мебошад. Суботи аҳволи молиявӣ ин пеш аз ҳама, қобилияти пардохти суғуртакунандаи мушаххас мебошад, ки аз шумори зиёди омилу нишондиҳандаҳо фароҳам меояд. Омилҳо сабабҳои натиҷаи фаъолияти суғуртакунанда, нишондиҳандаҳо ин рақамҳое мебошанд, ки имкони баррасии ин натиҷаҳо ро медиҳанд. Аз ин ҷиҳат фаъолияти босуботи ташкилоти суғурта ба манбаи даромадҳо вобаста аст. Ин манбаҳои даромади суғуртакунанда ба се гурӯҳ тақсим мешаванд:

- даромад аз фаъолияти суғурта;
- даромад аз фаъолияти сармоягузорӣ;
- даромад аз фаъолияти молиявӣ ва фаъолияти дигар.

Даромадҳои фаъолияти суғурта аз ҳисоби паймонҳои зерин ташкил меёбанд:

- мукофотҳои суғурта (пардохтҳо), суғурта бо шартномаҳои суғуртаи муштарак ва такрорӣ. Дар ҳамин ҳол, мукофоти суғурта дар шартномаҳои суғуртаи муштарак танҳо ба ҳиссаи мукофоти суғурта, ки дар шартномаи суғуртаи муштарак муқаррар шудааст, дохил карда мешавад;

- маблағҳои камшавии (баргардонидани) захираҳои суғурта, ки дар давраҳои ҳисоботии қаблӣ бо дарназардошти тағйироти ҳиссаи иштирокчиёни суғуртаи муштарак дар захираҳо ташкил шудаанд;

- мукофотҳо (муздҳо) тибқи шартномаҳои суғуртаи муштарак ва такрорӣ; маблағи фоизҳои мукофоти суғурта, ки дар суғуртаи такрорӣ ба зимма гирифта шудаанд;

- даромад аз фурӯши ҳуқуқи талабот суғуртакунанда (фоидагир) аз одамоне, ки барои зарари расида масъуланд; - маблағи ҷарима барои иҷро накардани шартномаҳои суғурта, ки қарздор ихтиёрий ё тибқи қарорҳои суд эътироф шудааст.

- маблағи ҷуброни ҳиссаи пардохтҳои оид ба хатарҳои ба суғуртаи такрорӣ интиқолшуда, аз ҷониби суғуртакунандагони такрорӣ;

- мукофот барои хизматрасонии агент ё брокери суғурта;

- мукофоти гирифтаи суғуртакунанда барои хизматрасонии сюрвейер (муоинаи амволи барои суғурта қабулшуда ва додани хулоса дар бораи арзёбии таваккали суғурта) ва комиссари садамавӣ (муайян кардани сабаб, ҳосият ва андозаи зарар дар ҳодисаи суғуртавӣ);

- маблағи бозгардонии қисми мукофотҳои суғурта тибқи шартномаҳои суғуртаи такрорӣ дар сурати қабл аз муҳлат қатъ шудани онҳо;

- даромадҳои дигар аз фаъолияти суғуртавӣ.

Захираҳои суғурта, ки барои пардохтҳои оянда бо асоси шартномаҳои суғурта ва суғуртаи такрорӣ ҷудо карда мешаванд, аз аъзоҳаққи суғурта ташкил ёфтаанд. Як қисми захираҳои суғурта, ки барои иҷрои уҳдадорихои тибқи шартномаи суғурта истифода нашудааст, дар даромади суғуртакунанда ба ҳисоб гирифта мешавад. Ташкилот дар баробари додани Ҳимояи суғуртавӣ метавонад вазифаҳои миёнаравро иҷро намуда, барои ин мукофот гирад. Масалан, ҳангоми интиқоли таваккал ба суғуртаи такрорӣ суғуртакунандаи аввал барои интиқоли таваккал ба суғуртакунандаи такрорӣ музд мегирад. Имконияти гирифтани музди комиссияи ё брокери барои интиқоли таваккал ба ташкилоти суғуртаи дигар аз ҷониби ташкилоти суғурта вучуд дорад.

3.2. Арзёбии вазъи фаъолияти сармоягузории ташкилотҳои суғурта дар мамлакат

Суғурта як ҷузъи муҳимми иқтисод буда, ба одамон ва ташкилотҳо кумак мекунад, ки аз хатарҳо ва талафот муҳофизат шаванд. Он ду вазифаи асосӣ дорад. Аввалан, ташкил кардани фонди пулӣ, ки аз он ҷубронҳои зарар дар ҳолати офатҳои табиӣ, ҳодисаҳои нохуш ё дигар воқеаҳои манфӣ пардохт карда мешаванд. Ин фонд имкон медиҳад, ки хатарҳои молиявӣ байни бисёр одамон ё ташкилотҳо тақсим карда шаванд, то ҳар як ба сари худ зарар надиҳад. Сониян, он фонди пулиро ташкил карда, ғайр аз фаъолияти асосии мазкури худ (суғуртакунии аҳоли, амвол, бартарафсозии таъсири хатарҳои мухталиф ва ғ.), дар раванди сармоягузорӣ иштироки фаъол менамояд. Фаъолияти сармоягузории ташкилоти суғурта дар соҳаҳои мухталифи бозори молиявӣ, инчунин, ҷаззобияти молиявии маҳсулоти суғурта омили муҳимми афзоиши самаранокии фаъолият ва бизнеси суғурта мебошад.

Ташкилоти суғурта як қисми муҳим ва узви низоми молиявии кишвар аст, ки дар он бонкҳо, биржаҳо ва фондҳои сармоягузорӣ низ шомиланд. Низоми молиявӣ ба як маҷмуаи ниҳодҳо ва марокизи молиявӣ гуфта мешавад, ки кумак мекунад, ки воқитаҳои молиявӣ байни одамон ва ташкилотҳо тақсим шаванд. Ташкилоти суғурта дар ин низом вазифаи муҳофизат кардан аз хатарҳои молиявии эҳтимолиро бар уҳда дорад, дар ҳоле ки дигар ташкилотҳо, ба монанди бонкҳо ва фондҳои сармоягузорӣ, дар кумак расонидан ба ҷамъоварии сармоя ва сармоягузорӣ нақши асосӣ доранд. Суғурта дар ин система барои кумак ба одамон ва ширкатҳо дар роҳи муҳофизат аз хатарҳои молиявии ногаҳонӣ, масалан, садамаҳо, ҳодисаҳои табиӣ ва зарарҳои дигар хизмат мекунад. Принсипи ҷамъоварӣ ва тақсимои баъдии маблағҳои калони пулӣ таркибу сохтори сармояи ташкилоти суғуртаро муайян намуда, захираҳои молиявиро ҳамчун қисми асосии пешбари он ҷудо месозад. Гардиши маблағҳои ташкилоти суғурта бо иҷрои амалиёти суғуртавӣ маҳдуд

намегардад, балки иштирок дар раванди сармоягузорӣ онро мураккабтар мекунад.

Суғуртакунандаҳо ҳангоми иҷрои амалиёти сармоягузорӣ ва гирифтани ғоида аз онҳо, ҳамзамон, ба вазъи бозорҳои пулу молиёт вобаста мешаванд ва хатари сармоягузорию бар дӯш мегиранд. Ин онҳоро ба пешбурди сиёсати сармоягузории хеле эҳтиёткорона водор мекунад. Талаботи асосие, ки сиёсати сармоягузории ташкилоти суғурта бояд ҷавобгӯ бошад, эътимодноки ва даромаднокӣ мебошад. Аз як тараф, аз даст рафтани маблағҳои сармоягузорию кардаи суғуртакунанда метавонад боиси иҷро нагардидани уҳдадорихояш тибқи шартномаҳои суғурта ё боиси муфлисӣ гардад. Аз тарафи дигар, ширкати суғурта барои гирифтани даромади ҳарчи бештар аз маблағи гузоштааш манфиатдор аст. Дар баробари ин, чун қоида, даромади баланд бо сатҳи пасти эътимодноки ҳамроҳ аст. Бинобар ин, суғуртакунанда бояд ҳадафҳои мазкурро ҳамоянг созад ва ин ба воситаи ҳисоббаробаркунии муносибсоз ба даст меояд. Дар ин миён принсипҳое, ки суғуртакунандагон ҳангоми иҷрои фаъолияти сармоягузорӣ бояд риоя намоянд, танаввуъ, бозгаштноки, ғоидаоварӣ ва ликвиднокӣ мебошанд. Арзёбии хатари аз даст рафтани воситаҳо бар асари ғайри қобили пардохт будани ташкилоти мавриди сармоягузории суғуртакунандаҳо, барои амалигардонии фаъолияти сармоягузорӣ аҳамияти асосӣ дорад. Барои чунин арзёбиҳо усули таҳлили қобилияти пардохт, инчунин арзёбии коршиносону мутахассисон истифода карда мешаванд, ки бояд бо таваҷҷуҳ ба аҳволи ҳозира ва ҳам ояндаи тағйирёбии он амалӣ карда шаванд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ" асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои мутақобилаи шахсони ҳуқуқӣ, воқеӣ ва давлатро дар масъалаҳои муносибатҳои суғуртавӣ муқаррар кардааст. Тибқи матни Қонун, асоси устувории молиявии суғуртакунандаҳоро мавҷудияти сармояи оинномавии пардохтшуда ва захираҳои суғуртавии онҳо, инчунин низоми суғуртаи такрорӣ ташкил медиҳад. Дар моддаи 26- Шартҳои таъмини устувории молиявию иқтисодӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта

(суғуртаи такрорӣ) омадааст, ки «кафолати таъмини устувории молиявию иқтисодӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта (суғуртаи такрорӣ) тарофаҳои суғуртавии аз нигоҳи иқтисодӣ асоснок, захираҳои суғуртавии кофӣ барои иҷрои ухдадорихо (оид ба суғурта, суғуртаи иҷтимоӣ, суғуртаи такрорӣ ва суғуртаи муштарак), воситаҳои (сармояи) дохилӣ, суғуртаи такрорӣ мебошад. Ташкилотҳо воситаҳои дохилиро мустақилона ё тавассути интиқоли як қисми воситаҳо ба идораи бовариноки ташкилоти идоракунанда сармоягузорӣ мекунанд» [19]. Захираҳои суғуртавие, ки суғуртакунандаҳо ташкил мекунанд, аз ҷониби давлат гирифта намешаванд. Суғуртакунандаҳо ҳақ доранд пулҳои озоди худро тибқи салоҳдиди худ, аз ҷумла, барои ҳадафҳои сармоягузорӣ ҷойгир намоянд.

Асосҳои иқтисодии фаъолияти ширкати суғурта аз намудҳои дигари фаъолият дар шароити бозор фарқ мекунанд. Сабаб ин аст, ки суғурташаванда воқеан ба суғуртакунанда пешпардохт медиҳад, ва фурӯши хизматрасонии суғурта баъди муддати мадид сурат мегирад ё мумкин аст тамоман воқеъ нашавад. Аз ин лиҳоз, фурӯши хизматрасонии суғурта ба суғуртакунанда имконият медиҳад, ки маблағҳои озодро, ки ба ихтиёри он қарор мегиранд, сармоягузорӣ кунад ва аз он даромади иловагӣ ба даст орад. Ташкилоти суғурта дар кишварҳои мутараққӣ, ҳамчун як қисми муҳим ва ҷудонашавандаи системаи молиявӣ ва қарзӣ, дар ҷамъоварии маблағ ва сармоягузорӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт нақши муҳим мебозанд. Дар кишварҳои мутараққӣ ба бахши суғурта зиёда аз нисфи тамоми сармоягузориҳо рост меояд, дар Британияи Кабир ин рақам 53%-ро ташкил медиҳад. Дар айнаи ҳол, таҳлили фаъолияти суғуртакунандаҳои ватанӣ дар бозори молиявӣ аз нуфузи пасти онҳо дар раванди сармоягузорӣ гувоҳӣ медиҳад, ҳиссаи онҳо 2%-и бозори молиявиро ташкил медиҳад.

Тафовути аслии раванди фурӯши хизматрасонии суғурта аз ҳамин раванд дар намудҳои дигари соҳибкорӣ дар ин аст, ки корхонаи муқаррарӣ сараввал маблағи муайянро ба ташкили истехсоли мол (хизматрасонӣ) гузошта, пас аз воқеан расонидани хизматрасонӣ ё моли харидор гаштани маҳсулот аз

истеъмолгарон пардохти арзиши онро мегирад. Дар соҳаи суғурта воқеан як хосият мавҷуд аст, ки дар он ширкатҳои суғурта маблағро аз мизочон пешакӣ мегиранд (вобаста ба мукофоти суғурта) ва хизматрасонӣ дар оянда пешниҳод мегардад. Ин ба ширкат имконияти молиявии муайян медиҳад, зеро он метавонад ин маблағҳоро то расидани ҳодисаи суғуртавӣ барои ба даст овардани даромади иловагӣ сармоягузорӣ кунад, масалан, тавассути сармоягузорӣ. Аз ин ҷо ду хулоса бармеояд:

Якум: ин хосият як қисми муҳимми модели тичоратии ширкатҳои суғурта мебошад, зеро онҳо, бо гирифтани маблағҳо пешакӣ на танҳо вазифаҳои худро ба мизочон иҷро мекунанд, балки бо роҳҳои дурусти идоракунии капитал ва сармоягузорӣ натиҷаҳои молиявиро низ беҳтар мекунанд.

Дуюм: сармоягузорию чунин воситаҳои муваққатан озоди суғуртакунанда бояд аз ҷониби давлат саҳт танзим карда шавад, зеро суғуртакунандаҳо воқеан аз имкони назорати ихтиёрдорӣ муносиби воситаҳои сармоягузоришуда аз ҷониби ширкати суғурта ва зери хатар намондани иҷрои уҳдадорӣҳо тибқи шартномаҳои суғурта маҳруманд.

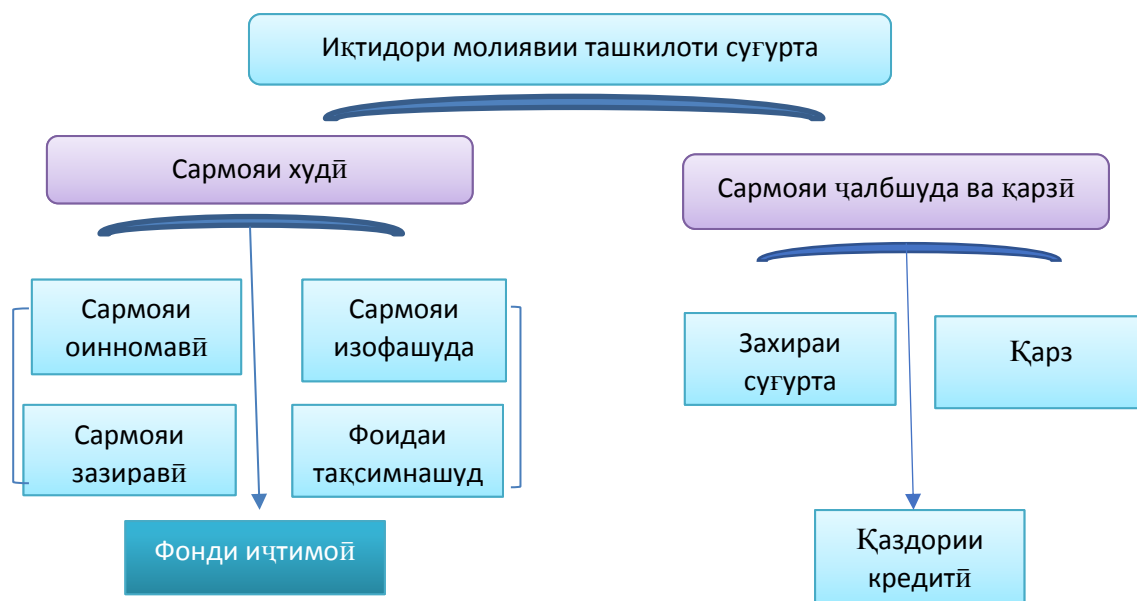
Ҳукуқи суғуртакунандагон барои сармоягузорию захираҳои суғуртавӣ ба воситаҳои дигар дар моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” мустақкам карда шудааст. Инчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2007 “Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ” асоси ҳукуқии ҳама гуна фаъолияти сармоягузорӣ дар ҳудуди кишвар мебошад. Инвеститсияҳо мувофиқи ин қонун ин гунаанд:

1. Маблағҳои пулӣ — пули нақд ё маблағҳо дар ҳисобҳо, ки барои сармоягузорӣ истифода мешаванд.
2. Пасандозҳои мақсадноки бонкӣ — маблағҳое, ки дар бонк бо шароити муайян ё мақсадҳои махсус гузошта мешаванд.
3. Ҳиссаҳо ва саҳмияҳо — коғазҳои қиматнок, ки метавонанд харидорӣ ва фурӯхта шаванд.

4. Технологияҳо, машину таҷҳизот, иҷозатномаҳо — сармоягузорӣ дар рушди технологияҳо, харидани таҷҳизот ва гирифтани ҳуқуқи истифода аз ашёи ҳуқуқии интеллектуалӣ.
5. Қарз — маблағҳое, ки ба шартҳои баргардонӣ, одатан бо фоиз, дода мешаванд.
6. Амвол ва ҳуқуқи молумулкӣ — мисли амволи ғайриманкул, ҳуқуқи муаллиф, патентҳо ва дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ, ки барои ба даст овардани даромад истифода мешаванд.
7. Захираҳои зехнӣ — фикрҳо, ихтироот ё таҳқиқот, ки метавонанд манфиат оварда, фоида ба вучуд оранд. Ҳамаи ин намуди дороиҳо барои ба даст овардани даромад ва беҳтар кардани вазъияти иҷтимоии ҷомеа сармоягузорӣ карда мешаванд ва ин маънои онро дорад, ки мақсади сармоягузорӣ на танҳо даромад овардан, балки таъсири мусбат ба ҷомеа низ мебошад.

Дар фаъолияти сармоягузорӣ захираҳои сармоягузори ташкилоти суғурта, яъне воситаҳои ҳуди онҳо (сармояи оинномавӣ, сармояи захира, сармояи изофа ва фоидаи тақсимнашуда) ва воситаҳои ҷалбшуда дар шакли захираҳои суғурта аз ҳисоби мукофоти суғуртавии ҷамъшуда аҳаммияти калидӣ доранд, яъне он маҷмуи воситаҳои пулие, ки дар ихтиёри ширкати суғурта ҳастанд ва суғуртақунада метавонад барои сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани даромади сармоягузорӣ истифода кунад [165, с. 344]. Қобили зикр аст, ки вобастагии фаъолияти сармоягузорӣ ба амалиёти суғуртаро тавассути таркиббандии активҳо аз рӯйи аломати робитаи онҳо бо иҷроиши уҳдадорихи суғуртавӣ, ташаккули мустақилонаи ҷузъдонҳои сармоягузори хусусӣ барои ҳар қисми сохтори алоҳидаи активҳо, тавассути интихоби сиёсату стратегияи муайяни сармоягузорӣ, инчунин, шакли гирифтани даромади сармоягузорӣ ба ҳисоб гирифтани лозим аст [210, с. 86]. Имконоти ширкати суғуртаро барои иштирок дар раванди сармоягузорӣ иқтидори молиявӣ ва сармоягузори он муайян мекунад. Иқтидори молиявии ташкилоти суғурта аз сармояи худӣ ва ҷалбшуда фароҳам меояд. Бино бар хусусиятҳои соҳавӣ, қисми ҷазбшудаи сармоя аз қисми худӣ бештар аст. Фаъолияти ширкати суғурта ба амалишавии

фондҳои пулӣ вобаста аст, ки онҳоро суғуртакунандагон тавассути мукофотҳои суғуртавӣ таъмин мекунанд. Ин маблағҳо фақат дар давраи амали шартномаҳои суғурта мавҷуданд ва барои пардохтҳои суғуртавӣ, ки ба суғурташавандагон (гаронтар аз суғурташаванда ё шахси дигар) амал мекунад, истифода мешаванд. Вале маблағҳои суғурта барои суғуртакунандагон дарозмуддат намеронанд — онҳо пас аз як муддат, ки шартномаҳо амалӣ мешаванд, ё ба суғурташаванда ё ба ширкат бармегарданд, ки агар шартнома бидуни зарар иҷро гардад, ин маблағҳо ба даромад табдил мешаванд. Агар ширкати суғурта дар иҷрои шартномаҳо зарар надида бошад (яъне ҳолати суғуртавӣ намебуд), он гоҳ маблағҳои суғурта пас аз як муддат барои ғоида ё гирифтани даромад табдил ёфта, ба манфиати ширкат истифода мешаванд. (Ниг. расми 3.1.) Вақте ки дар бораи «иқтидори ташкилоти суғурта» сухан меравад, мақсад маблағҳое аст, ки ширкат дар даст дорад, вале дар ҳоли ҳозир барои пӯшонидани уҳдадориҳои суғуртавӣ истифода намебарад. Ин маблағҳо метавонанд барои сармоягузорӣ истифода шаванд, ки барои гирифтани ғоида ҷудо карда мешаванд. Ин аст, ки маблағҳо, ки барои пардохти суғурта дар ҳолати ҳозира зарур нестанд ва ташкилот метавонад онҳоро барои афзоиши сармояи худ ба сармоягузорӣ равона кунад.

Расми 3.1. - Сохтори иқтидори молиявии ташкилоти суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ширкати суғурта барои сармоягузорӣ метавонад фақат қисме аз воситаҳои пулии доштаашро истифода кунад, ки ба он фонди суғурта ва сармояи худӣ мансубанд. Дар ин миён, воситаҳои пулии муваққатан озод аз уҳдадорихои суғуртавӣ фонди суғуртавӣ то истифодаи он барои пардохтҳои суғурта мебошанд. Ба ин сифат, он ба тағйири иқтидори сармоягузори ташкилоти суғурта вобаста ба мавҷудияту ҳаҷми пардохтҳои суғуртавӣ таъсири муҳим мерасонад. Сармояи худӣ воситаҳои пулии нисбатан озод аз уҳдадорихои суғуртавӣ мебошанд, ки дар сурати норасоии воситаҳои фонди суғурта барои пардохтҳои суғуртавӣ истифода бурданашон мумкин аст. Андозаи онҳо бо дараҷаи баланди эҳтимол қобили банақшагири буда, таъсири он ба тағйирёбии иқтидори сармоягузори ташкилоти суғурта бамаротиб камтар аст.

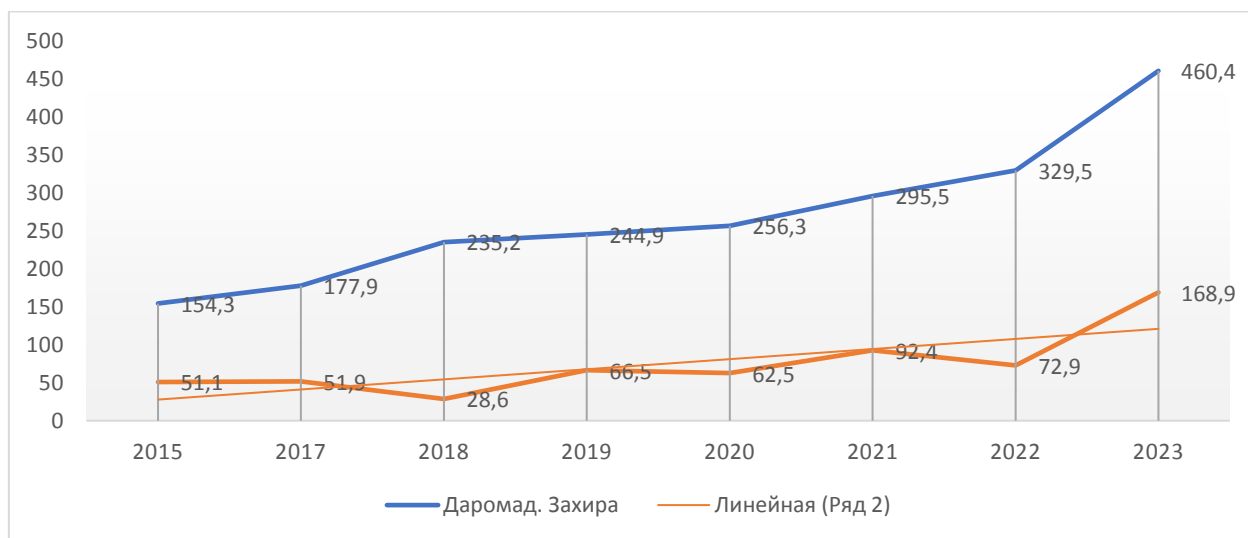
Сармояи захиравӣ воқеан унсури муҳим барои устувории молиявии ҳар як ташкилот, аз ҷумла ширкатҳои суғурта мебошад. Ҳадафи асосии он — таъмини имкони пӯшиши зарарҳо ё дигар мушкilotи молиявӣ, ки мумкин аст дар рафти фаъолияти ташкилот пайдо шаванд. Истифодаи як қисми фоидаи соф барои ташаккул додани сармояи захиравӣ кумак мекунад, ки ташкилот бо як тавозуни молиявии бехатар таъмин шавад, ки метавонад барои пӯшиши зарарҳои ғайриҷашмдошт ё пардохти хисороти ба амалиёти суғуртавӣ вобаста истифода шавад. Ҳамчунин, имконият барои истифодаи сармояи захиравӣ барои пардохти вомбаргҳо ё харида гирифтани саҳмияҳо, ба ташкилот имкон медиҳад, ки устувории молиявии худро нигоҳ дорад ва боварии сармоягузоронро ҳифз кунад. Куллан, ташаккул додани сармояи захиравӣ барои нигоҳ доштани устувории молиявӣ дар дарозмуддат кумак мекунад ва ба талаботи қонунгузорӣ барои коҳиш додани хавфҳои молиявӣ мувофиқат мекунад. Чуноне, ки маълумоти ҷадвали 3.5. ва диаграммаи 3.2. нишон медиҳад, пайваستا бо афзудани ҳаҷми даромади ташкилоти суғурта ҳаҷми пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта дар давраи солҳои 2015-2023 аз 51,2 то 168,9 млн сомонӣ ва ё 3,3 маротиба зиёд шудааст.

Чадвали 3.5. - Нишондиҳандаҳои захираҳои суғуртавӣ дар ташкилотҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба с. 2015,%
Даромадҳои ташкилотҳои суғуртавӣ	154,3	178,0	235,2	244,9	256,4	295,5	329,5	460,4	298,2
Харочот	128,9	170,6	193,3	174,7	161,6	216,7	237,8	338,3	262,4
Пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта	51,1	51,9	28,7	66,6	62,5	92,4	72,9	168,9	330,5
Бо % нисбат ба даромадҳо ҳамагӣ	33,3	29,1	12,2	27,2	24,4	31,2	22,1	36,7	3,4 бф
Пулгузаронӣ ба захира барои маблағгузариҳои чорабиниҳои оид ба пешгирии ҳодисаҳои ногаҳонӣ (табӣ), барои гум ё вайрон кардани амволи суғурташуда	10,1	1,1	3,2	14,0	12,6	13,2	17,3	15,1	149,5
Бо % нисбат ба даромадҳои ҳамагӣ	6,5	0,62	1,36	5,7	4,9	4,4	5,3	3,3	-3,2

Сарчашма: [44, с. 321]

Диаграммаи 3.3. - Динамикаи даромад ва пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта (млн.сомони)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бояд гуфт, ки солҳои охир фаъолияти сармоягузори ташкилоти суғуртаи кишвар майл ба афзоиш дорад. Чунончи, соли 2017 депозитҳои ташкилоти суғурта дар бонкҳо 28,3 млн долл. буданд, соли 2022 онҳо 36,4 млн сомонӣ, вазни хоси онҳо зиёда аз 94%-ро ташкил дод. Дигар сармоягузориҳо, ба ҳисоби миёна, 6,5%-ро ташкил доданд (ниг. ҷадвали 3.6.). Ин аз сатҳи пасти фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои дигар, масалан, иштироки сусти онҳо дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахши воқеии иқтисод ё норасоии таҷриба дар ин наваҳои сармоягузорӣ дарак медиҳад.

Ҷадвали 3.6. - Ҳаҷми сармоягузори ташкилоти суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллари ИМА)

Ҷузъдони сармоягузорӣ	Ба ҳолати 1 январӣ соли 2017		Ба ҳолати 1 январӣ соли 2022		Тағйирот дар %
	Сумма	ҳиса, %	Сумма	Ҳиса, %	
Амонат дар бонкҳо	28,3	92,4	36,4	94,0	128,6
Дигар сармоягузорӣ	1,4	7,6	1,9	6,0	135,7
Ҳамагӣ	13,1	100	38,7	100	295,4

Сарчашма: [55]

Ҳарчанд имкониятҳои молиявӣ ва сармоягузори ширкатҳо устувор ва баландтар шудаанд, вале ҳиссаи захираҳо, депозитҳо дар бонк ва сармояи оинномавӣ, дар маҷмӯъ, ба ҳисоби суғуртавии умумӣ коҳиш ёфтааст. Тавре ки дар ҷадвали 3.7. нишон дода шудааст, байни ташкилотҳои суғуртавӣ ҚДММ ТС «Муин» дар соҳаи сармоягузорӣ ва ба даст овардани даромад аз ин фаъолият нисбатан фаъолтар аст. Дар давраи солҳои 2015-2023 ҳаҷми сармоягузориҳои он барои ба даст овардани коғазҳои қиматнок аз 0,5 то 1,5 миллион сомонӣ зиёд шудааст ва мизони амонатҳои он аз 7,2 то 7,7 миллион сомонӣ афзудааст.

Чадвали 3.7. - Фаъолияти сармоягузории ташкилотҳои суғуртавӣ

(млн. сомони)

Номгӯи ташкилотҳои суғуртавӣ	Қоғазҳои қиматнок		Депозитҳо дар ташкилотҳои қарзӣ	
	2015	2023	2015	2023
КВД «Таджиксуғурта»	4,1	0,0	3,7	0,0
КВД «Таджиксармоягузор»	0,7	0,7	0,0	0,0
ҚДММ ТС «Муин»	0,5	1,5	7,2	7,7
ҚДММ ТС «Меҳнат»	0,0	0,0	0,0	0,0
ҚДММ ТС «Итминон»	0,0	0,0	1,3	1,5

Сарчашма: Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: ҳисоботи ширкатҳои таҳлилшаванда барои солҳои мувофиқ.

Суғуртакунандаҳо фаъолияти сармоягузории ташкилоти суғурта ё ҷойгирнамоии захираҳои суғуртавино ба ин мақсадҳо бояд дар асоси принципҳои танаввуъ, бозгаштноки, ғоидаоварӣ ва ликвидноки амалӣ намоянд. Ин принципҳо дар таҷрибаи ҷаҳонӣ аз ҷониби умум эътироф шудаанд. Меъёр кардани фаъолияти сармоягузори зарур аст ва ин танзим бояд бо диққат ба хусусиятҳои бозори суғуртаи милли иҷро шавад, то ки қоидаҳои мавҷудаи рақобат байни ширкатҳо вайрон нашавад. Мазмун ин принципҳо ва тартиби онҳо аз нуқтаи назари саҳм дар таъмини устувории молиявии суғуртакунандаҳо дар чадвали 3.8. оварда шудааст.

Чадвали 3.8. - Принципҳои асосии фаъолияти сармоягузории ташкилоти суғурта

Принципҳо	Мазмун
Бозгаштноки (ё, ба истилоҳи дар хориҷа қабулшуда, «принсипи қафолат»)	Пурра ба активҳои пӯшонандаи захираҳои суғуртавӣ ва ҳам озод дахл дорад. Ин принцип ҷойгирнамоии эътимодноктарини активҳоро дар назар дорад, ки бозгашти пурраи онҳоро таъмин мекунад.
Ликвидноки	Соҳтори умумии сармоягузориҳо бояд ҷунон бошад, ки ҳар вақт воситаҳои ликвиднок ё маблағгузориҳои асосии ба пул табдилшавандаро дар ихтиёр дошта бошад. Ба ибораи дигар, ширкати суғурта бояд маблағро дар ихтиёр дошта бошад, ки пардохтани пули дар шартнома зикршударо ба суғурташавандагон дар ҳудуди муҳлати муқарраргардида таъмин намояд.

Танаввуъ (ё принсипи “омехтан ва тақсим кардани сармоягузорӣ”)	Барои тақсими хатарҳои сармоягузори таъқибгари ҳар сармоягузор, дар намудҳои гуногуни маблағгузорӣ ва ба ин восита барои устувори бештари ҷузъдони сармоягузори суғуртакунанда хизмат мекунад. Тибқи ин принцип, ягон намуди сармоягузорӣ бояд бар дигараш бартарӣ надошта бошад. Сохтори сармоягузорӣ набояд яктарафа бошад, ба тамаркузи минтақавии сармоя ва маблағгузорӣ ба самти як дебитор бояд роҳ дода нашавад.
Ҷоидаовари сармоягузориҳо (ё «принсипи даромаднокӣ»)	Активҳо бояд дар сурати риоя гардидани принципҳои ҷавқуззикр бо дарназардошти вазъи бозори сармоягузорӣ ҷойгир карда шаванд ва зимнан даромади зиёд диҳанд. Ба ибораи дигар, суғуртакунандаҳо дар ҷаъолияти сармоягузори худ ҳангоми идораи маблағҳои захираи суғуртавӣ бояд даромаднокии баланди маблағро таъмин намоянд, ки он имкони ҳифзи арзиши воқеии маблағҳои гузоштаро дар давраи сармоягузорӣ муҳайё мекунад ва дар ҳоли зарурат имкони ба осонӣ ва зудӣ ғуруҳтани активҳои ҷогиршударо медиҳад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [152, с. 128]

Ба ҷаъолияти сармоягузори суғуртакунанда андоза ва сохтори ҷузъдони суғурта аз рӯи намудҳои суғурта, ҳаҷми захираҳои ҷамъкардашуда ва муҳлати ихтиёрдории онҳо таъсири муҳим мерасонад. Сохтори сармоягузориҳои ташкилоти суғуртае, ки ба суғуртаи ҳаёт ва дигар намудҳои суғурта машғуланд, ба таври назаррас фарқ мекунад. Тавсифи муқоисавии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар суғуртаи ҳаёт ва дигар навъҳои суғуртаи ғайриҳаёт дар ҷадвали 3.9. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.9. Тавсифи муқоисавии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар суғуртаи ҳаёт ва дигар навъҳои суғуртаи ғайри ҳаёт

Ҳосияти сармоягузорӣ	Суғуртаи ҳаёт	Дигар навъҳои суғуртаи ғайри ҳаёт
Дарозмуддат	Аз сабаби дароз будани муҳлати шартномаҳо мумкин аст равандҳои сармоягузори дарозмуддат истифода бурда шаванд	Аз сабаби нисбатан кӯтоҳ будани муҳлати шартномаҳо (як сол) равандҳои сармоягузорӣ хусусияти кӯтоҳмуддат доранд

Даромадноқӣ	Гирифтани даромади босубот зарур аст, зеро фоида аз фаъолияти сармоягузорӣ ҳангоми таъйини мукофоти суғуртавӣ ба ҳисоб гирифта мешавад	Талаботи камтар нисбати даромадноқӣ нисбат ба ликвиднокии сармоягузорӣ
Ликвидноқӣ	Нақши чандон муҳимро намебозад, зеро тақозо ба пул аз ҳисоби мувофиқаи муҳлати пардохтҳо дар муҳлати сармоягузорӣ пӯшонида мешаад	Принсипи муҳимтарини сармоягузорӣ мебошад
Ба назар гирифтани равандҳои таваррум	Таваррумро ба назар бояд гирифт, зеро шартномаҳо дарозмуддат мебошанд	Дар бештари намудҳои суғурта ба назар нагирифтани мумкин аст
Ҳаҷми сармоягузорӣ	Калон аст, аксаран аз ҳисоби сармоясозӣ меафзояд	Ҳаҷми сармоягузорӣ тағйир меёбад
Мувофиқа кардани муҳлати пардохтҳо	Муҳлати пардохтҳо дар шартномаи суғурта муайян карда шудааст	Муҳлати пардохт нишондиҳандаи тасодуфист; тақсими зарарнеобходимо учитывать распределение убытков в течение года по различным видам страхования и длительный характер урегулирования крупных страховых случаев

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамон тавре манбаи асосии фаъолияти сармоягузорӣ барои ташкилотҳои суғуртавӣ суғуртаи ҳаёт мебошад, ки хосияти молиявии асосии он ин аст, ки суғурташаванда дар даромадҳои сармоягузорӣ, ки суғуртакунанда ба даст меорад, иштирок мекунад. Ба ҳамин тариқ, дар ин ҷо сармоягузори даромад бояд амалӣ шавад. Ба кори сармоягузорӣ, бо истифодаи усулҳои зерин, имконпазир мегардад:

- Истифодаи методҳои омории ва математикӣ, ки имкон медиҳанд, ки бо дараҷаи баланди эҳтимолият нишондиҳандаҳои асосии давомнокии интизоршавандаи ҳаёт муайян карда шаванд ва пардохтҳои пешбинишудаи суғуртавӣ дар вақти муқарраршударо пешбинӣ кунанд.
- Суғурта дар муддати дароз, ки дар он ҳодисаи суғуртавӣ бо таъхир дар давоми муҳлати муайян ба амал меояд (на барои ҳар як фард, балки барои гурӯҳи шахсонӣ зиёди суғурташуда).

- Ташаккул ёфтани фондҳои суғуртавӣ, ки дар ҳолатҳои мусоид метавонанд барои сармоягузорӣ дар муҳлати дароз ва доимӣ истифода шаванд.

Чадвалҳои ғавт як василаи мебошанд, ки ба ширкатҳои суғуртавӣ кумак меkunанд, то пешгӯӣ намоянд, ки чанд нафар аз гурӯҳи муайяни синнусолӣ метавонанд дар муддати муайян ғавт кунанд. Ин чадвалҳо дар асоси маълумоти демографӣ ва ҳисобҳои математикӣ таҳия мешаванд. Онҳо синну сол, ҷинс ва баъзан касби шахсонро ба назар мегиранд, то муайян созанд, ки хатари ғавт дар ҳар як синну сол то чӣ андоза баланд аст. Дар асоси ин маълумот, ширкатҳои суғуртавӣ арзиши полисҳои суғуртавино ҳисоб меkunанд. Масалан, агар шахс ҷавон бошад, хавфи марг барои ӯ камтар аст, ки дар натиҷа, суғурта барои ӯ арзонтар мешавад. Вале, барои одамони калонсол, ки хавфи марг барои онҳо бештар аст, нархи суғурта баландтар хоҳад буд. Аз ин рӯ, чадвалҳои ғавт барои ширкатҳои суғуртавӣ кумак меkunанд, ки тарифҳоро бо адолат муқаррар кунанд ва суботи молиявии худро нигоҳдоранд. Ашхосе, ки аннуитет мебаранд, намуди умумии аҳоли нестанд, зеро ин намуди суғурта танҳо барои онҳое мувофиқ аст, ки саломатии хуб доранд ва умед доранд, ки умри дароз хоҳанд дошт. Аннуитет як гуна пардохт аст, ки дар он пули яккаса ё қарзи хурд дода мешавад ва шахс дар тули умраш пардохтҳо мегирад. Барои муайян кардани миқдори ин пардохтҳо, суғуртакунандагон чадвали ғавтро истифода мебаранд, ки нишон медиҳад, ки эҳтимоли марги шахс дар синну солҳои муайян ва барои ҷинсҳои гуногун чӣ гуна аст. Ин барои исбот кардани андозаи дуруст ва одилонаи пардохтҳо кумак мекунад [150, с. 87]. Ҳар кас, ки аннуитет мебарад, мувофиқи синну соли худ ва умри пешбинишаванда, миқдори даромади ҳармоҳа хоҳад дошт. Агар шахс ба синни 50 расида бошад, ба ӯ даромади камтар аз шахси 70-сола медиҳанд, зеро эҳтимолияти марги шахсони ҷавон камтар аст. Ба ҳамин тартиб, қанон, ки ҳаёти дарозтар доранд, даромади камтаре хоҳанд гирифт, чунки омили ғавт нишон медиҳад, ки барои қанон умри дарозтар ва эҳтимоли марг дар синну соли муайян камтар аст. Чадвали ғавт як намуди омор аст, ки нишон медиҳад,

ки чӣ гуна ғавти аҳоли дар синну солҳои гуногун ва вобаста ба ҷинс тағйир меёбад. Агар 100,000 нафар дар як вақт таваллуд шаванд, пас бо боло рафтани синну сол, шумораи онҳо камтар хоҳад шуд (ҷадвали 3.10.).

Ҷадвали 3.10. -Ҷадвали ғавт ва дарозумрии миёнаи аҳоли

Синну сол	Шумораи ҳаётдидагон то синни X – сола	Шумораи мирандагон зимни гузариш аз синни X ба синни $X+1$	Эҳтимолияти вафот кардан дар давоми соли ояндаи зиндагӣ	Эҳтимолият и ҳаёт дидан то синни дигарӣ	Давомнокии миёнаи ҳаёти дарпешистода
x	L_x	d_x	Q_x	P_x	e_x^-
0	100000	4060	0,04060	0,95940	68,59
1	95940	860	0,00840	0,99160	70,48
20	92917	150	0,00161	0,99839	53,57
40	88565	319	0,00360	0,99640	35,65
41	88246	336	0,00381	0,99619	34,78
42	87910	352	0,00400	0,99600	33,91
43	87558	369	0,00421	0,99579	33,05
44	87189	384	0,00440	0,99560	32,18
45	86805	400	0,00461	0,99539	31,31
60	76693	1099	0,01433	0,98567	19,30

Сарчашма: [233, с. 544]

Мубтадои ҷадвали x – гурӯҳҳои яқсолаи синнусолии аҳоли мебошад. Хабар L_x – шумораи онҳое, ки то ҳар як синну соли додашуда зиндагӣ мекунад, нишон медиҳад, ки чанд шахс аз 100 000 нафари ҳамзамон таваллудшуда чанд нафар то 1 – солагӣ, 2 – солагӣ, ..., 20, ..., 50 – солагӣ ва ғайра зиндагӣ мекунад. Ҳамин тавр, то 20–солагӣ 92917 (**$d_{20}= 92917$**) нафар ҳаёт мебинанд. d_x – шумораи ғавтидагон ҳангоми гузариш аз синни x ба синни $x + 1$ нишон медиҳад, ки чӣ қадар аз зиндамондагон то ҳар як синну соли додашуда, то синни оянда умр надида вафот мекунад. Ҳамин тавр, то 1–солагӣ 4060 нафар зиндагӣ намекунад (**$d_0= 4060$**), то 21 – солагӣ – 150 нафар (**$d_{20}= 150$**), то 41 – солагӣ – 319 нафар зиндагӣ намекунад ва ғайра. Барои осон шудани ҳисобкуниҳо нишондиҳандаҳои нисбӣ ҳисоб карда шуда, ба ҷадвал ворид карда мешаванд: $q_x = d_x / L_x$ – эҳтимолияти ғавт дар синни x – сола, норасида то синни навбатии $x + 1$ – солагӣ; (масалан: $q_0=0,04060$, $q_{20}=0,00161$). Ин маънои онро дорад, ки аз 100 000 нафар то 1–солагӣ 4060 нафар зиндагӣ карда ва аз 100000 нафар 20–солаҳо – то синни 21–солагӣ 161 нафар зиндагӣ

нахоҳанд кард; ё: эҳтимолияти марг дар синни 20—солагӣ 0,16% аст). $P_x = Lx + I/Lx$ — эҳтимолияти ҳаёт дидан то синни оянда, ё $p_x = 1 - q_x$. Ҳамин тариқ, чамъи эҳтимолияти фавтидан ва умр дидан ба воҳид баробар, яъне эътимоднок аст. Масалан, барои шахси 40—сола эҳтимолияти ҳаёт дидан то 41 — солагӣ ба $P_{40} = 1 - q_{40} = 1 - 0,00360 = 0,99640$ баробар аст.

e_x^- — давомнокии миёнаи ҳаёти дарпешистода шумораи солҳоро нишон медиҳад, ки ба ҳисоби миёна як нафар бояд аз шумораи онҳое, ки то синни додашуда зиндагӣ кардаанд, ҳаёт бинад. Ин тамоюли бозътимод ба шарте боқӣ мемонад, ки фавти марбут ба синну соли аҳолӣ, ки дар асоси сохтани ҷадвали фавт гузошта шудааст, барои тамоми давраи ҳаёти ояндаи насли додашуда бетағйир боқӣ мемонад. Аз нуктаи назари назарияи эҳтимолият e_x^- — интизории математикии давомнокии ҳаёти дарпешистода, e_x^- — давомнокии миёнаи ҳаёти дарпешистода мебошад. Он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$e_x^- = \frac{1}{l_x} \sum_{i=x+1}^w L_i \quad (e_x^- = 1/Lx \sum L_i),$$

ки дар он x — синну соли шахсе, ки давомнокии миёнаи ҳаёташ ҳисоб карда мешавад; w — синни ниҳоии ҷадвали фавт; L — шумораи шахсоне, ки то синни муайян зиндагӣ кардаанд. Нуктаҳои асосӣ дар ҷадвали фавт нишондиҳандаҳои эҳтимолияти марг мебошанд, ки дар асоси маълумоти ба рӯйхатгириҳои аҳолӣ (яъне, аз ҷониби муассисаҳои омӯри пешниҳод карда мешаванд) ё мушоҳидаҳои муассисаҳои суғуртавӣ ҳисоб карда мешаванд. Ҷадвали фавт аз амсилаи адабии раванди муромурӣ аз рӯйи синну соли баъзе маҷмуи абстрактии одамон иборат мебошад.

Ҳамин тариқ, ташкилотҳои суғуртавӣ, ки суғуртаи ҳаётро амалӣ меkunанд, ба ҳайси сармоягузори муътамади институтсионалӣ дар баробари бонкҳо ва ширкатҳои сармоягузорӣ амал намоянд.

Дараҷаи аҳаммияти принципҳои баррасишуда вобаста ба тахассуси ташкилоти суғурта гуногун мебошад. Барои суғуртакунандагоне, ки махсусан ба амалиёти суғуртаи ҳаёт машғуланд, як ҷузъи муҳим барои онҳо такмил додани талаботҳои даромадноки ва сармоягузорӣ мебошад. Суғуртаи ҳаёт, ки

ба он аъзоҳаққӣ (пардохтҳои суғурта) низ шомил аст, ба суғуртакунандагон имкон медиҳад, ки ба сармоягузори муваффақ ва дарозмуддат диққат диҳанд. Маълум аст, ки барои ширкати суғуртавӣ, ки амалиёти суғуртаи ҳаётро иҷро мекунад, бахши сармоягузорӣ ба талаботи даромадноӣ ва афзоиши маблағҳои ташкилот аҳаммияти муҳим дорад. Ин маънои онро дорад, ки суғуртакунандагон бояд стратегияҳои сармоягузорӣ ва таҳлили даромаднокии ояндаро дар назар дошта бошанд, то ки онҳо на танҳо даромади аъзоҳаққиро таъмин кунанд, балки ба эҳтимолоти ё падидаҳои таъхиршудаи марг ва дигар хатарҳои эҳтимолӣ барои шахсони суғурташаванда низ омодагии молиявӣ дошта бошанд. Принсипи ликвидноӣ аҳаммияти аввалиндарача надорад, зеро ин намуди суғурта, одатан, дорои хусусияти дарозмуддат аст. Барои суғуртакунандагоне, ки ба гузаронидани амалиёти намудҳои пуртаваккали суғурта машғуланд, пеш аз ҳама, ликвиднокии активҳо муҳим аст. Алаҳусус, принсипи муҳимтарини фаъолияти сармоягузори ширкатҳои суғуртае, ки ба намудҳои дигари суғуртаи ғайрисуғуртаи ҳаёт машғуланд, ликвидноӣ буда, принсипи даромадноӣ аҳаммияти камтар дорад. Бинобар хусусияти кӯтоҳмуддат доштани маблағгузорӣ, дар ин ҷо омили таваррум амалан ба ҳисоб гирифта намешавад. Ҳангоми идоракунии захираҳо тибқи шартномаҳои суғуртаи ҳаёт принсипи даромадноӣ, баръакс, дар ҷои яқум меистад ва принсипи ликвидноӣ нақши чандон муҳимро намебозад, зеро шартномаҳо дарозмуддат буда, муҳлати пардохтҳо бо муҳлати сармоягузорӣ мувофиқ карда мешаванд.

Дар солҳои охир, мақомоти давлатӣ ба аҳаммияти суғуртакунандагон ҳамчун сармоягузори асосӣ бештар таваҷҷуҳ мекунанд, зеро онҳо захираҳои суғуртавиرو ҷамъоварӣ ва ба таври муассир идора мекунанд. Бо ин назар, бахши суғурта, хусусан идоракунии сармоягузори захираҳои суғуртавӣ, дар ҳолати ислоҳоти амиқ қарор дорад. Барои таъмин кардани самаранокии ин раванд, мақомоти назоратӣ ду самти асосии танзими фаъолияти сармоягузори ширкатҳои суғуртавиرو муайян кардаанд:

- Сармоягузории захираҳои худӣ – истифодаи маблағҳои дохилии ширкат барои рушди устувори он;
- Истифодаи захираҳои суғуртавӣ – ба роҳ мондани стратегияҳои самараноки идоракунии сармояҳои ҷалбшуда бо ҳадафи таъмини эътимодноӣ ва устувории молиявии ширкат.

Ин равишҳо имкон медиҳанд, ки низоми суғурта ҳамчун воситаи самараноки сармоягузорӣ рушд намуда, устувории бозорро таъмин кунад.

Дар мавриди самти якум бояд гуфт, ки дар кишвари мо солиёни зиёд талабот нисбат ба таркибу сохтори активҳое, ки барои пӯшиши воситаҳои худии суғуртакунанда қабул карда мешаванд, амал мекунанд.

Санади мазкур муайян мекунад, ки чӣ гуна бояд таносуби байни воситаҳои худӣ ва активҳо, инчунин Қоидаҳои ҷойгирсозии захираҳои суғурта ба роҳ монда шавад. Айни замон, самтҳои истифодаи сармояи худии суғуртакунандагон таҳти назорати саҳт қарор доранд. Ба назари мо, чунин маҳдудиятҳо бо хусусияти сармояи худӣ, ки ҳамчун захираҳои озод аз уҳдадориҳо баррасӣ мешавад, пурра мувофиқ нестанд. Ин маҳдудиятҳо, дар навбати худ, имкониятҳои ширкатҳои суғуртавиرو барои мустақилона танзим кардани муносибати байни даромадноӣ ва ликвиднокии ғайриҷабби худ коҳиш медиҳанд.

Дар кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо танзими сармоягузориҳои ширкатҳои суғурта дар бештари ҳолатҳо ба воситаҳои худии онҳо дахл надорад, балки танҳо ба он активҳое марбут аст, ки барои пӯшонидани уҳдадориҳо дар назди суғурташудагон пешбинӣ шудаанд. Сабаби ин дар он аст, ки сармояи худии ширкатҳои суғурта нақши асосиро дар рушди минбаъдаи онҳо мебозад. Илова бар ин, қисми зиёди сармояи худии ширкатҳои суғурта ба саҳмдорон тааллуқ дорад, ки барои гирифтани даромади устувор ва қобили қабул аз сармоягузориҳои худ манфиатдоранд. Аз ин рӯ, равиши мутаваззин ба танзим – яъне, маҳдудиятҳо танҳо нисбат ба фонде, ки барои пӯшонидани уҳдадориҳои суғуртавӣ ташкил шудааст, на воситаҳои худӣ, аз ҷиҳати мантиқӣ асосноктар ба назар мерасад. Ин ба ширкатҳои

суғурта имкон медиҳад, ки дар идоракунии сармояи худ чандир бошанд, рушди устуворро таъмин намоянд ва устувории молиявии худро нигоҳ доранд.

Дар ҷумҳурии мо ҷойгирсозии захираҳо тибқи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ анҷом меёбанд. Бо назардошти ин санадҳо ва таҷрибаи ҷаҳонӣ, талаботи муайян барои ҷойгирсозии воситаҳои захираи суғурта муқаррар карда шудаанд:

- самтҳои иҷозатдодашудаи сармоягузорӣ дар сатҳи қонунгузорӣ муайян мегарданд, инчунин, барои пешгирии сармоягузориҳои хатарнок, маҳдудиятҳои дахлдор ҷорӣ карда мешаванд. Ҳамзамон, одатан, ҳузури рейтинги муайян аз ҷониби агентии байналмилалӣ рейтингӣ талаб карда мешавад;

- барои ҳамаи намудҳои сармоягузорӣ маҳдудиятҳои ҳадди аксар муқаррар карда мешаванд (дар таҷрибаи бозорҳои пешрафтаи суғурта, одатан, ҳам маҳдудиятҳои ҳадди аксар ва ҳам ҳадди ақал вучуд доранд). Ҳамзамон, меъёрҳои ҳадди ақал пешбинӣ нашудаанд, ки ба андешаи мо, озодии бештарро дар интихоби объектҳои сармоягузорӣ нисбат ба ҳолате ки ҷунин меъёрҳо мавҷуд мебуданд, таъмин мекунад.

- сармоягузориҳои суғуртакунандагон бояд сатҳи қобили қабул аз лиҳози хатар ва бозоргири дошта бошад, ки ин тавассути таъмини таносуби байни активҳо ва захираҳо ба даст оварда мешавад. Вале таҷрибаи кишварамон нишон медиҳад, ки ин принципҳо пурра амалӣ намешаванд, аз ин рӯ, тақмили ҷиддии санадҳои меъёрий зарур аст;

- диверсификатсияи ҷузъдони сармоягузорӣ — ин раванди тақсими маблағҳо байни активҳои гуногун, ба монанди саҳмияҳо, облигатсияҳо, молу мулк ва дигар воситаҳои молиявӣ мебошад. Ин кумак мекунад, ки хатарҳоро коҳиш диҳем, зеро агар яке аз активҳо арзиши худро аз даст диҳад, дигарон метавонанд зарарро ҷуброн кунанд. Дар шароити ноустувории бозорҳои молиявӣ, ин махсусан муҳим аст, то ликвиднокӣ ва устувории молиявии ширкатро нигоҳ дорем. Аммо, бо вучуди ғоидаи диверсификатсия, ҷораҳои маҳдудкунӣ, ки барои идора кардани хатарҳо ҷорӣ мешаванд, на ҳамеша

самаранок мебошанд. Аз ин рӯ, мутобиқсозии талаботи меъёрӣ вобаста ба навъҳои фаъолияти суғурта асоснок ба назар мерасад, зеро он ба баланд бардоштани самаранокӣ ва устувории ширкатҳои суғуртавӣ мусоидат хоҳад кард;

- маҳдуд кардани сармоягузорӣ дар як наъми актив дахл дорад, то аз вобастагии зиёдати аз як манбаъ пешгирӣ карда шавад ва сохтани структураҳои манфиатдор маҳдуд шавад. Вақте ки сармоягузорӣ ба коғазҳои қиматноки як эмитент, депозитҳо дар як банк, объекти ғайриманқул ва дигар активҳо маҳдуд карда мешавад, ин кумак мекунад, ки хатарҳо коҳиш ёбанд ва устувории молиявӣ таъмин гардад;

- мувофиқати активҳо бо уҳдадорихо дар назди суғурташавандагон иртибот дорад. Ба ин маъно, ки муҳлат ва аъёри сармоягузорӣ бояд бо муҳлат ва аъёри мукофоти суғурта мувофиқат кунад. Ин қоидаҳо кумак меkunанд, ки хатарҳо дуруст идора шаванд ва устувории пардохтҳо барои суғурташавандагон таъмин гардад.

Ҷадвали 3.11. - Иқтисодии ташкилоти бонуфузи мамлакат дар соли 2023

Ташкилот	Дороиҳо		Уҳдадорихо		Сармояи оинномавӣ	
	Ҳаз. сомонӣ,	дар % ба ҳамагӣ дар мамлакат	ҳаз. сомонӣ,	дар % ба ҳамагӣ дар мамлакат	ҳаз. сомонӣ,	дар % ба ҳамагӣ дар мамлакат
ҶСДММ «Спитамен–Суғурта»	101473,7	19,7	4932,9	2,3	90269,2	38,8
ҶДММ «Суғуртаи аввалини миллӣ»	212045,8	41,3	93316,2	44,9	71349,4	30,6
ҶСП «ТС Паймон Иншуранс»	15411,2	3,0	3348,4	1,6	12000,	5,16

Сарчашма: [65]

Масалан, дороии ҶДММ «Суғуртаи аввалини миллӣ» 41,3% аз маҷмуи дороии тамоми ташкилоти суғурта дар кишварро ташкил медиҳад, уҳдадорихо 44,9% ва сармояи оинномавӣ 30,6%-ро ташкил меkunанд. Дувумин ташкилот, ҶСДММ «Спитамен–Суғурта», дороии 19,7% ва сармояи оинномавии 38,8% дорад. Ба ин муносибат, нишондиҳандаҳои самаранокӣ фаъолияти ҶДММ

«Суғуртаи аввалини миллӣ», ки аз ҷиҳати даромаднокии амалиёти суғуртавӣ, ғоиданокии ғабӯлияти сармоягузорӣ ва даромаднокии дороиҳо нисбат ба дигар ташкилотҳо (ҶСДММ «Спитамен–Суғурта» ва ҶСП «ТС Паймон Иншуранс») баландтаранд, дар ҷадвали 3.11. оварда шудаанд.

Барои таъмини қобилияти пардохти худ суғуртакунандаҳо вазифадоранд таносуби меъёрии байни активҳо ва уҳдадориҳои ба зимма гирифташонро риоя кунанд. Усули ҳисоби ин таносубҳо ва андозаи меъёрии онҳоро мақоми ҳокимияти иҷроия дар соҳаи назорати ғабӯлияти суғурта муқаррар мекунад. Мақоми ҳокимияти иҷроия дар соҳаи назорати ғабӯлияти суғурта метавонад талаботи дигарро барои таносуби меъёрии байни активҳо ва уҳдадориҳои суғуртавии ташкилоти суғурта бо сармоягузориҳои хориҷӣ муқаррар намояд. Суғуртакунандаҳое, ки уҳдадориҳо дар ҳаҷми бештар аз имконоти иҷроиши онҳо аз ҳисоби воситаҳои худӣ ва захираҳои суғурта бар дӯш гирифтаанд, вазифадоранд ҳатари иҷроиши уҳдадориҳои дахлдорро такроран суғурта кунанд. Суғуртакунандагон бояд захираҳои суғуртаро таҳти шартҳои танаввуъ, бозгаштноқӣ, ғоиданоқӣ ва ликвидноқӣ ҷойгир намоянд.

3.3. Таҳлили тақозо ва арзани хизматрасонии суғурта ва омилҳое, ки ба онҳо таъсир мерасонанд

Бозори суғурта маҷмуи муносибатҳои байни ташкилоти суғурта ва мизочони онҳо мебошад. Ҳимояи суғуртавӣ, яъне хизмате, ки ташкилоти суғурта мерасонад, моли хоси бозори суғурта мебошад. Мисли ҳар мол хизматрасонии суғурта арзиши истеъмолий ва арзиши худро дорад. Арзиши истеъмолии хизматрасонии суғурта аз таъмини ҳимояи суғурта иборат аст. Дар сурати фаро расидани ҳолати суғуртавӣ, ин ҳимояи суғуртавӣ дар шакли талофии суғурта ё таъмини суғурта таҷасум мегардад. Арзиши хизматрасонии суғурта дар муқофоти суғурта, ки суғуртакунанда ба суғурташаванда медиҳад, ифода меёбад. Он бояд барои: пӯшондани даъвоҳои имконпазир дар давоми давраи суғурта; пӯшондани хароҷоти ширкати суғурта барои пешбурди кор; таъмини

ҳаҷми муайяни ғоида кофӣ бошад. Хизматрасониҳои суғурта ғайримоддӣ ҳастанд, ки ин маънои онро дорад, ки арзёбии сифати онҳо барои истеъмолкунанда душвор аст. Ин барои истеъмолкунанда фаҳмидани он, ки чӣ меҳарад ва барои суғуртакунанда нишон додани ин ба суғурташаванда мушкул аст. Зимнан, вижагии хоси хизматрасонии суғурта ин аст, ки харидор судмандии хизматрасонии суғуртаро танҳо пас аз фарорасии ҳолати суғуртавӣ ва аз ҷониби суғуртакунанда иҷро гардидани уҳдадорихо дар нисбати ҷуброни зарари суғурташаванда баҳо дода метавонад. Дар сурати фаро нарасидани ҳолати суғуртавӣ суғурташаванда мумкин аст саҳван ҷунин гумон кунад, ки пулро беҳуда сарф кардааст. Маҳз зарурати ҳалли ин муаммо сохтани низоми босамари фурӯш бо истифода аз дастовардҳои маркетинги муосирро металабад, зеро дар суғурта принсипи «пешпардохт» амал мекунад ва водор намудани суғурташаванда ба пардохти музди хизматрасонии то ҳол нарасида мушкул аст. Пешпардохт барои суғуртакунанда ғоидаовар аст, зеро ин имкониятро фароҳам меорад, ки захираҳои ҷамъшуда барои сармоягузорӣ ва гирифтани ғоида истифода шаванд. Аммо барои суғурташаванда манфиатнок нест, чунки арзиши муфиди он дар замони муайян пароканда ва ё маҳдуд мегардад. Нафъи бевоситаи хизматрасонии суғурта метавонад тавассути нархи ин ҳимоя зоҳир шавад - ҳар қадаре ки нарх пасттар бошад, ҳамон қадар рағбати суғурташаванда барои харидани хизматрасонии суғурта бештар мешавад.

Маҳакҳои таъйинкунанда барои суғурташаванда ҳангоми интиҳоби суғуртакунанда инҳо мебошанд: арзиши хизматрасонии суғурта; сифати хизматрасонии суғурта; эътибор (тамғаи молӣ, бренд)-и суғуртакунанда. Баробар бо афзудани рақобат дар бозорҳо, суръати воқуниши суғуртакунанда ба тағйирёбии талаботи суғурташавандаҳои эҳтимолӣ ва ихтисори муҳлати танзими талаботи суғурташавандаҳо барои пардохти зарар хосияти асосии сифати хизматрасонии суғурта мегардад, ки ин ифодагари хосияти дигари хизматрасонии суғурта - доимӣ набудани он мебошад.

Ба ин васила, бозори суғурта низоми махсуси муносибатҳои байни суғурташавандаҳо ва ширкатҳои суғурта мебошад. Ҷуноне ки маълум аст,

вазъи иқтисоди бозорӣ, сатҳу механизми рушди он бо истифода аз ду мафҳуми заминагузор - тақозо ва арза тавсиф карда мешаванд. Тақозо ба хизматрасонии суғурта, мисли ҳар моли дигар, талаботи суғурташавандаҳоро ба хизматрасонии мазкур инъикос мекунад. Тақозо ба хизматрасонии суғурта ин чамъи пулҳоест, ки харидорон (суғурташавандаҳо) омодаанд барои қонеъсозии талаботи худ барои ҳимояи шахс, амвол, масуълият дар асоси қонун сарф намоянд.

Муҳимтарин омилҳое, ки ба талабот ба хизматрасониҳои суғурта таъсир мерасонанд:

1. Дарк накардани зарурати суғурта: одамон аксар вақт аҳаммияти суғуртаро намефаҳманд, то замоне ки ба як эҳтиёҷ ё хатар дучор намешаванд. Ин маънои онро дорад, ки суғурта барои онҳо метавонад дар раддаи аввалини эҳтиёҷот, монанди ғизо ё маскан қарор нагирад.
2. Қобилияти пардохт: ҳатто, агар одамон аҳаммияти суғуртаро фаҳманд, онҳо метавонанд имкони пардохти барои он надошта бошанд. Аз ин рӯ, қобилияти пардохти баланд як омил муҳим аст, ки ба одамон имкон медиҳад, ки маблағҳоро барои суғурта ҷудо кунанд.
3. Хабардории мардум ва фарҳанги суғурта: суғурта на танҳо фаҳмидани аҳаммияти онро талаб мекунад, балки боварӣ ҳосил кардани одамон дар бораи он ки он воқеан дар ҳолати зарурат кумак мекунад. Одамоне, ки маълумоти кофӣ ё фарҳанги суғуртавино надоранд, шояд эҳтиёҷотро дарк накунанд.

Ҳатто, агар одамон пул дошта бошанд, онҳо суғуртаро муҳим ё зарурӣ намебинанд, агар онҳо аҳаммияти онро фаҳманд, ё агар дониш ва фарҳангашон дар ин соҳа маҳдуд бошад. Яъне, барои он ки одамон ба суғурта сармоягузорӣ кунанд, онҳо бояд арзиши онро дарк кунанд ва дар бораи манфиатҳояш огоҳ бошанд. Бе ин суғурта метавонад, ҳатто, агар имкониятҳои молиявӣ барои харидани он бошанд, аввалиндараҷа набошад. Ин масъала суғуртаро ҳамчун хизмате месозад, ки на танҳо пешниҳоди хизматҳо, балки

омодасозии бозор, афзоиши хабардории мардум ва фаҳмидани иқтисодӣ муҳим аст.

Нарх дар бизнеси суғурта аҳаммияти муҳим дорад, вале на танҳо он аст, ки тасмими ниҳоии мизочро барои суғуртакунӣ муайян мекунад. Вале он метавонад ба интиҳоби ширкат ё намуди маҳсулоти суғурта таъсир расонад. Омилҳои дигаре, ки ба бозори суғурта таъсир мерасонанд, инҳоянд:

- Шумораи суғурташавандагон ва объектҳои эҳтимолии суғурта, яъне ҳаҷми бозор, ки аз он вобаста аст;
- Даромади суғурташавандагони эҳтимолӣ, ки бо имкониятҳои молиявии онҳо вобаста аст;
- Арзиши механизмҳои алтернативии идораи хатар, монанди худсуғуртакунонӣ ё интиқоли хатар;
- Барои суғуртаи дарозмуддати ҳаёт — арзиши хизматҳои аналогии пешниҳодшаванда аз ҷониби бонкҳо (масалан, депозитҳо), фондҳои ғайридавлатии нафақа ва дигар рақибони ширкатҳои суғурта;
- Андози суғуртавӣ — имтиёзоти андоз метавонанд талаботро зиёд кунанд;
- Мавҷудияти талаботҳои қонунӣ ё шартномавӣ, ки суғуртакунӣ барои объектҳо ё гурӯҳҳои муайянро ҳатмӣ мекунад (масалан, талабот барои иҷора);
- Эҳтимоли таваррум — коҳиш ёфтани талабот ба суғурта ба сабаби ноустувории иқтисодӣ;
- Мизони фоизҳои бонкӣ — дар муҳлати кӯтоҳ, фоизи баланд барои қарз кумак мекунад, ки хизматрасониҳои суғурта бештар ҷаззоб шаванд;
- Дар муҳлати дароз, баръакс, фоизи баланд барои қарз метавонад қарори ҷамъоварии маблағ дар суратҳисобҳои бонкӣ ба ҷои истифодаи хизматрасониҳои суғурта муфидтар бошад.

Талаботи мизочон ба ҳимояи суғуртавӣ аксар вақт дар ҳолати паст шудани даромад коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, бозори суғурта бештар аз дигар соҳаҳо ба таъсири бӯҳронҳои иқтисодӣ, ба монанди таваррум ва камшавии шумори мизочони қобили пардохт таъсир мерасонад.

Дар замони бухрони иқтисодӣ, одамон ва ширкатҳо бо мушкилоти молиявӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва дар чунин шароит онҳо камтар майл доранд, ки барои суғурта маблағ сарф кунанд, зеро ёфтани маблағ барои барқарор кардани амвол ё чуброни зарар душвор мешавад. Суғуртаи амвол ва масъулияти граждани, барои мисол, метавонад камтар муҳим бошад, зеро одамон наметавонанд маблағи заруриро барои пардохт кардани суғурта ё хариди суғурта ҷудо кунанд ё онро муҳим намешуморанд, вақте ки бояд пул сарфа кунанд. Аммо дар давраҳои рушди иқтисодӣ одамон ва соҳибкорон даромади бештар ва суботи молиявӣ доранд, ки ин ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бораи суғуртаи хатарҳои молиявӣ ё маҳсулоти сармоягузорӣ ба монанди суғуртакунонии дарозмуддати ҳаё бештар андешанд. Зеро дар чунин давраҳо одамон метавонанд даромади хубе дошта бошанд ва бештар ба суғурта майл кунанд. Суғурташавандаҳо дар ин ҳангом чун собитсози худкор амал мекунанд, яъне ҳаҷми барзиёди пулро ба бозори суғурта кашида, “гармшавии” иқтисод ва бухронро бозмедоранд.

Дар бозори суғурта пешниҳод кардани хизматҳо аз ҷониби ширкатҳои суғурта мегирад, ки иҷозатнома барои иҷрои фаъолияти суғуртаро ба даст овардаанд, яъне шиносоии расмӣ фаъолият дар соҳаи суғурта. Ба он, ки ҷӣ гуна ва кадом навъҳои суғурта пешниҳод хоҳанд шуд, омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Масалан, рақобат байни ширкатҳои суғурта, хароҷоти реклама ва таблиғи хизматҳои суғурта, инчунин вазъияти умумии бозор дар вақти муайян. Ҳамаи ин омилҳо метавонанд тарзи пешниҳоди хизматҳо ба мизоҷонро тағйир диҳанд.

Омилҳои арзани бозори суғурта инҳо мебошанд:

- шумораи суғуртакунондаҳо (вобастагии мустақим);
- меъёри миёнаи бозории хароҷот барои пешбурди кор ва ставкаи музди комиссияи (вобастагии ғайримустақим);
- сохтор ва вазъи молиявии бозор - ҳаҷми бозори суғурта ва суғуртаи такрорӣ, вазъи ҷузъдонҳои суғуртаи ширкатҳо, андозаи воситаҳои худии суғуртакунондаҳо, сатҳи тамаркузи сармоя (вобастагии мустақим);

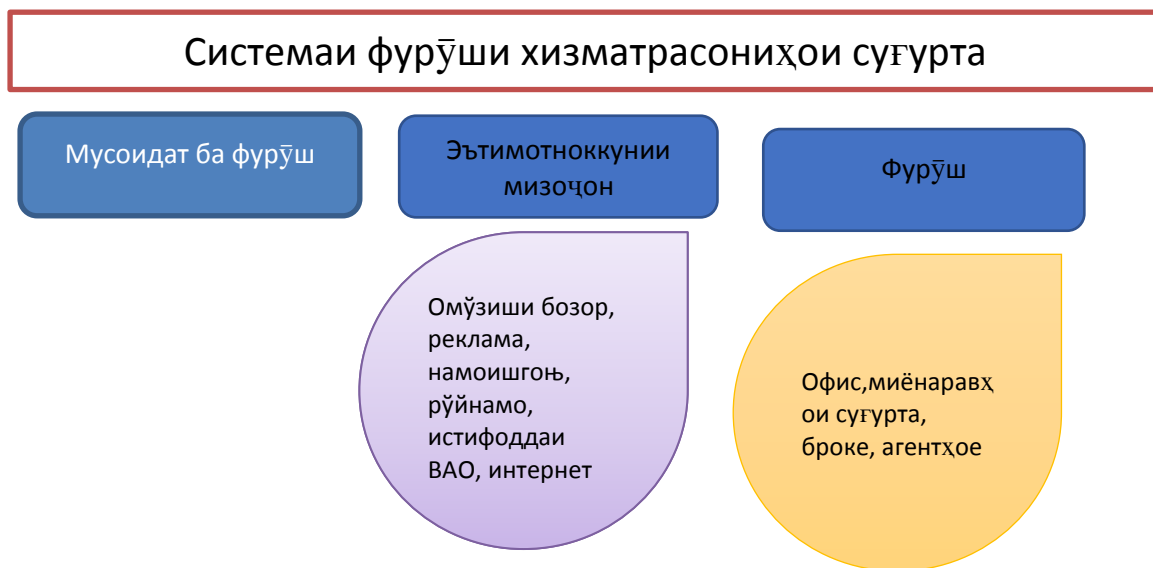
- зарарнокии навъҳои суғурта (вобастагии ғайримустақим), дараҷаи хатар (вобастагии ғайримустақим), даромаднокӣ ва ғоиданокии амалиёти суғурта (вобастагии мустақим);
- сатҳи назорати суғурта (вобастагии ғайримустақим);
- андозбандии ташкилоти суғурта (вобастагии ғайримустақим);
- меъёри ғоизи бонк (дар давраи кӯтоҳмуддат - вобастагии ғайримустақим: ҳар қадаре ки даромаднокии саҳмгузорӣ ба соҳаҳои дигар бештар бошад, ҳамон қадар рағбати сармоягузорӣ ба биснеси суғурта камтар аст, дар давраи дарозмуддат - вобастагии мустақим: ҳар қадаре ки даромади имконпазир бештар бошад.

Дар шароити тезутундшавии рақобат дар бозори суғурта маҳз ғуруши хизматрасонии суғурта, дар ниҳояти қор, сатҳи тақозо ба хизматрасонии суғуртаро муайян мекунад. Бинобар ин, ширкати суғурта зимни амалигардонии ғаёлияти худ бояд ба равандҳои ташкил ва тақмили низоми ғуруши хизматрасонии суғурта таваҷҷуҳи махсус зоҳир намояд. Идораи низоми ғуруши хизматрасонии суғуртаро бояд чун як низоми мураккабе баррасӣ қард, ки дар он хизматрасонии суғурта, намоёндагони каналҳои мухталифи ғуруши хизматрасонии суғурта, ширкати суғурта ва истеъмолгари ғаёл бо ҳам ҳамкориҳои зич доранд. Хусусияти низоми мазкур ин аст, ки бо ёрии афзори алоҳида низоми босамару қонёқунандаи суғурташаванда бо он ташкил қарда шавад. Ғарави муваффақият дар ин аст, ки суғурташаванда бояд аз ин ширкат қаноатманд бошад, то ин ки минбаъд ҳам бо ҳамин ширкат ҳамкорӣ кунад. Ғуруши хизматрасонии суғурта аз лиҳози сохтори тақнологии худ раванди печидаест, ки онро аз ду ҷиҳат баррасӣ қардан мумкин аст:

- раванди шахсӣ ё бешахси ёрирасонӣ ё водорсозии мизочи эҳтимоли барои харидани ҳимояи суғуртавӣ;
- амалҳои миёнаравони суғурта ба манфиати суғуртақунанда, барои таъмини расидагӣ ба ҳадафи тиҷоратии он.

Нақшаи низоми ғуруши хизматрасонии суғурта дар расми 3.2. тақвир ёфтааст - ин маҷмуи амалҳои суғуртақунанда барои бастану шартномаҳои нав

ва аз сар гирифтани шартномаҳои қаблан амалкунандаи суғурта мебошад, ки иртиботи мутақобилаи ҳамаи ҷонибҳои фаъолият, тобеияти возеҳ, роҳбарӣ ва назорати амалиро талаб мекунад.

Расми 3.2. - Низоми фурӯши хизматрасонии суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Низоми фурӯшро чун маҷмуи алоқаманди сохторҳои ташкилӣ, шабакаҳои фурӯш, каналу технологияҳои фурӯш муайян кардан мумкин аст. Технологияҳои фурӯшро шартан ба чор гурӯҳ тақсим метавон кард: аз лиҳози маҳсул, аз лиҳози муносибат ба шартномаи суғурта, аз рӯи сатҳи автоматизатсия, аз рӯи каналҳои фурӯш. Ин тасниф дар расми 3.3. тасвир шудааст.

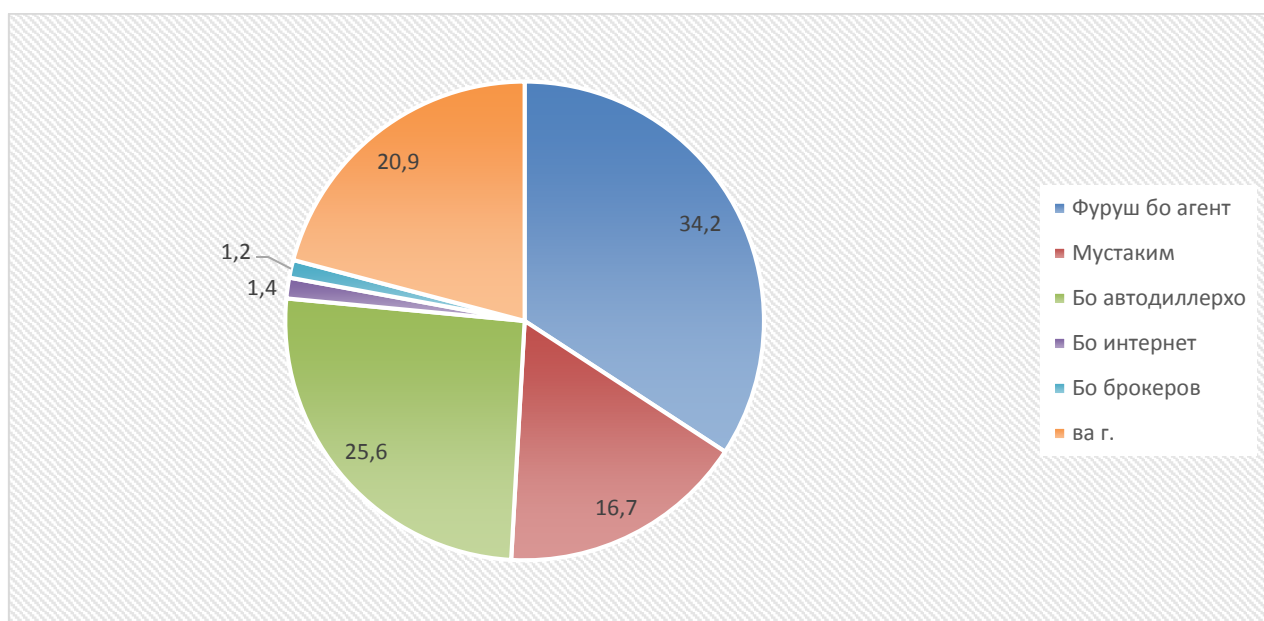

Расми 3.3. – Таснифи технологияҳои фурӯш

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Фурӯшҳои мустақим тавассути шуъбаҳои дафтари асосӣ ё тавассути шуъбаҳои алоҳидаи суғуртакунанда (филиалҳо, ҷойҳои кории алоҳида, нуқтаҳои фурӯш), тариқи телефон, почта ё Интернет амалӣ карда мешаванд. Фурӯши мустақим чандон босамар ҳисобида намешавад, зеро он ба туфайли фарогирии шумораи ками мизочон ва масрафи вақти зиёд барои хизматгузори ба онҳо он қадар самаранок ҳисобида намешавад. Ҳамзамон, он нишонаҳои ҷаззоб ҳам дорад, ки аз онҳо самтнокӣ ва мунтахабии таъсир ба мизочи эҳтимолиро метавон ном бурд, ки ба талаботи мизочон мувофиқ аст; инчунин, имкони додани иттилооти пурра ба мизоч дар бораи мавзӯи муҳокима, қабули қарорҳои ғайристандарт оид ба шартҳои суғурта, таъмини мизоч бо кумаки машваратии мутахассисони самтҳои мухталиф, ки дар дафтар кор мекунанд. Камбудии ин канал вобастагии пурраи суғуртакунанда ба иродаи мизоч оиди далели мурочиат барои бастанӣ шартномаи суғурта ё мурочиати он ба ҳамин ширкати суғурта ё агенти он мебошад. Натиҷаи фурӯши хизматрасониҳои суғурта дар каналҳои фурӯш дар соли 2021 дар диаграммаи 3.4. оварда шудаанд.

Диаграммаи 3.4. – Сохтори каналҳои фурӯши маҳсулоти суғуртаи чакана дар барои соли 2023, %.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар бозори хизматрасонии суғуртаи ҷумҳурӣ як қатор мушкилот вучуд доранд, ки муҳимтарини онҳо номутаносибии байни тақозо ва арзаи хизматрасонии суғурта мебошад. Нишондиҳандаҳои асосии тақозо ва арзаи суғурта дар ҷумҳурӣ дар ҷадвали 3.12 оварда шудаанд. Дар солҳои 2015-2023 ҳаҷми мукофоти ҷамъшудаи суғурта ба 1 ширкати суғурта аз 5,5 то ба 23,2 млн сомонӣ афзоиш ёфт. Ин афзоиш бо сабаби ба миқдори панҷто ихтисор шудани ташкилот воқеъ шуд. Ҷамъи мукофотҳои ҷамъовардаи суғуртакунандагон дар ҳудуди ҷумҳурӣ соли 2023 нисбат ба соли 2015 3,4 маротиба афзуда, 344,6 млн сомонино нисбат ба 121,3 млн. сомони соли 2015 ташкил дод. Саҳми мукофотҳои суғурта дар ММД дар давраи мавриди таҳлил аз 0,23 то 0,32 ё ба 0,009 банди фоиз зиёд шуд. Миқдори мукофоти суғурта ба як нафари аҳоли аз 14,1 то 40,9 сомонӣ боло рафт, ки ин аз ба эътидол омадани вазъият дапр бозори суғурта дарак медиҳад (диаграммаи 3.5.). Ҳаҷми ҳақҳои ҷамъоваришудаи суғурта асосан аз ҳисоби афзоиши суғуртаи шахсии ихтиёрий (ғайр аз суғуртаи ҳаёт) ва навъҳои ҳатмии суғурта зиёд шудааст.

Ҷадвали 3.12. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии тақозо ва арзаи бозори хизматрасонии суғурта

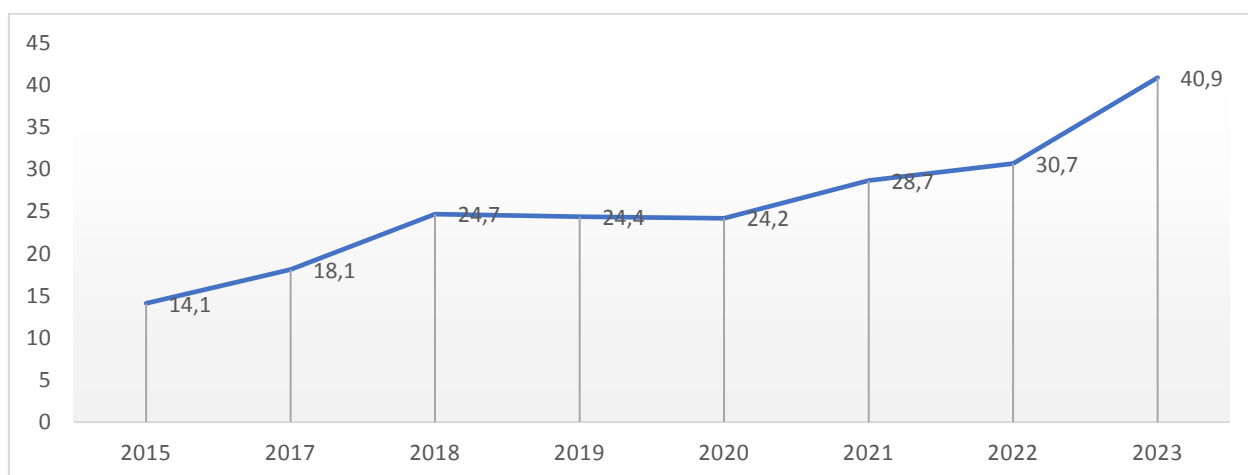
Нишондиҳандаҳо	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат. ба с.2015,%
Нишондиҳандаҳои арза									
Шумораи ширкатҳои суғурта, адад.	22	22	22	19	18	17	17	17	-22,7
Ҳаҷми мукофоти суғуртаи ҷамъоваришуда ба ҳис. миёна ба 1 ширкати суғурта, млн. сомонӣ	5,5	7,3	10,2	11,9	13,0	16,7	18,0	23,2	421,8
Нишондиҳандаҳои тақозо									
Суғуртапулӣ, млн. сомони	121,3	162,1	226,1	227,2	235,0	283,9	306,8	418,1	344,6

идомаи ҷадвали 3.12.

Саҳми мукофотҳои суғурта дар ММД, %	0,23	0,25	0,32	0,29	0,28	0,28	0,26	0,32	0,09 бф
Андозаи мукофоти суғурта ба 1 нафар аҳоли, сомони	14,1	18,1	24,4	24,4	24,2	28,7	30,7	40,9	290,0

Сарчашма: Дар асоси маълумоти [44, с. 12] ҳисоб карда шуд

Диаграммаи 3.5. - Андозаи мукофоти суғурта ба 1 нафар, сомони

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳоло шартан ду манбаи тақозо ба хизматрасонии суғуртаро ҷудо кардан мумкин аст. Манбаи якум, бахши ғайридавлатии иқтисод аст, ки табиатан бино бар беҳимоят будан ва надоштани имкони дарёфти кумаки молиявии давлат ба суғурта ниёзманд мебошад. Вале аҳволи молиявии ғайриқаноатбахши бисёре аз корхонаҳо дар шароити давраи гузариш ба афзоиши саросарии тақозо аз ин ҷониб мусоидат намекунад. Бисёр мегӯянд, ки талаботи даркшуда вучуд дорад, вале, чун қоида, маблағи пули озода нест, ки барои суғурта харч кунанд. Лекин маълумоти ҷадвали 3.12. ва диаграммаи 3.5. гувоҳӣ медиҳанд, ки аз соли 2015 то 2023 даромади пулии аҳоли 4,7 баробар афзуда, афзоиши миёнаи ҳарсола зиёда аз 25,8 %-ро ташкил додааст. Даромади ширкатҳои суғурта дар давраи мавриди таҳлил, ба ҳисоби миёна, беш аз 16,9 % зиёд шудааст. Баъди соли 2019 коҳиши суръати афзоиши даромади ташкилоти суғурта ба чашм мерасад. Чуноне ки мебинем, суръати

афзоиши ҳаҷми даромади ташкилоти суғурта дар давраи солҳои 2015-2019 аз суръати афзоиши даромади пулии аҳоли бештар буд, лекин баъди соли 2019 раванди баръакс дида мешавад. Агар ба мазмуни ин нишондиҳандаҳои рақамӣ дахл кунем, маълум мешавад, ки хулосаҳои пешакӣ ба иштибоҳ мебаранд. Дарвоқеъ, афзоиши ҳаҷми даромади пулии аҳоли зиёдшавии воқеии даромади ташкилоти суғуртаро таъмин накардааст.

Чадвали 3.13. - Динамикаи даромади пулии аҳоли ва даромади ташкилоти суғурта

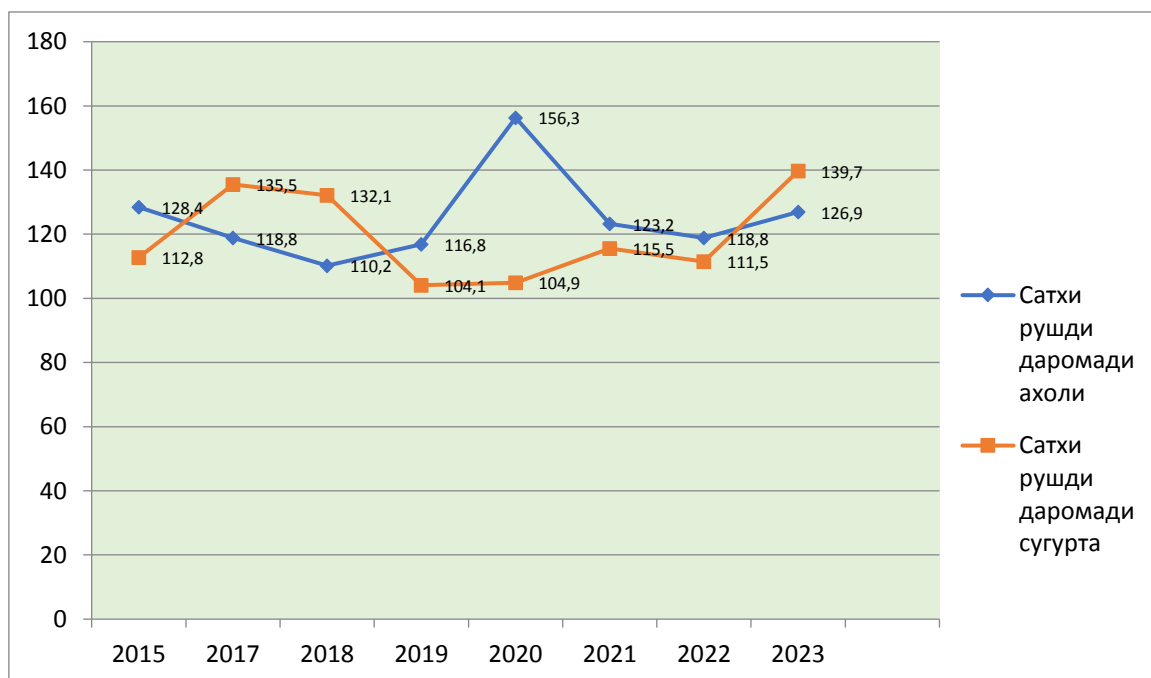
Нишондиҳандаҳо	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат. ба с.2015,%
Даромади пулии аҳоли, млн. сомонӣ	25569,8	37247,5	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	95124,7	120715,1	473,3
Суръати афзоиш нисбат ба соли пешина, %	128,4	145,8	110,2	116,8	136,3	123,3	118,8	126,9	-
Даромади ташкилоти суғурта, млн. сомонӣ	154,3	178,0	235,2	244,9	256,4	295,5	329,5	460,4	298,2
Суръати афзоиш нисбат ба соли пешина, %	112,8	115,3	132,1	104,1	104,7	115,2	111,5	139,7	-
Даромади ташкилоти суғурта нисбат ба даромади пулии аҳоли бо %	0,60	0,48	0,57	0,51	0,39	0,37	0,34	0,38	-0,22
Афзоиши даромади ташкилоти суғурта ба ҳар фоизи афзоиши даромади пулии аҳоли, сомонӣ	0,87	0,79	1,19	0,89	0,77	0,93	0,93	1,1	-

Сарчашма: Дар асоси маълумоти [44, с. 12] ҳисоб карда шуд

Бо ин роҳ ҳиссаи даромади ташкилоти суғурта дар умумии даромадҳои пулии аҳоли (яъне меъёри суғурта) аз 0,60% то 0,38% кам шуд. Агар ба афзоиши даромадҳои суғуртавӣ дар муқоиса бо афзоиши ҳар фоизи даромади пулии аҳоли назар кунем, мебинем, ки рағбати аҳоли ба суғурта ба таври назаррас зиёд шудааст.

Қабл аз пешниҳод кардани хизматрасонии суғурта ба касе, суғуртакунандагонро мебояд, ки манзараи иҷтимоӣ, демографӣ, иқтисодӣ ва баъзан равонии суғурташавандаи эҳтимолии худро возеҳ тасаввур кунанд. Барои ташаккули тақозои самаранок ба хизматрасониҳои суғурта тақозои субъектони хоҷагидор, корхонаҳо ба хизматрасониҳои гуногуни суғурта нақши муҳимро мебозад. Дар натиҷаи таҳқиқи 100 корхонаи бахши ғайримолиявии тавлидгари молу хизматрасонии ғайримолиявӣ барои фурӯши он дар бозор ба нархи аз ҷиҳати иқтисодӣ мақбул, дар вилояти Суғд, маълум гашт, ки онҳо аз хизматрасонии ташкилоти суғурта ғаёлона истифода мебаранд. Зимнан, ҳангоми харидани полиси суғурта барои онҳо сифати танзими зарар ва эътимоднокии ташкилоти суғурта аҳаммият дорад, ки ин аз маданияти баланди суғуртавии ширкатҳои бахши ғайримолиявӣ дарак медиҳад. Ба ин васила, онҳо аз стратегияи бозори суғурта беҳгардонии сатҳи эътимод ва сифати хизматрасонии ширкатҳои суғуртаро таваккуъ доранд.

Диаграммаи 3.6. Динамикаи даромади пулии аҳоли ва даромади ташкилоти суғурта

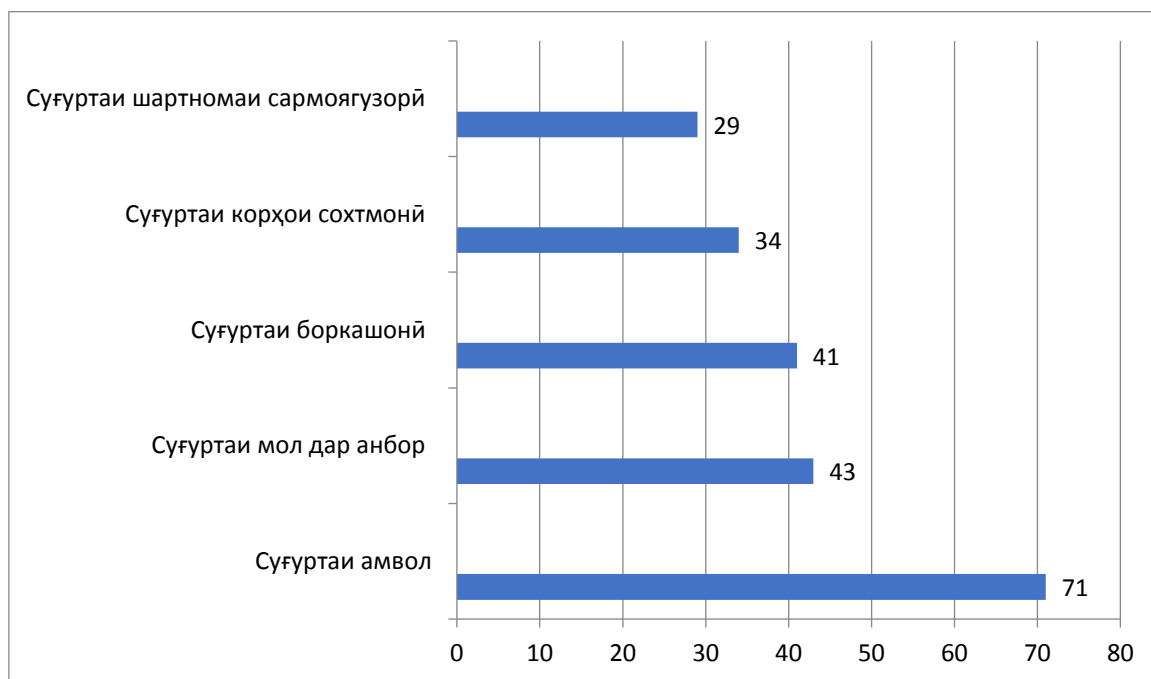

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳангоми назарпурсӣ ба саволи “шумо барои корхонаатон кадом навъҳои суғуртаро меҳаред”, чунин посух доданд:

- суғуртаи амвол (бино, таҷҳизот) 71%;
- суғуртаи мол дар анбор/дар гардиш – 43%;
- суғуртаи бор - 41%;
- суғуртаи хатарҳои сохтмонӣ насбкунӣ - 34%;
- суғуртаи ухдадорӣ тибқи қарордодҳои сармоягузорӣ - 29% (ниг. диаграммаи 3.9.)

Диаграммаи 3. 7. Навъҳои суғурта, ки асосан истифода карда мешаванд (с.2023)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар натиҷаи натиҷаҳои пурсиши гузаронидаи мо (бо фарогирии 500 нафар) маълум шуд, ки фақат 17%-и пурсидашудагон дар сурати доштани хоҳишу имкон, пеш аз ҳама, аз суғуртаи манзил ва танҳо 9% аз суғуртаи амвол истифода мебарданд. Қариби 43%-и тамоми пурсишшудагон дар воқеъ ба ҳеҷ ваҷҳ аз хизматрасонии суғурта истифода карданӣ нестанд. Дар ин ҷо, симои демографияи шаҳрванди миёна намоён мегардад, ки бо сабабҳои мухталиф суғуртаро қабул надорад.

Ҳангоми таҳқиқи бозори хизматрасонии суғурта пурсише барои муайян намудани тарҷеҳоти мизочон барои сифат ё анвои хизматрасониҳо гузаронида шуд. Барои гузаронидани пурсиш ҷавонони синни 18 то 25 сол дошта даъват

карда шуданд, зеро маҳз онҳо масири рушди ояндаи истеҳсоли пешниҳоди хизматрасонии суғуртаро муайян мекунанд. Бо истифода аз натиҷаҳои чунин пурсиш, менечери ташкилоти суғурта метавонад тадбирҳои мушаххаси амалиро ҷиҳати ҷалби мизочон тарҳрезӣ ва амалӣ намояд. Масалан, зимни назарпурсии ҷавонон дар бораи хизматрасонии суғурта маълум гашт, ки онҳо дар оянда аз кадом намуди хизматрасонӣ меҳостанд истифода баранд, новобаста ба навъҳое, ки ҳоло истифода мекунанд. Дар ҷадвали 3.14. натиҷаҳои пурсиши истеъмолгарон дар хусуси хизматрасониҳои суғуртаи мавриди таваҷҷуҳашон оварда шудаанд. Ҳангоми пурсиши ҷавонон аён буд, ки бисёриҳо дар бораи хизматрасониҳои суғуртавии имконпазир огоҳии зиёд доранд. Аз маълумоти ҷадвали 3.14. дида мешавад, ки бештари мухотабон ба суғуртаи автомобили худ тарҷеҳ медиҳанд. Ҳар касе, ки хоҳиши харидани автомобил дорад, меҳодад маҳз онро суғурта кунад, зеро аз ҷуброни зарар дар сурати садамаи роҳ боҳабар мебошад. Ҷавонон орзуи мунтазам ба хориҷа рафтанро доранд, бинобар ин, 18 нафари мухотабон ҳаминро афзал донистанд. Хусусан, ҳамчунин ба суғуртаи амвол ва бизнес таъкид мекунанд. Хизматрасонии суғуртаи ҳаёт ва саломатӣ ҳамеша мубрам аст, бинобар ин, истифода аз он ҳамчунон идома хоҳад дошт.

Ҷадвали 3.14. - Натиҷаҳои пурсиши истеъмолгарон (ҷавонон) дар бораи хизматрасонии суғуртаи дилхоҳ

Навъҳои дилхоҳи суғурта	Шумораи пурсишшудагон	Бо %
Суғуртаи ҳодисаҳои нохуш ва беморӣ	60	12
Суғуртаи автомобил	130	26
Суғуртаи амвол	120	24
Суғуртаи ҳангоми сафару саёҳатҳо	90	18
Суғуртаи ҳаёт ва саломатии фарзандон	35	7
Суғуртаи бизнес	65	13
Ҳамагӣ	500 чел.	100,0

Сарчашма: Тибқи коркарди натиҷаҳои пурсиш тартиб дода шуд (с. 2023)

Дар ҷараёни ташаккули тақозо ба хизматрасонии суғурта омӯхтани рафтори суғурташавандагон аҳамияти калон дорад. Омӯзиши ин равандҳо ба

назарияи рафтори истеъмолгар така мекунад. Назарияи рафтори истеъмолгар ва тақозо маҷмуи принципу қонуниятҳои ба ҳам алоқамандеро меомӯзад, ки фард дар пайравӣ аз онҳо нақшаи худро барои истеъмоли неъматҳои гуногун, аз ҷумла, хизматрасонии суғурта бо таваҷҷуҳ ба таъмини пурратари талаботи худ ташаккул медиҳад ва амалӣ мекунад. Принципи муҳимтарини рафтори истеъмолгар ва тақозои фард баҳисобгирии тарҷеҳоти шахсии он аст, ки ташкилу истифода нақшаҳои судмандии хизматрасониҳои гуногуни суғуртаи мавриди истеъмоли фардро дар назар дорад. Фард нақшаи худро барои истеъмол бо таваҷҷуҳ ба қобилияти харидории худ, яъне ҳам даромади худ ва сатҳи нархи бозории хизматрасонии суғурта ташаккул медиҳад. Дар ин ҷо таъкид бояд кард, ки назарияи рафтори истеъмолӣ ва тақозо бар асоси принципи дода шудани ин параметрҳо амал мекунад. Ҳар хизматрасонии суғуртае, ки фард меҳарад, бояд ба ӯ суди муайяне оварад, ки андозаи онро ҳудаш субъективӣ арзёбӣ мекунад. Бинобар ин, агар ин ё он хизматрасонии суғурта, аз нуқтаи назари он, талаботи мушаххасро қонеъ карда натавонад, ба ӯ ғоида наоварад, онро чун неъмат баррасӣ намекунад. Аммо ин чиз метавонад барои фарди дигар неъмат бошад, агар вай манфиати худро дар он бинад. Ба ин васила, судмандӣ ҳосиятест, ки ба туфайли он хизматрасонӣ дорои мақоми неъмат мешавад ва ба доираи манфиатҳои фард шомил мегардад. Ҳама ҷаҳду талошҳои фард, дар охири кор, ба афзоиши судмандии умумие равона карда шудаанд, ки фард зимни истеъмоли хизматрасонии ғумрукӣ тибқи нақшаи истеъмолии худ ба даст меорад.

Иқтисодшиносон хеле пештар ба робитаи муайяни байни судмандии неъмат ва нархи он диққат доданд. Ин робита, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешавад, ки чизи носудманд барои истеъмолгарон нарх ҳам надорад. Аз тарафи дигар, чӣ қадаре ки суди чиз бештар бошад, ҳамон қадар, нархаш гарантар мешавад. Ҳамзамон, иқтисодшиносон омили дигареро зикр карданд, ки ҳамчунин ба сатҳи нарх таъсири ҷиддӣ мерасонад. Ин хароҷоти истехсолот аст. Иқтисодшиноси англис А. Маршалл дар китобаш «Принсипҳои илми иқтисод» навиштааст: «Мо метавонистем бо далели баробар дар бораи он баҳс

кунем, ки оё арзишро суд танзим мекунад ё харочоти истехсол, ин мисли баҳси он аст, ки кадом тарафи қайчӣ пораи коғазро мебуррад» [148, с. 32]. Мавқеи А. Маршалл бағоят равшан аст. Чуноне ки мебинем, ба ақидаи вай, ҳар ду омили мазкур (судмандӣ ва харочоти истехсол) ба андозаи баробар арзиши (нархи) коғазро муайян мекунад. Ф. Энгелс ҳам қариб ҳамин хел ақида дошт: «Дар бораи моҳияти арзиши воқеӣ дар байни англисҳо, ки харочоти истехсолро ифодаи арзиши воқеӣ мепиндоштанд ва Сэи фаронсавӣ, ки ба фикраш ин арзишро судмандии чиз таъйин мекунад, баҳси тӯлонӣ чараён дошт. Арзиш нисбати харочоти истехсол ба судмандист» [147, с. 552]. Чуноне ки қайд карда шуд, тамоми амалҳои истеъмолагар, дар охири кор, ба афзоиши судмандии умумие равона карда шудаанд, ки вай аз даромади сарфкардаи худ ба даст оварда метавонад. Дар талоши расидан ба ин ҳадаф, фард маҷбур аст танҳо бо така ба тарҷеҳоти худ, ба ин ё он тарз хизматрасонӣ ва маҷмуи хизматрасонии гуногунро муқоиса кунад, судмандии онҳоро арзёбӣ намояд ва онеро интихоб намояд, ки бештар аз ҳама барои ҳалли масъалаи гузошташуда мусоидат мекунад, суд меорад. Чунин интихоби хизматрасонӣ усулан метавонад бо роҳҳои гуногун иҷро шавад: ё дар асоси арзёбии миқдории ҳар яки онҳо, ё дар асоси муайян кардани тарҷеҳоти фард нисбати маҷмуи мушаххаси хизматрасонӣ ҳангоми муқоисаи он бо маҷмуъҳои дигар, масалан, муқоисаи хизматрасонии бонкӣ ё бозори коғазҳои қиматнок. Назарияи тартибӣ ё ординарии судмандӣ, ки Ф. Эҷуорт, В. Парето ва И. Фишер пешниҳод карданд, имкон дод, то мушкилоти назарияи миқдорӣ сарфи назар шавад. Дар сурати мавҷуд будани воҳидҳои ченаки муътамади судмандӣ – пул, ҳар фард метавонад андозаи эҳсосоти субъективии судмандиро, ки дар чараёни истеъмоли ин ё он хизматрасонии суғурта эҳсос мекунад, арзёбӣ намояд. А. Маршалл «судмандиро» чун василаи қонеъгардонии «хоҳиши» ё «талабот» баррасӣ намуда, фармудааст, ки онро «на мустақиман, балки фақат ғайримустақим андозагирӣ кардан мумкин аст... ва фақат дар ҳолатҳои мансуб ба илми иқтисод ченаки он нархест, ки инсон омода аст барои иҷроии ё қонеъгардонии хоҳиши худ пардозад» [148, с. 155]. Дар ин

ҳангом А. Маршалл ҳамеша нархи ҳадди аксари имконпазирро дар назар дошт, яъне нархеро, «ки харидор омода аст пардорзад, то бе ин мол аз бозор наравад» [148, с. 155] Дарачаи баландии ин нарх дар охири кор ба тарҷеҳоти фард вобаста мебошад. Аммо бояд қайд кард, ки истеъмолгар дар ҳоли нарху даромади додашуда фақат он гоҳе ба ҳадди аксари судмандӣ ноил мегардад, ки нисбати ҳадди судмандӣ ба нарх барои ҳар неъмат мавриди истеъмолаш яксон (қонуни дувуми Госсен) ва ҳамзамон, бо ҳадди судмандии пули (даромади) истеъмолгар баробар бошад. Ба ибораи дигар, ҳамзамон, метавон гуфт, ки сомони охири даромади фард бояд ба $\bar{u}$ суди якхела оварад, сарфи назар аз ин ки барои хариди кадом хизматрасонӣ сарф хоҳад шуд: масалан, даромад, *фоидаи ҳар сомонӣ аз хариди хизматрасонии суғурта ва андозаи бадастомадаи фоида аз ҳар сомони ба бонк (қарз) гузошташуда бояд баробар бошанд*. Сохтори истеъмоли фард, яъне ҳам сохтори харидҳои он, ки бо дарназардошти баробарии мазкур ташақкул ёфтаанд, муносиб шуморида мешаванд. Чунин ҳолати истеъмолгарро баъзан ҳолати муодил ҳам меноманд. Ҳама гуна канорравӣ аз сохтори муносиб ба камшавии маҷмуи судмандӣ, яъне ба поин рафтани сатҳи қаноатмандии талаботи фард аз хизматрасонии суғурта оварда мерасонад.

Асоси тичорати суғурта талабот ба ҳимояи одамон аст, ки бо хусусиятҳои минтақавии зиндагии онҳо вобаста мебошад. Барои самаранок будани тамоми системаи суғурта муҳим аст, ки он дар ҳар як минтақа рушд ёбад ва тақвият гирад. Вале дар минтақаҳои гуногун бозори суғурта бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мешавад, масалан, даромадҳои пасти аҳоли, афзоиши суғуртаҳои ҳатмӣ, камбуди маданияти суғурта, набудани эътимод ба ширкатҳои суғурта, камбуди маълумот дар бораи фаъолияти онҳо ва мушкилоти танзими дурусти ҳукукии соҳаи суғурта. Ин ҳама монеа барои рушди суғурта ва паҳншавии он байни аҳоли мебошад. Барои арзёбии воқеӣ ва ояндаи бозори суғурта, зарур аст, ки талаботи бозор таҳлил карда шавад. Ин талабот метавонад ҳамчун қобилияти пардохти аҳоли барои хизматҳои суғурта ва миқдори аҳолии суғурташаванда ва объекти суғурта арзёбӣ шавад.

Ба назари мо, ворид намудани нишондиҳандаи баёнкунандаи талабот ба суғурта, ки тавассути коэффитсиенти тақозо барои хизматҳои суғурта ифода меёбад, дуруст аст. Истифодаи чунин коэффитсиент дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ маъмул аст ва метавонад, на танҳо шумораи мардумро, ки омодаанд хизматҳои суғуртаро харанд, балки ҳиссаи истифодабарандагонро аз маҳсулоти ҳамроҳи суғурта, ба монанди қарзҳо ё ипотека низ дар бар гирад.

Барои рушди устувори бозори суғурта ва таҳкими он, муҳим аст, ки тадбирҳои гуногун андешида шаванд, ки ба тақозо барои хизматрасониҳои суғурта таъсир гузоранд. Ин тадбирҳо метавонанд инҳо бошанд:

1. **Таблиғи суғуртакунонии аҳоли:** агар одамон бештар огоҳ шаванд, ки суғурта як воситаи муҳимми ҳимояи молики онҳо аст, пас миқдори одамон, ки хизматрасониҳои суғуртаро истифода мебаранд, зиёд мешавад.
2. **Рушди маданияти суғуртавӣ:** махсусан, мардум бояд дарк кунанд, ки суғурта танҳо барои ҳолатҳои фавқулода нест, балки як усули пешгирӣ ва ҳимояи молӣ низ мебошад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки мафҳуми маданияти суғуртавӣ баланд бардошта шавад.
3. **Афзоиши сатҳи некуаҳволии аҳоли:** агар сатҳи зиндагии мардум бештар гардад, онҳо метавонанд имкониятҳои молики бештар барои истифодаи хизматрасониҳои суғурта пайдо кунанд.
4. **Мусоидат ба рушди соҳибкории хурду миёна:** ин ба ширкатҳои хурди суғурта кумак мекунад, ки онҳо метавонанд бозори суғуртаро дар минтақаҳо густариш диҳанд.
5. **Расондани ёрии ҳуқуқӣ:** халқ бояд донанд, ки дар сурати рӯ ба рӯ шудан бо мушкилот дар раванди суғурта, онҳо метавонанд ёрии ҳуқуқӣ барои ҳалли баҳсҳо ё масъалаҳои гуногун гиранд.
6. **Таҷҳиз намудани ниҳоди ғайрисудии танзими баҳсҳо:** барои коҳиш додани муноқишаву баҳсҳои байни мизоҷон ва ширкатҳои суғурта, таъсиси як ниҳоди мустақил ва ғайрисудӣ барои ҳаллу ҷасли онҳо муҳим аст.

Ин тадбирҳо метавонанд бо ҳамдигар бозори суғуртаро тавсеа диҳанд ва устувор гардонанд, ки дар натиҷа барои аҳоли ва иқтисоди кишвар манфиатбахш хоҳанд буд.

Барои он ки аҳоли даромадхояшро ба суғурта равон кунад, як қатор шартҳои муҳим лозим аст, ки ба таври умум таъсир мерасонанд.

1. Қобилияти пардохт: аҳоли бояд имконияти молии кофӣ барои пардохти мукофотҳои суғурта дошта бошад. Агар одамон дороии зиёд ё даромади устувор дошта бошанд, онҳо барои суғурта қардани худ ва оилашон маблағ ҷудо мекунанд.

2. Бохабарии мизоч аз суғурта: одамон бояд огоҳӣ ва фаҳмидани дуруст аз манфиатҳо ва шароити суғурта дошта бошанд. Агар одамон донанд, ки суғурта ба онҳо чӣ кумак мерасонад ва чӣ хатарҳоро муҳофизат мекунад, онҳо бештар ба суғурта майл хоҳанд қард.

3. Сатҳи тафакури иқтисодӣ: агар мардум фаҳманд, ки суғурта як сармоягузорӣ барои пешгирии хатарҳои молиявӣ аст, ки ба онҳо дар ҳолатҳои изтирорӣ кумак мекунад, онҳо бештар омода хоҳанд буд, ки дар суғурта маблағ гузоранд.

4. Маданияти суғуртавӣ: ваҷиф аст, ки дар ҷомеа як фарҳанг ва маданияти суғуртавӣ вучуд дошта бошад. Агар одамон эҳсос кунанд, ки суғурта як қисми ногузастанӣ ва одат дар зиндагии ҳаррӯза аст, онҳо бештар амали суғурта қарданро қабул мекунанд.

Дар кишварҳои аврупоӣ бисёре аз ин шартҳо аллакай ташаккул ёфтаанд. Соҳибкорон ва аҳоли аллакай бо манфиатҳои суғурта ошно мебошанд ва тафаккури онҳо дар бораи суғурта ва фаҳмидани муҳиммияти он таҳким ёфтааст. Ҳамчунин, барои ташаккул ёфтани тақозо ба суғурта, бояд муносибатҳои марбути моликияти хусусӣ ва инчунин равиши шаффоф ва возеҳи фаъолияти суғурта мавҷуд бошад. Агар одамон боварӣ дошта бошанд, ки суғурта бо дақиқӣ ва бе даҳолати ғайриқонунӣ амал мекунад, онҳо бештар барои суғурта маблағ мегузоранд.

Дар кишвари мо моликияти хусусӣ то ҳол дар марҳалаи ташаккул қарор дорад ва то вақте ки тафаккури моликӣ пурра рушд наёбад, интизор надоштани афзоиши тақозо ба суғурта мантиқӣ аст. Давлат дар ин замина манфиатдор аст, ки хатарҳои марбут ба қарорҳои нодурусти аҳоли дар соҳаҳои суғурта, андоз ва бонкро кам кунад.

Таҳқиқоти гузаронидашуда байни коршиносон нишон дод, ки як қатор мушкилоти асосӣ, ки рушди бозори суғуртаро манъ мекунад, вучуд доранд. Якум, ин паст будани эътимод ба ширкатҳои суғурта, ки ҷалби муштарӣро мушкил мекунад. Дувум, ба назар мерасад, ки мутахассисони баландихтисос дар соҳа каманд, ки метавонанд сифати хизматрасониро беҳтар кунанд. Сеюм, назорат аз болоии ғаёлияти ширкатҳои суғурта коҳиш ёфтааст, ки метавонад ба вайрон кардани қонунҳо ва қоидаҳо орад. Илова бар ин, зерсохтори бозори суғурта ва идоракунии он низ хуб рушд накардаанд, ки рушди бозорро ба таъхир мебаранд. Ғаёлияти ғайриқонунӣ ва қаллобӣ дар соҳаи суғурта, ки боварии аҳолиро заиф мекунад; самари камтар аз интизор дар ғаёлияти ширкатҳои суғурта, ки боиси номувофиқии интизороти муштарӣ ва ширкатҳои суғурта мегардад; муносибати манфии истеъмолгарон ба суғуртакунандаҳо, ки ба таври умум барномарезиҳо ва нақшаҳои суғуртавино барҳам мезанад ва номукамал будани қонунгузорӣ ва набудани боварии аҳоли ба арзиш ва ғоидаҳои маҳсулоти суғуртавӣ (инҳисор дар баъзе аз бахшҳои бозор).

Хулосаи боби сеюм

1. Суғурта дар шароити иқтисоди бозорӣ татбиқ мегардад, зеро қонеъсозии талаботи субъектҳои иқтисодӣ ва шахрвандон ба таъмини амният, манбаи муҳимтарини ҷамъоварии маблағи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва истифодаи самараноки он мегардад. Дар кишвар бозори суғурта ҳамчун як шакли танзими муносибатҳои молиявӣ бо мақсади таъсис ва тақсими фонди суғурта барои таъмини ҳимояи суғуртавии аҳоли ва маҷмуи ташкилотҳои суғурта (суғуртакунандагон), ки дар пешниҳоди хизматҳои суғурта иштирок мекунад, рушд мекунад. Рушди раванди суғуртакунӣ, ташкил ва сатҳи

ташкилоти суғурта бо сатҳи рушди нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар робитаи зич дорад. Масалан, соли 2021 нисбат ба соли 2017 ММД чумхурӣ беш аз 53,5% даромади пулии аҳоли – қариби 3,5 баробар, пасандозҳо ва коғазҳои қиматнок зиёда аз 2,1 баробар, харочоту пасандозҳои пулии аҳоли 2,4 баробар афзуд. Мувофиқ ба ин, ҳаҷми даромади ташкилоти суғуртаи чумхурӣ 1,6 баробар, харочоти онҳо ба 27% афзоиш ёфт. Ҷоидаи тавозунии ташкилоти суғурта беш аз 9,4 баробар зиёд шуд. Вале ҳаҷми фонди суғуртаи чумхурӣ, ба ҳисоби миёна, баробари 0,30% ММД ва 0,36% -и даромади пулии аҳолиро ташкил медиҳад, ки аз номукаммалии низоми суғурта ва сатҳи пасти кори механизмҳои бозориву танзими давлатии соҳа дарак медиҳанд.

2. Ташкилоти суғурта дар баробари институтҳои дигари бозори хизматрасониҳои молиявӣ (бонкҳо, биржаҳо, фондҳои сармоягузорӣ) унсури муҳими бахши молиявии иқтисоди миллӣ мебошад. Ташкилоти суғурта иштироқи фаъолро дар раванди сармоягузорӣ дорад. Дар фаъолияти сармоягузорӣ захираҳои сармоягузори ташкилоти суғурта, яъне воситаҳои ҳуди онҳо (сармояи оинномавӣ, сармояи захира, сармояи изофа ва ҷоидаи тақсимнашуда) ва воситаҳои ҷалбшуда дар шакли захираҳои суғурта аз ҳисоби мукофоти суғуртавии ҷамъшуда аҳамияти калидӣ доранд, яъне он маҷмуи воситаҳои пулие, ки дар ихтиёри ширкати суғурта ҳастанд ва суғуртакунанда метавонад барои сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани даромади сармоягузорӣ истифода кунад. Имконоти ширкати суғуртаро барои иштирок дар раванди сармоягузорӣ иқтисодии молиявии он муайян мекунад, ки манбаи он аз сармояи худӣ ва ҷалбшуда иборат аст. Сармояи захиравӣ унсури муҳимм и таркиби сармояи худӣ мебошад. Усули ташаккули сармояи захиравии ташкилоти суғурта хусусияти соҳавӣ надорад, он ба принципҳои умумии ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо мутобиқ аст. Сармояи захиравӣ мутобиқи қонунгузорӣ ва санадҳои таъсисотӣ ташкил карда мешавад.

3. Бозори суғурта низоми махсуси муносибатҳои байни суғурташавандаҳо ва ташкилотҳои суғурта мебошад ва сатҳу механизми рушди он бо истифода аз ду мафҳуми заминагузор - тақозо ва арза тавсиф карда мешавад. Талабот ба

суғурта аз он вобаста аст, ки одамон то кадом андоза метавонад онро барои худ таъмин кунанд. Ҳангоми даромади паст, одамон камтар барои суғурта харч мекунанд ва вақте ки иқтисод беҳтар мешавад, харочот барои суғурта меафзояд. Ҳамчунин, муҳим аст, ки одамон аҳаммияти суғуртаро фаҳманд, чунки агар онҳо инро нафаҳманд, онҳо наметавонанд маблағро барои суғурта сарф кунанд, махсусан, агар дигар ниёзҳои муҳимтаре дошта бошанд.

БОБИ 4. РОБИТАҲОИ МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИВУ БОЗОРӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СУӢУРТА

4.1. Таъмини ниҳодии инструментҳои иқтисодӣ-бозории танзим дар фаъолияти суғурта

Таъсир ба фаъолияти агентҳои бозори суғурта тавассути шаклҳои гуногуни танзим ва истифодаи воситаҳои мувофиқ амалӣ мешавад. Ошкор намудани хусусият ва механизми таъсирасони онҳо имкони барои ташкили танзими самаранок мусоидат менамояд. Рушди иқтисод ва ҷамъият, дар маҷмӯъ, ба ташаккули шаклҳои нави тиҷорат, мисли иттиҳодияҳо, альянсҳо ва холдингҳо таъсир мерасонад. Дар шароити бе суботӣ ё кризи иқтисодӣ, чунин сохторҳо метавонанд тақвият ёбанд ва ташкилотҳои қавитар ва калонтарро эҷод кунанд. Вале ин метавонад боиси натиҷаҳои манфӣ гардад, мисли афзоиши концентратсия дар бозор, ки ширкатҳои хурд ва миёнаро суст мекунад. Вобаста ба ин, рушди номунтазам байни бозигарони калонтар ва рақибони сусттар ба вучуд меояд, ки метавонад нобаробарии иқтисодиро таҳкими бахшад. Дар контексти бозори суғурта, ин метавонад ба он оварда расонад, ки ширкатҳои суғуртаи хурд дар рақобат бо ташкилотҳои калон ва молиявии устувор мушкилот дошта бошанд. Муқовимат ба зухуру падидаҳои манфӣ ҷӯиши усулҳои воситаҳои имконпазири таъсири танзимро тақозо менамояд. Бинобар он, зарурати таҳқиқи тавзеҳи инструментҳои иқтисодиву бозорӣ - танзимгарҳои иқтисодӣ ва усули истифодаи онҳо ба миён меояд.

Таҳқиқи омӯзиш имконият медиҳад, ки тасаввуроти мукаммалу мушаххас доир ба табиату сатҳи таъсири инструментҳои гуногуни танзим ташаккул ёбад, ки он замина барои таъмини танзими муассир ва устувори фаъолияти бахши суғуртаи иқтисодиёт мебошад. Инструментҳои таъсиррасони танзими давлатӣ бояд ба ноил шудан ба ҳадафҳои таъмини рушди босуботи ташкилоти суғурта, субъектҳои бозори суғурта равона шуда бошад. Дар низоми танзим инструментҳои гуногуни молиявӣ иқтисодӣ

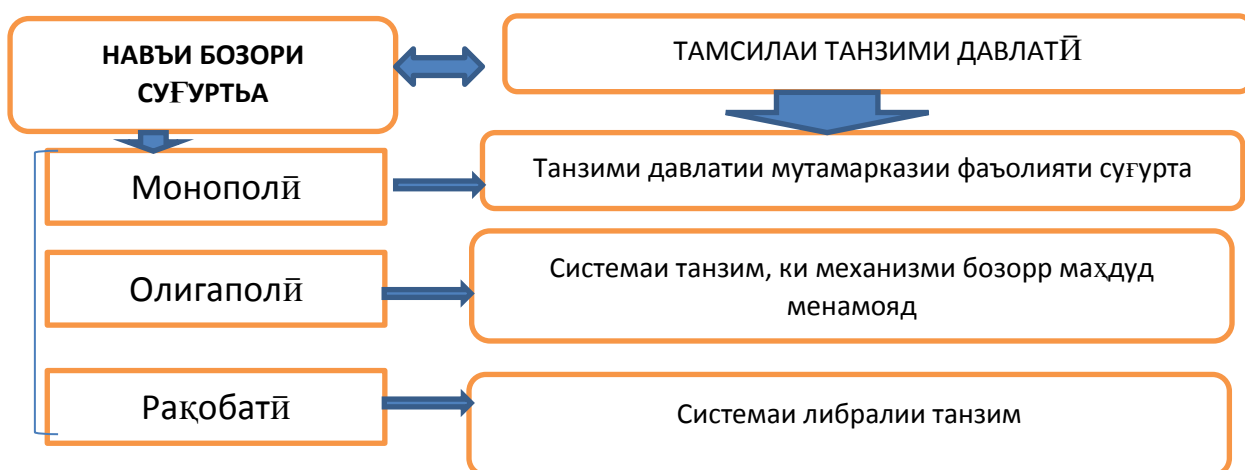
нақши танзимгарҳои иқтисодиву бозорӣ сифати калидиро доро мебошанд. Бояд қайл намуд, ки ба фаъолияти суғурта на танҳо давлат таъсир мерасонад, балки ба фаъолияти онҳо муҳити бозор қонунҳои бозор низ таъсири аён мерасонанд. Аз ин лиҳоз, механизми танзим дар пояи ҳамкориҳои навҳои танзим, институтҳои давлативу бозорӣ сурат мегирад. Ба ибораи дигар, танзими иқтисодӣ-бозорӣ механизми гуногунҷабҳа, бисёрсатҳа мебошад. Вобаста ба сифати хусусияти бозор ҳамчун институти неруманду таъсирбахш сатҳи таъсири инструментҳои иқтисодиву бозорӣ дар замон ва макон доимӣ набуда, сифати динамикӣ доранд.

Таъсири инструментҳои танзимкунанда бояд бо ҳолати дохилии низоми суғурта ва сатҳи таъсири муҳити беруна – муҳити бозор мутобиқ бошанд. Нақши давлат дар ин ҷода ҳам барои бартараф намудани «ноқомии бозор» барои ноил шудан ба натиҷаи дилхоҳ тавассути маҳдудсозии озодии агентони бозор [297, с. 6] ва ҳам ба эҷоди шароити мусоид барои фаъолияти муваффақи онҳо муҳим мебошад. Яъне, дар ин раванд бояд ҳамроҳсозии вазифаҳои давлат ва бозор суръат гирад.

Механизми танзими давлатӣ дар иқтисод, махсусан дар соҳаи суғурта, тавассути сохторҳо ва механизмҳои институтсионалӣ амалӣ мешавад. Ин механизмҳо маҷмуи қоидаҳо ва принципҳои ҳастанд, ки рафтори иштирокчиёни бозорро роҳнамоӣ мекунанд. Вобаста ба вазъи иқтисодӣ ва сатҳи рушди муносибатҳои бозорӣ, усулҳо ва шаклҳои танзим метавонанд фарқ кунанд ва натиҷаҳои гуногун ба бор оранд. Танзими сармоягузориҳои хориҷӣ дар соҳаи суғурта вобаста ба он аст, ки ин соҳа чӣ қадар рушд ё камбудӣ дорад. Дар кишварҳои, ки бозори суғуртаи он рушд кардааст, танзим саҳт ва сохторбандӣ мешавад, дар ҳоле ки дар бозорҳои суғурта, ки камтар рушд кардаанд, танзим метавонад муодил ва барои рушди соҳа таҳия шавад. Ҳамчунин, ташкилотҳои суғуртаи давлатӣ метавонанд бо ширкатҳои хусусӣ дар бозор рақобат кунанд ва бо дигар иштирокчиёни бозор ва муассисаҳои давлатӣ ҳамкорӣ намоянд. Ин ҳамкориҳои байни ташкилотҳои давлатӣ ва дигар ширкатҳо кумак мерасонад, ки хизматрасонӣ беҳтар шавад ва бозор дар

мачмуъ рушд кунад, ки ба аҳоли барои дастрас кардани маҳсулоти суғурта кӯмак мекунад. Ба таври сода, механизмҳои танзими давлатӣ қоидаҳо ва институтҳоеро дар бар мегиранд, ки бозорро назорат меkunанд. Ин қоидаҳо ва шаклҳои танзими мақсаднок метавонанд вобаста ба вазъи иқтисодӣ ва ҳадафҳои танзим тағйир ёбанд. Дар соҳаи суғурта, барои намуна, ширкатҳои суғуртаи давлатӣ на танҳо амалиётҳоеро идора меkunанд, балки метавонанд бо дигар ширкатҳои бозор рақобат кунанд. Ин ҳам як нави таъсираоснии давлат ба соҳаи суғурта, бозори суғурта мебошад. Низоми андоз низ дорои нерӯву самарайи ҳавасмандсоз шуда метавонад. Мисолан, истифодаи роҳҳои гуногуни сиёсати андоз, ба монанди ставкаи тафриқавӣ, имтиёзҳо, қарзҳои андоз ва дигарон, вазифаҳои мухталифро иҷро мекунад. Ҳамчунин, мақсад ва вазифаҳои сиёсати макроиқтисодӣ муайян меkunанд, ки кадом асбобҳои иқтисодии танзим истифода шаванд.

Таҷриба ҷаҳонӣ мувофиқи сохтори бозорҳои суғурта се намуди асосии танзими давлатии фаъолияти суғуртаро ҷудо намудааст: либералӣ, механизмҳои бозорро маҳдудкунанда, давлатӣ-мутамаккиз. (расми 4.1.).

Расми 4.1. Муносибати байни сохторҳои бозорҳои суғурта ва моделҳои танзими давлатӣ, ки таъминоти институционалии мувоффиқро тақозо менамояд

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳар як тамсилаи дар расм омада технологияи мувофиқи институционалии худро дорад. Ба нави якум, бозорҳои дохил мешаванд,

ки дар асоси он таъмини суғурта ва танзими давлатӣ барои мақсадҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона шуда қарор гирифтааст. Ин тамсила амалан имкони истифодаи механизмҳои бозорро намегузоранд. То имрӯз, системаҳои танзими ин навъ, масалан, дар Чин ва Ҳиндустон вучуд доранд. Хамин тариқ мақсади модели танзими мутамарказӣ таъмини давлатии суғурта ва модели мутамаркази танзим мебошад.

Системаҳои танзими давлатии фаъолияти суғуртаи навъи дуюм маҳдудиятҳои назарраси механизмҳои бозор ва ҳифзи ташкилоти суғуртаи ғайридавлатӣ ва ё хусусиро қисман ё пурра аз рақобат таъмин меkunанд. Танзими ин намуд эҳтимоли бештар ба истифодаи инструментҳои пеш аз бозор (ex-ante), яъне пешгирӣ кардани муаммоҳои эҳтимоли бо роҳи пешакӣ муқаррар намудани қоидаҳои рафтор дар бозор амалӣ карда мешавад. Чунин системаҳои танзим дар Чопон, Кореяи Ҷанубӣ, баъзе кишварҳои Аврупо (Олмон, Шветсия, Швейтсария) ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ инкишоф ёфтаанд. Ин тамсилаи омехта ба маҳдудияти назарраси механизмҳои бозорӣ, ҳадафи қисман ё пурраи ҳифзи ширкатҳои суғуртаи хусусиро аз рақобат дорад.

Тамсила ва ё намуди сеюми танзим, ин танзими либералӣ мебошад. Дар ин навъи танзим бояд бозори рақобатпазир ва даҳолати ҳадди ақали давлат таъмин гардад. Ин модели танзимкунанда бо мониторинги қобилияти пардохтпазирии ширкатҳои суғурта маҳдуд аст ва онро инчунин метавон ҳамчун танзими қаблӣ тавсиф кард: даҳолати давлат ба фаъолияти бозор танҳо пас аз муайян кардани инҳироф аз натиҷаи дилхоҳ амалӣ карда мешавад. Чунин системаҳои танзими суғурта дар як қатор кишварҳои Аврупо (Британияи Кабир, Ирландия, Нидерландия), дар аксари иёлатҳои ИМА ва Чили вучуд доранд. Мақсади модели либералӣ: ташкили бозори рақобатпазир ва таъмини даҳолати ҳадди ақал ба фаъолияти он мебошад.

Ташаккули модели миллии танзими фаъолияти суғурта бояд ба омезиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва шароити феълӣ ва эҳтимолии мамлакат асос гирад. Ин модел бояд чунон сохта шавад, ки дар он имкони

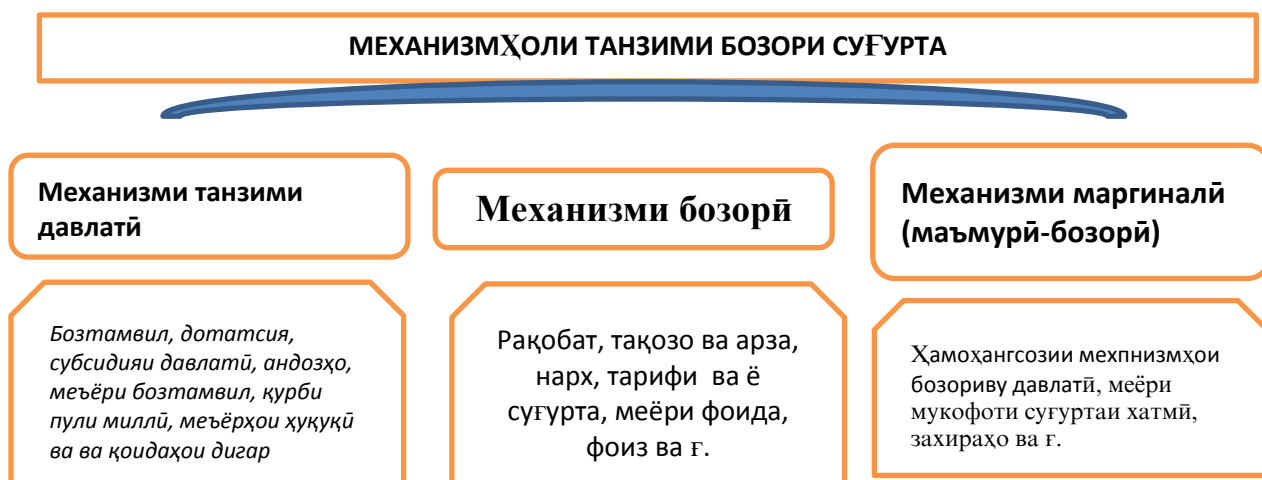
пешгӯӣ намудани натиҷаҳои интизории татбиқи он аён бошад, тарҳи тахминии «натиҷаҳо» ифода ёфта бошад.

Системаи танзим ин як сохторест, ки механизмҳо ва воситаҳои гуногунро барои назорат ва идоракунии бахши суғурта муттаҳид мекунад. Ин механизмҳо ба хусусиятҳои бозори суғурта мутобиқ карда мешаванд ва метавонанд ба тағйироти шароити берунӣ ба таври чандир ҷавоб диҳанд. Одатан, чунин система худкор фаъолият мекунад, яъне танзимгарон равандҳоро идора намуда, самти муайян дода ва онҳоро дар самти дуруст нигоҳ медоранд. Ҳадафи асосии танзим ё нигоҳ доштани суботи бозор аст, ё дар ҳолати зарурӣ, ислоҳ кардани нишондиҳандаҳо дар самти муайян бо истифода аз барномаҳои пешакӣ фикркардашуда.

Ба ибораи дигар, танзими бозори суғурта як раванде мебошад, ки дар он воситаҳо бо хусусиятҳои бахш мутобиқ карда мешаванд. Ин воситаҳо барои нигоҳ доштани бозор дар ҳолати субот, ё барои рушди ҳадафмандона ё тағйири он, то ки ба шароити нав мутобиқ шавад, кумак мерасонанд [145, с. 556]. Дар бахши суғуртаи иқтисод инструментҳои танзим барои муайян намудани самт ва суръату шаклҳои муассир васеъ истифода карда мешаванд. Дар адабиёти илмӣ танзими иқтисодӣ — ин раванде аст, ки мақсадҳои мушаххасро пеш мебарад: ё устувории иқтисодиро таъмин мекунад, ё раванди онро барои расидан ба натиҷаҳои муайян тағйир медиҳад. Танзимкунӣ бо муайян кардани қоидаҳо ва меъёрҳо алоқаманд аст, ки муносибатҳои иқтисодиро тартиб медиҳанд. Дар соҳаи суғурта, ки дар кишвари мо ҳанӯз дар марҳилаи рушд қарор дорад, масъалаҳои марбут ба механизмҳои идоракунӣ ва таъсири онҳо то ҳол ба андозаи кофӣ омӯхта ва баррасӣ нашудаанд. Ба ибораи дигар, масъалаҳои таъсиррасонии танзимгарҳо дар ин бахш, таснифоти онҳо пурра таҳқиқ нашудаанд. Танзимгарҳои фаъолияти иқтисодии ташкилотҳои суғурта аз маҷмуи унсурҳои иборат мебошанд, ки дар механизми иқтисодии дорои таъсиррасонии муайян муттаҳид карда шудаанд. Он як система мебошад, ки маҷмуи унсурҳои сохторӣ, иртиботҳои функционалӣ ва омилҳои, ки онҳоро пайваست мекунандро дар бар мегирад. Танзимкунандагон ин

унсурхоро ташкил медиҳанд. Тавассути таъсири онҳо, устуворӣ, ислоҳот, барномарезӣ, маҳдудсозӣ назорат ва дигар равандҳо сурат мегиранд. Ҳамаи ин равандҳо, дар маҷмӯъ, амали механизми танзимро ташкил медиҳанд.

Танзимгарони иқтисодӣ воқеан метавонанд вобаста ба он, ки чӣ гуна онҳо ба раванди соҳаи суғурта таъсир мерасонанд, фарқ кунанд. Танзимгарон ё назораткунандагон дар соҳаҳои иқтисодӣ ва махсусан суғурта метавонанд дар шаклҳои гуногун амал кунанд, вобаста ба мақсадҳо ва роҳҳое, ки барои назорат ва танзим истифода мебаранд: танзимгарони давлатӣ; танзимгарони бозорӣ; танзимгарони омехта. Илова бар ин, истифодаи усулҳои таъсири мустақим ва ғайримустақим низ аҳаммият доранд: тадбирҳои мустақим метавонанд шомили таъйини стандартҳои ҳатмӣ ё назорат ба ғайрифаъолияти ширкатҳо бошанд ва тадбирҳои ғайримустақим метавонанд тавассути сиёсати андоз ё тавассути таҳким кардани рақобат дар бозор амал кунанд. Аз ин рӯ, фарқи таъсирҳои байни ин усулҳо барои фаҳмидани он ки чӣ гуна ва чаро ба истифода бурдани асбобҳои гуногуни танзим дар соҳаи суғурта муҳим аст. Таносуби байни танзимгарҳо дар расми 4.1. ва 4.2. оварда шудааст.

Расми 4.2. Механизмҳои танзими бозори суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар раванди таҳияи механизми танзимоӣ, мақсад аз он аст, ки механизмҳои назорат ва танзим барои соҳа ё фаъолияти иқтисодӣ самаранок ва муассир бошанд. Барои расидан ба ин ҳадаф, мақомотҳои танзимкунанда (масалан, мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои мустақил ё бахшҳои дигар) бояд

барои иҷрои вазифаҳои қобилият ва самаранокии худро исбот намуда бошанд. Яъне, онҳо бояд собит карда бошанд, ки тавонанд барои ҳалли масъалаҳои соҳа ва таъмини устувории он қарорҳои дуруст ва самаранок қабул кунанд. Муҳим аст, ки мақомоти танзимкунандаи гуногун якҷоя кор кунанд, то системаи ягонаи танзимкунандаро ташкил диҳанд. Мақомоти танзимкунандаи бозор ба шароити макроиқтисодӣ, яъне вазъи умумии иқтисодӣ таъян мекунанд, дар ҳоле ки мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои худтанзимкунӣ ба вазифаҳои мушаххасе, ки барояшон гузошта шудаанд, таъян мекунанд, масалан, ҳимояи манфиатҳои иштирокчиёни алоҳидаи бозор ё риояи меъёрҳои муайян. Вобаста ба заминаҳои воқеии иқтисодӣ, ҳадафҳои танзими давлатӣ алоқамандии ҳама намудҳои танзимгаронро муайян мекунанд.

Ҷадвал 4.1.- Танзимгарҳое, ки дар бозори суғурта амал мекунанд

Намуди таъсир	Давлатӣ		Бозорӣ	Маргиналӣ
Мустақим	Иқтисодӣ	Молиявӣ		
	Меёри заровари суммаи суғурта	Меёри маржаи пардохтпазирӣ	Мукофоти суғурта	Тарофаи суғурта
	Хавфи минималӣ ба масъулияти худ	Сатҳи минималии сармояи худӣ	Рақобат	Сандарти фаъолияти касбӣ ва ғ.
	Стратегия	Меёри фаъолияти сармоягузорӣ, қарз ва ғ.	Талаботу пешниҳод. Меёри фоизи бонк	
Ғайримустақим	Андоз			
	Меёри бозтаҳмил			
	Қурби асъори миллӣ			

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Меъёрҳои тарифӣ ва нархи мукофоти суғурта дар соҳаи суғурта ба таври миёна байни танзимгарони бозорӣ ва давлатӣ муайян мешаванд. Нарх ба таъсири бозор вобаста аст ва мукофоти суғуртаи ҳатмӣ дар асоси меъёрҳои муайян муқаррар карда мешавад. Тариф бояд бо иттиҳодияҳои касбӣ мувофиқа карда шавад ва дар бархе намудҳои суғуртаи ҳатмӣ тарифҳо ба таври мутамарказ муайян карда мешаванд. Аммо ин таснифот хеле сахтгир мебошад, зеро танзимгароне ҳастанд, ки мавқеи миёнаро ишғол мекунанд.

Танзимгарони бозорӣ — ин рақобат, пешниҳоди мол ва талабот мебошанд. Онҳо ҳамаи унсурҳои муносибатҳои бозорино бо тамоми номуайяни ва тасодуфӣҳои онҳо дар бар мегиранд. Шароите, ки дар он ин механизмҳои худтанзими бозор фаъолият мекунад, худ ба худ ба бахши суғурта тарҳи фаъолияти устувор бахшида наметавонад. Бинобар он фаъолияти самарабахши бозори суғурта мавҷудияти низоми муайяни қоидаҳо, замонатҳо, маҳакҳои сифати хизматрасонино талаб менамояд. Назорати давлатӣ ҳамчун як воситаи муҳими танзими бозори суғурта ба ҳисоб меравад, аммо он бояд ҳамчун тадбири истисноӣ истифода шавад. Ин бо он вобаста аст, ки суғурта хусусияти иҷтимоӣ дорад ва давлат қўшиш мекунад, ки манфиатҳои ҷамъиятиро ҳифз кунад. Бо вуҷуди ин, бояд оқибатҳои манфии маҳдудиятҳои аз ҳад зиёдро низ ба назар гирифт, зеро онҳо метавонанд ба механизмҳои бозорӣ, аз ҷумла рақобат, таъсири манфӣ расонанд.

Масалан, вақте ки иҷозатномаҳо барои фаъолияти суғуртавӣ тавассути озмун ё тендер дода мешаванд, чунин усулҳо бештар рақобати сунъӣ эҷод мекунад, на рушди принципҳои бозорино. Илова бар ин, сиёсати саҳти манъ ва маҳдудият метавонад рушди рақобат ва муносибатҳои бозорино дар соҳаи суғурта ба таъхир гузорад.

Дар кишварҳои мутараққӣ то охири асри гузашта давлатҳо ба барҳам додани даҳолати бевоситаи худ ба бозори суғурта шуруъ карданд. Ин амал имконият дод, ки маҳдудиятҳои рақобатӣ бартараф карда шаванд ва қоидаҳои возеҳу одилона барои иштирокдорони бозор эҷод шаванд. Дар натиҷа, даст кашидан аз танзими аз ҳад зиёд ба ширкатҳои суғуртавӣ имкон дод, ки озодона рушд кунанд ва ин ба тавоноии бозор таъсири мусбат расонид.

Бояд қайд намуд, ки азбаски захираҳои суғурта ҷузъи муҳим дар фаъолияти ташкилоти суғурта ва неру гирифтани фаъолияти сармоягузориин он ба ҳисоб мераванд, бинобар он, ба масъалаи таъминоти институтсионалиин танзими он муфасссал истода мегузарем. Вазифаи асосии ташкилоти суғурта — ин иҷрои уҳдадорихҳои оид ба пардохтҳои суғуртавино аз ҳисоби захираҳои махсуси суғуртавӣ ба амал мебарорад. Мутобиқи муқаррароти Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғурта» дуруст ташаккул додани захираҳои суғурта дар баробари дигар вазифаҳои якхела муҳимми ташкилотҳои суғурта, аз қабили сармоягузори захираҳои суғурта, азнавсуғуртакунии ва ғайра асоси устувори молиявии суғуртакунандагон мебошад. Захираи суғуртаи ташкилоти суғуртавӣ фонде мебошад, ки он аз ҳисоби мукофотҳои суғуртавӣ гирифтааш ташкил мешавад ва барои иҷрои ухдадориҳои суғуртавӣ тибқи тартиб ва шартҳои пешбиниамудаи конунгузори амалкунанда ва шартномаи суғуртаи басташуда таъин шудааст. Захираҳои суғуртавӣ ин баҳодиҳии ухдадориҳои суғуртакунанда мебошанд, ки бо ифодаи пулӣ ифода ёфта, барои таъмини пардохтҳои минбаъдаи суғуртавӣ ташкил меебанд. Ба ибораи дигар, захираҳои суғурта кафолати молиявие мебошанд, ки суғуртакунанда ухдадориҳои худро дар назди суғуртакунанда иҷро мекунад. Ба маънои иқтисодӣ, захираҳои суғурта маблағҳои на суғуртакунандагон, балки соҳибони суғурташавандаҳо (аммо, на як суғурташавандаи мушаххас, балки маҷмуи пӯшидаи суғурташавандагон, ки бо саҳми пулии худ дар ташаккули фонди суғурта иштирок доштанд) мебошанд ва онҳо дар назар дошта шудаанд барои пардохтҳои суғуртавӣ мувофиқи ухдадориҳои дар доираи шартномҳои суғурта амалкунанда. Маблағи захираҳои суғурта бояд маблағи пардохтҳои дар пешистодаро аз рӯи шартномаҳои суғурта пурра пӯшонад. Муайян кардани андозаи онҳо натиҷаи таҳлили ҳамаҷонибаи амалиёти суғуртакунанда мебошад, ки натиҷаҳо ва эътимоднокии он асосан ба суғуртакунанда аз муфлисшавии эҳтимолӣ кафолат диҳад. Ухдадори ташкили захираҳои суғуртавӣ дар моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғурта» муайян карда шудааст. Ҳуҷҷати асосии танзимкунандаи тартиби ташаккули захираҳо оидаҳое мебошанд, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудаанд.

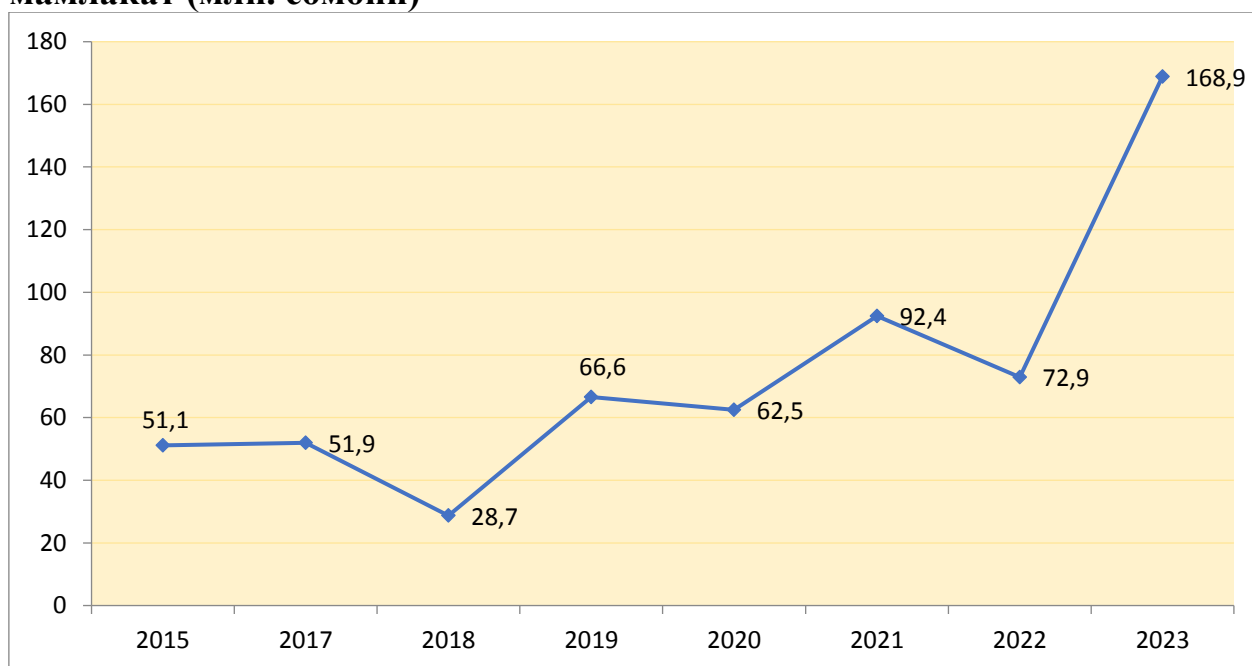
Дар мамлакат дар панҷ соли охир, яъне дар давраи солҳои 2017-2021 пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта аз 51,1 то 168,9 млн сомонӣ ва ё 3,3 маротиба афзудааст.

Чадвали 4.2. - Ҳиссаи фонди захиравӣ дар ҳаҷми суғуртапулинташкilotҳои суғуртаи мамлакат

Нишондиҳандаҳо	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат. ба с.2015,%
Суғуртапулӣ ҳамагӣ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта	42,1	32,0	12,7	29,3	26,5	32,5	23,7	40,3	-1,8
Пулгузаронӣ ба захира барои маблағгузориҳои чорабиниҳо оид ба пешгирии ҳодисаҳои ногаҳонӣ (табӣӣ), барои гум ё вайрон кардани амволи суғурташуда	8,2	0,67	1,41	12,7	5,3	4,64	5,6	3,6	-4,6

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯи: [44, с. 144]

Диаграммаи 4.1. Динамикаи фонди захираи ташкilotиҳои суғуртаи мамлакат (млн. сомонӣ)

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯи: [44, с. 144]

Аммо, чуноне ки маълумоти чадвали 4.1. нишон медиҳад дар ин давраи таҳлилӣ ҳиссаи пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта ва ё фонди суғурта дар ҳаҷми умумии суғуртапулӣ сол аз сол фарқи қалон дорад. Сатҳи фарқияти қимати максималӣ ва минималӣ дар давраи таҳлилӣ 29,4 фоизро

(42,1-12,7) ташкил додааст. Масалан, агар соли 2015 ҳиссаи он 42,1 фоизро ташкил дода бошад, дар соли 2018 ин нишондиҳанда ба 12,7% баробар буд. Дар соли 2019 - 20,3, соли 2020 - 26,5 ва соли 2023 – 40,3 фоизро ташкил додааст. Дар ин давраи таҳлилӣ, ҳиссаи маблағгузорӣ барои захира кардани суғурта дар мачмуи умумии суғуртапулӣ ба 1,8 фоиз коҳиш ёфтааст. Дар ҳолати маблағгузорӣ барои захираи чорабиниҳо оид ба пешгирии ҳодисаҳои ногаҳонӣ (табии) ё зарари амволи суғурташуда, як тағйироти назаррас мушоҳида мешавад. Фарқияти миёнаи максималӣ ва минималӣ (12,7 – 0,67) ба 12,03 фоиз мерасад ва дар се соли охир (2020-2023) ҳиссаи миёнаи он 4,6 фоизро ташкил медиҳад. Дар умум, ҳаҷми захираҳои ташкилоти суғурта дар соли 2023 43,9 фоизро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2015 (50,3) дар сатҳи 6,4 банди фоиз кам шудааст.

Ба назари мо, дар мавриди муйаян намудани тартиби ташаккули захираҳо, ва қоидаҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ менамояд, бояд манфиати суғуртакунандагон ва суғурташавандагон, умуман, ҳолати омилҳо ва шароити муҳити беруна ба назар гирифта шавад. Чуноне ки борҳо таъкид намудем, вазифаи асосии ташкилотҳои суғурта ин иҷрои уҳдадорихои худ дар назди суғурташавандагон мебошад. Иҷрои босифати ин вазифаро сатҳи устувории молиявии ташкилотҳои суғурта, ки мустақиман аз устувории фонди суғурта вобаста мебошад, муайян менамояд. Бинобар он, мо пешниҳод менамоем, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри ташкили фонди суғурта дар давраи миёнамуҳлат дар сатҳи минималии 30 фоиз аз ҳаҷми умумии суғуртапулӣ тасдиқ карда шавад. Дар мавриди дар баъзе солҳо нарасидани ин фонд барои иҷрои уҳдадорихои ташкилоти суғурта аз тарафи давлат ҷуброн карда шавад. Қабули ин меъёр дар давраи миёнамуҳлат имкон медиҳад, ки ташкилотҳои суғурта банақшагириву барномасозии фаъолияти худро дар давраи тулонӣ муайян намуда, рушди устувори худро таъмин намоянд. Ба қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати муайян намудани тартиби ташаккулу меъёри захираҳои суғурта омилҳои беруна таъсир мерасонад, ки онро бояд ба назар гирифт. Барои арзёбии сатҳи таъсири

ин омилҳо таҳлили EFAS-ро гузаронидан ба мақсад мувофиқ мебошад. Мо бо истифода аз назари панҷ коршинос-мутахассисони соҳа ду гурӯҳи омилҳоро, яъне гурӯҳи имкониятҳо ва гурӯҳи таҳдидҳо арзёбӣ намудем. Сатҳи таъсири ҳар як омил бо ҳол муайян шуд, ки натиҷаҳои арзёбии он дар ҷадвали 4.3. оварда шудааст

Ҷадвали 4.3. Натиҷаи арзёбии коршиносон ба имкониятҳо ва таҳдидҳо доир муайян намудани меёри оқилонаи захираи ташкилоти суғурта (с.2023)

Гурӯҳи омилҳо	Э1	Э2	Э3	Э4	Э5	Эҳтимоли яти сатҳи миёна, P _i
Имкониятҳо						
Имконияти лоббизми манфиатҳо дар баҳши суғуртаи иқтисодӣ.	3	4	3	3	3	3,2
Васе шудани манбаъи фаъолияти сармоягузорӣ	5	6	7	4	6	5,6
Имконияти васеъ шудани майдони истифодаи захираҳои муваффақатан озодбудаи ташкилот	7	8	6	7	5	6,6
Рушди соҳибкории суғурта .	7	6	8	6	6	6,6
Паст шудани хароҷоти трансаксионӣ вобаста амалиётҳои муносибат ба мақомҳои давлатӣ	8	7	8	6	7	7,2
Таҳдидҳо						
Сатҳи пасти рушди инфрасохтори бозори суғурта	4	4	5	3	6	4,4
Таваррум ва таъғирёбии қурби асъори миллӣ	5	6	6	4	5	5,2
Вазъи монополии бозори сармоягузори мамлакат, умуман бозори суғурта	6	4	5	4	5	4,8
Сатҳи пасти зуҳури суғурташавандагони эҳтимолий	7	8	7	7	7	7,2
Монеаҳо дар иҷозатгирӣ бархе фаъолиятҳо	8	7	6	5	5	5,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҷамбаъсти натиҷаҳои пурсиши коршиносон

Дар асоси натиҷаҳои арзёбии коршиносон мо вазъи таъсири муҳити берунаро дар бобати пешниҳоди худ арзёбӣ намудем. (ҷадвали 4.4.).

Чадвали 4.4. – Арзёбии омилҳои муҳити беруна ҷиҳати муайян намудани меёри оқилонаи захираи ташкилоти суғурта (с.2022)

Гурӯҳи омилҳо	Вазн	Хол	Сатҳи арзёбии баркашидашудаи сатҳи миёна, P_i
Имкониятҳо			
Имконияти лоббизми манфиатҳо дар баҳши суғуртаи иқтисодӣ.	0,06	3,2	0,19
Васеъ шудани манбаи фаъолияти сармоягузорӣ	0,11	5,6	0,61
Имконияти васеъ шудани майдони истифодаи захираҳои муваффақатан озодбудаи ташкилот	0,12	6,6	0,79
Рушди соҳибкории суғурта .	0,12	6,6	0,79
Паст шудани хароҷоти трансаксионӣ вобаста амалиётҳои муносибат ба мақомҳои давлатӣ	0,11	7,2	0,79
Таҳдидҳо			
Сатҳи пасти рушди инфрасохтори бозори суғурта	0,08	4,4	0,35
Таваррум ва таъғирёбии қурби асъори милли	0,10	5,2	0,52
Вазъи монополии бозори сармоягузори мамлакат, умуман бозори суғурта	0,09	4,8	0,43
Сатҳи пасти зухури суғурташавандагонӣ эҳтимоли	0,11	7,2	0,79
Монеаҳо дар иҷозатгирии бархе фаъолиятҳо	0,10	5,2	0,52
Ҷамъ	1,0		5,78

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 4.3. (Эзоҳ. $0,11 = 7/3,2 \times 0,06$; $0,1 = 6/3,2 \times 0,06$ ва ғ.)

Натиҷаи таҳлили EFAS нишон дод, ки арзёбии пешниҳоди мо доир ба муайян намудани меёри ташкили фонди суғурта дар давраи миёнамуҳлат дар сатҳи минималии 30 фоиз аз ҳаҷми умумии суғуртапулӣ ва аз тарафи давлат қисман ҷуброн кардани норасоии ин фонд вобаста ба имкониятҳо сатҳи арзёбии баркашидашудаи сатҳи миёнаи ҳолҳои коршиносон (P_i) ба қимати 3,17 баробар аст, ки аз сатҳи арзёбии баркашидашудаи сатҳи миёнаи ҳолҳо вобаста ба таҳдидҳо (2,61) ба бузургии 0,56 баланд мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки пешниҳоди моро муҳити беруна дастгирӣ мекунад ва нафъи онро эҳсос менамоянд.

Вобаста ба пешниҳоди мо ташкилоти суғуртаро зарур аст, ки аз рӯйи санадҳои меъёриву ҳуқуқи низомномаи тартиби ташаккули захираҳои суғурта муқаррар нмояд, ки тартиботи онро мушаххас ва пай дар пай муайян мекунад. Ба назари мо, низомнома бояд аз чунин самтҳо иборат бошад:

- Тасифи ӯҳдадории ташкилоти суғурта;
- шароитҳое, ки зарурати ташаккул додани фонди захираи суғуртаро муайян менамояд;
- усулҳои татбиқшавандаи ҳисоб кардани захираи мушаххас;
- ҳуҷҷатҳо ва маълумоти зарурӣ барои ҳисоб;
- талабот оид ба инъикоси ташаккули ин захира дар низомнома дар бораи ташкили захираҳои ташкилоти суғурта.

Дар мавриди ташкили фонди захираи суғурта алгоритм ва ё нақшаи қадам ба қадам эҷоди онро пешниҳод менамоем:

Якум. Муайян намудани намуди захира ва ҳосияти хатмии ташкили он; онҳо дар ин кор кумак хоҳанд кард (ин ҷо замимаи фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи захираҳо барои шартномаҳои суғуртаи ҳаёт, низомномаи дохили ширкат оид ба ташаккули захираҳои суғурта, ки ҳар як суғуртақунанда бояд онро дошта бошад, истифода мешавад).

Дуюм, Интиҳоби усули ҳисоб кардани захираи суғурта. Барои намудҳои маъмулии суғурта, усулҳои татбиқшаванда дар фармоишҳои дар боло зикргардидаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд. Гайр аз ин, бо назардошти хусусияти объекти суғурта ё захираи ташкилшаванда истифода бурдани ҳисобҳои актуарӣ ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, агар объекти суғурта комплекси калони саноатӣ бошад, аз ҷумла, хавфи ба амал омадани фалокати техногенӣ таъмин кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ҳисобҳои актуарӣ, ки аз рӯйи намунаи корхонаҳои шабех гузаронида мешаванд, барои ба инобат гирифтани ин хавф ҳангоми ташаккули захираҳои суғурта мусоидат мекунанд.

Сеюм. Захираро барои ҳар як шартномаи суғурта аниқ намуда, ҷамъи суммаи онро барои муайян намудани маблағи "кор"-ии захира ҳосил бояд намуд, ки он барои ҳисобот ва барои ҳисобҳои минбаъда истифода мешавад. Масалан, муайян кардани ҳаҷми маблағҳое, ки ба активҳо ҷудо карда мешаванд, хеле муҳим мебошад.

Чорум. Натиҷаҳо: барои дуруст ташаккул додани захираҳои суғурта, бояд ба намудҳои зерини захираҳо таъҷил гирифт:

- кадоме аз захираҳо ҳатмӣ ва кадоме дуҷумдараҷа мебошад:
- ба усулҳои ҳисоб муайян кардани захираҳо.

Пас, имкон пайдо мешавад, ки ҳулосаҳо ва ҳисобҳои ҳудро мувофиқи санаду меъёрҳои муқараршуда амалкунанда, ки тартиби ташаккули захираҳои суғуртаро танзим мекунад, тақозо бояд кард. Дар мавриди коркарди низомномаи суғурта ва алгоритми ташаккулдиҳии он намудҳои захираҳои суғуртаро бояд тасниф намуд, ки дар ҷадвали 4.5. оварда шудааст.

Ҷадвали 4.5. - Намуди захираҳои суғурта

Номгӯӣ	Намуд	Зернамуд
	<i>Захираи мукофоти бадастномада (Резерв незаработанной премии)</i>	
	<i>Захираи зарарҳо</i>	<i>Захираи арзишуда, аммо зарари танзимнашуда</i>
		<i>Захираи зухуришуда, аммо арзнашуда</i>
	<i>Захираи иловагӣ</i>	<i>Захираи фалокатҳо</i>
		<i>Захираи лапишҳои зарарҳо</i>
	<i>Захираҳои махсус</i>	
Захираҳои татбириҳои пешгиркунанда		

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Хуллас, барои асоснок кардани сабабҳои истифодаи танзими давлатии суғурта, лозим аст, ки ба таъсири танзими давлатии иқтисод ва таъсири ниҳодӣ таъҷил кунем. Муносибатҳои ниҳодӣ имкон медиҳанд, ки усул ва шакли танзими мазкурро ба тартиб оварда ва систематикӣ шаванд. Имрӯзҳо мо афзоиши ҳамкориҳои байни танзими давлатӣ ва бозорӣ, инчунин, пайдоиши шаклҳои аз қабилҳои ташкилотҳои худтанзим ва танзими муштаракро мебинем. Ин имкон медиҳад, ки механизми муассир ва мураккабе эҷод шавад, ки ҳам дар сатҳи соҳаи алоҳида ва ҳам дар сатҳи тамоми низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ амал мекунад. Барои он ки танзими давлатии суғурта ба таври муассир амал кунад, муҳим аст, ки ду ё зиёда шаклҳои танзим, масалан, худтанзим, танзими муштарак ва даҳлати давлатӣ бо якдигар мувофиқат ва ҳамроҳангӣ дошта

бошанд. Ин омезиш ба танзимгарон имконият медиҳад, ки дар фаъолияти суғурта мувозинати дурустero байни озодии бозор ва назоратҳои давлатӣ пайдо кунанд.

Танзими давлатии фаъолияти суғурта риояи меъёрҳо ва стандартҳоро таъмин мекунад, дар ҳоле ки танзимгарони бозорӣ, ба монанди созмонҳои худтанзимкунанда метавонанд ин тадбирҳоро кумак ва тақвият диҳанд. Ҳамкориҳои мувофиқ ва ҳамоҳангии ин шаклҳои гуногуни танзим метавонад муҳити устувор ва пешгӯишавандаи суғуртаро эҷод кунад, ки ин, дар навбати худ, ба фаъолияти муассири он мусоидат мекунад. Мушкилот дар он аст, ки чӣ гуна ин равишҳоро дуруст мувозинат кардан, то ки ҳам аз дахлати зиёди давлатӣ ва ҳам аз танзими нокифояи бозорӣ пешгирӣ кунем

4.2. Технологияи ниҳодии танзими суғурта ва арзёбии самаранокии он

Ислоҳоти иқтисодиву иҷтимоӣ, ки дар бахшҳои мухталифи ҷомеаи муосири мамлакат, аз он ҷумла, бахши суғуртаи иқтисодиёти мамлакат суръат гирифта истодааст ба тамоюли дигаргунсозии умумибашарӣ мутобиқ ҳам мебошад. Афзудани нақши рӯзафзуни омилҳои институтсионалӣ дар равандҳои дигаргунсозии соҳаи иҷтимоӣ ва ҳам иқтисодӣ хусусияти фарқкунанда ва ё вижагии ислоҳоти муосирро муайян менамояд. Яъне, таъғироти институтсионалӣ, ки бо хусусиятҳои технологияҳои ҳадафмандонаи таҳия ва татбиқи сохтори институтсионалӣ тақия дорад, моҳияти асосии дигаргунсозӣро ташкил медиҳад. Аз ин равандҳо низоми феълии таъминоти институтсионали танзими давлатии иқтисод, бахусус, бахши суғуртаи иқтисодиёт берун намебошад. Зеро рушди дарозмуддати ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа бо танзими муассири давлатии тамоми соҳаҳои иқтисодиёт вобастагӣ дорад. Вобаста ба ин, дар марҳилаи муосири рушди ҷомеа, дар баробари технологияҳои истеҳсолӣ технологияҳои институтсионалӣ, ташкили сохтори ниҳодӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти иштирокдорони муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ арзиши махсусро пайдо

мекунанд. Технологияҳои ниҳодӣ ба маҷмуи тадбирҳо ва амалҳои таъсис ва рушди институтҳо ва сохторҳои нави ташкилотӣ ишора мекунанд, ки мақсади онҳо беҳтар кардани фаъолияти бахшҳои гуногуни иқтисодӣ, ба вижа бахши суғурта ва кам кардани хароҷот марбут ба табодули маълумот ва амалҳои суғуртавӣ мебошад. Ба ин тартиб, онҳо барои беҳтар кардани самаранокии фаъолияти суғурта ва кам кардани хароҷоти ғайри зарурӣ барои ҳамаи иштирокчиёни ин бозор мусоидат мекунанд.

Татбиқи технологияҳои ниҳодии танзими давлатии бахши суғуртаи иқтисодиёт ба он равона карда шудааст, ки қобилияти институтҳо барои коҳиш додани сатҳи номуайянии амалу интиҳоб фаъол гарданд. Ин фаъолият тавассути таъмини шаффофияти натиҷаҳои маҷмуии фаъолияти алоҳида, ташкили ҳамкории оқилонаи агентҳои гуногуни бозори суғурта, ки ба паст кардани хароҷоти трансаксионӣ мусоидат менамояд, сурат мегирад. Коркарди технологияҳои ниҳодӣ вобаста ба ҳосиятҳои зерини институтҳо сурат мегирад:

– давомнокии дуру дарози институтҳо, ки насл ба насл ба воситаи механизми омӯзиш мегузаранд;

– қобилияти институтҳо дар таъмин намудани озодӣ ва беҳатарии фаъолияти иштирокдорони муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар чорчӯби додашуда.

Технологияҳои институтсионалӣ инкишоф ва методи амалкарди онҳо то андозаи кофӣ таҳқиқ карда нашудаанд. Мушкилоти таҳқиқи онро Т. Эггертссон ба омилҳои зерин алоқаманд намудааст [278, с. 293]:

- мавҷудияти ихтилофи назар зимни баҳодиҳии самаранокии воқеии технологияи институтсионалии мушаххас;

- қорӣ кардани технологияҳои ниҳодӣ бидуни хароҷоти трансаксиониро муайян кардан имконнопазир аст, ҳама гуна технологияи институтсионалӣ ҷанбаи мусбати барои як гурӯҳи субъектҳо ва ҷанбаи манфӣ барои гурӯҳи дигар меорад;

– дар ҳолати андухти бузурги дониш дар бораи технологияҳои ниҳодӣ, тарҳи динамикии гузариш аз як низом ба низоми дигари иқтисодӣ мушкилот дар

таҳқиқ пайдо мешавад, ки муносибати мушаххас барои омодагӣ барои бартараф кардани номуаносиби дар низомҳову зернизомҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз он ҷумла, дар низоми танзими давлатии бахшҳои иқтисодӣ ташаккулу рушд наёфтанд.

Ҳамин тариқ, «бозори институтҳо» нисбат ба бозори технологияҳои истеҳсолӣ сифати номуайянии баланд доранд. Бахусус, коркарди технологияҳои институтсионалии танзими давлатии фаъолияти бахши суғуртаи иқтисодиёт баҳспазир буда, раванди бисёре мушкилу тулонӣ мебошад. Технологияи институтсионалӣ, пеш аз ҳама, ба паст намудани ҳаҷми хароҷоти трансаксионӣ равона мешавад ва бо ҳамин нишондиҳанда самаранокии он арзёбӣ карда мешавад. Бинобар он, барои коркарди технологияи трансаксионӣ, пеш аз ҳама, таснифи хароҷоти трансаксионии бахши суғуртаи иқтисодиёт зарур аст, ки он дар ҷадвали 4.6. оварда шудааст.

Ҷадвали 4.6. - Таснифи хароҷоти трансаксионии бахши суғуртаи иқтисодиёт

Хароҷоти трансаксионии ҷалби маблағҳо	Хароҷоти трансаксионии истифодаи маблағҳо
Хароҷоти трансаксионии берунии ташкилоти суғурта	
Хароҷоти миёнаравии суғурта (агентҳои суғурта ва брокерҳои суғурта): - ҷустуҷӯ ва ҷалби миёнаравҳои суғурта; - омӯзонидани агентҳои суғурта; - подошпулии комисионӣ (агенти); - хароҷоти «қоймвазкунӣ»-и агентҳои суғурта.	Хароҷот барои комиссияи садамавӣ: - барои подошпулии аъзоёни комиссия садамавӣ; - барои нигоҳдории воситаҳои нақлиёти онҳо ва ғ
Хароҷоти реклама	Хароҷоти адвокатҳо, ҳуқуқшиносон - музди меҳнати адвокатҳо; - пардохти хизмати адвокатҳо (аз рӯи шартномаҳои ҳуқуқи-шахрвандӣ : :
Хароҷоти намоёндагӣ	

Хароҷоти интишори маводҳо: - хароҷот барои бланкаҳои суғурта, полисҳо, чиптаҳо ва ғ.	Хароҷоти марбут ба сармоягузорӣ (ҷойгиркунии) захираҳои суғурта – ТИ15
Намудҳои хароҷоти трансаксионии дохилии ташкилотҳои суғурта	
Субъектҳои мутақобили	Намуди хароҷоти трансаксионӣ
Муносибати байни миёнаравии суғурта ва муҳосиб"	- хароҷот барои пешниҳоди мукофотҳои суғурта аз тарафи агентҳо ва брокерҳо дар кассаи ташкилот; - хароҷот барои додан ба миёнаравҳои суғурта подоши комисионӣ.
Муносибати байни миёнаравии суғурта ва шуъбаи суғурта», «агентҳои минтақавии тичорат — шуъбаи суғурта»	Хароҷоти санҷиши шартномаҳои пешниҳодшуда ба шуъбаи суғурта аз тарафи миёнаравҳои суғурта
Фаъолияти муштараки "шӯъбаи танзими талафот" - шӯъбаи суғурта»	Хароҷоти санҷиши шартҳои шартнома, вақте ки ариза аз ҷониби дорандаи полис (пешниҳоди ариза дар мавриди рух додани ҳодисаи суғурта) дохил мешавад
Ҳамкории байни «шӯъбаи танзими талафот" ва сюрвейерӣ»	Хароҷоти барои таҳлили ҳуҷати дархост, арзёбии ва ҳулоса оид ба ҳолати объекти суғурта, андозаи зарар.
Ҳамкории байни «шӯъбаи танзими талафот" ва хадамоти амният, беҳатарӣ	Хароҷоти барои санҷиши шартномаҳо, ки ҳосияти опортунистии суғурткунандагон дар мавриди рух додан ҳодисоти суғурта ба вучуд меояд ва ҳулосабандӣ.

Хамкориҳои байни «шӯъбаи танзими талафот» ва муҳосибот	Хароҷоти интиқоли парвандаи пардохти суғуртақунанда ва мувофиқақунонӣ дар бораи санаи пардохт
--	---

Сарчашма: [82. с. 461]

Гуруҳбандии хароҷоти трансаксионӣ, ки дар ҷадвали 4.6. оварда шудааст, барои муайяну мушаххас намудани тамоюли ташаккули хароҷоти трансаксионӣ бахши суғуртаи иқтисодиёт мусоидат менамояд. Ин гуруҳбандии хароҷоти трансаксионӣ барои муайян намудани марказҳои ташаккули ин хароҷот, ки бояд ба объекти аввалияи танзими давлатии фаъолияти суғурта қарор гирад, истифода мешавад. Вобаста ба ин, муҳимияти таъминоти институтсионалии танзими давлатии ташаккули хароҷоти трансаксионӣ дар самти паст намудани ҳаҷми он меафзояд.

Раванди ташаккул ва сохтори хароҷоти трансаксиониро, ки самаранокии сохтори институтсионалӣ ва технологияи институтсионалиро инъикос менамояд, дар мисоли фаъолияти ташкилоти суғуртаи ҚСП «Суғуртаи аввалини миллӣ», ки сифати динамикии рушдро миёни институтҳои молиявии мамлакат дошта дар бозори суғуртаи мамлакат ҷойгоҳу таъсири калидӣ дорад, мавриди таҳлил қарор медиҳем. Чуноне ки аз ҷадвали 4.7. аён аст, соли 2022 ҳаҷми ҳамаи хароҷоти он 103580,9 ҳазор сомони ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2021 23,4% афзудааст.

Ҷадвали 4.7. Динамикаи сохтори хароҷоти ҚСП «Суғуртаи аввалини миллӣ»

Намуди хароҷот	2021	2022	2023	2023 ба 2021,%
Ҳамагӣ хароҷот, ҳаз. сомони	83919,2	94219,3	103580,9	123,4
Пардохти суғурта, суғуртапулӣ, ҳаз. сомони	30294,8	43623,5	47025,7	155,2
Дар % ба ҳамагӣ хароҷот	36,1	46,3	45,4	9,3 бф
Гузaronидан ба захира, ҳазор сомони	11329,1	13284,9	14812,1	130,7

Дар % ба ҳамагӣ хароҷот	13,5	14,1	14,3	0,8 бф
Хароҷот барои пешбуриди кор, ҳаз сомони	42295,2	37310,8	41743,1	98,6
Дар % ба ҳамагӣ хароҷот	50,4	39,6	40,3	-10,1 бф

Сарчашма: Аз рӯи ҳисоботи солонаи ҚСП «Суғуртаи аввалини миллӣ» дар солҳом мувоффиқ ҳисоб карда шуд.

Дар ин давраи таҳлилӣ пардохти суғурта, яъне суғуртапулӣ аз 30294,8 то 47025,7 ҳаз. сомонӣ ва ё беш аз 55,2% афзудааст, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии хароҷот низ аз 36,1 то 45,4 фоиз ва ё 9,3 банди фоизӣ зиёд шудааст. Иқтисори молиявии он имконият додааст, ки ҳаҷми гузаронидан ба захира низ дар сатҳи 30,7% афзуда ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии хароҷот ба 0,8 банди фоизӣ зиёд шудааст. Хароҷот барои пешбурди кор, ки заминаи моддии ташкили фаъолияти ин ташкилотро муайян менамояд, соли 2023 41743,1 ҳаз. сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2021 дар сатҳи 1,9 фоиз паст фаромадааст. Дар натиҷа ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии хароҷот аз 50,4 то 40,3 ва ё 10,1 банди фоизӣ паст шудааст. Ин сарфаи хароҷот барои пешбурди кор дар ташкилоти таҳлилшаванда асосан дар натиҷаи татбиқи технологияи итилоотии муосир, аниқтараш, технологияи рақамӣ ба вучуд омадааст. Коркарди технологияи институтсионалӣ дар самти рақамикунонии аксари фаъолият вобаста ба ташкилу пешбурди кор самараҳои аввалини худро додааст. Мантиқан, ташаккули хароҷоти трансаксионӣ дар маҷмуи хароҷот вобаста ба пешбурди кор ташаккул меёбад. Бинобар он, сохтори ҷузъии хароҷот ба пешбурди кор дар ҚСП «Суғуртаи аввалини миллӣ»-ро мавриди таҳлил қарор додем. Чуноне ки маълумоти ҷадвали 4.7. нишон медиҳад, ҳаҷми умумии хароҷот барои пешбурди кор дар соли 2023 нисбат ба соли 2021 дар ҳаҷми 552,1 млн сомонӣ кам шудааст. Дар ин давраи таҳлилӣ хароҷот ба музди меҳнати кормандони штатӣ – 309,1 ҳаз. сомонӣ, музди вазифавӣ - 38 ҳаз сомонӣ, пардохти агентҳо - 671,9 ҳаз. сомонӣ, музди коргарони ғайрирӯйхатӣ – 19,1 ҳазор сомонӣ, пардохти иҷтимоӣ -290,4 ҳазор сомонӣ зиёд шудааст.

**Ҷадвали 4.8. - Сохтори ҷузъии хароҷот ба пешбурди кор дар ҶСП
«Суғуртаи аввалини миллӣ»**

Нишондиҳандаҳо	2021		2023		Тағйирот(-,+)	
	Ҳазор. сомони	Дар %	Ҳазор. сомони	Дар %	Ҳазор. сомони	Банди фоиз, %
1. Хароҷот ба музди меҳнати кормандони штатӣ	10210,1	24,14	10519,2	25,2	309,1	1,06
- музди вазифавӣ	6682,6	15,8	6720,6	16,1	38	0,3
- пардохти агентҳо	9897,1	23,4	9225,2	22,1	671,9	-1,3
- музди коргарони ғайри рӯихатӣ	131,1	0,31	150,2	0,36	19,1	0,05
- пардохти иҷтимоӣ	9727,9	23	10018,3	24	290,4	1,0
2. Амортизатсияи фондҳои асосӣ	329,9	0,78	346,4	0,83	106,5	0,05
3. Дигар хароҷотҳо:	5316,5	12,57	4758,7	11,4	-557,8	-1,17
- хоҷагидорӣ	3425,9	8,1	3088,9	7,4	-337	-0,7
- сафари хизматӣ	761,3	1,8	667,8	1,6	-93,5	-0,2
- реклама	380,6	0,9	459,2	1,1	78,6	0,2
- тайёр кардани кадрҳо	42,2	0,1	83,4	0,2	41,2	0,1
- намоёндагӣ	29,6	0,07	25,0	0,06	-4,6	-0,01
- амалиётӣ (бланкаҳо в дигар хизматрасониҳо)	338,3	0,8	208,7	0,5	-129,6	-0,3
- ва ғайраҳо	338,3	0,8	250,4	0,6	-87,9	-0,2
Ҳамагӣ хароҷот барои пешбурди кор	42295,2	100,0	41743,1	100,0	-552,1	-

Сарчашма: Аз рӯи ҳисоботи солонаи ҶСП «Суғуртаи аввалини миллӣ» дар солҳом мувофиқ ҳисоб карда шуд.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ташкилот бо дарки муҳимияти рушди сармояи инсонӣ ба густариши омили шахсии фаъолият таваҷҷуҳи асосӣ додааст ва маҳз комёбиҳои он дар солҳои охир бо авҷи ташаббускориву касбияти кормандон алоқаманд мебошад. Барои таъмини рушд ва самаранокии таҷҳизоту воситаҳои асосии ташкилот фонди амортизатсияи фондҳои асосиро ғанӣ намудааст, ки он соли 2023 нисбат ба соли 2021 0,86 ҳазор сомонӣ афзудааст. Бояд қайд намуд, ки болоравии сатҳи ташаббускориву эҷодкорӣ ва касбияти кормандонро таҳияи қоидаву меёрҳои фаъолият (технологияи институтсионалӣ), ки муносибату алоқахоро дар системаи фаъолияти суғурта бо тартиб дароварда. ҳавасмандии онҳоро боло бардошта. сарфаи захирахоро барои суғуртакунандагон ва суғурташавандагон меорад, муайян менамояд. Пешравӣ дар ин самт буд, ки дар ташкилот ҳаҷми дигар хароҷот, ба мисли хоҷагидорӣ - 337 ҳазор сомонӣ,

сафари хизмати - 93,5 ҳазор сомонӣ, намояндагӣ ва амалиётӣ (бланкаҳо ва дигар хизматрасониҳо) мувофиқан ба 4,6 ва 129,6 ҳазор сомонӣ кам шудааст. Ҳаҷми дигар хароҷот низ соли 2023 нисбат ба соли 2021 дар ҳаҷми 87,9 ҳазор сомонӣ паст шудааст.

Дар ҷадвали 4.9. шартан хароҷоти трансформатсионӣ, ки мустақиман бо истеҳсоли маҳсулоти суғурта ва хароҷоти шартии трансаксиониро, ки бо пешбурду пешниҳоди ин маҳсулот дар бозор муҳити беруна алоқаманд мебошад, ҷудо намудем. Хароҷотро вобаста ба музди вазифавӣ, амортизатсияи фондҳои асосӣ, хоҷагидорӣ, тайёр кардани кадрҳо ва амалиётро ба хароҷоти шартан трансформатсионӣ ҷудо намудем, ки дар соли 2023 ҳаҷми он 10448,0 ҳазор сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2021 3,4% паст шудааст. Ҳамин тавр, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии хароҷот барои пешбурди кор ба 0,5 банди фоиз паст шудааст. Хароҷоти трансаксионӣ он масрафҳои мебошанд, ки ба анҷом додани амалиёти тиҷоратӣ ва ё гузаронидани корҳои, ки барои таъмини фаъолияти ташкилот заруранд, рабт доранд. Ба ин гуна хароҷот метавон музди коргарон (ки дар фаъолияти ғайрирӯйхатӣ кор мекунанд), хароҷоти барои сафари хизматӣ, реклама ва намояндагии ташкилот ва ғайраро шомил намуд. Ин хароҷот асосан барои фаҳмидани ҳолати бозор, таҳлил кардани муҳити беруна ва сохтани механизмҳои бозорӣ, ки дар оянда кумак мекунанд, сарф мешаванд. Ҳаҷми ин намуди хароҷот дар соли 2023 10527,4 ҳазор сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2021 дар сатҳи 6 % паст фаромадааст.

Ҷадвали 4.9. Таснифи хароҷотҳо трансформатсионӣ ва трансаксионӣ дар ҶСП «Суғуртаи аввалини миллӣ»

	2021	2023	Тағйирот дар %
Хароҷоти шартии трансформатсионӣ, ҳазор сомони			
Музди вазифавӣ	6682,6	6720,6	100,5
Амортизатсия фондҳои асосӣ	329,9	346,4	105,0
Хоҷагидорӣ	3425,9	3088,9	-9,8
Тайёр кардани кадрҳо	42,2	83,4	197,6
Амалиётӣ	338,3	208,7	-38,3
Ҳамагӣ	10818,9	10448,0	-3,4

Дар % ба хароҷоти умумии пешбурди кор	25,5	25,0	-0,5 бф.
Хароҷоти шартии трансаксионӣ, ҳазор сомонӣ			
Пардохти агентҳо	9897,1	9225,2	-6,8
Музди коргарони ғайри рӯихатӣ	131,1	150,2	114,5
Сафари хизматӣ	761,3	667,8	-12,3
Реклама	380,6	459,2	120,6
Намояндагӣ	29,6	25,0	-15,5
Ҳамагӣ	11199,7	10527,4	-6,0
Дар % ба хароҷоти умумии пешбурди кор	26,4	25,2	-1,2 бф

Сарчашма: Аз рӯи ҳисоботи солонаи ҚСП «Суғуртаи аввалини миллӣ» дар солҳом мувоффиқ ҳисоб карда шуд.

Ҳиссаи хароҷоти шартии трансаксионӣ дар ҳаҷми умумии хароҷот барои пешбурди кор 25,2 фоизро ташкил намудааст, ки нисбат ба соли 2021 1,2 банди фоиз кам шудааст. Аслан, сатҳи кам кардани хароҷоти трансаксионӣ ё суръати коҳишёбии он нисбат ба камшавии хароҷоти трансформатсионӣ бештар аст. Ин тамоюл аз он шаҳодат медиҳад, ки ҚСП «Суғуртаи аввалини миллӣ» дар мукаммалгардонии сохтори институтсионалии ташкилот тариқи истифодаи технологияи институтсионалӣ таваҷҷуҳи доимӣ медиҳад. Ин раванд дар аксари ташкилоти суғуртаи мамлакат мушоҳида мешавад.

Дар солҳои 1990-ум, дар ҷараёни ислоҳоти бозорӣ, низоми нави идоракунии ташкил шуд, шаклҳои нави моликият ва сохторҳои институтсионалӣ ба вуҷуд омаданд. Барои танзими ин тағйирот қонунҳои нав, аз ҷумла, дар соҳаи суғурта қабул карда шуданд. Дар гузашта суғурта дар иқтисоди сотсиалистӣ пурра зери назорати давлат буд, аммо бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ вазъият дигар шуд. Дар аввал иҷозат дода шуд, ки кооперативҳои суғуртавӣ фаъолият кунанд, ки онҳо ба давлат тааллуқ надоштанд. Баъдан, ширкатҳои гуногуни хусусии суғуртавӣ бо шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла, коллективӣ, саҳомӣ ва кооперативӣ пайдо шуданд. Рушди бозори суғурта ва васеъшавии фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ дар дохили кишвар ва хориҷ аз он зарурати танзими қонунӣ ба миён овард. Барои ин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғурта» қабул гардид, ки муносибатҳои суғуртавиرو ба низом дароварда, шароити ҳуқуқиро

барои фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ дар иқтисоди бозорӣ фароҳам овард. Мафҳумҳову асосҳои муосири суғуртаи тиҷоратӣ бори аввал дар қонун муайян карда шуданд, ҳадамоти давлатии назорати суғуртавӣ таъсис дода шуд, ки он пайваста бо омӯзиши вазъи муосири рушди соҳа ва муносибатҳои бозорӣ дар асосҳои меъёрии фаъолият шартҳои онро таҳия намуд ва мукамалгардонии он идома дорад. Масалан, соли 1994 барои фаъолияти суғурта шартҳои иҷозатномадихӣ, қоидаҳои ҳисобкунии захираҳои суғуртавӣ дар навъҳои гуногуни он, тартиби ҷойгиркунии сармоя ва фаъолияти сармоягузориҳои ташкилотҳои суғурта ва дигар дастурамалҳо таҳия ва қабул карда шуданд. Айни замон, баъзе аз муқаррароти онҳо то кунун амал карда истодаанд ва қисми дигаре аз онҳо тақмилу навсозӣ шуданд. Ташаккулу рушди заминаи институтсионалии бахши суғуртаи иқтисодӣ мамлакат ба пайдоиши шумораи зиёди ҳуҷҷатҳои меъёрӣ мусоидат намуд. Аммо дар ибтидо меъёру қоидаҳои нави танзимкунанда бидуни назаргирии самаранокии онҳо татбиқ карда мешуданд.

Дар солҳои 1990-ум дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба равиши нав дар танзими иқтисодӣ таваҷҷуҳ зоҳир шуд. Ба ҷои таҳдидҳои саҳт ва васеи давлат ба иқтисодиёт, қарор гардид, ки танзимотро осонтар кунанд ё аз татбиқи он вобаста ба шароити дигар кумак гирифтанд. Ин раванд ба шароити нави иқтисодӣ, хусусан ба густариши Иттиҳоди Аврупо ва рушди корхонаҳои фаромиллӣ рабт дошт. Аммо мушкилоти нав пайдо шуд, ки марбут ба арзёбии самаранокии қонунгузориҳои мавҷуда буд. Вақте ки хатарҳо ва таҳдидҳои нави иқтисодӣ ва молиявӣ, ки ба суботи иқтисоди глобалӣ таъсир мерасонид, ба вучуд омад, таҳлили самаранокии танзим дар сатҳи байналмилалӣ мушкилоти назаррас бармеангехт. Барои ҳалли ин масъала усулҳои нави арзёбии танзим, талабот ва стандартҳои нав ҷорӣ карда шуданд, ки онҳоро Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР) таҳия ва амалӣ намудааст. Ҳадафи ин тағйирот беҳтар намудани самаранокии танзим ва мутобиқ кардани он ба шароити муосир мебошад. Мақсади ин тағйирот эҷоди танзимои самарабахш ва мутобиқ ба талаботи ҷаҳони муосир буд [169, с. 288].

Дар ҷумҳури тайи солҳои охир дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷа ва бо назардошти хусусияти миллии бахши суғуртаи иқтисодиёт тамсилаи ватании арзёбии сатҳи таъсиррасонии танзимкунанда эҷод шудааст ва дар як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррароти асосии онҳо инъикос ёфтаанд. Бонки миллии Тоҷикистон роҷеъ ба татбиқи меёрҳои қисмати таъсиррасонии танзимкунанда, ки дар санадҳои меёрӣ дарҷ ёфтанд, фармоиши дахлдор ҳам ирсол намудааст. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ҷиҳати арзёбии меёрҳои танзимкунандаи мақомоти давлатӣ дар таҳқиқоти олимони ватанӣ - Ғ.Д. Ашӯров, А.Б. Мирсаидов, З.С. Султонов, Ҳ.У. Умаров, Ҳ.Н. Фақеров, Ш. Шамсуллозода, А. Ҷабборов ва дигарон низ инъикос ёфтааст.

Дар асарҳои онҳо дар асоси методологияи мавриди истифодаи амалияи кишварҳои хориҷӣ муносибатҳои арзёбии самаранокии санади меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи суғурта пешниҳод ҳам карда шудаанд. Дар марҳалаи нави рушди мамлакат ва соҳаи суғурта таҷрибаи қолабгирии расмиёти арзёбии самаранокии механизмҳои таъсиррасонии танзимкунанда зарурати такмилро ба миён меорад, ки он бояд ба воқеият ва амалияи фаъолияти меёрсозии сатҳи байнимилалӣ мутобиқ бошад.

Пеш аз қабули қонунҳои нав, муҳим аст, ки оқибатҳои эҳтимолии онҳо пурра таҳлил шаванд. Ин маънои онро дорад, ки бояд ҳам таъсири мусбӣ ва ҳам манфӣи қонунгузориҳои нав муайян карда шавад. Ҳамзамон, бояд равшан шавад, ки ин қонунҳо бо чӣ мақсад қабул мешаванд ва кадом усулҳо барои таҳияи онҳо истифода мешаванд. Ин равиш кумак мекунад, ки қонунҳо самаранок бошанд ва оқибатҳои ғайриҷашмдоштро кам кунанд. Ҳамчунин, муҳим аст, ки рамзи талабот ва маҳдудиятҳои иловагӣ, ки аллакай дар системаи суғурта вуҷуд доранд, муайян карда шаванд ва таъсири онҳо бар муносибатҳои байни суғуртакунандагон ва суғурташавандагон баҳогузорӣ шавад. Ба таҳлили лоиҳаҳои санадҳои ҳуқуқӣ бояд диққат дода шавад, то фаҳмем, кадом ҷузъҳои онҳоро бояд беҳтар созем ва инчунин, хатари хароҷоти зиёдатиرو дар соҳаи суғурта ва фаъолияти тижорати суғурташавандагон кам кунем.

Аз ин рӯ, арзёбии таъсири тадбирҳои танзим метавонад кумак кунад, то маҳдудиятҳои зиёдатӣ ё лозим наомадаро муайян кунем ва роҳҳои беҳтар кардани системаро пешниҳод кунем, ки дар натиҷа ба танзими самараноки соҳаи суғурта оварда мерасонад.

Муҳим аст, ки равандҳои арзёбӣ ва назорати истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар кишвар, махсусан дар ҷаҳорҷӯби оmodасозӣ ва таҳияи санадҳои ҳуқуқӣ, дуруст ва самаранок сурат гиранд. Раванд чанд марҳила дорад, ки ҳар кадомаш барои идоракунии самараноки буҷет муҳим аст:

1. Таъминоти иттилоотии оmodасозии лоиҳаи санадҳои ҳуқуқӣ — ин марҳилаи ибтидоӣ аст, ки дар он ҳама маълумот ва иттилооти зарурӣ барои тартиби санад ҷамъоварӣ мешавад. Ин метавонад таҳқиқот, машварат бо мутахассисон, таҳлили вазъият ва муайян кардани ниёзҳо барои тағйиротро дар бар гирад.
2. Таҳияи лоиҳаи қонунҳо ва баррасии оммавии онҳо — пас аз оmodа кардани лоиҳаи қонун, он барои баррасӣ ва муҳокима ба ҷамъият пешниҳод мешавад. Ин марҳила муҳим аст, то андешаи мардум, мутахассисон ва ҷонибдорони манфиатдорро донем, мушкилот ва камбудӣҳо муайян шаванд.
3. Оmodасозии ҳулосаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон — дар асоси ҳама маводи оmodашуда ва муҳокимаҳое, ки гузаронида шуданд, вазорат ҳулосаи худро оmodа мекунад, ки самаранокӣ ва мувофиқати иқтисодии тағйирот ё қонунҳои нави пешниҳодшударо баҳогузорӣ мекунад.

Ин марҳилаҳо ба он равона мебошанд, ки истифодаи дурусти маблағҳои буҷетиро таъмин кунанд, самаранокии қонунгузорию беҳтар созанд ва дар маҷмӯъ, барои тақсироти оптималии манбаъҳои молиявӣ дар кишвар мусоидат кунанд.

Дар гузориш, ки аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдо таҳия шудааст, гуногунҷанбагии таъсири ҷораҳои танзимӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Гузориш аз ҷандин фаслҳо иборат аст, ки ҳар кадом ба асаргузорӣ

ба санадҳои ҳуқуқӣ дар соҳаҳои гуногун таъсир мерасонад. Таъсири арзёбӣ метавонад дар асоси аҳаммияти он, масалан, баландӣ, миёна ё касбӣ синфбандӣ карда шавад.

Дар гузориш як қатор мавзӯҳои муҳим таҳлил мешаванд, аз ҷумла:

- шарҳи масъала ва имконоти ҳалли он;
- таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаҳои шабех;
- муайян кардани ҳадафҳои асосии танзим;
- арзёбии хароҷоти марбут ба татбиқи чораҳо;
- шарҳи усулҳои пешниҳодшудаи танзим;
- муайян кардани гурӯҳҳои асосии манфиатдор;
- тақсимои нави ваколат ва масъулиятҳо барои ниҳодҳои давлатӣ;
- баррасии буҷет, манбаъҳои даромад ва хароҷот;
- муайян кардани афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои нав барои ширкатҳои суғуртавӣ;
- арзёбии хатарҳои эҳтимолии татбиқи чораҳо;
- тартиби назорат бо истифода аз нишондиҳандаҳо, мониторинг ва таҳлили маълумот.

Аз ин рӯ, гузориш як арзёбии ҳамаҷониба ва амиқ барои тағйироти пешниҳодшударо пешниҳод мекунад, ки асос барои қабули қарорҳои дуруст ва асоснок мебошад.

Ҳамин тариқ, базаи институтсионалӣ барои арзёбии объективии самаранокии танзими давлатӣ дар соҳаи суғурта ташаккул меебад, ки асосан ба қонунгузориҳо таъяс мекунад. Муҳим аст, қайд кунем, ки гарчанде равандҳои таҳияи усулҳо ва шаклҳои ҳисоботдиҳӣ, инчунин, гузаронидани муҳокимаҳои ҷамъиятӣ дар сатҳи муайян аллакай таҳия шудаанд, вале мавҷуданд аспекти пинҳон, ки ҳанӯз тавачҷухро талаб мекунанд. Масалан, мониторинги самаранокии танзим то ҳол кофӣ баррасӣ нашудааст.

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки барои арзёбии таъсири танзим дар ҳисобот истифода мешаванд ҳам нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва ҳам сифатӣ. Принципи "манфиат ва зарар" кумак мекунад, ки натиҷаҳои

танзимро арзёбӣ кунем. Асосан, диққат ба истифодаи нишондиҳандаҳо (индикаторҳо) дода мешавад, ки метавонанд нишон диҳанд, ки чӣ тавр қонун ва қоидаҳои нав ба соҳа таъсир расониданд. Дар ҳисоботи танзимӣ, ки ҳар сол таҳия мешаванд, бояд нишондиҳандаҳои асосӣ, аз қабili манфиати ҳолис барои ҷомеа, хароҷот барои танзим дар ширкатҳои суғурта ва ташкили ҳисобот оид ба машварат бо ҷомеа зикр шаванд.

Аслан, суҳан дар бораи эҷоди системае меравад, ки ҳамаи ин муҳимтарин аспектҳо барои арзёбии дурустӣ ва ҳамаҷонибаи таъсири танзими давлатӣ ба бозори суғурта ба ҳисоб мегирад.

Барои таҳияи системаи муассири арзёбии таъсири танзим дар соҳаи суғурта, зарур аст, ки таҷрибаи байналмилалӣ ва амалияи беҳтарин мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад.

1. Аввалан, таъсири танзим бояд мувофиқи принципи "хароҷот-манфиат" баҳогузори шавад, ки манфиатҳои танзимро дар муқоиса бо хароҷоти он мепаївандад. Ин ёрӣ мерасонад, ки фаҳмем, ки танзим дар чӣ андоза ба беҳбудии вазъи иҷтимоӣ таъсир мерасонад.

2. Дуюм, дар арзёбии таъсири танзим, нишондиҳандаҳои миқдорӣ, ба монанди омор ва рақамҳо ва инчунин индикаторҳои пулӣ истифода мешаванд. Илова бар ин, бояд таъсири хатарҳои ғайримустақимро ба назар гирифт, ки метавонанд дар натиҷаи омилҳои манфии берунӣ, ба монанди бӯҳронҳо ё тағйироти ғайриҷашмдошти бозорӣ ба вуҷуд оянд.

3. Сеюм, пеш аз ворид кардани тағйирот ба низоми танзим, зарур аст, ки таъсири онҳо дар тамоми сатҳҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бодиққат арзёбӣ шавад. Ин таҳлил бояд на танҳо сатҳи умумии иқтисодро, балки ҳолати бахшҳои гуногун, рушди минтақавӣ ва фаъолияти ширкатҳоро низ дар бар гирад.

4. Чаҳорум, илова бар таҳлили таъсири иқтисодӣ, зарур аст, ки оқибатҳои иҷтимоии танзим низ ба таври ҷиддӣ баррасӣ шаванд. Аз ҷумла, бояд муайян карда шавад, ки он чӣ гуна ба сатҳи зиндагии аҳоли, тандурустӣ, сохтори иҷтимоӣ ва дигар ҷанбаҳои муҳими зиндагии мардум таъсир мерасонад.

Инчो бо истифодаи чунин як муносибат, метавон системаеро сохт, ки таъсири танзими дар ҳама ҷабҳаҳо ва бо диққат ба ҳама омилҳои муҳим арзёбӣ кунад.

Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳияи ҳадафҳои танзим як раванди мукамал ташкил кардааст. Дар раванди ин кор, асосан диққат ба мувофиқати ҳадафҳои танзим бо сиёсати умумии давлат ва имкониятҳои арзёбӣ кардани натиҷаҳои ноилнашуда равона шудааст. Ҳадафҳо бояд бо истифода аз нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ, ки барои қаноатмандӣ ва пешрафти сиёсати танзим муҳимманд, ба таври аниқ ва дақиқ тасвир карда шаванд.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои ҳалли мушкилот дар соҳаи танзим, масалан, дар соҳаи суғурта таҳия мешаванд. Ҳадафи асосии ин санадҳо дар он аст, ки онҳо бо асоси ҳадафҳои таҳия шаванд, ки сиёсати давлатӣ муайян кардааст. Ҳадафҳои мазкур метавонанд ба рушди иқтисодиёт, таъмин кардани субот дар соҳаи суғурта ва устувории фаъолиятҳои субъектҳои он марбут бошанд.

Асосан, интихоб кардани усул ва воситаи танзим вобаста ба таҳлил ва таҳқиқ вазъияти мавҷударо мегирад. Вақте ки барои интихоби воситаи танзим тасмим гирифта мешавад, пеш аз ҳама, мушкилот ва хавфу хатарҳои, ки бояд бартараф шаванд, дар назар гирифта мешаванд. Дар натиҷа, мақсади таҳия ва қабул кардани санади ҳуқуқии нав ин аст, ки вазъияти манфӣ ва ноговор, ки дар он соҳа вучуд дорад, ислоҳ ва бартараф карда шавад.

Ҳангоми таҳияи лоиҳаи санади ҳуқуқӣ, муҳим аст, ки якчанд принципҳои асосӣ риоя шаванд:

- мутобиқати лоиҳа бо сиёсати умумии давлат;
- таъмини амният ва таъмин кардани рушди устувор барои ҷомеа ва аҳоли;
- эҷоди шароити мувофиқ барои рушди соҳибдорӣ;
- риояи баланси манфиатҳо, ки дар он фоидаҳо аз хароҷот бештар бошанд;

- таъхиси ҳадафҳо, ки метавонанд ба гурӯҳҳои умумӣ, махсус ва шахсӣ тақсим карда шаванд;
- имконияти арзёбии натиҷаҳо дар шаклҳои миқдорӣ ва пулӣ.

Ҷадвали 4.10.— Маҷмуи нишондиҳандаҳои самаранокии танзими фаъолияти суғурта

Сатҳ	Индикаторҳо		
	Сифатӣ	Нишондиҳандаҳои миқдорӣ	
		Мутлақ	Нисбӣ
Макроиктисодӣ	Суботи макроиктисодӣ. Шароити таъмини рушди иқтисодӣ. Вазъи фазои сармоягузорӣ. Таъсиррасонӣ ба қишрҳои камбизоати аҳоли. Шаффофии танзим. таъсиррасонӣ ба бизнеси хурд.	ММД: ҳаҷм, суръати афзоиш, сохтор. Сатҳи таваррум, андозаи қарзи мухтор, Камбуд/қасри буҷет; Ҳаҷми пардохти андозҳо; Афзоиш ва/ё коҳишёбии масрафи захираҳои буҷет ва дигар захираҳои молиявӣ ва хароҷоти моддӣ (моликият), кадрӣ, иттилоотӣ; Суръати афзоиши сармоягузорӣ ба ҳар нафари аҳоли; Тағйирёбии сатҳи шуғл ва афзоиши даромад; Тағйирёбии ҳаҷми тичорати байналмилалӣ; Тағйирёбии ҳаҷм ва таркиби сармоягузориҳои хориҷӣ.	Таносуби фоида ва хароҷот; Тағйирёбии нишондиҳандаҳои фаъолияти қарзӣ.
Байнисоҳавӣ	Муқовимат ба «изтирор» (пайдоиши хатар аз бахшҳои дигар); Ҳифзи субот ва амнияти низоми молиявӣ; Кушодагии бозори молиявӣ	Вазъи муомилоти байнисоҳавӣ.	Нисбати сармоясозии бозори саҳом ба ММД; Нисбати қарзи қоғазҳои қиматноки гардишкунанда ба ММД.

Соҳавӣ	Қобили истифода будани механизмҳои худтанзим ва рақобат дар бозори суғурта; Низоми татбиқи қонун; Низоми назорати иҷроӣ; Мавҷуд будани механизми робитаи акс: воқуниш ба санади ҳуқуқӣ; Мавҷудияти расмиёти бознигарӣ; Ниҳодҳои ҳимоят аз ҳуқуқи суғуртакунандаҳо, қарзدهон; Набудани танзими барзиёд; Шаффофии фаъолияти танзимгар; Мавҷудияти камбудихо ва ихтилофнокии ҳуқуқи суғурта; Такрори вазифа ва соҳаҳои танзими суғуртавӣ.	Андозаи монеаҳои маъмурӣ (харочот барои гузаштани расмиёти маъмурӣ); Андозаи харочоти трансаксионӣ; Миқдори маблағҳое, ки қарзدهҳо дар сурати барҳамдиҳӣ баргардонда метавонанд; Сатҳи миёнаи музди кори кормандони соҳаи суғурта ва мақомоти нозир; Тағйирёбии пардохтҳои комисионӣ.	Тағйирёбии ҳиссаи соҳаи суғурта дар ММД; Нисбати қарзи бонкии ташкилоти суғурта ба ММД; Аъзоҳаққиҳои суғуртавӣ ба ҳар нафари аҳоли; Ҳиссаи мукофоти суғурта дар ММД; Даромаднокии амалиёти ташкилоти суғурта (даромаднокии активҳо, сармояи дохилӣ); Ҳиссаи пардохтҳои комисионӣ; Нишондиҳандаҳои фаъолияти кории ташкилоти суғурта
Микроиқтисодӣ	Таъмини рушди ташкилоти суғурта.	Нишондиҳандаҳои мутлақи устувории молиявӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта; Андозаи активҳои ташкилоти суғурта; Ҳаҷми воридшавии маблағ (даромад/фоида); Тағйирёбии миқдори шартномаҳои суғурта; Миқдори маблағҳое, ки қарзدهҳо дар сурати барҳамдиҳӣ баргардонда метавонанд; Сатҳи миёнаи музди кори кормандони ташкилоти суғурта; Тағйирёбии пардохтҳои комисионӣ.	Нишондиҳандаҳои нисбии устувории молиявӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта; Нишондиҳандаҳои зарароварӣ; Нишондиҳандаҳои даромаднокии ташкилоти суғурта; Ҳиссаи пардохтҳои комисионӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси: [336, с. 108]

Дар адабиёти илмӣ, ки ба арзёбии таъсири танзим равона шудааст, меъёрҳое бо номи «SMART» [329, с. 40] таҳия шудаанд. Ин як ихтисор аст, ки аз аввалин ҳарфҳои вожаҳои англисӣ сохта шудааст: specific (мушаххас), measurable (арзёбишаванда), assignable (қобили дастёбӣ), realistic (воқеӣ), time-related (вобаста ба вақт). Ин усул кумак мекунад, ки ҳадафҳои танзим бо роҳи самаранок ва муассир таҳлил шаванд.

Нишондиҳандаҳои миқдорӣ, ки барои арзёбии таъсири танзим истифода мешаванд, метавонанд ду намуди асосӣ дошта бошанд: нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбӣ. Нишондиҳандаҳои мутлақ нишон медиҳанд, ки тағйирот ё таъсир дар ҳаҷми муайян дар муҳити иқтисодӣ ба чӣ миқдор расидааст, дар ҳоле ки нишондиҳандаҳои нисбӣ нисбат ба дигар омилҳо ё метриқҳо арзёбӣ мешаванд. Таҳлили самаранокии таъсири танзим бояд барои ҳар як сатҳи иқтисодӣ, аз макроиқтисод (ки дар маҷмӯъ ба иқтисоди кишвар таъсир мерасонад) то микроиқтисод (ки ба соҳаҳо ва ширкатҳои алоҳида дахл дорад) ва инчунин барои соҳаҳои алоҳида ва вобаста ба таъсирҳои байнисоҳавӣ гузаронида шавад (ниг. қадвали 4.10.)

Гарчи баъзе нишондиҳандаҳое, ки дар қадвал оварда шудаанд, ба таври мустақим бо бозори молиявӣ алоқаманд нестанд, рушди соҳаи молиявӣ метавонад таъсири назаррас ба тағйироти онҳо дошта бошад. Масалан, эҷоди имтиёзҳои андозӣ барои даромадҳо аз шартномаҳои суғуртаи ҷамъшаванда метавонад барои рушди ин бахш рағбат эҷод кунад. Ин ба афзоиши воридоти маблағҳо ба соҳаи суғурта мерасонад, ки дар натиҷа, шароити сармоягузорӣ беҳтар шуда, ҳаҷми сармоягузориҳо дар иқтисод афзоиш меёбад. Дар натиҷа, чунин тағйирот метавонад суръати рушди иқтисодӣ, афзоиши ММД, зиёд шудани воридоти андозҳо аз бахши воқеии иқтисод, баландшавии даромадҳои аҳоли ва рушди фаъолиятҳои соҳибкорию, аз ҷумла, дар соҳаи суғурта ба вучуд орад.

Барои ба вучуд овардани тасаввури манфӣ оиди таъсири манфии танзими (масалан, танзими давлатӣ ё дигар тағйироти иқтисодӣ ё иҷтимоӣ) метавон нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии мардумро истифода кард. Масалан,

сатҳи чароҳатбардорӣ, беморшавӣ ва дигар шаклҳои нобаробарӣ, ки метавонад ба зиндагии аъзоёни ҷомеа таъсири манфӣ гузорад.

Ин нишондиҳандаҳо метавонанд дар асоси пурсишномаҳои сотсиологӣ ё тадқиқоте, ки барои ҷамъоварии маълумот дар бораи равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ гузаронида мешаванд, муайян шаванд. Пурсишномаҳо ё дигар тадқиқоти иҷтимоӣ барои шиносоии нақши таъсири манфии танзим ва ё тағйироти қонунҳо ва сиёсати давлатӣ дар ҳаёти мардум муҳимманд. Ин корхоро коршиносон ва ё шахсони манфиатдор (масалан, муҳаққиқон, сиёсатмадорон, ё ташкилотҳои байналмилалӣ) анҷом медиҳанд.

Вақте ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия мешаванд, муҳим аст, ки пешакӣ арзёбӣ шавад, ки чӣ гуна хароҷот ва ғоидаҳо аз татбиқи он ба амал меоянд. Дар қонунгузори мавҷуда пешбинӣ шудааст, ки пас аз ба амал омадани санад арзёбии самаранокии он бояд сурат гирад. Ин арзёбӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна санад ба шумораи иштирокчиён дар бозори суғурта, хароҷоти онҳо ва натиҷаҳои мусбӣ ва манфии танзим таъсир расонидааст. Муҳим аст, ки таҳиягарони санади меъёрии ҳуқуқӣ бо истифода аз маълумоти дуруст ва тасдиқшуда асоснокии онро тасдиқ кунанд, то нишон диҳанд, ки қабул кардани ин санад воқеан зарур аст ва манфиат меорад.

Баъд аз арзёбии таъсири танзимкунандаи лоиҳаҳои санадҳои меъёрӣ, натиҷаҳои арзёбӣ дар сомонаи расмӣ Бонки миллӣ ҷойгир ва барои муҳокимаи умумӣ пешниҳод мешаванд. Гузоришҳои махсус таҳия мешаванд, ки дар онҳо сабабҳои қабул кардани санад, ҳадафҳои он ва қисмҳое, ки ба он мувофиқат мекунанд, таҳлил ва шарҳ дода мешаванд. Аммо дар амалия, аксар вақт, қисмҳое, ки ба таҳлили хавфҳо ва таъсири эҳтимолии қабул кардани санад ва оқибатҳои он бахшида шудаанд, нодир ё мавҷуд нестанд. Ин нишон медиҳад, ки дар ҷараёни таҳлил ва баҳогузорӣ барои роҳбарони санадҳо муҳим аст, ки хавфҳои эҳтимолӣ ва таъсири манфии таҳкими санадҳоро ба таври дуруст ва пурра ба назар гиранд. Ғайр аз ин, ҳулосаи арзёбии таъсири танзимкунанда, ки аз ҷониби Бонки миллӣ таҳия шудааст, аксар вақт сатҳӣ буда, ҳамаи ҷанбаҳои заруриро дар бар намегирад.

Бояд қайд намуд, ки имкони асоснокнамоии санади ҳуқуқӣ барои таҳиягарони шуъбаҳои Бонки миллӣ нисбат ба таҳиягарони мақомоти давлатӣ маҳдуд аст. Илова бар ин, бозори молиявӣ бахши басо мураккаб дар фаъолияти танзимгарӣ мебошад. Фаъолияти агентҳои бозори молиявӣ, аз он ҷумла, бозори суғурта бо шумораи зиёди хавфу хатарҳо алоқаманд аст. Ин бахшҳо ба вазъияти макроиқтисодии мамлакат таъсири мустақим доранд. Бинобар ин, методи таснифу системакунонии хавфу хатарҳо ва интиҳоби нишондиҳанда-индикаторҳои арзёбии таъсири танзимкунандаро барои асоснок ва арзёбӣ намудани санадҳои соҳаи фаъолияти суғурта истифода бурдан мумкин аст.

4.3. Асосҳои институтсионалии танзими давлатии рақобат дар бозори суғурта

Рақобат дар доираи васеи бозор ба ҳайси танзимгари асосӣ ба фаъолияти субъектҳои муносибатҳои суғурта мебошад. Хусусияти олигополистии бозори суғурта ва хусусиятҳои соҳа рақобати як қатор зухуроти махсусро муайян мекунанд. Бо вучуди он ки шумораи фурушандагон ба андоза кифоя аст, тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон, дар аввали соли 2022 дар кишвар 17 ташкилоти суғуртавӣ фаъолият мекарданд, ки қисмати аслий ва бузургтарин муомилот ба се ташкилоти пешсаф дар бозор рост меояд. Консентратсияи баланди бозор, ки бештар аз 70% мукофотҳои суғурта аз ҷониби 3 ташкилоти аслий ҷамъоварӣ мешаванд, нишон медиҳад, ки омӯзиш ва таҳлили масъалаҳои рақобат дар байни субъектҳои бозори суғурта муҳим аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бозори суғурта моликият ва дороии се ташкилоти асосии суғурта – ҚСП «ТС Суғуртаи аввалини миллӣ» (41,3%), ҚДММ «ТСА Спитамен-Иншуренс» (19,7%) ва КВД «Тоҷиксуғурта» (10,1%) ҳиссаи калон доранд. Ба ҳамин тариқ, зиёда аз 71% аз тамоми молу мулк ва дороии ташкилотҳои суғурта дар кишвар ба ин се ширкат тааллуқ дорад. Ҳамчунин, беш аз 68% уҳдадорҳои молиявии ташкилотҳои суғурта низ ба ин

се ширкати асосии суғурта вобаста аст. Бозори суғурта, дар ҳақиқат, дорои хусусиятҳои махсусе мебошад, ки онро аз дигар соҳаҳои иқтисодиёт фарк мекунанд. Дар ин бозор рақобат на танҳо бар асоси нарх, балки инчунин аз рӯйи сифати хизматрасониҳо, сатҳи эътимоди муштарӣ ба ширкатҳои суғуртавӣ ва инчунин хусусиятҳои танзими ҳуқуқӣ сурат мегирад.

Муҳим аст дар назар дошта шавад, ки суғурта хизматест, ки бо идоракунии хавфҳо алоқаманд аст. Муштарӣ аксар вақт интихобро бар асоси эътимоднокии ширкат, шартҳои полисҳои суғуртавӣ, дастрасии хизматрасонӣ ва обрӯи ширкат анҷом медиҳанд. Ҳамчунин, уҳдадорихи дарозмуддат, ки ширкатҳо ба зимма мегиранд, нақши муҳим мебозанд, бинобар ин, ба онҳо талаботи махсус аз ҷониби ҳам муштарӣ ва ҳам давлат пешниҳод мешаванд.

Танзими давлатии рақобат дар бозори суғурта бояд ин хусусиятҳоро ба назар гирад, то ки тавозун байни манфиатҳои суғурташавандагон ва ширкатҳои суғуртавӣ нигоҳ дошта шавад. Масалан, танзими нодуруст сохташуда метавонад ӯ ширкатҳои хурди суғуртавино фишор диҳад, ки боиси афзоиши монополия гардад, ё, баръакс, назорат аз болои сифати хизматрасониҳоро суस्त намояд. Бинобар ин, ба назар гирифтани хусусиятҳои бозори суғурта дар шароити рақобат воқеан зарур аст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон рақобат ҳамчун мусобиқаи озод байни ширкатҳо муайян карда шудааст, ки дар он ҳар ширкат мустақилона фаъолият мекунад. Ин мусобиқа имкон намедиҳад, ки ягон ширкат ба шароити савдо дар бозор таъсири яктарафа расонад [18]. Дар бозори суғурта рақобат маънои муборизаи байни ширкатҳои суғуртавӣ, миёнаравҳои онҳо ва дигар иштирокчиёни бозорро барои ҷалби муштарӣ (суғурташавандагон) дорад. Ҳар яке аз онҳо кӯшиш мекунад, ки бо пешниҳоди шароити беҳтар муштарӣро ҷалб намояд. Илова бар ташкилотҳои суғуртавӣ, дар бозори суғурта дигар иштирокчиён низ ҳастанд, масалан, актуарҳо (мутахассисони ҳисобкунии хавфҳо ва тарифҳо), ташкилотҳои, ки инфрасохтори бозори суғуртаро дастгирӣ мекунанд, ташкилотҳои худтанзимкунӣ ва мақомоти

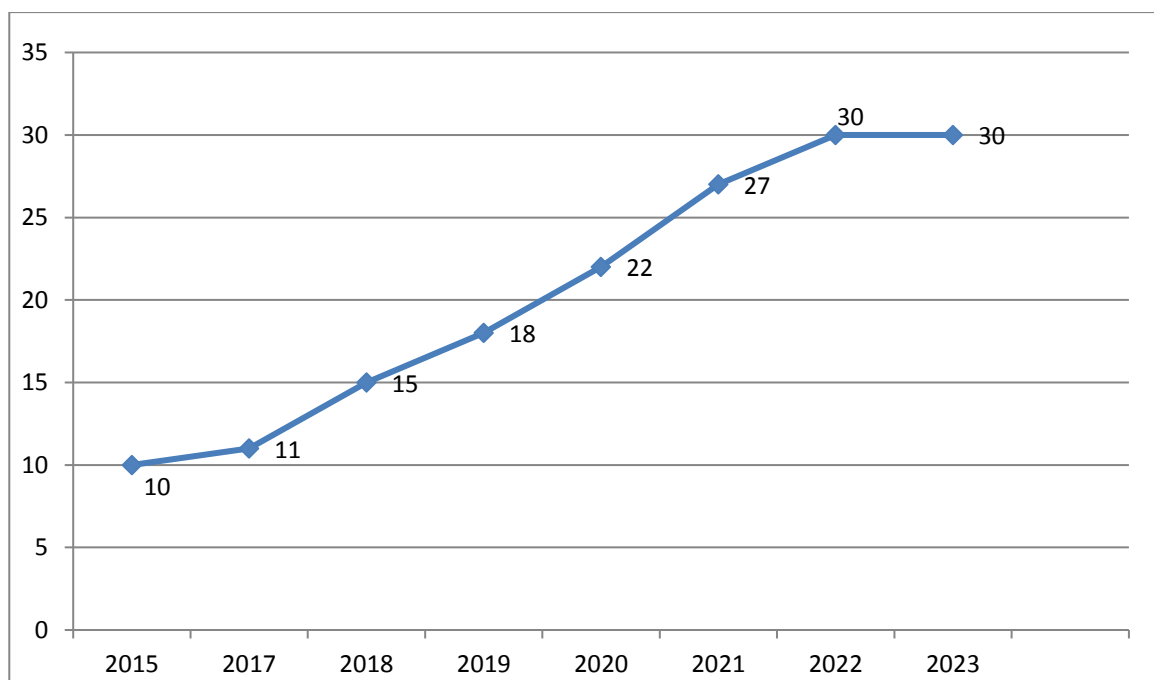
давлатӣ, ки қоидаҳои бозорро назорат мекунад. Ҳамаи ин иштирокчиён якҷоя инфрасохтореро ташкил медиҳанд, ки барои фаъолияти самараноки бозори суғурта мусоидат мекунад.

Ба ташкилотҳои суғурта шумораи зиёди дархостхоро аз шахсони алоҳида бо шикоятҳо дар бораи даст кашидан аз бастанӣ шартномаи бидуни харидани хизматҳои ихтиёрии иловагӣ, аз ҷониби ташкилотҳои суғуртаи татбиқ нагардидани коэффитсиенти камшавии тарифҳои суғурта барои рондани бидуни садама ҳангоми додани полиси суғуртаи ҳатмии масъулияти нақлиёти автомобилӣ мушоҳида мешавад. Бахусус, вайронкунии моддаи 10 - Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол» ба ҷашм мерасад. (диаграммаи 4.2.) Рақобат дар бозори суғурта як шакли махсуси танзими муносибатҳои байни ширкатҳо ва ташкилотҳои суғуртавӣ аст. Он ба он кумак мекунад, ки ширкатҳо дар якҷоягӣ бо қонунҳо ва нормаҳои бозор ба таърифу таҳияи шартҳои беҳтарин барои мизоҷон ва истеҳсоли хизматҳои арзишмандтар шуруъ кунанд. Вазифаҳои асосии рақобат дар бозори суғурта инҳо ҳастанд:

- Танзимкунӣ
- Тақсимкунӣ
- Навоварӣ
- Мутобиқшавӣ
- Тақсимкунӣ (дар баъзе мавридҳо, эҳтимолан дубора)
- Назоратӣ

Ғайр аз ин, на ҳамаи субъектҳои бозори суғурта ҳамчун рақибони комил фаъолият мекунад. Мақомоти давлатӣ, ки дар танзими муносибатҳои бозорӣ иштирок мекунад, наметавонанд ҳамчун рақиб амал кунанд, зеро нақши онҳо дар назорат ва ташкили кори бозор аст, на дар иштироки мустақим дар рақобат.

Диаграммаи 4.2. - Вайрон намудани моддаи 10-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мақомоти давлатӣ ҳамчун танзимкунанда амал мекунанд. Вазифаҳое, ки онҳо иҷро мекунанд, инҳоянд:

1. Иҷозат додан ба вуруд ба бозор — давлат бояд имконият диҳад, ки ширкатҳои нави суғурта ба бозор ворид шаванд.
2. Барҳам додани имтиёзҳо — аз байн бурдани низоми имтиёзҳо барои ширкатҳои алоҳида, то ҳамаи иштирокчиён дар як шартӣ баробар қарор гиранд.
3. Назар аз иҷрои шартномаҳо — таъмин кардани иҷрои шартномаҳо, масалан, ширкатҳои суғурта шартҳои суғуртагузорино шикастанд.
4. Ҳифзи суғурташавандагон — пешгирии ҳолатҳое, ки ширкатҳои суғурта вазифаҳои худро иҷро намекунанд.

Аз ин рӯ, давлат ҳамчун назоратчӣ ва ҳимоятгар амал мекунад, на ҳамчун рақиб дар бозор.

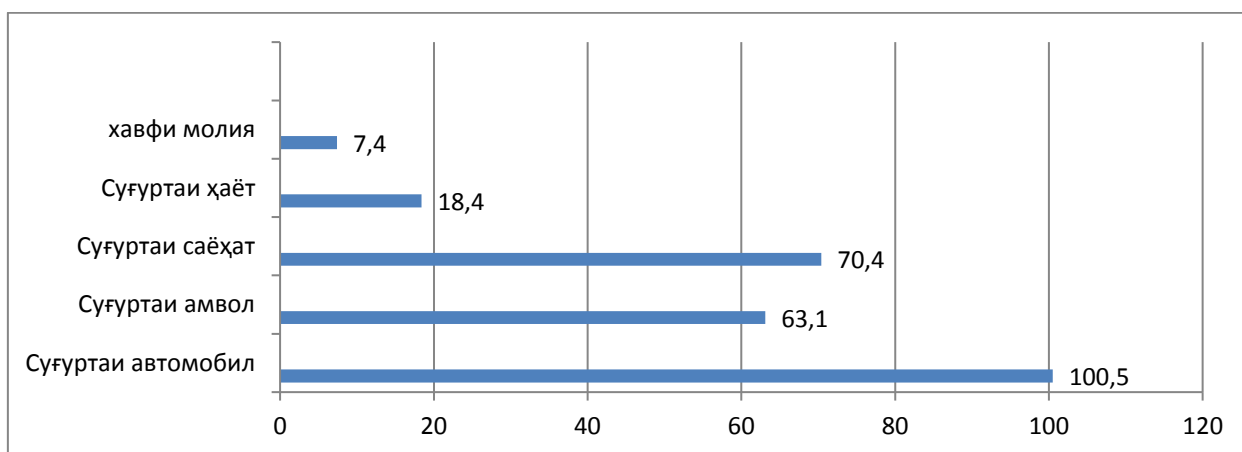
Ба ибораи дигар, вазифаи давлат аз пешгирии рақобати беинсофона иборат аст, ки “ҳар амали субъектҳои хоҷагидор барои ба даст овардани бартариятҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ, ки хилофи қонунгузориҳои Ҷумҳурии

Тоҷикистон буда метавонад, ба дигар субъектҳо зиён расонад, ё субъектҳои хоҷагидорӣ рақобат мекунад, ё зарар расонидаанд ё расонида метавонанд" [18] Ташкилотҳои, ки дар сармоя иштирок доранд, дар баробари ташкилотҳои суғуртаи хусусӣ, дар ҳақиқат дар мусобиқа иштирок карда метавонанд. Барои таҳлили ҳамкориҳои иштирокчиёни бозори суғурта, метавон чанд гурӯҳи (категорияҳо) рақибонро муайян кард. Гурӯҳи аввал — ин ташкилотҳои суғурта мебошанд, ки байни ҳам барои ҷалби муштарӣ ва пешниҳоди хизматҳои суғуртавӣ рақобат мекунад. Гурӯҳи дуюм — ин миёнаравони суғурта мебошанд, ки барои ҷалби муштарӣ ва пешниҳоди беҳтарин шартҳои барои бастанӣ шартномаҳои суғурта рақобат мекунад. Гурӯҳи сеюм — ин субъектҳои инфрасохтори суғурта, ба монанди актуарҳо мебошанд, ки бо пешниҳоди нархҳои рақобатпазир ва хизматҳои босифат рақобат мекунад. Гурӯҳи чорум — ин ташкилотҳои худтанзимкунада мебошанд, ки дар бозор нақши худро доранд ва барои беҳтар кардани шароити мусоид барои узвият дар он рақобат мекунад.

Рақобат дар бозори суғурта на танҳо байни ширкатҳои як категория, балки байни иштирокчиёни гуногун, ба монанди суғуртакунадагон, миёнаравҳо, бонкҳо ва фондҳои нафақа ба амал меояд. Манфиатҳои онҳо баъзан муҳолиф мешаванд, хусусан, вақте ки суғуртакунадагон фурӯши мустақимро истифода мебаранд. Ҳамзамон, маҳсулоти вобаста ба андухт, аз қабилӣ суғуртаи ҳаёт, барномаҳои нафақавӣ ва пасандозҳои бонкӣ барои ҷалби таваҷҷуҳи истеъмолкунадагон рақобат мекунад. Муҳлат, хавф ва даромадноки дар ин хизматрасониҳои молиявӣ дорои сифатҳои рақобатпазир мебошанд. Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар бозори суғурта рақобати бисёрзинагӣ, байнисоҳавӣ ё аниктараш, бисёрҷанба вучуд дорад. Аз ин лиҳоз, ҳангоми ташаккули низоми танзими давлатии фаъолияти суғурта ҳамаи ин шартҳои таъкидшуда бояд ба инобат гирифта шаванд, то ин ки ҳодисаҳои поймолкунии ҳуқуқи ҳар кадоме аз тарафҳо истисно карда нашаванд. Хусусияти бисёртарафаи рақобат дар қонунгузорӣ ба андозаи муайян инъикос ёфтааст.

Дар ҳолате ки мазмун ва шаклҳои танзими давлатӣ дар соҳаи суғурта муайян мешаванд, муҳим аст, ки шароити объективӣ ва субъективии фаъолияти субъектҳои суғурта ба назар гирифта шаванд. Бояд бештар зери таъминоти институтсионалии танзиму назорат он намудҳо ва маҳсулоти суғуртавӣ қарор гирад, ки онҳо дар байни мардум маъмуланд.

Диаграммаи 4.3. Маъмулияти намудҳои суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Масалан, дар мамлакат ҳамоноҳоянд, ки онҳо бо қонунгузорӣ ё талаботи баъзе ширкатҳо/сохторҳо маҷбуранд истеъмолгарон харидорӣ кунанд. Маъмултарин суғуртаи мошин мебошад ва пас аз он суғуртаи сафар ба хориҷа мебошад. Намудҳои ихтиёрии суғурта, ки масалан, аз рӯи қоидаҳои банк ҳангоми додани қарз муқаррар карда нашудаанд, то ҳол талабот надоранд (диаграммаи 4.3.)

Мавриди зикр аст, ки барои рақобати одилона дар бозори суғурта ду аспектҳои муҳим вучуд доранд: вазъияти макроиқтисодӣ дар кишвар ва даҳолат кардани мақомоти танзимкунандаи давлатӣ. Шароити макроиқтисодӣ таъсир мерасонад ба устувории бозор ва он ки чӣ гуна ширкатҳо метавонанд байни ҳам рақобат кунанд ва мақомоти танзимкунандаи давлатӣ барои назорат кардани риояи қоидаҳо ва пешгирӣ аз амалҳои нодуруст заруранд. «Қоидаҳои бозӣ» — ин маҷмуи қонунҳо ва меъёрҳои мебошанд, ки бояд барои ҳамаи иштирокчиёни бозор фаҳмо ва баробар бошанд. Онҳо кумак мекунанд, ки ҳолатҳои, ки дар бозор як ширкати ягона ҳукмронӣ мекунад (монополия) ё гурӯҳҳои маҳдуд метавонанд шароити рақобатро манипулятсия кунанд,

пешгирӣ шаванд. Эҷоди чунин қоидаҳо ба рақобати солим ва одилона мусоидат мекунад, ки натиҷааш ба манфиати истеъмолкунандагон (мизочон) мебошад, зеро онҳо шароити беҳтар мегиранд.

Нақши технологияҳо: технологияҳои муосири иттилоотӣ сарҳадҳои рақобатро васеъ намуда, ба ширкатҳо имконият медиҳанд, ки ба бозорҳои байналмилалӣ ворид шаванд. Ҳамзамон, онҳо ба муносибати байни ширкатҳои суғурта ва мизочону рақибонашон таъсир мерасонанд.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта: агар дар як кишвар сиёсати дуруст ва аниқ барои ташвиқи рақобат дар бозори суғурта вучуд надошта бошад, бозор метавонад ба дасти якчанд ширкатҳои калони суғурта афтода, ки бо истифода аз манфиатҳои худ ҳолати монополиро ба вучуд меоранд. Ин ба маънии он аст, ки ширкатҳои хурд ва миёна имкониятҳои равшан барои рушди худ намеёбанд, ки натиҷааш маҳдудшавии рақобат ва пастшавии сифати хизматрасониҳо барои мизочон мебошад.

Вазъ дар кишварҳои ИДМ: дар бозорҳои суғуртаи кишварҳое, аз қабيلي Тоҷикистон, Қазоқистон ва Беларус тамаркузи баланди сармоя мушоҳида мешавад, ки ин метавонад имкониятҳоро барои бозигарони нав маҳдуд намояд. Ин масъала таваҷҷуҳи иловагӣ ба танзими давлатиро талаб мекунад, то манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳо баробар ҳифз шаванд.

Дар натиҷа, барои нигоҳ доштани муҳити рақобатпазир якҷоя кардани танзими давлатӣ, татбиқи инноватсияҳои технологӣ ва таъмини қоидаҳои возеҳу баробар барои ҳамаи иштирокчиёни бозор зарур аст [55].

Дар кишвар дар бозори суғурта сатҳи пасти рақобат мушоҳида мешавад, ки ин бо омилҳое, ба монанди қобилияти пардохтпазирии пасти мизочон алоқаманд аст. Ин масъала талаботи суғуртаро маҳдуд мекунад. Дар чунин шароит ширкатҳои суғурта маҷбур мешаванд, ки роҳҳои самарабахши кор карданро пайдо кунанд, масалан, тавассути ворид кардани технологияи нав ё истифодаи захираҳои маъмурӣ барои нигоҳ доштани фаъолияти худ. Ҳамчунин таъкид мешавад, ки барои рушди муҳити рақобатӣ, дастгирии

давлат, махсусан, тавассути танзим зарур аст. Бе дастгирии муассисаҳои мувофиқ, бозор ба таври ғаёл рушд намекунад ва рақобатпазир намешавад.

Бинобар ин, дар адабиёти илмӣ «парваридани рақобат», гузаштан ба нархҳои озод ва ғайра волеҳуранд. Барои ғаёлияти самараноки бозор, аз ҷумла, дар соҳаи суғурта, муҳим аст, ки миёни рақобати озод ва танзим аз ҷониби давлат тавозун нигоҳ дошта шавад. Ҳарчанд рақобат ба беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ ва паст кардани нархҳо кумак мекунад, вале агар худтанзимкунӣ бе дастгирии дурусти берунӣ сурат гирад, метавонад боиси суистифода, ташкили монополияҳо ва бартараф кардани манфиатҳои муштариён гардад. Давлат бояд нақши ғаёл дар таъмини шароити адолат барои ҳамаи иштирокчиёни бозор дошта бошад, қоидаҳои аниқ эҷод ва риоя кунад, ҳуқуқи истеъмолкунандагонро муҳофизат намуда, консентратсияи зиёди капиталро пешгирӣ намояд. Аз ин рӯ, дар шароити рақобати озод масъулияти давлат ҳамчун миёнарав муҳим аст, то бозор барои ҳамаи иштирокчиён боз, одилона ва самаранок боқӣ бимонад [312, с. 7].

Дар иқтисоди бозорӣ, рақобат як унсури муҳим аст, ки рушди бизнес, инноватсияҳо ва беҳтар кардани сифат ва хизматрасониҳо ё маҳсулотҳоро мусоидат мекунад. Аммо, монанди ҳар як раванд, рақобат ниёз ба танзими дуруст дорад.

Дар иқтисоди бозорӣ рақобат як унсури муҳим аст, ки рушди бизнес, инноватсияҳо ва беҳтар кардани сифат ва хизматрасониҳо ё маҳсулотро мусоидат мекунад. Аммо монанди ҳар як раванд рақобат ниёз ба танзими дуруст дорад.

Танзими давлатӣ метавонад нақши мусбӣ ва манфӣ дошта бошад. Дар модели идеалӣ, агар он дуруст ташкил карда шавад, кумак мерасонад, ки шароити рақобати одилона эҷод гардад ва манъ мекунад, ки ширкатҳои бузург ҳукмронӣ кунанд ва ширкатҳои хурду миёнаро нобуд созанд. Ин барои истеъмолкунандагон муфид аст, чунки рақобатро тақвият дода, нархҳоро паст мекунад. Аммо агар модели танзими давлатӣ дуруст ё номукамал бошад, ин метавонад ба натиҷаҳои манфӣ, ба монанди бюрократияи зиёдатӣ, ғасод ё

назорати нокифоя бар амалиёти бозорӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки баланс байни танзим ва рақобати озод пайдо карда шавад, то ки ҳар ду якдигарро дастгирӣ кунанд ва рушди самараноки иқтисодиётро таъмин намоянд.

Барои таҳлили рақобат таснифи омилҳои ба рақобат таъсиркунанда ва аломатҳои зуҳури онҳо дар бозор муҳим мебошад. Бинобар он, мо дар ҷадвали 4.11. омилҳои ба рақобат таъсиркунандаро таснифу тавзеҳ додем, ки пай дар пай ва тарҳи таҳлили омилиро муайян менамояд.

Ҷадвали 4.11. - Омилҳои ба рақобат таъсиркунанда дар бозори суғурта

Омилҳои рақобат	Аломатҳои зуҳури омилҳо дар бозор
Вазъияти соҳаи суғурта	
Шумора ва кудрати ширкатҳои суғуртавӣ, ки дар бозор рақобат мекунанд	Гурӯҳи ташкилотҳои суғурта, ки аз ҷиҳати иқтидор баробаранд, ё чанд ташкилотҳои суғурта ғайолиятдоранд, ки аз ҷиҳати иқтидор аз дигар ташкилотҳо бартарӣ доранд.
Тағйирёбии талаботи пардохтпазир	Талаботи пардохтпазир ба хизматрасониҳои суғурта коҳиш меёбад, пешгӯӣ номусоид аст
Дараҷаи стандартизатсияи хизматрасониҳои суғуртаи дар бозор пешниҳодшаванда	Ташкилотҳои рақобаткунанда аз рӯи намудҳои хизматрасониҳои суғуртаи махсус гардонида нашудаанд.
Хароҷоти гузариши мизоч аз як суғуртакунанда ба дигараш	Хароҷоти гузариши мизоч аз як суғуртакунанда ба дигараш хеле паст аст
Монеаҳо дар роҳи тарк кардани бозор	Хароҷот аз бозор рафтани зиёд аст.
Монеаҳо дар роҳи ворид шудан ба бозор	Хароҷоти ибтидоӣ барои роҳандозии кор дар бозор кам аст.
Вазъият дар бозорҳои алоқаманд (бозорҳои хизматрасонӣ бо соҳаҳои шабеҳи татбиқ)	Дараҷаи рақобат дар бозорҳои ҳамсоя баланд аст.
Стратегияҳои ташкилотҳои рақобаткунанда	Ташкилотҳои алоҳида сиёсати таҷовузкоронаи мустақам намудани мавқеи худро аз ҳисоби рақибони дигар татбиқ мекунанд ё омодаанд ба амал бароранд.
Ҷолибияти бозор ба маҳсулоти муайяни суғурта	Талабот ба таври возеҳ афзоиш меёбад, имкониятҳои бузургии потенциалӣ, пешгӯии мусоид
Таъсири рақибони эҳтимоли	
Мушкилоти ворид шудан ба бозори суғуртаи соҳавӣ	Ҳаҷми сармояи зарурӣ барои ворид шудан ба бозори соҳаи баланд аст. Ташкилотҳои суғурта дар ин соҳа майл надоранд, ки стратегияҳои ҳашмгинро нисбат ба ”навкорон” истифода баранд ва ғайолияти худро дар дохили соҳаи ҳамроҳанг намеkunанд, то густариши ин соҳаро инъикос кунанд

Дастрасӣ ба шабакаҳои тақсимот	Таъсиси шабакаи паҳнкунии худӣ ё ҷалби миёнаравҳои мавҷуда ба ҳамкорӣ аз ҷониби «навкорон» хароҷоти зиёдро талаб намекунад.
Афзалиятҳои соҳавӣ	Ташкилоти суғурта дар соҳа нисбат ба рақибони нав вобаста ба дастрасӣ ба манбаъҳои заҳо, патентҳо ва ноу-хауҳо, сармояи асосӣ ва ғайра бартариҳои назаррас надоранд
3. Таъсири харидор	
Ҳолати харидорон	Дар соҳаи суғурта харидорони зиёде ҳастанд: шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ
Аҳамияти маҳсулоти суғурта барои харидор	Кадам маҳсулоти суғурта талаботи истеъмолкунандаи мушаххасро қонеъ мекунад
Стандартизатсияи маҳсулоти суғурта	Маҳсулот стандартизатсия карда шудааст. Арзиши иваз кардани харидорон ба фурӯшандаи нав ночиз аст.

Сарчашма: [265, с. 22]

Омилҳои таъсирасон ба рақобат, ки дар ҷадвал нишон дода шудааст, аз ҷониби экспертон бо ҳолҳои муайян арзёбӣ карда мешаванд. Дар ин маврид ба ҳайси экспертон мутахассисони соҳа, кормандони пешбари ташкилоти суғурта ва мақомоти давлатӣ, ки ба назорати соҳаи суғурта маъсул мебошанд, ҷалб карда шаванд. Омилҳои номбаршуда, ки сатҳи таъсирашон ба рақобат гуногун аст, бинобар он, муайян намудани аҳамияти нисбии омилҳо, яъне «вазн»-и ҳоси ҳар яки онҳо зарур аст. зеро вобаста ба ин нишондиҳанда инструментҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта интихоб карда мешаванд. Арзёбии сатҳи таъсири ҳар як омил рақобат дар бозор, ҳолҳои миёнаи вазншуда мебошад, ки бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$K = \sum W \times \frac{\sum Rf}{N} \quad (4.3.1)$$

дар он K нишондиҳандаи рақобат дар бозор;

Rf – ҳолҳои бадастовардаи коршинос оид ба дараҷаи зуҳури омилҳо;

N – шумораи коршиносон;

W – коэффитсиенти аҳамияти омилҳо.

Дар асоси қимати миёнаи вазншуда, бардошти чунин хулосаҳо сурат мегирад: агар K аз 20 хурд аз сатҳи пасти рақобат дар бозор шаҳодат медиҳад. Агар K аз сатҳи 20 то 40 бошад, пас метавон дар бораи сатҳи миёнаи рақобат хулоса намуд. Агар K аз 40 баланд бошад, пас сатҳи рақобат дар бозор баланд

аст. Вобаста ба ин нишондиҳандаҳо тарҳрезӣ ва таъминоти институтсионалии танзими давлатии рақобат сурат мегирад.

Дар адабиёти ватанӣ, ки ба назария ва амалияи танзими суғурта бахшида шудааст, ҷиҳатҳои институтсионалии таъсири тарафайнӣ ва танзими давлатии фаъолияти суғурта ва рақобат пурра инъикос намеебад [85, с. 123]. Ҳарчанд ки дар бораи сарҳадҳо ва моҳияти танзими рақобат дар бозори суғурта байни муаллифони ёддоштҳои яксон нестанд, аммо зарурати танзими рақобатро ҳеҷ як муаллиф рад намекунад.

Мураккабии системаи муосири суғурта ба танзиму назорати муассир монеа мешавад. Рақобати комил дар бозори воқеии суғурта имконнопазир аст. Дар бозори суғурта вобаста ба хусусияти хизматҳои фурӯхташуда аксар вақт ҳуди суғуртакунанда талаботро ба вучуд меорад. Агар дар пешниҳод маҳдудият вучуд дошта бошад, пас дар суғурта бозори фурӯшанда ба вучуд меояд, ки он метавонад, боиси диктатураи суғуртакунандагон гардад.

Рақобат метавонад ҳамчун як воситаи муассири танзими бозор амал кунад. Вақте ки рақобат дар бозор вучуд дорад, он метавонад усулҳои нав ва шаклҳои беҳтарини танзими барои рушди соҳа пешниҳод кунад.

Ҳоло дар кишвар иштироки давлат дар соҳаи суғурта на танҳо аз тариқи роҳи фаъолияти соҳибдорӣ, балки бо истифода аз маблағҳои буҷетӣ ҳам сурат мегирад. Яъне, давлат барои суғуртаи хавфҳои кишоварзӣ, ки барои кишоварзон муҳим аст, маблағҳоро аз буҷет ҷудо мекунад ва барои паст кардани хатари молии кишоварзон кумак мекунад. Ин маънои онро дорад, ки давлат дар суғурта хавфҳои марбут ба кишоварзӣ, масалан, фурӯш ё хариди хизматрасониҳои суғурта барои кишоварзон, ё бо кумак расонидан ба кам кардани хатарҳои муҳити зисти кишоварзӣ нақши фаъол мебозад.

Дар доираи суғуртаи ҳатмии тиббӣ таъмин намудани ҳифзи суғуртавии категорияҳои алоҳидаи шаҳрвандон низ яке аз шаклҳои маблағгузори давлат мебошад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи суғуртаи тиббӣ," ки 18 июни соли 2008 қабул шуд, бояд аз 1 январи соли 2010 амалӣ мешуд. Вале бо сабаби сатҳи пасти шуғли аҳоли, ҳамоҳангии нокифояи вазорату идораҳои

дахлдор дар ташкил кардани низоми суғуртаи тиббии ҳатмӣ, номуайяний дар манбаъ ва ҳаҷми пардохти суғуртаи тиббӣ, инчунин, норасоии маблағҳои буҷетӣ барои хизматрасонии тиббӣ ба гурӯҳҳои имтиёзнок ва бекорон, қонуни мазкур то имрӯз ҳаҷор маротиба (дар солҳои 2010, 2014, 2017 ва 2022) мавқуф гузошта шудааст.

Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки барои амалӣ кардани суғуртаи тиббии ҳатмӣ, маблағи зарурӣ барои соҳаи тандурустӣ бояд на камтар аз 4 то 6 фоизи ММД бошад. Масалан, дар Қазоқистон он 4,4%, дар Қирғизистон 4,2%, дар Туркия 4,5%, дар Молдова 5,6%, дар Полша 5,7%, дар Эстония 5,9% ва дар Узбекистон 3,5% -ро ташкил медиҳад. Аммо дар Тоҷикистон буҷети соҳаи тандурустӣ танҳо 2,8% аз ММД-ро ташкил медиҳад ва қисми зиёди он (80-90%) барои пардохти музди меҳнати кормандони соҳа сарф мешавад. Дар ҳамин замина, иштирок ва дастгирии молиявии давлат дар соҳаи суғурта кумак мекунад, ки аз як тараф, фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ барҳам наравад ва аз ҷониби дигар, устувории бозор ва пешгирӣ аз муфлисшавии онҳо таъмин шавад.

Дар марҳалаи навъи рушди кишвар, дар шароити ноустувории иқтисодӣ ва баландии номуайяний, талабот ба қобилияти пардохтпазирии ширкатҳои суғурта меафзояд. Барои таъмини чунин қобилият, амалҳои мақомоти танзимкунанда ва рақобат дар бозор аҳаммияти калон доранд. Бозингарони калони бозор кӯшиш мекунанд, ки нуфуз ва миқёси амалиёти худро зиёд кунанд, ки ин талаботи беҳтар кардани устувории молиявии ширкатҳои суғуртаро ба вучуд меорад.

Аз ин рӯ, ҳамкориҳои танзими давлатӣ ва рақобат дар бозор барои беҳтар кардани устувории молиявии ширкатҳои суғурта ва таъмини эътимоднокии онҳо дар шароити ноустувории иқтисодӣ муҳим аст. Афзоиши нишондиҳандаҳои қобилияти пардохтпазирӣ метавонад ба кам шудани шумораи ширкатҳои суғурта оварда расонад. Дар натиҷа, тамаркузи сармоя дар бозори суғурта зиёд мешавад, ки ин боиси пайдоиши бозингарони калон, ки дар бозор мақоми бартариро мегиранд ва метавонанд рақобатро

таъсиргузор созанд. Аз таҳлили бозори суғуртаи мамлакат бармеояд, ки ҳиссаи 3 – 4 ташкилоти суғурта 60 -70 фоизи ҳаҷми бозор дар ихтиёри онҳо мебошад. Аз ин рӯ, низоми танзимкунанда бояд ба раванди ташаккули монополизатсия дар бозори суғуртаро муқовимат кунад, раванди хуруҷи ташкилотҳои суғуртаро аз бозор боздорад ва онҳоро дастгирӣ намояд.

Маржа ва сармояи ҳадди ақали ширкат воситаҳои муҳимми танзими қобилияти пардохти он мебошанд. Аммо дар амал ин нишондиҳандаҳо аксар вақт ҳамчун воситаи реклама барои ҷалби бештари мизочон истифода мешаванд. Масалан, ширкатҳо метавонанд риояи меъёрҳои қобилияти пардохтро ҳамчун як афзалияти рақобатии худ нишон диҳанд. Аммо, агар ширкат барои ҷалби мизочон пардохтҳои суғуртавино якбора зиёд кунад, ин метавонад ба қобилияти пардохти он таъсири манфӣ расонад, зеро пардохтҳои ҷамъшуда метавонанд бо уҳдадорӣҳои воқеии он мутобиқ набошанд. Қобилияти пардохтпазирӣ (маржа) барои ширкатҳои суғуртавӣ нишондоди муҳим аст, зеро он ба таври мустақим бо имконияти иҷрои вазифаҳои онҳо дар назди мизочон рабт дорад. Агар ширкати суғуртавӣ сармояи кофӣ надошта бошад, метавонад бо мушкилоти пардохт ба мизочон рӯ ба рӯ шавад, ки ин метавонад боиси аз даст додани эътимод ва ҳатто мушкилоти молиявии ширкат гардад. Менеджменти дурусти қобилияти пардохтпазирӣ имкон медиҳад, ки хатари таъсироти манфии омилҳои дохилӣ ва беруна, ба монанди кризисҳои иқтисодӣ, тағйироти бозор ё натиҷаҳои молиявии манфӣ коҳиш ёбад. Ширкатҳои суғуртавӣ бояд ҷиддан ба сармояи худ назар кунанд, то тавонанд дар шароити тағйироти бозор ва хатарҳои масъулиятҳои худро иҷро кунанд ва барои мизочон кумак расонанд. Ин тадбирҳо на танҳо барои худ ширкат, балки барои суботи умумии бозор ҳам муҳимманд.

Ширкатҳои суғурта метавонанд сармоягузориҳои худро дар бозорҳои молиявӣ ҷойгир кунанд, ки ин ба онҳо имкон медиҳад, ки ба ғоидаҳои бештар ноил шаванд. Аммо дар амалиёти сармоягузорӣ онҳо бо маҳдудиятҳои қонунӣ ва қоидаҳои махсуси танзимкунанда рӯ ба рӯ мешаванд. Ин қонунҳо метавонанд ҷандирии қарорҳои сармоягузориҳои онҳоро маҳдуд кунанд. Ин ба

маънои он аст, ки ширкатҳои суғурта наметавонанд ҳар гуна сармоягузори кунанд ва ё озодона қарор қабул кунанд, зеро онҳо бояд мувофиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи давлат ва ниҳодҳои танзимкунанда амал кунанд. Бо вучуди рақобат дар бозори сармоягузори барои фоида, ин маҳдудиятҳо маънои онро доранд, ки ширкатҳои суғурта наметавонанд, барои мисол, дар баъзе соҳаҳои хатарнок ё озод бо дигар ширкатҳои сармоягузори ба таври озод фаъолият кунанд. Танзимои барои таъмини суботи бозор ва ҳифзи манфиатҳои мизочон ба ширкатҳои суғурта раъзи амалкунанда медиҳад. Ҳамин тавр, ширкатҳои суғурта дар бозори молиявӣ бо маҳдудиятҳои қонунӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва маҷбур ба амал қардан дар доираи қонунҳои муқарраршуда мебошанд.

Суғуртаи ҳаёт як воситаи молиявии муҳим аст ва рақобат дар ин соҳа нақши қалидӣ дорад. Аз як тараф, ташкилоти суғурта бо якдигар рақобат мекунанд, пешниҳод қардани шароити бештар қолиб ва имқоноти сармоягузории қоиданок барои мизочон. Аз тарафи дигар, рақобат бо дигар муассисаҳои молиявӣ, ба монанди банкҳо ва ширкатҳои сармоягузори, воқеан метавонад ширкатҳои суғуртаро ба беҳтар қардани сифати хизматрасонӣ ва рушди ҳалли навоварона ташвиқ кунад. Ин муҳим аст, зеро дар шароити рақобат ширкатҳо маҷбур мешаванд, ки маҳсулот ва шартҳои худро барои қалби мизочон беҳтар кунанд. Масалан, ширкатҳои суғурта метавонанд хизматрасониҳои худро беҳтар кунанд ё шароити қоидаовартаре барои суғурта ва сармоягузори пешниҳод кунанд, то дар бозор рақобатпазир бошанд. Инчунин, ин ба баланд бардоштани эътимоднокии ташкилоти суғурта қумак мерасонад, зеро мизочон мебинанд, ки ширкатҳо қӯшиш мекунанд, ки як қадам пеш бошанд ва ҳалли муосирро пешниҳод мекунанд.

Дар шароити қунунии макроиқтисодӣ танзими сармоягузориҳои суғуртақунандагон таваҷҷуҳи маҳсусро тақозо мекунад. Пайваста бо шиддат гирифтани бухрони молиявию-иқтисодии қаҳон, баҳусус дар баҳши банкӣ, ки бухрони пардохтпазирӣ зоҳир шуда буд, ба соҳаи суғурта низ таъсир расонид. Дар иқтисоди қаҳонӣ аввалин шуда ширкатҳои суғуртаи ИМА ва Аврупо, ки дар амалиёти спекулятивӣ фаъолона иштирок мекарданд, зарар диданд. Аз ин

бармеояд, ки муайян намудани тартиботи қатъии танзими сармоягузори ташкилотҳои суғурта хавфи сармоягузори онҳоро дар сатҳи назаррас паст мекунад.

Хулосаи боби чорум

1. Танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ ба танзими қоидаҳо ва маҳдудиятҳои равона шудааст, ки суботи бозорро таъмин намуда, аз рафтори номатлуби иштирокчиёни он пешгирӣ мекунад. Ин ҳадаф тавассути таҳия ва татбиқи механизмҳои институтсионалӣ, аз ҷумла қонунҳо, стандартҳо ва мақомоти назоратӣ ба даст оварда мешавад. Бе чунин воситаҳо бозори суғурта наметавонад самаранок фаъолият кунад.

Мухим аст, ки фаҳмем, ки принцип ё усули танзим дар шароити иқтисодӣ, сатҳи рушди бозори суғурта ва ҳадафҳои муқарраргардида метавонад натиҷаҳои гуногун дошта бошад. Масалан, дар шароити иқтисоди устувор чунин тадбирҳо метавонанд ба рушди бозор мусоидат кунанд, дар ҳоле ки дар давраи бӯҳронӣ онҳо метавонанд ҳамчун монеа барои пешгирии хатари молиявӣ хизмат кунанд. Аз ин рӯ, танзим бояд чандир ва мутобиқ ба шароити ҷорӣ бошад.

Барои фаъолияти муваффақонаи бозори суғурта муҳим аст, ки қоидаҳои мушаххас, стандартҳои сифат ва механизмҳои назорат муайян карда шаванд. Худ аз худ бозор наметавонад самаранок худтанзимшавӣ кунад – ниёзи ҷиддӣ ба мақомоти танзимкунанда вучуд дорад, ки шароити фаъолияти бозорро, бахусус, дастрасии иштирокчиёни навро муайян мекунад. Бе чунин назорат бозор метавонад бо бесарусомонӣ ё ҳатто, харобшавӣ дар натиҷаи воридшавии шумораи зиёди ширкатҳои ноадолат рӯ ба рӯ шавад. Давлат дар ин раванд нақши калидӣ мебозад. Он ба қайдгирӣ ва иҷозатномадиҳии ширкатҳои суғурта машғул мешавад, дар таҳияи маҳсулоти суғуртавӣ иштирок мекунад ва тавассути шаклҳои гуногуни назорат риояи қоидаҳои муқарраршударо назорат мекунад. Ин ба нигоҳ доштани суботи бозор ва ҳифзи манфиатҳои иштирокчиён мусоидат менамояд.

2. Асоси сабабҳои истифодаи технологияҳои ниҳодии танзими давлатии суғурта ба он равона мешавад, ки қобилияти ниҳодхоро барои кам кардани номуайяни дар интиҳоб, таъмин кардани шаффофият ва коҳиш додани хароҷоти трансаксионӣ баланд бардоранд. Ин кумак мекунад, ки раванди суғурта барои ҳамаи иштирокчиён фаҳмо ва камхарҷ шавад. Истифодаи технологияҳои ниҳодӣ бо хусусиятҳои ниҳодҳо, ба монанди устуворӣ ва қобилияти интиқоли дониш тавассути омӯзиш имконпазир аст. Ғайр аз ин, муҳим аст, ки ин ниҳодҳо бояд озодии амал ва амниятро барои ҳамаи иштирокчиён таъмин кунанд, дар ҳоле ки қоидаҳо ва қонунҳои муқарраркардари роҷа мекунанд. Аммо бо вучуди муҳимияти ин технологияҳо, тадқиқоти онҳо дар контексти танзими соҳаи суғурта кофӣ нест. Ин бо мухталифияти назар дар арзёбии самаранокии воқеии технологияҳои ниҳодии гуногун ва мушкилоти татбиқи онҳо дар амал робита дорад; афзуншавии хароҷоти зиёди трансаксиониро барои коркарду ҷорӣ намудани технологияҳои ниҳодӣ дар умум, ба истилоҳ «бозори ниҳодҳо» нисбат ба бозори технологияҳои истеҳсолӣ маҳсулоти суғурта бағоят номуайян мебошад. Ҳамин тариқ, коркарди технологияҳои ниҳодии танзими давлатии фаъолияти суғурта, чун қоида, раванди бисе мушкилу тулонист.

3. Рақобат дар бозори суғурта як воситаи асосӣ аст, ки муносиботи байни ширкатҳои суғурта ва дигар иштирокчиёро муайян мекунад. Вақте ки рақобат дуруст ва самаранок аст, он кумак мекунад, ки хизматрасониҳо беҳтар шаванд, нархҳо паст шаванд ва мизочон имконияти интиҳоби беҳтарин вариантро дошта бошанд. Рақобат, инчунин, барои таҳкими инноватсияҳо, беҳтар намудани сифат ва баланд бардоштани эътимоднокии ширкатҳои суғурта муҳим аст. Он ба танзими қоидаҳои равандҳо, тақсимои захираҳо, ташвиқи инноватсияҳо, мутобиксозии ширкатҳо ба тағйирот ва назорати фаъолияти онҳо равона шудааст.

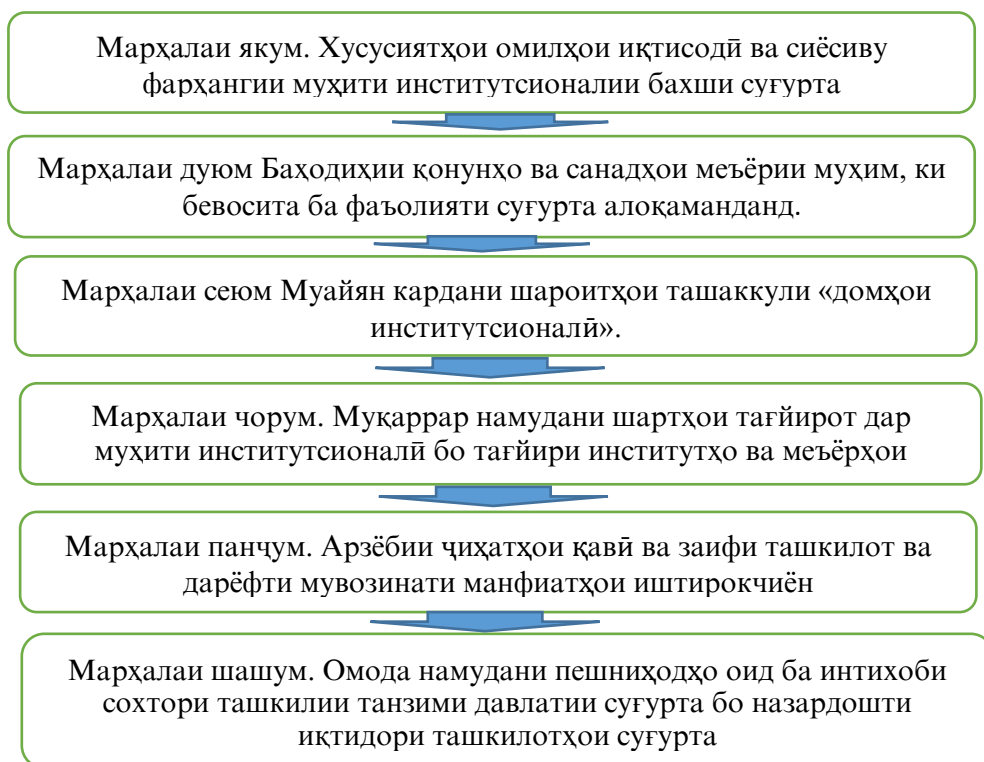
Нақши давлат дар нигоҳ доштани рақобати одилона дар бозори суғурта воқеан муҳим аст. Мақомоти давлатӣ метавонанд қоидаҳо ва механизмҳои лозимиро таъсис диҳанд, ки ба ширкатҳои нав кумак расонанд, ки ба бозор

ворид шаванд, манфиатҳои муштарӣро муҳофизат кунанд ва кафолат диҳанд, ки ҳамаи иштирокчиёни бозор стандартҳои муайяншударо риоя мекунанд. Ин шароитҳоро барои рақобати одилона эҷод мекунад, ки дар он ширкатҳо танҳо барои мизочон на танҳо бо нарх, балки бо сифати хизматрасониҳо низ рақобат мекунанд, ки ин дар натиҷа, барои беҳтар кардани сатҳи умумии хизматрасонӣ дар бозор кумак мерасонад. Дар ҳамин ҷо, нақши давлат дар дастгирии адолат ва рақобатпазирӣ дар бозори суғурта аст. Яъне, вазифаи давлат аз пешгирии рақобати беинсофона иборат аст: ҳар як амали субъектҳои бахши суғурта, ки барои ба даст овардани бартариҳо дар ғайри қонуни соҳибдорӣ ва муқобилат бо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, метавонад ба дигар субъектҳо зарар расонад, бояд манъ ва пешгирӣ карда шавад.

БОБИ 5. РОҲҶОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ СИСТЕМАИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҶОИ СУҒУРТАИ ТОҶИКИСТОН

5.1. Коркарди алогоритми таҳлили институтсионалии фаъолияти суғурта ва танзими давлатии он

Механизми институтсионалӣ – ин системаи тағйир додани муносибатҳои мутақобилаи иқтисодии субъектҳои бозори суғурта дар самти ба тартиб даровардани онҳо дар асоси меъёру қоидаҳои аз тарафи умум қабулгардидаи ташкили иқтисодӣ, мувофиқи талаботи институтҳои анъанавии мавҷуда ва ё қонунии аз тарафи давлат муқарраршуда мебошад. Механизми институтсионалӣ ҳамчун зерсистемаи функционалӣ, блоки механизми хоҷагидорӣ бо фароҳам овардани шароити ташкилӣ барои кори устувори ташкилоти суғурта, аз ҷиҳати қонунгузорӣ мустақкам намудани муносибатҳои иқтисодии ба вучуд омада, ба татбиқи босамари ҳадафу вазифаҳои ба миён гузошташуда мусоидат мекунад. Механизми институтсионалӣ як блоки сохтории мустақилона ташкилшуда мебошад, ки ба ҳамкориҳои уфуқӣ ва амудии субъектҳои бозори суғурта ва агентҳои мушаххас асос ёфтааст, ки барои таъмини мутаносиби муносибатҳои онҳо дар доираи системаи суғуртаи мамлакат пешбинӣ шудааст. Барои таъмини институтсионалии танзими давлативу бозории фаъолияти суғурта коркарди алгоритми таҳлили институтсионалии фаъолияти суғурта муҳим мебошад (расми 5.1.) Алгоритми таҳлили институтсионалии системаҳои иқтисодӣ занҷири мантиқии «субъектҳо - фаъолиятҳо - қоидаҳо - арзёбӣ - оптимизатсия»-ро инъикос мекунад. Ин алгоритм имконият медиҳад як қатор муаммоҳо ва мушкилот дар роҳи рушди фаъолияти суғурта ошкор гардад, ки минбаъд барои ташкили танзими самаранок ба назар гирифта мешавад.

Расми 5.1. Алгоритми таҳлили институтсионалӣ дар баҳши суғуртаи иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таҳлили институтсионалӣ соҳаи мушаххаси фаъолияти иқтисодӣ буда, ба омӯзиши самтҳои зерин равона шудааст: арзёбӣ кардани доираи муайяни субъектҳои муносибати суғурта, ки сифати устувор гирифта, дар роҳи рушд муаммоҳо вучуд дорад; муайян намудани намуди муайяни фаъолияти якҷояи субъектҳо, хусусиятҳои муносибатҳои шартномавии онҳо, меёру қоидаҳои мушаххаси иҷтимоӣ, ки рафтори иштирокдоронро танзим мекунанд; арзёбии сатҳи самаранокии институтҳои мавҷуда, ки қобилияти кам кардани хароҷоти транзаксиониро дорад; ҷустуҷӯи домҳои институтсионалӣ ва таҳияи сценарияҳои таҳаввулотии институтсионалӣ; тарҳрезии системаи танзим барои тағйир додани сохтори институтсионалӣ, ки дар сатҳи зарурӣ муаммоҳоро ҳал менамояд.

Дар айни замон, як қатор муаммоҳо дар роҳи рушди системаи танзими суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд, ки аслан хосияти институтсионаливу рафторӣ доранд. Бархе муаллифони ватанӣ як мушкилоти муҳимми дастгирии давлатии баҳши суғуртаро баррасӣ мекунанд, ки он дар

набудани маблағгузории мақсаднок барои лоиҳаҳои рушд, маблағҳои дастгирӣ, имтиёзҳои андозӣ, ташкили инфрасохтори баҳши суғуртаи иқтисодиёт (брокерҳо, актуарийҳо ва ғ.) дохил мешаванд. Мо барои муайян намудани муаммоҳои танзими давлатӣ аз 100 нафар роҳбарон ва мутахассисони масъули ташкилоти суғуртаи шаҳри Душанбе пурсиш гузаронидем, ки натиҷаи он дар ҷадвали 5.1. оварда шудааст.

Ҷадвали 5.1. Муаммоҳои танзими фаъолияти суғурта, ки зимни пурсиши роҳбарону мутахассисони соҳа муайян карда шуд

Муаммоҳо	Ҷавобҳо			Индекси арзёбӣ
	манфӣ	Мусбат(зид)	Бета-раф	
Амалияе, ки дар он назорати давлатиро дар соҳаи суғурта аз тарафи мақомоти гуногуни давлати (мақомоти зиддиинҳисорӣ, Бонки миллӣ, Вазорати молия Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ.) амал мебарорад, гайришаффоф ва такроршаванда буда муносибати мурағабона дида намешавад	82	10	8	82-10/8= -9*
Маҷуд набудани санадҳои соддакардашуда дар танзими мақомоти давлатӣ дар соҳаи танзими мустиқами муносибатҳои ҳукукии суғурта.	68	22	10	- 4,6
Маҷуд набудани низоми тадбирҳои оид ба тақмили қонунгузорӣ оид ба андозҳо ва пардохтҳо дар бозори суғурта;	42	46	12	0,3
Номукамал будани таъминоти ҳукукии ташкилии назорати суғуртаи давлатӣ.	63	30	7	- 4,7
Пӯшида будани иттилоотии бозори суғурта, ки барои суғуртакунадагонӣ эҳтимолӣ дар интиҳоби ташкилотҳои устувори суғурта мушкилот эҷод мекунад	78	12	10	- 6,6
Маҷуд кардани рақобат дар бисёре соҳаҳои бозори суғурта	78	14	8	-8
Пурра истифода набурдани механизми бозорӣ дар мавриди танзими	56	32	12	- 3,6
Набудани захираҳои бозғамод барои ҷойгиркунии дарозмуддати захираҳои суғурта	75	15	10	- 6,0
Сатҳи пасти ҳаҷми маблағҳои ҳудди ширкатҳои суғурта	86	9	5	- 15,4
Сатҳи пасти суғуртаи дарозмуддати ҳаёт	91	5	4	- 21,5
Сатҳи пасти фаъолияти сарморягузории суғурта	75	14	11	-5,5
Маҷуд набудани системаи мукаммали суғурта, ки имкони пасандозҳои аҳоли ва корхонахоро барои маблағгузорӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт истифода баранд	67	22	11	-4,1

Сатҳи пасти механизми ҳамкориҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят ва ташкилотҳои суғуртавии дар ҳудуди он амалкунанда	57	35	8	-2,75
Сатҳи ҳеле пасти қобилияти пардохт ва талаботи шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ба хизматрасониҳои суғурта	52	36	12	-1,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф (* - масалан, 10 – ҷавоби мусбат, яъне зид, 82 – ҷавоби манфӣ, 8 – бетараф)

Пеш аз ҳама, индексе, ки дар муқоисаи хусусиятҳои қутбии дисперсияи ҷавобҳои арзёбикунандаи посухдиҳандагон нисбат ба арзёбиҳои муайяни ғайриҷавобӣ ташкилоти суғурта аз рӯйи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: [151, с. 44]

$I = p(+)/p(-)$, ки дар он: $p(+)$ – фаровонии арзёбиҳои мусбат; $p(-)$ – фаровонии арзёбиҳои манфӣ мебошанд. Барои пуррагии арзёбӣ бояд ҳамаи арзишҳои арзёбиҳо: мусбат, манфӣ, бетараф ба назар гирифта шаванд. Дар ин робита, индекси зерин (I_{α})-ро истифода бурдан мумкин аст. $I_{\alpha} = p(+)-p(-)/p(0)$, ки дар он: $p(0)$ – фаровонии арзёбиҳои бетараф мебошад.

Масъалаҳои асосии танзими давлатӣ дар бозори суғурта дар Тоҷикистон, ки тавассути пурсишҳо ошкор шудааст, дар чунин ҷанбаҳо ҷойгир аст:

1. Сатҳи пасти суғуртаи дарозмуддати ҳаёт (-21,5). Ин мушкилоти ҷиддӣ мебошад, ки рушд ёфтани маҳсулоти молиявии дарозмуддатро дар бозор душвор мекунад. Сабаб дар эътимоди пасти аҳоли ба институтҳои молиявии миллӣ аст, махсусан, дар заминаи сармоягузориҳои дарозмуддат.

2. Норасоии маблағҳои ҳуди ширкатҳои суғурта (-15,4). Мушкилоти дуюм, ки имкониятҳои онҳоро барои рушд ва тараққӣ маҳдуд мекунад.

3. Назорати накардаи самаранок ва ғайришаффоф (-9). Мақомоти давлатӣ, ба монанди мақомоти зиддиинҳисорӣ, Бонки миллӣ ва Вазорати молия назоратро анҷом медиҳанд, аммо амалҳо аксар вақт такрор мешаванд ва муносибати мураббаъ нест, ки ин ба мушкилот дар танзим оварда мерасонад.

4. Пӯшида будани иттилоот дар бораи бозори суғурта (-6,6). Ин барои муштариён, ки мехоҳанд ташкилотҳои устуворро интихоб кунанд, мушкилот эҷод мекунад.

5. Норасоии захираҳои бозьтимод ва фаъолияти сукути сармоягузорӣ. Ширкатҳои суғурта захираҳои кофӣ барои сармоягузориҳои дарозмуддат надоранд, ки ин ба рушд ва қобилияти онҳо барои таъмин кардани эътимоднокии муштариён монеъ мешавад.

6. Набудани системаи мукаммали суғурта (-6). Ин ба истифодаи пасандозҳои аҳоли ва ширкатҳо барои сармоягузорӣ дар бахшҳои муҳимми иқтисодӣ монеъ мешавад, ки рушди умумии иқтисодро бозмедорад.

7. Норасоии механизмҳои ҳамкорӣ (-5,5). Набудани ҳамкориҳои мушаххас миёни мақомоти маҳаллӣ ва ширкатҳои суғурта, рушд кардани системаи суғуртаро дар маҳалҳо душвор мекунад.

8. Набудани асоси концептуалии бозори суғуртаи минтақавӣ. Ин боиси бесарусомонӣ дар аксари минтақаҳои кишвар мегардад, ки дар онҳо назорати фаъол ва дастгирии самараноки давлат вуҷуд надорад ва ҳифзи бозьтимоди суғурташавандагон таъмин намегардад. Ҳамаи ин нишон медиҳад, ки таҳкими қонунгузорӣ ва беҳтар кардани шаффофият барои таъмин кардани бозори суғуртаи устувор ва самаранок зарур аст.

Ҳамин тариқ, ширкатҳои суғуртаи муосир бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Аввалан, ин тағйир додани интизориҳои истеъмолкунандагон ҳангоми харидани маҳсулот ва хизматҳо мебошад. Рушди хизматҳои рақамӣ интизориҳои истеъмолкунандагонро тағйир медиҳад. Онҳо интизоранд, ки каналҳои рақамии таҳияшуда барои ҳамкорӣ бо суғуртакунандагон, инчунин таҷрибаи нави муштариён ҳангоми харидани маҳсулоти суғурта бо мурури вақт самараовар аст. Мушкилоти навбатӣ дарки пасти муштарӣ ва ниёзҳои ӯ аз ҷониби суғуртакунандагон мебошад. Бонкҳо, дилерҳои автомобил ва интиқолдиҳандагон ширкатҳои суғуртаро ба охири "занҷири" ҳамкорӣ бо муштарӣ тела медиҳанд. Имрӯз, суғуртакунанда метавонад танҳо ҳамчун андеррайтер амал кунад, ки дар бораи муштарӣ маълумоти муайяне дошта

бошад, ки танҳо барои арзёбии хавф зарур аст. Ин барои ширкатҳои суғурта омӯзиши эҳтиёҷоти муштариёро дар оянда бо онҳо душвор мегардонад. Мушкилоти сеюме, ки суғуртакунандаи муосир бо он дучор мешавад, басомади пасти робитаҳои байни мизочон ва суғуртакунанда мебошад. Мизочон ва суғуртакунандагон дар як сол на бештар аз 1—2 маротиба барои харидани маҳсулоти суғурта ва ё пешниҳод кардани даъвои суғурта вомехӯранд. Ин ба ширкатҳои суғурта аз нигоҳ доштани садоқати муштариён ва пешниҳоди маҳсулот ва хизматҳои иловагӣ монеъ мешавад.

Мушкилоти чоруми аслии ширкатҳои суғуртаи мамлакат пайдоиши бозигарони ғайрианъанавӣ дар бозори суғурта мебошад. Ширкатҳои суғурта бо бонкҳо, ширкатҳои телекоммуникатсионӣ ва дилерҳои автомобил рақобат мекунанд, зеро онҳо ба мизочони худ маҳсулоти суғуртаи амиқ ва мувофиқро пешниҳод мекунанд, ки ҷолибияти онҳоро дар муқоиса бо маҳсулоти суғуртакунандагони анъанавӣ зиёд мекунад. Мушкилоти ниҳони суғуртакунандагон имрӯз қаллобӣ, сифати пасти маълумот ва бесамарӣ дар равандҳои тиҷоратӣ мебошанд.

Рушди босуръати бозори дохилии суғурта асосан аз ҳисоби мавҷудияти заминаи мувофиқи институтсионалӣ ва сатҳи мувофиқи маҳдудиятҳои маъмурӣ таъмин карда мешавад. Монеаҳои институтсионалӣ аз он ҷо пайдо мешаванд, ки сохтори зарурии институтсионалӣ вучуд надорад. Вақте ки меъёрҳои институтсионалӣ бо шароити беруна мувофиқ нестанд, ихтилоф байни онҳо ба монеаҳои институтсионалӣ ва домҳои институтсионалӣ сабаб мегардад. Домҳои институтсионалӣ - ин меъёрҳо ва ниҳодҳои бесамар, ки монеаи рушд мешаванду ҳанӯз сифати устувор доранд.

Речаҳо (регламент) ва маҳдудиятҳои, ки инкишофро таъмин намекунанд, меъёрҳои бесамар ба категорияи монеаҳои институтсионалӣ дохил мешаванд. Монеаҳо дар фаъолияти субъектҳои бахши суғуртаи иқтисодиёт натиҷаи таъсири манфии қарорҳои идоракунии мақомоти иҷроияи давлатии сатҳҳои гуногун ва дигар мақомотҳо, ки вазифаҳои идоракунии давлатиро ба иҷро мерасонанд, мебошанд. Яъне, монеаҳо дар намуди умум, дар роҳи рушди

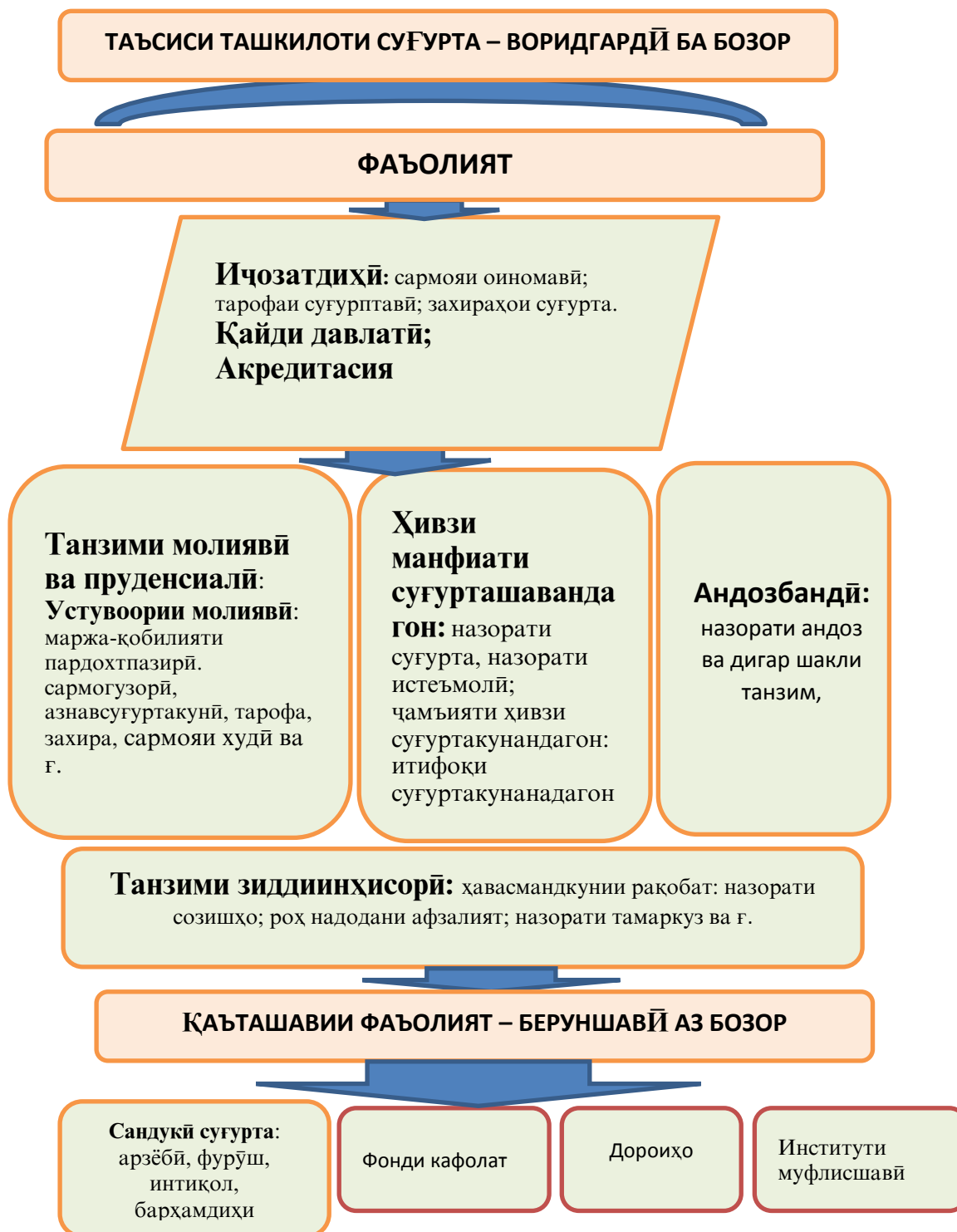
соҳибкорию суғурта қарор мегиранд. Монеаҳои асосии сифати институтсионалӣ дошта дар марҳилаҳои шомилгардӣ ва баромадан аз бозори хизматрасониҳои суғурта ба вуҷуд меоянд ва хусусияти маъмурӣ доранд.

Дар ҳолате, ки ширкати суғурта ба бозор ворид ё аз он мебарояд, ин раванди танзимшудаи давлат аст, чунки чунин амалҳо метавонанд ба иқтисодиёт, дар маҷмӯъ, таъсир расонанд. Давлат метавонад дар чунин ҳолатҳо ё кумак расонад ё раванди воридшавӣ, ё баромадро маҳдуд кунад, вобаста ба вазъият. Ғайр аз ин, монеаҳои институтсионалӣ барои ширкатҳо на танҳо дар марҳилаи воридшавӣ ё баромад, балки дар давоми фаъолияти онҳо дар бозор низ ба вуҷуд меоянд. Ин метавонад мушкилоти гуногун бошанд, мисли набудани инфрасохтори зарурӣ, ҳузури ширкатҳои бузурги монополист, ки рақобатро мушкил мекунанд, ё дигар омилҳои берунӣ, масалан, масъалаҳои амнияти миллӣ. Ҳамаи ин метавонад барои фаъолияти дурусти ширкатҳои суғурта мушкилот эҷод кунад ва имконияти рақобатро маҳдуд созад.

Барои он ки монеаҳои мавҷударо дар фаъолияти ташкилоти суғурта ошкор ва бартараф кунем, бояд аввал таҳлили амиқ гузаронида, тадбирҳои барои бартараф кардани онҳо дар доираи системаи танзими давлатии мавҷуда таҳия кунем. Танзими фаъолияти ташкилотҳои суғурта бояд бо назардошти сохтори бахши суғурта, ки се марҳила дорад, сурат гирад: 1) таъсис ва воридшавӣ ба бозор, 2) фаъолият дар бозор, 3) барҳам хурда н ва хуруҷ аз бозор. Ҳар як аз ин марҳилаҳо бояд ба таври муфассал арзёбӣ шуда, монеаҳо ва мушкилоти эҳтимолиро бартараф кунад. (расми 5.2.).

Дар блок ва ё марҳилаи дохилшавии ташкилоти суғурта ба бозор тартиби таъсиси он бо меъёрҳои дахлдор мавриди таъсиру танзим қарор мегирад. Танзими фаъолияти ташкилоти суғурта тавассути назорати самтҳои ташаккулу истифодабарии захираҳои молиявӣ, ҳифзи манфиатҳои суғурташавандагон ва рақобат дар бозори суғурта сурат мегирад. Вақте ки ташкилоти суғурта аз бозор мебарояд ё фаъолияти худро қатъ мекунад, танзими давлатӣ асосан ба раванди муфлисшавӣ, иҷрои уҳдадорӣҳои

ташкilot, ки шомили қонё кардани талаботи қарздорон ва интиқоли уҳдадорихо мебошад, равона шудааст.

Расми 5.2. Тамсилаи сохтори танзими давлатии фаъолияти суғурта

Сарчашма: Таҳия карда шуд аз рӯи: [310, с. 33]

Системаи танзими давлатии фаъолияти суғурта, ки дар расми 5.2. нишон дода шудааст, барои таъмини мувозинати дурусти танзим ва назорат дар соҳа имкон медиҳад, ки инҳоро анҷом диҳад:

1. Таҳлили сохтори системаи танзим: ҳадафи ин таҳлил ин аст, ки фаъолияти танзими давлатӣ ба таври муташаккилона ва бо дарназардошти тамоми ҷузъҳои муҳим арзёбӣ карда шавад, то муайян гардад, ки кадом қисми системаи танзим дуруст ва муассир амал мекунад.

2. Омӯзиши бахшҳо барои танзим ва назорат: бояд муайян кунем, ки кадом соҳаҳо ва бахшҳо ниёз ба танзим ва назорат доранд, то ки онҳо дар доираи меъёрҳои дуруст ва мувофиқ бо қонунгузорӣ ва сиёсати давлатӣ қарор гиранд.

3. Таҳлили бахшҳои бо рушди заиф ва беэтибат: ин таҳлил барои шиносоии бахшҳое анҷом меёбад, ки ба сабаби таъсири омилҳои манфӣ ё камбудии дар танзим ва назорат, ба ҳолатҳои заиф ва камбуди амалиётӣ дучор мешаванд.

Маъмулан, дар бозори суғурта маҳдудиятҳои муайяне барои таъсис ва ворид шудан ба он мавҷуд аст. Ин маҳдудиятҳо, ки аз ҷониби давлат ё мақомоти танзимкунанда ба вуҷуд меоянд, як воситаи махсуси назорат ва танзим мебошанд, ки бо мақсади таъмини назорати дуруст ва самаранокии фаъолияти ширкатҳои суғурта татбиқ мешаванд.

Дар асоси таҷрибаҳои дохилии соҳаи суғурта ва қоидаҳои танзими ҳуқуқӣ, ки дар кишвар мавҷуд аст, як система барои иҷозатномадиҳӣ ва назорат дар соҳаи суғурта сохта шудааст. Ин система барои назорати фаъолияти ширкатҳои суғурта ва таъмини ҳамоҳангии онҳо бо қонунгузорӣ ва меъёрҳои муайян дар бозор амал мекунад. Аммо, дар солҳои охир, талабот ва стандартҳо барои иҷозатномадиҳӣ ва танзими ширкатҳои суғурта тағйироти ҷиддӣ накардаанд. Муносибгардонии тарофаҳои суғурта ва захираҳои суғурта як талаботи асосӣ аст, зеро ин фаҳмиш ба устуворӣ ва қобилияти ширкатҳои суғурта дар иҷрои вазифаҳои кумак мекунад. Ҳамчунин, барои ҳамаи системаҳои танзими миллӣ, нигоҳ доштани конфигии маблағҳои худӣ

(сармояи оинномавӣ) як меъёр ва шарт мебошад, ки имкон медиҳад, ки ширкатҳо тавонанд risks молиявиро ба таври дуруст таҳлил кунанд ва фаъолияти онҳо устувор бошад.

Бояд таъкид намуд, ки дар марҳилаи шомилгардии ташкилотҳо ба бозори хизматрасониҳои суғурта талабот аз рӯйи меъёрҳои ташкилию молиявӣ нисбат ба меъёрҳои ташкилотҳои қарзие, ки сармояи оинномавӣ барои онҳо аҳамияти бештар дорад, нисбатан паст муайян карда шудааст. Аммо дар бахшҳои алоҳидаи бозори суғурта метавон шартҳои «махсус»-ро мушоҳида намуд, ки монеаҳои маъмурӣ эҷод мекунанд. Масалан, талабот ба узвият дар созмонҳои худтанзимкунӣ, аккредитатсия марбут ба татбиқи расмиёти муайян мебошад. Аъзо шудан ба созмонҳои худтанзим, агар бо шароити нисбатан шаффоф сурат гирад, пас гузаштани аккредитатсия метавонад ба омилҳои "пинҳонӣ" бархӯрд дошта бошад. Барои ширкатҳои суғурта дар тендерҳо метавонанд шартҳои махсуси иштирок дар назар дошта шаванд. Яке аз муҳимтарин шартҳо ин аст, ки ғолиб бояд шароити беҳтаринро барои мизочон фароҳам оварад, ки аксар вақт бо тарафҳои суғурта мувофиқат мекунад. Вале, агар як ширкат барои ҷалби мизочон нархҳои паст пешниҳод кунад, ки каме аз арзиши асли камтар бошад, ин метавонад ба вазъи молиявии ширкат таъсири манфӣ расонад. Чунки нархи паст метавонад маъзарат диҳад, ки ширкат наметавонад молияро дуруст идора кунад ва ин боиси мушкилот дар идоракунии хазина ва амалҳои молиявии он мегардад. Дар натиҷа, демпинг (наرخҳои паст) дар асл барои бузургтарин ташкилотҳои суғурта, ки метавонанд хавфҳоро дар портфелҳои худ баробар тақсим кунанд, ғоидаовар аст.

Ҳангоми суғуртаи моликияти давлатӣ ва суғуртакунӣ дар соҳаҳои стратегӣ ва иҷтимоии аҳамиятнок, суғуртаи ҳатмӣ ва ғайра маҳдудиятҳои дохилшавӣ муқаррар карда мешаванд. Бо афзоиши сармоягузорӣ дар бахшҳои стратегӣ ва муҳимми иқтисодиёти кишвар, масъалаи таъмини ҳифзи суғурта барои чунин объектҳо ва фаъолияти онҳо муҳим мегардад. Суғурта барои объектҳои стратегӣ метавонад ба давлат кумак кунад, ки risks молиявӣ ва

эҳтимолии зарархоро дар ҳолатҳои номусоид коҳиш диҳад. Дар чунин ҳолат, барои таъмини ин эҳтиёҷот ва ҳифзи сармоягузориҳо, ташкил кардани ширкати азнавсуғуртаи давлатӣ як ҳалли зарурӣ мебошад. Азнавсуғуртакуни як раванDEST, ки бо истифода аз суғуртаи дигар барои коҳиш додани хатари суғурта кардани объектҳои муҳимми иқтисодӣ ва миллий анҷом дода мешавад. Вобаста ба ин, афзоиши ҳаҷми мукофотҳои азнавсуғуртакуни, ки ба шартномаҳои суғурта дар бахшҳои стратегӣ мувофиқ аст, ин мавзӯро муҳимтар мекунад. Аммо ин маблағҳо берун аз ҳудуди ҷумҳурии интиқол дода мешаванд. Бинобар он, дар марҳилаи муосири рушди мамлакат ташкил намудани ташкилоти азнавсуғуртакунии ватанӣ комилан асоснок аст.

Суғуртаи ҳатмӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ аҳаммияти калон дорад ва ба ҳамин хотир, ҳатто, дар ҳолатҳои камдаромад ва баъзан зараровар зарурати воқеӣ барои чунин намуди ҳифзи суғурта вучуд дорад. Дар фаъолияти ин навъи суғурта рақобати шадид вучуд надорад. Аммо дастгирии муносиби давлат (имтиёзҳои андоз, маблағгузорӣ, субсидияҳо ва ғайра) метавонад ҷолибияти ин навъи фаъолияти суғуртаро баланд бардорад ва барои рақобат дар асоси истифодаи захираҳои маъмурии шароитҳои зарурӣ пайдо шавад. Монеаҳои маъмурии дар роҳи вуруд маҳз ҳамин тавр зухур мекунанд. Дар баробари ин, рақобати одилона ҷои ҳудро ба рафтори ғайрибозаргонӣ медиҳад. Муаммоҳои суғуртаи ҳатмӣ хусусияти институтсионалӣ доранд. Дар ҷумҳурии мавҷуд набудани заминаи мутобиқи қонунгузорӣ оид ба суғуртаи ҳатмӣ монеаи кори самараноки он мебошад.

Дар низоми танзими суғурта, марҳилаи фаъолияти ташкилотҳои суғурта аҳаммияти калидӣ дорад. Хусусияти хоси низоми танзими давлатӣ дар кишвар ин аст, ки танҳо ширкатҳои суғуртаи муайян, ки масъули анҷом додани амалиёти суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрии тиббӣ мебошанд, иҷозат доранд ба фаъолияти суғурта машғул шаванд.

Масъалаҳои суғурта дар соҳаҳои стратегӣ, ки бо амнияти миллий алоқаманданд, хеле муҳим мебошанд, чунки амнияти кишвар вобаста ба эҳтиётӣ ва таъмини фаъолиятҳои иқтисодии асосӣ суғурта кардан лозим аст.

Барои таъмин кардани бехатарии ин соҳаҳо, ташкилотҳои суғурта, ки барои ин масъуланд, бояд қобилияти молиявии қавӣ ва захираҳои кофӣ дошта бошанд. Дар аксар вақт, ширкатҳои бузурги суғурта, ки дар ин соҳаҳо фаъолият мекунанд, ба як ё ду ширкатҳо маҳдуд мешаванд, ки дар бозор мавқеи монополистӣ пайдо мекунанд. Ин метавонад ба кам шудани рақобат ва баъзан ба паст шудани сифати хизматрасонӣ дар соҳаҳои муҳим боис шавад. Бинобар он, бо сатҳи пасти шаффофияти иттилоотии ин самти фаъолият ва пешгирии тафриқа нисбат ба ташкилотҳои суғуртавии алоҳида зарурати таъсиси сохтори махсуси давлатӣ ба миён меояд.

Иштироки давлат дар соҳаи суғурта на танҳо бо кумак ба рушди соҳибкории суғурта, балки бо маблағгузори амалиёти гуногун, ба мисли пардохти уҳдадорихои ширкатҳои суғуртаи муфлисшуда низ иҷро мешавад. Ҳамчунин, давлат суғуртаи соҳаҳои кишоварзӣ ва суғуртаи тиббии ҳатмии шаҳрвандони осебпазирро маблағгузорӣ мекунад. Ин ширкатҳо кумак мерасонанд, ки бозор устувор ва мутавозин бошад. Аммо дастгирии ширкатҳои калон метавонад боиси нобаробарии бозор шавад ва манфиатҳои ширкатҳои миёна ва хурдро зерӣ хатар гузорад.

Шаклҳои ғайримустақими иштироки давлат дар фаъолияти суғурта— тариқи фармоиши давлатӣ ва контрактатсияи давлатӣ сурат мегирад. Чунин шаклҳои иштирок тавассути бастанӣ ҳама гуна шартномаи суғурта бо ташкилоти давлатӣ ва субъектҳои бахши давлатии иқтисодиёт дар сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ волеҳӯранд. Тамоми амалиёти марбут ба суғуртаи чунин объектҳо тибқи қонунгузори рақобат дар асоси озмуни кушода анҷом дода мешавад.

Дар бахши суғуртаи иқтисодиёт ба ғайр аз ташкилотҳои суғурта, инчунин, миёнаравҳои суғурта низ вучуд доранд. Ҳарчанд тамоюли қоҳиш ёфтани нақши ин унсурҳо мушоҳида мешавад, аммо ғуруҳи маҳсулоти суғуртавӣ тавассути миёнаравҳо барои ташкилоти суғурта муҳим боқӣ мемонад.

Раванди танзими фаъолияти суғурта ва нақши танзими пруденсиалӣ, яъне назорати вазъи молиявии ширкатҳои суғурта барои таъмини устувориҳои онҳоро, баррасӣ мекунем. Танзими пруденсиалӣ як шакли назорат аст, ки ба нигоҳдориҳои устувориҳои молиявии ширкатҳои суғурта ва пешгирии хатари имконпазир барои бозор равона шудааст. Дар Тоҷикистон мега-танзим — як мақоми марказӣ аз ҷониби Бонки миллии ташкил шудааст, ки фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни бозори молиявӣ, аз ҷумла ширкатҳои суғуртаро, таҳти назорат қарор медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки акнун тамоми амалиёти соҳаи молиявӣ аз ҷониби як орган назорат хоҳад шуд, ки кумак мекунад то ҳамоҳангсозӣ беҳтар ва такрори функсияҳо кам карда шавад. Аммо, ба ҳар ҳол, баъзе хавфҳо низ вуҷуд доранд. Масалан, агар танзимгарон вазифаҳои шабех иҷро кунанд, монеаҳои институтсионалӣ пайдо шуда метавонанд, ки боиси самарабахш набудани кор ва ифодагии нофаҳмии байни мақомҳои танзимкунандаи гуногун мегардад. Яъне, раванди беҳтар кардан ва тақвияти назорат бар бозорҳои молиявӣ ва суғурта бо ёрии як мақомоти марказӣ, аммо бо хатари эҳтимолии такрори вазифаҳо байни мақомҳои танзимкунанда ба амал меояд.

Дар раванди таҳияи қонунҳо ва қоидаҳо барои танзими фаъолияти суғурта дар Тоҷикистон ду ташкилот, ки нақши калидӣ мебозанд, мавҷуданд: Бонки миллии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ин ду мақомот аксаран вазифаҳои монандро иҷро мекунанд, ки метавонад ба такрор ва нофаҳмӣ оварда расонад. Барои пешгирӣ кардани ин, лозим аст, ки вазифаҳо ва ваколатҳои ҳар як аз онҳо ба таври дақиқ муайян карда шаванд, то ки амалҳои онҳо ба ҳам намоён шаванд ва самаранок кор кунанд. Дар ин ҷода, метавон тавассути ҷорӣ кардани як системаи танзимӣ, ки макропруденсиалӣ ва микропруденсиалӣ ҷудо шаванд, мусоидат кард.

Дар варианти аввали пешниҳодшуда, вазифаҳои танзимкунӣ бояд ба таври ҷудогона байни мақомот тақсим шаванд: Бонки миллии Тоҷикистон бояд назорати макропруденсиалӣ ва танзими онро анҷом диҳад. Ба назар мерасад, ки дар чунин ҳолат, ба таври самаранок, таҳти назорат қарор

гирифтани ташкилотҳои суғуртавии калидӣ, ки ба системаи суғурта таъсири калон доранд, дуруст аст. Вале дар варианти дуюм, ки бо ташкилотҳои қарзӣ қиёс карда мешавад, Бонки миллии Тоҷикистон бояд тамоми ваколатҳо ва вазифаҳои танзими фаъолияти субъектҳои бозори суғуртахоро ба як ташкилоти мегатанзим тақсим кунад.

Барои таҳлили самараноки системаи танзими давлатии соҳаи суғурта муҳим аст, ки тамоми меъёрҳо ва қоидаҳои муқарраршударо барои ин соҳа дар назар дошта бошем. Мақомотҳои танзимкунанда, ба монанди мақомоти давлатӣ, санчиш мекунад, ки чӣ гуна ташкилотҳои суғурта ин қонунҳо ва талаботҳоро риоя мекунад. Таҳлил имкон медиҳад, ки мушкилот ба монанди монеаҳои зиёдатӣ ё мушкилот дар фаъолияти танзимкунандагон ошкор шаванд ва диққатро ба он соҳаҳое, ки ба назорат ва танзими ҷиддӣ ниёз доранд, равона мекунад. Ин кумак мекунад, ки ҳамкориҳои байни мақомотҳои танзимкунанда беҳтар шуда, фаъолияти бозор беҳтар гардад.

Татбиқи сиёсати зиддиинҳисорӣ дар бозори суғурта метавонад ба пайдоиши монеаҳои институтсионалӣ дар натиҷаи таъриф ва муқаррар кардани қоидаҳо ва маҳдудиятҳо барои фаъолиятҳои ташкилотҳои суғурта оварда расонад. Масалан, агар талабот ё маҳдудиятҳои аниқе барои ширкатҳо дар дохили бозор ҷорӣ шаванд, онҳо метавонанд ба равандҳои табиӣ рақобат ва фаъолиятҳои суғурта халал расонанд.

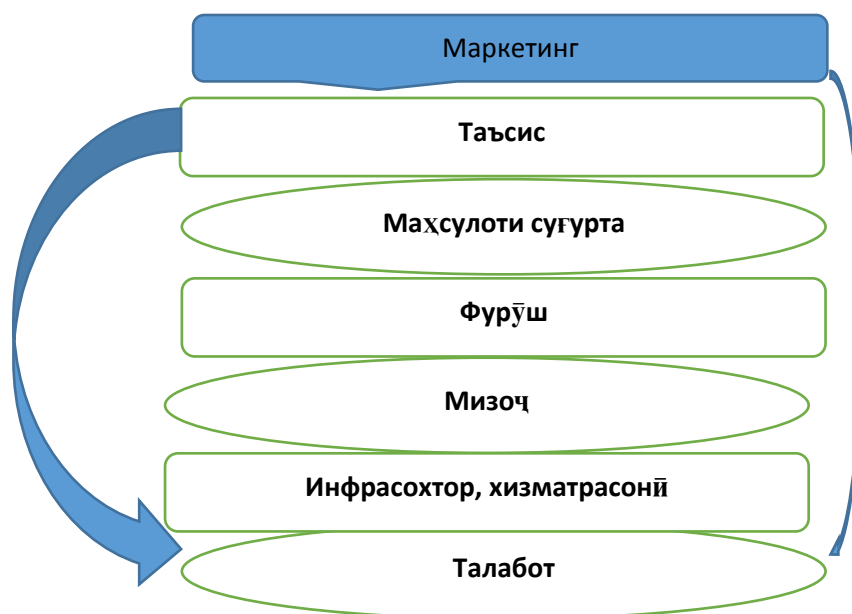
Ҳадафи хизматҳои зиддиинҳисорӣ (яъне, сиёсати зиддимонополӣ) барои маҳдуд кардани фаъолияти ширкатҳо, ки метавонанд роҳҳои беадолатонаи тақсимои хавф ё манфиатҳоро интиҳоб кунанд, мебошад. Бо вучуди ин, вақте ки чунин маҳдудиятҳо хеле сахт ва барзиёд мешаванд, ин метавонад боиси кам шудани мавриди истифода қарор гирифтани имкониятҳои суғурта ва муассисаҳои суғуртавии хурд гардад. Инчунин, барҳам додани имкониятҳои дуруст барои тақсим кардани хавф ва масъулият, ки барои ширкати суғурта аҳаммияти калон дорад, низ метавонад натиҷаҳои манфӣ дошта бошад. Суғурта ҳамчун воситаи иқтисодӣ ба диверсификатсияи хавфҳо асос ёфтааст. Бинобар он, барои таъмини устувории молиявии ташкилоти суғурта зарур аст,

ки хавфу хатар дар сандуки суғуртавӣ аз нав тақсим карда шавад. Агар имконияти молиявии ташкилот нокифоя бошад, пас зарур аст, ки хавфу хатар дар байни якчанд суғуртакунандагон бо шартҳои суғуртаи муштарак тақсим карда шавад. Ин таҷриба дар бозорҳои пешрафтаи суғуртаи олам дар тури даҳсолаҳои зиёд дар ҳолати мавҷудияти хатарҳои калони фалокатбор истифода мешавад. Қонунгузориҳои мо фаъолияти якҷояи суғуртакунандагонро пешбинӣ мекунад. Моддаи 9, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғурта» - Ассотсиатсияҳои иштирокчиёни касбии бозори суғурта қайд мекунад, ки «иштирокчиёни касбии бозори суғурта бо мақсади ҳамохангсозии фаъолияти худ, намоёндагӣ ва ҳифзи манфиатҳои умумии иштирокчиёни худ, ки дар бозори суғурта фаъолият доранд, аз ҷониби иштирокчиёни касбии бозори суғурта: иттифокҳо, ҳавзҳо ва иттиҳодияҳо ташкил карда метавонанд. Маълумот дар бораи ассотсиатсияи иштирокчиёни касбии бозори суғурта бояд ба Реестри иштирокчиёни касбии бозори суғурта дар асоси нусхаи шаҳодатномаҳои бақайдгирии давлатии чунин ассотсиатсияҳо ва ҳуҷҷатҳои таъсисии онҳо, ки баъдан ба назорати ваколатдори давлатии суғурта пешниҳод шудаанд, дохил карда шаванд». [19] Ғайр аз ин, дар бораи фаъолияти муштаракӣ суғурта ё азнавсуғуртакунӣ дар қарори ҳукумат оид ба ҳолатҳои алоҳидаи иҷозат додани шартномаҳо байни суғуртакунандагоне, ки дар як бозори маҳсулот амал мекунанд, нишон дода шудааст. Илова бар ин, роҳҳои пешгирии ҳодисаҳои бастанӣ созишномаҳои зидди рақобат дар бораи сиёсати тарифӣ, азнавсуғуртакунӣ, тақсимои ҳудудии бозор ва сарбории молиявӣ низ пешбинӣ карда мешаванд. Ба ин тартиб, мақомоти зиддинҳисорӣ муносибатҳоро дар бозори суғурта хеле дақиқ ва қатъӣ муайян мекунанд. Ҳамкорӣ байни бонк ва ширкати суғурта яке аз шаклҳои маъмул дар бозорҳои молии кишварҳои ғарбӣ аст ва онҳоро "равзанаҳои бонкӣ" меноманд. Ин намуди созишномаҳо конгломератӣ буда, фоидаи иқтисодӣ дар кам кардани хароҷоти транзаксионӣ мебошад.

Масъалаҳои муфлисшавии молиявии ташкилотҳои суғуртавӣ, ки объекти муҳимми танзим мебошанд, дар асоси санадҳои қонунгузориҳои

ҷумхури дар соҳаи молия сурут мегирад. Аммо дар мамлакат амалияи назорати ҷамъбасти дар марҳалаи ташаккули бештар мушоҳида мешавад. Аммо, ба вазъияти шадиди эътирофи расмии муфлисшавии ташкилоти суғурта кам таваҷҷӯҳ дода мешавад. Тартиби солимгардонии молиявии ташкилотҳои суғурта дар сатҳи кофӣ таҳия карда нашудааст. Дар ҳолатҳое, ки ширкатҳои суғурта ба мушкилоти молиявӣ дучор мешаванд ва имконият надораанд, ки ба мизочон хизматҳои суғуртаи худро бо сифати зарурӣ пешниҳод кунанд, давлат метавонад ба онҳо кумаки молиявӣ расонад. Ин кумаки асосан барои ширкатҳое зарур аст, ки суғуртаи иҷтимоиро амалӣ мекунанд, ба монанди суғуртаи нафақа, беморӣ ва дигар барномаҳои иҷтимоии муҳим. Ҳадаф аз ин дастгирии молиявӣ пешгирии муфлисшавии ширкат ва ҳифзи манфиатҳои суғурташавандагон мебошад.

Дар мукаммалгардонии системаи танзими давлативу бозорӣ ва таъминоти иттилооти он нақши муҳимро тадқиқоти маркетингии бозори суғурта мебозад. Маркетинг, ки худ як фалсафаи бозор, стратегия ва тактикаи тафаккур ва фаъолияти агентҳои бозори суғурта (истеҳсолгарони маҳсулоти суғурта, миёнаравҳо, истеъмолкунандагон, мақомоти давлатӣ ва ғ.) мебошад, ҳамчун системаи танзим, муносибат ба ҳалли муаммоҳо маҷмуи вазифаҳоро муайян мекунад. Дар бозори хизматрасонии суғуртаи муосири мамлакат пайвасти ба рушди соҳибкорӣ дар он тағйирёбандаи шадиди мавҷҳои иттилоотӣ, рақобат, афзоишдаи талаботи истеъмолгарон мушоҳида мешавад. Ин ҳолат модернизатсияи системаи танзими давлатии фаъолияти суғуртаро ба назардошти тамоми паҳлуҳои институтҳои худтанзими бозор талаб мекунанд. Бояд ба назар гирифт, ки минбаъд маҳз мизочон – истеъмолкунанда, агенти асосии бозор буда, дар он қоидаҳои бозиро муайян мекунанд. Бинобар он, дар системаи танзими фаъолияти суғурта нақш ва аҳамияти мониторинги бозор - маркетинг меафзояд. Дар ин раванд маркетинг бояд ба таҳқиқ хоҳиш ва завки истеъмолкунандаро дар мадди назар нигоҳ дошта, дар татбиқи ин низоми танзим мушоҳидакор бошад. (Расми 5.3).

Расми 5.3. Маркетинг дар системаи танзими давлативу бозорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар расми 5.3. алгоритми таҳқиқи бозори суғурта оварда шудааст. Масалан, таъсис пайваста бо омӯзиши талаботи бозор сурат гирифта, маҳсулоти мувофиқ истеҳсолу пешниҳод мешавад. Зимни фурӯш ҷиҳати ба даст овардан сегменти муайяни бозор ва онро аз рақибон муҳофизат кардан масъалагузорӣ мешавад. Мизоҷ ва талаботи он дар маркази таваҷҷуҳ қарор мегирад. Вобаста ба муҳиммияту самти стратегӣ доштани хизматрасониҳои суғурта дастгирии ғайримустақими давлатӣ дар пояи натиҷаҳои таҳқиқоти маркетингӣ сурат мегирад. Бинобар он, дар назди Тоҷиксуғурта таъсиси маркази таҳқиқоти маркетингӣ ҳамчун ниҳоди иттилоотӣ барои танзими давлатии фаъолияти тақозои замони муосир аст.

Ҳамин тариқ, танзими фаъолияти суғурта бояд дар ҳолати такмили доимӣ қарор гирад. Тақомул бояд дар самти мутобиқсозӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва ба шароити тағйирёбандаи фаъолияти субъектҳои суғурта дар ҷумҳурӣ равона гардад. Илова бар ин, он бояд бо табдили институтҳои мавҷуда, муайян кардани монеаҳои домҳои институтсионалӣ алоқаманд бошад, ки ташаккули шаклҳои нави институтсионалиро тақозо менамояд.

5.2. Такмили механизмҳои танзими давлатии ташаккул ва рушди рақобати самаранок дар бозори суғурта

Самаранокии институтҳо ва ё танзимгарони бозор ба самаранокии танзими давлатӣ дар бозори суғурта таъсир мерасонад. Дар миёни институтҳо ва механизмҳои бозор дар таъсир ба рақобат нақши калидӣ дорад. Дар бозори суғурта рақобати самаранок имконияти медиҳад, ки монеаҳои институтсионалӣ бартараф гардад. Мафҳуми «рақобати самарабахш»-ро нахустин маротиба Й. Шумпетер дар асарҳояш истифода бурдааст. Вай зери мафҳуми рақобати самаранок ҳамкориҳои муассири неруи монополия ва рақобатро, ки он иқтисодиёти рушдбандаро дар пояи чараёни доимии навоарӣ мусоидат менамояд, дар назар дошт. [228, с. 192] Бозори самарабахш бо рақобати муассир ҳамон бозорест, ки дар «индекси концентратсия чор ширкати калонтарин аз 40% ҳиссаи бозор паст асту монеаҳои вуруд кам буда, дараҷаи фоида паст мебошад [265, с. 22]. Дар мавриди арзёбии сатҳи монополизатсия ва концентратсияи бозор индексҳои Херфиндал-Хиршман, Лернер ва ғайра истифода мешаванд. Ҳангоми нисбатан маҳдуд будани шумораи субъектҳои бозор ҳисобкунии ин нишондиҳандаҳо маъно дорад.

Тавсифи рақобати самаранок ё корӣ, ки Ч.Кларк дар асарҳояш барои таҳлили бозори олигополия (яъне бозоре, ки дар он чанд ширкати калон доминат мекунанд) истифода кардааст, ба мафҳумҳои дахл мекунад, ки барои муайян кардани хусусиятҳои бозорҳои олигополистӣ муҳимманд.

Дар бозори олигополия, ки рақобат байни чанд ширкат ё агентҳои бозор сураат мегирад, баъзе меъёрҳо ва хусусиятҳо муайян мешаванд:

1. Сатҳи пасти "монеаҳои вуруд": дар ин гуна бозорҳо мустақкам кардани мавқеи рақобатии ширкатҳо осон аст, зеро монеаҳои иқтисодӣ ё танзимӣ, ки ширкатҳои навро монеъ мешаванд, хеле каманд. Ворид шудан ба бозор барои ширкатҳои нав осон аст.

2. Шумораи нисбатан зиёди агентҳои бозор: ба ҷои он ки танҳо як ё ду ширкати калон дар бозор ҳукмронӣ кунанд, дар бозор чандин ширкат вучуд дорад, ки ҳар кадоме мустақилона қарорҳо қабул мекунанд ва дар равандҳои рақобатӣ иштирок мекунанд.
3. Вучуд надоштани созишномаҳо: дар бозори олигополистӣ ширкатҳо барои нигоҳ доштани манфиатҳои худ ё таъриф кардани нархҳо ба таври пӯшида ё ошкор созишнома намебанданд. Рақобат дар бозор асосан дар асоси хати мустақилонаи фаъолияти ширкатҳо ва манфиатҳои худ амал мекунад.
4. Огоҳ будани харидорон ва истеъмолкунандагон: маъзарат ё камбудии иттилоот барои истеъмолкунандагон дар бозори олигополистӣ кам аст. Харидорон огоҳ ҳастанд ва метавонанд интиҳоби дурустро барои интиҳоб кардани маҳсулот ё хизматҳоро барои кам кардани хароҷот ё ба даст овардани беҳтарин шароити бозорӣ кунанд.

Ҳамин тавр, рақобат дар бозори олигополистӣ бо вучуди якчанд хусусиятҳои муътадил барои ширкатҳо ва истеъмолкунандагон, равандҳои муайян ва мустақилона сураат мегирад, ки таъриф ва рушди он метавонад ба рақобати самаранок дар бозорҳои махсус оварда расонад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар бозори суғуртаи ҷумҳурӣ, сифати бозори рақобати муассир мавҷуд намебошад. Чунки дар он меъёрҳои рақобати самаранок, ки дар боло нишон дода шуд, қомилан вучуд надорад. «Доҳил шудан» ба соҳибқории суғурта талаб карда мешавад, ки сармояи оинномавии пурра пардохташуда дошта бошад, яъне ҳаҷми он андозаи беш аз 10 млн сомони ро [68] таташқил диҳад. Дар айни замон, имрӯз масъалаи зиёд намудани ҳадди ақали он бардошта шуда истодааст. Ҳарчанд ки ин ҳаҷм барои бозори суғуртаи мамлакат назаррас мебошад, пас барои як қатор кишварҳои пешрафта ин монеаи “даромад” хеле паст аст.

Дар бозори суғуртаи кишвар ҳоло бо назардошти сатҳи пасти муҳофизат аз хатарҳои эҳтимоли (ки тибқи баъзе маълумотҳо, қамтар аз 10%-ро ташқил медиҳад) шумораи операторони фаъол ба андозаи лозимӣ мерасад. Ташқилотҳои суғурта, ки дар ин бозор фаъолият мекунанд, бо дараҷаи баланди

тамаркуз амал мекунад: дар соли 2023, танҳо 4 ширкати суғурта беш аз 70% мукофотҳои суғуртаро ҷамъоварӣ намуданд.

Рақобат қисми ҷудонашавандаи бозори суғуртаи рушдёфта мебошад. Вобаста ба ин, зарурати бетаъхир омӯхтани рақобат, сатҳ ва шиддатнокии он, донишҳои ҷиҳатҳои қавӣ ва имкониятҳои бозории рақибони пурқувват ва дурнамои рақобат дар бозорҳои интиҳобшудаи суғурта, ки танзими давлатӣ зарур аст, ба миён меояд. Мавҷудияти рақобат дар бозори хизматрасониҳои суғурта ҳар як суғуртакунадаро маҷбур мекунад, ки ба дархостҳои мизочони худ хеле бодикқат бошад. Аслан, рақобат зидди монополия аст. Зеро мавқеи монополии суғуртакунада дар муҳити иқтисодӣ метавонад боиси як қатор падидаҳои манфии гуногун ва ба ҳам алоқаманд гардад. Суғуртакунада, ки рақибони ҷиддӣ надорад, кӯшиш мекунад, ки манфиатҳои иқтисодии худро новобаста аз манфиати суғурташавандагони амалӣ намояд. Вай ҳангоми бастании шартномаҳои суғурта ба онҳо шартҳои худро бор мекунад, андозаи тарофаро баланд менамояд ва ғайра. Бинобар он, иқтисоди бозорӣ аз рӯйи табиати худ бояд дар асоси истифодаи қонуни арзиш ва рақобат монополияро рад кунад. Дар мамлакат давлат ба рафъи ғайриқонунии монополия ва рақобати беинсофона дар бозори суғурта диққати калон медиҳад. Пешгирӣ, маҳдуд ва рафъи ғайриқонунии инҳисорӣ ва рақобати беинсофона дар бозори суғурта аз ҷониби Қумитаи давлатии мамлакат оид ба сиёсати зиддинҳисорӣ ва дастгирии сохторҳои нави иқтисодӣ мутобиқи қонунгузориҳои зиддинҳисории таъмин карда мешавад. Ин масъалаҳо инчунин ба салоҳияти Раёсати назорати суғуртаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд.

Вазъияти имрӯзаи суғурта талаботи субъектҳои хоҷагидорро пурра қонеъ намегардонад ва ояндаи он дар ин шакл умедбахш аст. Барои амалӣ намудани имкониятҳои соҳаи суғурта дастгирии ғайриқонунии давлатӣ зарур аст ва ҳар қадаре ки давлат нақши суғуртаро ҳамчун як бахши стратегии иқтисодӣ дарк намояд, ҳамон қадар зудтар гузариш ба рушди бозори иҷтимоӣ нигаронидашуда дар мамлакат сурат мегирад.

Чӣ тавре дар боло қайд намудем, танзиму дастгирии давлатии рақобат дар бозор ба таҳлили он алоқаманд аст. Бинобар он таҳлили бозори суғурта манбаи иттилоотӣ барои танзими давлатӣ мебошад. Марҳилаи асосии таҳлили рақобат дар бозори суғурта ин арзёбии дараҷаи дучоршавӣ ба равандҳои рақобат дар асоси таҳлили омилҳои асосии муайянкунандаи шиддатнокии рақобат мебошад. Ин омилҳо дар бар мегиранд:

- шумора ва иқтидори муқоисавии ширкатҳои суғуртаи рақобаткунанда;
- тағйирёбии ҳаҷми талабот ба хизматрасонии суғурта ва динамикаи сохторӣ ва арзиши он;
- монеаҳо барои ворид шудан ба бозори суғурта (хусусиятҳои иҷозатномадиҳии фаъолияти суғуртавӣ);
- вазъият дар бозори қарзи дахлдор;
- тафовут дар стратегияҳои суғуртакунандагони рақобаткунанда;
- ангезаҳои махсуси рақобат дар бозори суғурта.

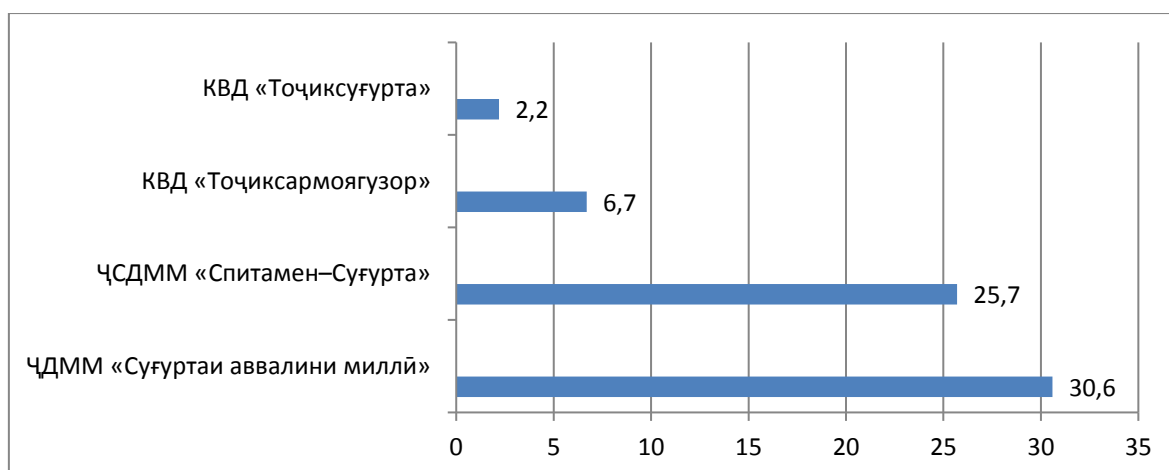
Ҷадвали 5.2. Шумораи ширкатҳои суғуртавии рақобаткунанда дар бозори суғуртаи Тоҷикистон дар соли 2023

Номгӯи ташкилотҳои суғуртавӣ	Фонди оинномавӣ	Дар %	Чойгоҳ
КВД «Тоҷиксуғурта»	5200,0	2,2	5
ҚДММ ТС «Муин»	3218,8		
ҚСП «ТС «Кафил»	2000,0		
КВД «Тоҷиксармоягузор»	15675,0	6,7	3
ҚДММ «ДС Суғурта»	10000,0		
ҚДММ «ТС «Мехнат»	2000,0		
ҚДММ «Эсхата–Суғурта»	2000,0		
ҚСДММ «Спитамен–Суғурта»	90269,2	25,7	2
ҚДММ «ТС «Итминон»	2000,0		
ҚДММ «Суғуртаи Асри 21»	4319,8	1,84	6
ҚДММ «Суғуртаи Тоҷик ва Чин»	2000,0		
ҚДММ «ТС Муҳрубон»	2000,0		
ҚДММ «ТС «Бима»	2000,0		
ҚДММ «ТС «Боварӣ»	2000,0		
ҚДММ «Суғуртаи Шарк»	2000,0		
ҚСП «ТС Паймон Иншуранс»	12000,	5,1	4

ҚДММ «Суғуртаи аввалини миллӣ»	71349,4	30,6	1.
ҚДММ «Маркази дастгирии суғуртаи мутақобила»	21,1		
ҚДММ «ТС Сипаҳр»	2000,0		
ҚДММ «ТС Такаффул»	500,0		
Ҳамагӣ	232553,3	100,0	

Сарчашма: [65]

Диаграммаи 5.1. Ҳиссаи чор ташкилоти бузурги суғурта дар бозори суғуртаи мамлакат (дар фоиз)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

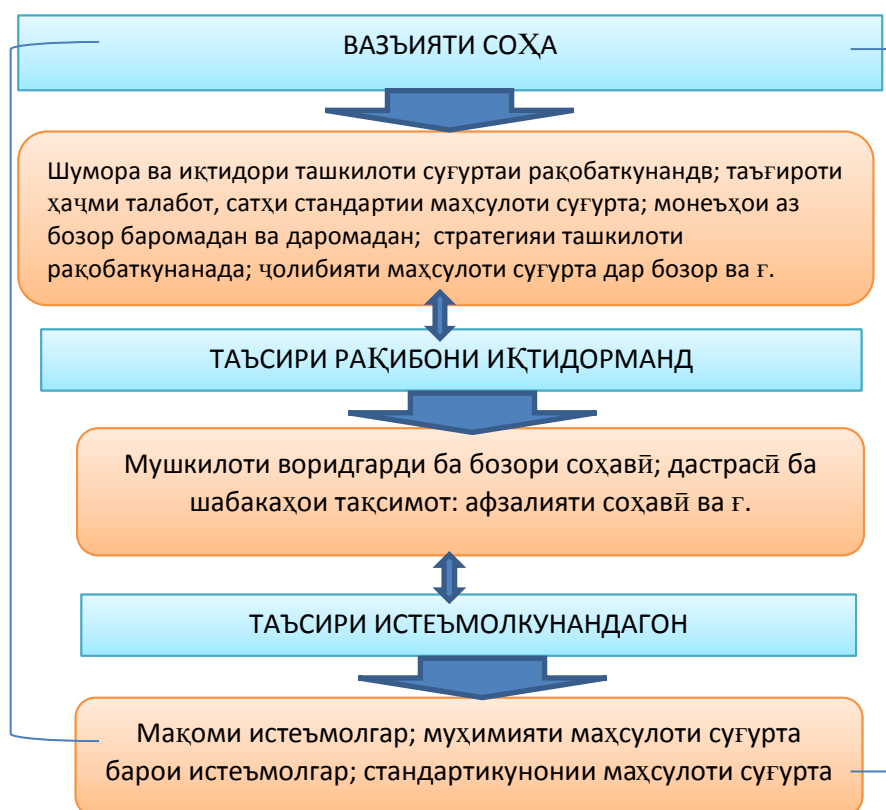
Чӣ тавре ки аз маълумоти ҷадвали 5.2. ва диаграммаи 5.1. бармеояд, дар бозори суғуртаи Тоҷикистон 19 ташкилоти суғурта фаъолият менамояд, ки миёни онҳо ҚДММ «Суғуртаи аввалини миллӣ» ва ҚСДММ «Спитамен–Суғурта» вобаста ба ҳаҷми фонди оиномавии худ, ки аслан иқтидори иқтисодиву молиявии онҳоро муайян менамоянд, ҳиссаи баландтаринро соҳиб мебошанд: мувофиқан 30,6 ва 25,7 фоизи суммаи фонди оиномавии тамоми ташкилотҳои суғуртаро ташкил медиҳанд. Ҳар дуи онҳо, дар умум, 61,7 фоизро ташкил додаанд. Доройҳои онҳо ҳам дар ҳамин вазн мебошад. Пас, маҳз онҳо вазъи бозори суғуртаро муайян менамоянд ва бозори суғуртаи мамлакат сифати монополияи баландро дорад. Зеро шумораи ширкатҳои суғуртавии рақобаткунанда ва иқтидори муқоисавии онҳо асосан сатҳи рақобатро муайян мекунанд. Ҳама чизҳои дигар, ки баробаранд, шиддатнокии рақобат вақте бештар аст, ки шумораи зиёди ширкатҳои суғуртаи тақрибан

баробар дар бозори суғурта рақобат мекунад. Аз рӯи натиҷаҳои бадастомада дар бораи сатҳи пасти рақобат хулосаҳо кардан мумкин аст.

Барои ба даст овардани бартариҳои рақобат, ба занҷири арзиш бояд на ҳамчун маҷмуи ҷузъҳо, балки ҳамчун як система муносибат кардан зарур аст. Тағйир додани сохтори занҷираи арзиш тавассути аз нав ташкил кардан, гурӯҳбандӣ кардан ё ҳатто, аз он хориҷ кардани баъзе фаъолиятҳо аксар вақт ба беҳтар шудани мавқеи рақобатӣ оварда мерасонад. Занҷираи арзиши ташкилоти суғуртаи инфиродӣ, ки дар бозори суғуртаи фаъолият менамояд, як қисми системаи васеътари фаъолиятҳо мебошад, ки онро метавон «системаи арзиш» номид. Ба ғайр аз суғуртакунандагон ба он дигар иштирокчиёни бозори суғурта дохил мешаванд: аз нав суғуртакунандагон, агентҳои суғуртавӣ ва брокерҳо, суғуртакунандагон, таъминкунандагони таҷҳизот ва ғ. Дар роҳи ба истеъмолкунандаи ниҳой хизматрасониҳои суғурта аз занҷирҳои арзиши шабакаҳои фурӯш мегузарад. Дар натиҷа, хизматрасониҳои суғурта ҷузъ ва ё унсури интегралӣи ҷудонашавандаи "занҷири арзиш"-ӣ мегардад.

Дар байни нишондиҳандаҳои рақобатпазирии ташкилоти суғурта нишондиҳандаҳои зиёдеро дар асоси ҷанбаҳои молиявӣ, ташкилӣ ва маркетингии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо дар низоми механизми танзими давлатии фаъолияти суғурта ба ҳайси инструмент (афзор) хизмат менамояд. Ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ташкилоти суғурта метавонанд ҳам сифати дохилӣ ва ҳам берунӣ дошта бошанд. Омилҳои берунӣ, ки сатҳи рақобатро дар соҳа муайян мекунад, ба гурӯҳҳо муттаҳид шудаанд. Гурӯҳбандии омилҳои беруна дар расми 5.4. оварда шудааст.

Арзёбии сатҳи рақобатро дар соҳаи суғурта, яъне ҳар як омилҳои тавсифкунандаи рақобатро дар бозор метавон бо кумаки коршиносон, мутахассисони соҳа бо ҳолҳо баҳо дод. Ба сифати коршинос 4 нафар роҳбар ва мутахассисони пешбари ташкилоти суғурта (2 нафар) ва хадамоти фаъолияти суғуртаро (2 нафар) ҷалб намудем.

Расми 5.4. – Омилҳои берунии рақобат дар бозори сӯғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар машварати коршиносон ҳулосаи зерини умумӣ қабул шуд: агар омиле ки, ба андешаи коршиносон, дар бозор пайдо нашавад ё аломати зухури он мавҷуд набошад, он гоҳ ба нуруи зухури он 1 ҳол баҳо дода мешавад; агар зухури омил заиф бошад - 2-3 балл; агар омил хеле равшан зухур ёбад — 4—5 ҳол. Азбаски омилҳои баррасишавандаи рақобат дар бозор таъсири гуногун доранд, бинобар он, барои ба назар гирифтани аҳаммияти нисбии омилҳои гуногун «вазн»-и ҳосил ҳар кадоми онҳо бевосита ҳангоми таҳлил муайян карда шуданд. Арзёбии дараҷаи таъсири ҳар як аз панҷ қувваи рақобат дар бозор, ки бо ин роҳ ба даст оварда шудааст, ҳолҳои миёна мебошад:

$$K_p = \sum_{i=1}^k W_i * \frac{\sum_{j=1}^n R_j}{N} \quad (1)$$

Дар ин ҷо K_p – нишондиҳандаи рақобат дар бозор; R_j – арзёбии омил бо ҳол, ки ҳар як коршинос гузоштааст; N – шумораи коршиносон; W_i – коэффитсиенти муҳимият ва ё вазни ҳар як омил; k – шумораи омилҳои баҳододашаванда.

Дар асоси баҳои миёнаи вазншудаи бадастомада, хулосаҳои зерин бароварда мешаванд: агар арзиши K_p камтар аз 2Q бошад, пас рақобат дар бозор паст аст. Агар арзиши K_p аз 20 то 40 бошад, пас рақобат дар бозор миёна аст. Агар арзиши K_p аз 40 зиёд бошад, пас рақобат дар бозор баланд аст.

Дар чадвали 5.3. арзёбии омилҳои рақобат дар бозори суғурта оварда шудааст, ки аз ҷониби чор коршиноси як ширкати суғуртаи минтақавӣ гузаронида шудааст. Баҳодиҳӣ аз рӯи чадвали панҷбаллӣ гузаронида шуд.

Чадвали 5.3. - Таҳлили омилҳои рақобат дар бозори суғуртаи Тоҷикистон

		1.	2.	3.	4.
1. Вазъияти соҳа					
1.1. Шумора ва иқтисодии таъкилотии суғуртаи рақобаткунандав	0,88	4,3	4,5	4,0	4,7
1.2. Тағйироти ҳаҷми талабот	0,91	4,5	5	5	4,5
1.3. Сатҳи стандартии маҳсулоти суғурта	0,61	3,0	3,2	2,5	2,5
1.4.Мониторинги аз бозор баромадан ва даромадан	0,84	3,0	3,4	3,2	3,5
1.5. Стратегияи таъкилотии рақобаткунандав;	0,61	2,4	2,5	2,0	2,2
1.6. Ҷолибияти маҳсулоти суғурта дар бозор	0,54	3,5	3,0	2,0	2,0
2.Таъсири рақибони бузург					
2.1.Мушкilotи воридгарди ба бозори соҳавӣ	0,71	2,0	2,0	2,4	2,5
2.2.Дастрасӣ ба шабакаҳои тақсимот	0,87	3,0	3,2	3,0	2,7
2.3.Афзалияти соҳа	0,85	2,5	2,5	2,0	3,0
3.Таъсири истеъмолгар					
3.1.Мақоми истеъмолгар	0,81	2,0	2,6	2,2	2,7
3.2. Муҳимияти маҳсулоти суғурта барои истеъмолгар	0,93	3,0	3,5	3,2	3,5
3.3. Стандартикунонии маҳсулоти суғурта	0,52	2,0	1,7	2,0	1,5

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси натиҷаҳои баҳодиҳии коршиносон

Тибқи ҳисобҳои, ки бо формулаи 1 дар асоси маълумоти чадвали 5.3. гузаронида шудаанд, нишондиҳандаи K_p дар бозори суғуртаи мамлакат айна

замон 29,07 мебошад. Ҳамин тариқ, сатҳи рақобат дар бозори суғурта дар сатҳи паст қарор дорад.

Аксари нишондиҳандаҳои рақобатпазирии дохилӣ хусусияти муқоисавӣ дошта, имкон медиҳанд, ки рақобатпазирии ташкилоти суғурта тавассути муқоисаи нишондиҳандаҳои он бо дигар ташкилоти суғурта баҳо дода, фаъолияти он дар заминаи тамоми бозори суғурта ё сегменти алоҳидаи он баҳо дода шавад. Дар баробари ин, ҳамаи нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ, хоҳ молиявӣ, хоҳ ташкилӣ ва хоҳ маркетингӣ бо ҳам алоқаманд ва вобастаанд, тақсимои онҳо шартӣ аст. Ҳам маркетинг ва ҳам фаъолияти ташкилӣ ба натиҷаҳои молиявӣ таъсири мустақим доранд. Омилҳои асосии дохилии рақобатпазирии ширкатҳои суғурта дар расми 5.5. инъикос ёфтаанд.

Барои арзёбии рақобатпазирии ташкилоти суғурта, муҳим аст, ки омилҳои зиёде, аз ҷумла, имиджи ташкилот ва эътимоднокии он дар назди мизоҷон, инчунин, давраи фаъолияти он дар бозор, ки дар интиҳоби муштариён нақши муҳим мебозад, дар назар гирифта шаванд. Ба ибораи дигар, таҳлили рақобатпазирии ташкилоти суғурта бояд ба ҷузъҳои гуногуни фаъолияти он шомил бошад, то фаҳмидан мумкин шавад, ки чӣ гуна он дар бозор амал мекунад ва то чӣ андоза мизоҷонро ҷалб мекунад.

Расми 5.5. - Омилҳои дохилии рақобатпазирии ширкатҳои суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мавҷудияти рақобати самаранок дар бозори соҳа мавҷуд набудани созишномаҳоро пешбинӣ мекунад. Бо вуҷуди ин, бозори суғуртаро бидуни шартномаҳо тасаввур кардан душвор аст. Ин, пеш аз ҳама, ба зарурати кафолат

додани ҳифзи бозътимоди суғурта дар асоси тақсимои хавф вобаста аст. Хавфи суғурта метавонад ҳамчун объекти суғурта бошад, ки на танҳо дар асоси суғуртаи бевоситаи як ташкилоти суғуртавӣ, балки аз рӯи шартҳои суғуртаи якҷоя ба бозор бароварда мешавад, ки шартномаҳои байни субъектҳои суғуртаро дар назар дорад. Хавфҳои фалокатоварро танҳо тавассути ташкили фондҳои махсуси суғурта маблағгузорӣ кардан мумкин аст.

Мутобиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудияти фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол» пешбинӣ шудааст, ки “амали (беамалии) субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон), ки боиси роҳ надодан, маҳдуд сохтан, барҳам додани рақобат ва (ё) ҳалалдор намудани манфиати дигар субъекти хоҷагидор (гурӯҳи шахсон) ё шахсони воқеӣ гаштаанд ё мегарданд, манъ аст, аз ҷумла, чунин амал (беамалӣ): ба зиммаи аҳли шартнома бор кардани талаботе, ки барояш муфид нест ва ба мавзуи шартнома (беасос додани воситаҳои молиявӣ, амволи дигар, ҳуқуқи амволӣ, қувваи қарбӣ, ризоияти бастанӣ шартнома фақат бо шарт ба он илова кардани муқаррарот оид ба молҳое, ки аҳли шартнома, аз ҷумла, истеъмолкунанда ба онҳо ҳавасманд нест ва ғайра) дахл надорад; ба шартнома дохил намудани шартҳои таъйинӣ, ки аҳли шартномаро нисбат ба дигар субъектҳои хоҷагидор дар вазъияти нобаробар мегузорад; -монениат кардан ба субъектҳои хоҷагидори дигар ҳангоми дохил шудан ба бозор (баромадан аз бозор); вайрон кардани қоидаи нархгузорӣ, ки дар асоси санади меъёрӣ муқаррар шудааст; муқаррар ва дастгирӣ кардани нархҳои баланди (пасти) инҳисорӣ; ба харидорони ҳамон як мол муқаррар намудани нархҳои (тарифҳои) гуногуне, ки аз нигоҳи иқтисодӣ, техникӣ ва ғайра беасос мебошанд; -фароҳам овардани шароити таъйинӣ (дискриминатсионӣ) ва ғ.” [18] Инчунин, шартномаҳои (амалҳои созиши) субъектҳои хоҷагидор, ки ба ном созишномаҳои картелӣ, ки рақобатро маҳдуд мекунанд, низ манъ аст. Аммо агар созишномаҳо ва фаъолиятҳои мувофиқашуда боиси тақсим шудани бозори маҳсулоти суғурта аз рӯи номгуӣ хизматрасониҳои суғуртавии ғуруҳташуда ё сохтори

фурӯшандагон ё харидорон гарданду ба манфиати рушд бошад, имконпазир аст. Дар ин ҷо саволи оқилона ба миён меояд - оё пули соҳавӣ картел аст? Ба ин масъала аз Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баъзе тадбирҳои тақмили фаъолияти суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 31 декабри соли 1998, № 547) [32] метавон посух гирифт: дар бораи қобили қабул будани намудҳои алоҳидаи шартномаҳо байни суғуртакунандагоне, ки дар як бозор амал мекунанд, ки имкон медиҳад ҳифзи суғурта тавассути пули суғурта таъмин карда шавад, бо тариқи созишномаи «уфукӣ» байни ташкилотҳои суғурта ба даст меояд. Ин имкон медиҳад, ки фарогирии хавфҳои калон таъмин карда шавад.

Суғурта ҳамеша бо хавфҳо алоқаманд аст, ки аксар вақт ба таври баланд вучуд доранд. Барои кам кардани ин хавфҳо, ширкатҳо усулҳои гуногуни тақсимои хавф ва диверсификатсияро истифода мекунанд. Танҳо тақсим кардани хавфҳо байни иштирокчиёни бозор на ҳамеша кумак мекунад, ки онҳоро коҳиш диҳад ва баъзан метавонад ба он оварда расонад, ки хавфҳо дар як ҷо ҷамъ шаванд. Яке аз усулҳои анъанавии идоракунии хавфҳои суғуртавӣ суғуртаи муштарак ва азнавсуғуртакунии мебошад, ки ширкатҳо хавфҳо ва зарарҳоро бо шароити қаблан мувофиқашуда байни худ тақсим мекунанд.

Мувофиқи қонунгузорӣ, созишномаҳои «вертикалӣ» байни ширкатҳо одатан манъ карда мешаванд, зеро онҳо метавонанд рақобатро дар бозор коҳиш диҳанд. Аммо дар соҳаи суғурта чунин созишномаҳо, ки барои беҳтар кардани шароити суғурта мусоидат мекунанд, манъ намешаванд. Мисол, вақте ки бонкҳо ва ташкилоти суғурта якҷоя мешаванд ва хизматҳои якҷояи бонкӣ ва суғуртавино пешниҳод мекунанд, ин метавонад барои муштарӣён шартҳои беҳтаре ба вучуд орад, зеро онҳо метавонанд якҷанд хизматҳоро дар як вақт истифода баранд. Вале муҳим аст, ки ягон як ташкилот дар ин ҳамкорӣ наметавонад бештар аз дигаре қудрат ва назорат дошта бошад, ки метавонанд манфиатҳои муштарӣёноро таҳти таъсир қарор диҳад. Агар бонк ва ташкилоти суғурта дар як гурӯҳ қарор гиранд, онҳо метавонанд шартномаҳо ба имзо расонанд, чунки амалан якҷоя кор мекунанд. Аммо барои таъмини адолат ва

манфиатҳои муштарӣ, зарур аст, ки байни онҳо назорати дуруст ва шаффофӣ вуҷуд дошта бошад.

Ба ҳамин тартиб, кам кардани маҳдудиятҳо дар қонунгузорӣ барои бастан ва танзими шартномаҳо байни ташкилотҳои суғурта ва қарзӣ, инчунин, суғуртаи бонкӣ метавонад омили муҳим барои рушди бозори суғурта шавад. Суғуртаи ҳаёт ва саломатии қарзгирандагон дар қарздиҳии истеъмоли ва суғуртаи ғайриқарзӣ яке аз омилҳои рушди бозори суғурта мебошад, зеро дар ин маврид ҳаҷми ҷамъоварии муқофотҳои суғурта меафзояд.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои амудӣ байни соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, ба монанди ҳамкориҳои байни ширкатҳои суғурта ва соҳаҳои сохтмон ё дигар соҳаҳо, метавонад барои тамоми иқтисоди кишвар манфиатовар бошад. Таъсири чунин ҳамкориҳо ба афзоиши сармоягузориҳо, модернизатсия ва истифодаи технологияи нав кумак мекунад. Ғайр аз ин, онҳо кумак меkunанд, ки инноватсия ва рушди иқтисодӣ пешравӣ ёбад ва ба ширкатҳои суғурта имконият медиҳанд, ки дар ширкатҳои баландтехнологӣ ҳамчун сармоягузориҳои институтсионалӣ ширкат кунанд, ки дар натиҷа манфиат ҳам барои ин ширкатҳо ва ҳам барои иқтисодиёт дар маҷмӯъ ба вуҷуд меорад.

Шарти мавҷудияти рақобати самаранок огоҳии харидорон мебошад. Кодекси граҷданиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои суғуртавиرو вазифадор мекунад, ки мавҷуд будани шартҳои суғуртаро таъмин намоянд. Бо назардошти он, ки ҳифзи суғурта моҳияти молиявӣ дорад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» уҳдадориҳои ташкилотҳои суғуртавиرو оид ба интишори баланси солона ва шакли натиҷаҳои молиявии бо ҳисоботи аудиторӣ тасдиқшуда муқаррар менамояд. Илова бар ин, шартномаи суғуртаи шахсӣ — ин шартномаи оммавӣ аст, ки байни як суғуртакунанда (ташкilotи суғурта) ва муштарӣ (шахс) ба имзо мерасад. Дар асоси ин шартнома, ташкilotи суғурта масъулияти ҷуброни зарар ё хатарро, ки ба муштарӣ таъсир мерасонад, мегирад. Рушди бозори суғурта дар кишвар барои беҳтар шудани шароити амалиёти суғурта, талаб мекунад, ки созишномаҳо ва амалиёт шаффофият дошта бошанд. Шаффофияти амалиёти

суғурта маъзаратеро эҷод мекунад, ки тамоми амалҳои суғурта аниқ ва пурра ба муштариён ва мақомоти дахлдор маълум бошанд. Ин ба воситаи амали конунгузории дуруст дар бораи ҳисоботи консолидатсионӣ ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ таъмин мешавад. Ҳисоботи консолидатсионӣ ба маънои омода кардани ҳисоботи молиявии якҷояи як ё якчанд ширкат аст, ки дар он ҳамаи омор ва таҳлили молиявии ширкатҳои вобаста ва мустақил ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки барои дастрас кардани маълумоти аниқ ва шаффоф барои ҳама аҳзоб аҳаммият дорад.

Бо чамъбасти мафҳумҳои мазкур, метавон гуфт, ки барои ташаккули ёфтани рақобати самарабахш дар бозори суғуртаи кишвар, шароити ҳадди ақали объективӣ мавҷуд аст. Истилоҳ ва ё мафҳуми рақобати самаранок, одатан, дар бозорҳои молӣ, ки бо истехсоли моддӣ ва ё баҳши воқеии иқтисодиёт алоқаманд мебошад, истифода мешуд. Дар замони муосир онро дар мазмуни аслии ҳамчун рақобати корӣ ё динамикии унвон доданд. Рӯйдодҳои иқтисодии даҳсолаҳои охир алоқаманд бо афзоиши номуайяни ва бухрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ ба ташаккули ҳулосаҳои бисёреро миёни иқтисоддонҳо ва сиёсатмадорон вобаста ба зарурати танзими давлатии иқтисод ва баҳши молиявӣ мусоидат намуд. Ба ин тариқ, пас аз бухрон танзими давлатии бозори суғурта ғайбат гашт. Ин боиси камшавии рақобат баъди ташкилотҳои суғурта шуд, ки бозорро камтар рақобатпазир гардонид. Ҳамчунин, эҳтимолан, бухрон ба миқдори ташкилотҳои суғурта таъсир расонид: дар даҳсолаҳои охир шумораи онҳо дар бозори кишвар кам гардид ва ташкилотҳо шуруъ ба муттаҳид шудан карданд. Ба ибораи дигар, дар шароити бухрон давлат шуруъ мекунад, ки назорат ва танзимро сахттар кунад, ки ин имкониятҳоро барои рақобат маҳдуд мекунад ва инчунин ширкатҳоро маҷбур мекунад, ки барои боқӣ мондан дар бозор муттаҳид шаванд. Ин раванд дар сатҳи муайян аз афзоиши рақобат дар бозор, ки берунравии иштирокчиёни заиф, муттаҳидшавӣ ва ҳамроҳшавӣ ба амал омад, гувоҳӣ ҳам медиҳад.

Й.Шумпетер ишора мекунад, ки рақобат танҳо дар ҳолате самарабахш аст, ки субъектҳои иқтисодӣ дар асоси арзиш ва сифати маҳсулот бештар

пешсаф бошанд. Вай дар ин чо ба рақобат дар фазои гузариш ба технологияи нав ишора мекунад. Вақте ки як соҳа ё бозор ба технологияҳои муосир мегузарад, рақобат на танҳо дар асоси нарх, балки дар асоси сифати хизматрасониҳо ва маҳсулот ба миён меояд. Дар мавриди ташкилотҳои суғурта, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла интернет ва технологияҳои иттилоотӣ, имконият медиҳад, ки онҳо барои беҳтар кардани хизматрасониҳои худ назорати самараноктар ва таъмини шефти дар муомилаҳо бо муштариён бештар истифода баранд. Ташкилотҳои суғурта, махсусан онҳое, ки калонтаранд, метавонанд имконияти истифодаи васеи чунин шабакаҳо ва системаҳои муосирро дошта бошанд, ки онҳоро дар рақобат муваффақтар мекунад. Истифодаи технологияи иттилоотӣ мубодилаи аз ҳама самараноки тиҷоратиро мусоидат менамояд. Бинобар он, иштироки давлат дар таъмини иттилооти бахши суғуртаи иқтисодиёт, инчунин, метавонад инструменти муҳими танзими институтҳову механизмҳои бозори суғурта ҳам гардад.

Танзими рақобат дар бахши суғуртаи иқтисодиёт тавассути татбиқи сиёсати зиддиинҳисорӣ, ки ба пешгирии тамаркуз, назорати муттаҳидшавӣ ва ҳамроҳшавии ҳадафнок равона карда мешавад, амалӣ карда мешавад. Аммо нишондиҳандаҳои бозори суғурта тасдиқ менамояд, ки ин тадбирҳо ҳанӯз самарائي кофӣ наовардаанд. Барои фаъолияти бозьтимоди суғурта сармояи кофии калон лозим аст, аммо ташкилотҳои хурди суғурта бинобар сармояи кофӣ надоштанишон маҷбур мешаванд, ки бозорро тарк кунанд. Берун рафтани ташкилотҳои суғуртаи заиф аз бозор ва ихтиёран хоҳиши муттаҳид шудани ташкилотҳои хурд ба ташкилотҳои калон, доираи фаъолияти ташкилотҳои суғуртавии бомуваффақият амалкунандаро васеъ мекунад. Аммо, зиёд шудани ҳаҷми фурӯш ва гирифтани портфели иловагии суғурта на ҳамеша маънои даромади бештарро дар оянда дорад. Чунки даромадноки ба самаранокии фаъолият вобаста аст ва хавфҳои нави бадастомада метавонанд боиси зиёни зиёд ва сатҳи баланди хатар шаванд.

Меъёрҳои вуруд ва баромад аз бозор бояд дуруст танзим шаванд. Агар талабот барои вуруд ба бозор хеле паст бошад, ширкатҳои суғуртаи бозьтимод наметавонанд дар бозор қой гиранд, зеро ширкатҳои нобовар ҳам метавонанд ба он ворид шаванд. Ин метавонад мизочонро дар хатар гузорад. Ҳамчунин, агар талабот барои баромадан низ паст бошад, ширкатҳои суғурта метавонанд натавонанд ухдадорихояшонро иҷро кунанд ва мизочон наметавонанд аз суғурта, ки пардохт кардаанд, ғоида гиранд.

Манъ кардани шартномаҳои «уфуқӣ» ва «вертикалӣ» дар бозори суғурта метавонад ба мушкилоти ҷиддӣ, ки ба ҳамкориҳои ширкатҳо вобаста аст, оварда расонад. Шартномаҳои «уфуқӣ» ба ҳамкориҳои ширкатҳо дар як минтақа ё соҳа, барои тақсими хавф, ишора мекунанд, дар ҳоле ки шартномаҳои «вертикалӣ» ба ҳамкориҳои ширкатҳо дар марҳалаҳои гуногуни хизматрасонӣ, масалан, байни бонк ва ташкилоти суғурта дахл доранд. Агар ин шартномаҳо манъ шаванд, он метавонад имконияти рушд ва ҳамкориҳои ташкилотҳои суғурта дар бозорро маҳдуд кунад, ки дар натиҷа устувории системаи суғурта суст мешавад.

Бозори суғурта як системаи мураккаб аст, ки ба ҷузъҳои ҳуқуқӣ ва механикии зиёд ниёз дорад ва дар ин ҳолат шаффофияти амалиёт ба маънои дарк кардани он ки чӣ гуна маълумот ва иттилоот ба осонӣ дастрас мешаванд, барои эҷоди боварӣ ва устувории бозор муҳим аст. Агар шартномаҳои мушаххас манъ шаванд ва ё бозор ба таври кофӣ шаффоф нест, ин метавонад ба тағйирёбии нодурусти нархҳо оварда расонад, ки дар натиҷа мизочон наметавонанд хизматҳои муносиб ва арзишманде гиранд.

Аз ин лиҳоз, дар бозори суғурта, барои он ки рақобат самаранок бошад, муҳим аст, ки шароите фароҳам оварда шавад, ки ба иштирокчиёни нав имконият диҳад, ки ба бозор ворид шаванд. Дар ҳамин ҳол, талабот барои ворид шудан бояд мувозинат дошта бошад — на он қадар паст, ки ба пайдоиши ширкатҳои нобоварӣ оварда расонад ва на он қадар баланд, ки воридшавии иштирокчиёни нав, ки метавонанд хизматҳои нав ва беҳтарро пешниҳод кунанд, маҳдуд карда шавад. Рақобати самарабахш метавонад рушди

хизматҳои нав ва технологияҳо таҳриқ диҳад, ки ба навбати худ, сифат ва дастрасии суғуртаҳо барои истеъмолкунандагон беҳтар мекунад.

Дар ҳолати баромад аз бозор онҳо бояд ҳадди аксар беҳатарии истеъмолкунандагонро таъмин намоянд. Ин маънои онро дорад, ки агар ташкилоти суғурта ба проблемаҳо дучор шавад, истеъмолкунандагон (мутахаррики суғурта) наметавонанд аз ризоият ва ё ширкатҳои нобоварии дигар аз хизматҳои онҳо манъ шаванд. Барои ин, қонунгузорӣ бояд равандҳои барҳамдиҳии ширкатҳои суғуртаро, агар онҳо ба муфлисшавӣ дучор шаванд, муқаррар кунад. Инчунин, мавҷуд будани механизми молиявии қонё гардонидани талаботи истеъмолкунандагон дар ҳолати муфлисшавии ташкилотҳои суғурта имкон медиҳад, ки онҳо боз ҳам аз хизматҳои тасдиқшуда ва мувофиқ баҳраманд шаванд. Механизмҳои қонунии интиқол ва баҳодиҳии портфели суғурта ё шартномаҳо кумак мерасонанд, ки дар ҳар як марҳалаи таъқиб истеъмолкунандагон ба манфиатҳояшон мувофиқ расида метавонанд.

Барои арзёбии рақобати самарабахш дар бозори суғурта муҳим аст, ки мавқеи мутаваззини соҳибкории калон ва миёна ба назар гирифта шавад. Агар дар бозор зиёд шахсони калони соҳибкор ва ширкатҳо, ки мавқеи қавӣ доранд, амал кунанд, ин метавонад нишондиҳандаи тамаркузи баланд ва кам шудани рақобат бошад. Ҳамчунин, бозор метавонад бо диққат ба хизматрасониҳои гуногун тақсим шуда бошад, ки имконият барои ширкатҳои мухталифро фароҳам меорад.

Барои рушди инноватсияҳо дар бозори суғурта рақобати солим муҳим аст, ки ширкатҳо водор мекунад, то маҳсулоти нав, технологияҳо ва усулҳои кории навро пешниҳоди кунанд. Барои арзёбии рақобатпазирии бозор якҷанд омилҳо бояд ба назар гирифт:

1. Монеаҳо барои ворид шудан ба бозор — агар ширкатҳои нав ба осонӣ метавонанд ба бозор ворид шуда, рақобат кунанд, ин рушди инноватсияҳо ташвиқ мекунад.

2. Тамаркузи ширкатҳо — агар чанд ширкати калон қисми зиёди бозорро (бештар аз 20%) ишғол кунанд, ин метавонад рақобатро маҳдуд карда, инноватсияҳоро осон намояд.
3. Ҳимояи манфиатҳои муштариён — муҳим аст, ки рақобат манфиатҳои муштариёноро зерӣ хатар наандозад, балки онҳоро ҳимоя кунад.
4. Шаффофият — ташкилотҳои суғурта бояд прозорант кор кунанд, то муштариён бидонанд, ки чӣ гуна шароити суғурта ва хизматҳо пешниҳод мегарданд, ки ин низ барои беҳтар кардани бозор кумак мекунад.

Ба ин тартиб, ҳамаи ин унсурҳо таъсир мерасонанд, ки чӣ гуна бозор рушд мекунад ва барои муштариён манфиатовар аст.

Муҳаррики ҳамоҳангсозии танзим ва рақобат барои таъмини рушди устувор ва босуръатии бозори суғурта кумак мерасонад. Танзими давлатии бозори суғурта бояд бо дарназардошти рақобати мураккаб дар ин соҳа ташкил ёбад, то манфиатҳои иштирокчиёни муносибатҳои суғурта нақз нагардад. Ин бо маҳдуд кардани истифодаи монеаҳои институтсионалӣ дар суғурта иртиботи зич дорад. Таҳлили рақобат дар бозори суғурта нишон медиҳад, ки муҳимияти танзими дуруст дар ин бозор дар он аст, ки шароити мувофиқ барои рушди самараноки рақобат эҷод шавад, ки ҳамаи иштирокчиён — аз ширкатҳои бузург то муштариён — имкони баробарии дастрасӣ ба манбаъҳо ва имкониятҳо дошта бошанд. Бе танзими дуруст эҳтимол дорад, ки ширкатҳои калонтари суғурта бозорро монополия кунанд, ки ин интиҳоби истеъмолгаронро маҳдуд ва нархҳо барои истеъмолкунандагон баланд мекунад.

Танзими давлатӣ бояд на танҳо қоидаҳои одилонаи бозиро таъмин кунад, балки шароите эҷод намояд, ки ҳамаи иштирокчиёни бозор метавонанд дар як муҳити баробар кор кунанд. Ин ба маънии мубориза бо монополияҳо ва назорат кардани тамаркузи захираҳо дар дасти чанд бозингари калон аст. Ҳамчунин муҳим, аст, ки танзим аз ҳад зиёд набошад ва рақобат ва навоварино маҳдуд накунад. Аз ин рӯ, нигоҳ доштани тавозун байни манфиатҳои органҳои

давлатӣ, ширкатҳои суғурта ва истеъмолкунандагон барои нигоҳ доштани субот ва адолат дар бозори суғурта хеле муҳим аст.

5.3. Асосҳои концептуалӣ ва самтҳои асосии таъмини комбинатсияи институтҳои танзими давлативу бозорӣ

Фаъолияти давлат дар соҳаи танзими фаъолияти суғурта, пеш аз ҳама ба татбиқи мақсаду вазифаҳои стратегии сиёсати иқтисоди дар соҳа нигаронида шудааст. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи суғурта бояд бо рушди умумии иқтисодиёти кишвар ва дигар равандҳои иқтисодӣ ҳамоҳанг бошад. Яъне, соҳаи суғурта наметавонад мустақилона рушд кунад, балки бояд дар доираи умумии сиёсати иқтисодӣ ва ҷанбаҳои дигар, ки ба иқтисоди миллӣ дахл доранд, қарор гирад. Тағйирот дар макроиқтисод, ки бо рушди умумии кишвар алоқаманд аст, ба суғурта таъсир мерасонад. Барои ҳамин, ҳолати соҳаи суғурта метавонад як нишондиҳанда барои вазъи умумии иқтисодӣ миллӣ бошад, ки тавассути он мо метавонем маълумот оиди субот ё ноустувории иқтисодро дарк кунем.

Рушди бозори суғуртаи миллӣ ва пайваستшавии он бо бозори ҷаҳонӣ аз он вобаста аст, ки системаи танзими суғурта то чӣ андоза самаранок ва хуб ташкил шудааст. Барои ин, сохтори институтсионалии танзим бояд дуруст таҳия шавад. Тарзи танзими давлатӣ метавонад вобаста ба сатҳи рушди иқтисодиёт ва бахшҳои он тағйир ёбад. Ин тағйирот дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва соҳавӣ ба назар мерасад ва бо хусусиятҳои таърихию миллии ҳар кишвар мутобиқ мешавад. Дар маҷмӯъ, масъалаи асосӣ ин нест, ки оё давлат бояд дар иқтисодиёт иштирок кунад ё не, балки дар чӣ шакл ва бо кадом миқёс ин дахлат сурат гирад. Тамсилаи танзими давлатии фаъолияти суғурта дар як нақшаи муайян ифода ёфта, маҷмуи муносибатҳои мутақобила дар доираи системаи танзими давлатии фаъолияти суғурта инъикос меёбад. Танзими фаъолияти суғурта аз тарафи давлат дар ин ё он шакл дар ҳамаи мамлакатҳо

ба амал меояд. Моделҳои мавҷуда дар қисми бештари сифатҳои хусусияти универсалии доранд ва дар навбати худ, дар низоми иқтисодиёти миллии бо хусусиятҳои миллии фарқ ҳам мекунад. (расми 5.6.)

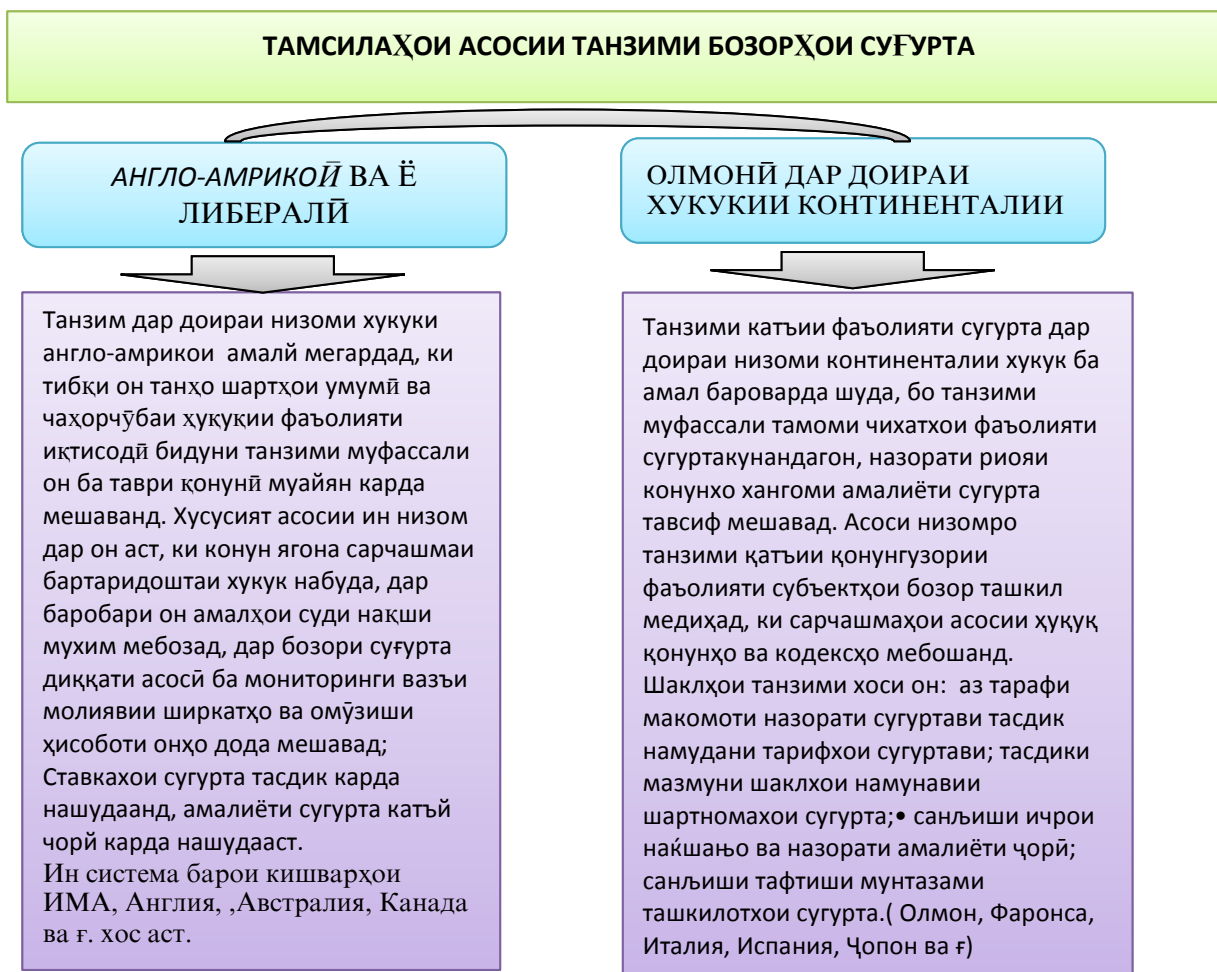

Расми 5.6. Хусусиятҳои умумиву вижагии танзими фаъолияти суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ин хусусиятҳои дар расм инъикосёфта сохтору технологияи институтсионалии худро доро мебошанд, ки дар мавриди танзим таҳия ва татбиқ мешаванд.

Бо рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва равандҳои иҷтимоӣ, тафовутҳо байни кишварҳо кам шуда, тамоюлҳои умумии глобализатсия пайдо мешаванд. Ин, махсусан, дар баҳши молия ва қарз ба назар мерасад, ки дар он гардиши босуръати сармоя ва воситаҳои молиявӣ ва инчунин истифодаи технологияи нав, масалан, пули виртуалӣ мушоҳида мешавад. Ҳамчунин, дар танзими фаъолияти суғурта ду модел вучуд дорад: англо-америкой ва олмонӣ. Моделҳои олмонӣ дар аксари кишварҳои Аврупо, аз ҷумла Олмон, Фаронса ва кишварҳои Скандинавия истифода мешавад. Ин моделҳо хусусиятҳои хос доранд, ки бо мувофиқати танзими иқтисод ва фаъолияти суғурта дар кишварҳои гуногун рабт доранд. (нигар расми 5.7.).

Расми 5.7. Тамсилаҳои асосии танзими бозорҳои суғурта ва тавсифи он

Сарчашма: дар асоси [75, с. 406] таҳия шудааст

Англо-амрикоӣ як модели танзим мебошад, ки аслан дар Британияи Кабир ба вуҷуд омада, баъдтар бо баъзе тағйирот дар ИМА татбиқ шудааст. Ин модели танзим бештар ба принципҳои бозори озод таъяс мекунад. Баръакс, дар Олмон модели дигаре истифода мешавад, ки сатҳи баланди танзими давлатиро дар бар мегирад. Ин шакли танзим махсусан барои назорат ва идоракунии бозорҳои молиявӣ, бонкҳо ва ширкатҳои суғурта равона шудааст. Дар натиҷа, системаи молиявии Олмон дар муддати тулони устувор ва боэътимод боқӣ мондааст, ки аз самаранокии ин тарзи танзим шаҳодат медиҳад.

Тамсилаи англо-амрикоӣ бошад, бештар ба механизми худтанзим ва ё танзим дар дохили ширкатҳои суғурта, ки аз сохтори сармояи саҳомӣ иборат буда, нақши назарраси бозори саҳомӣ дар иқтисодиёт паҳншуда мебошад.

Системаҳои молиявии Британияи Кабир ва ИМА аз муносибатҳои таърихан рушдёфтаи худ, ки аз замони таъсиси худ бонкҳо ва ширкатҳои суғуртаи англисӣ аслан ба амалиёти байналмилалӣ тамаркуз кардаанд, бармеояд. Бузургтарин ҳаҷми мубодилаи суғурта ва азнавсуғуртакунии байналмилалӣ ба ширкатҳои Лондон рост меояд. Аз рӯйи ҳаҷми мукофотҳои суғуртавӣ Британияи Кабир пас аз ИМА ва Чопон дар ҷои сеюм қарор дорад. Унсурҳои тамсилаи англо-америкой дар раванди глобализатсияи молиявӣ дар кишварҳои Аврупо низ ҷорӣ карда шудаанд. Дар давоми даҳсолаҳои охир дар иқтисодиёти аксари кишварҳои Аврупо (Голландия, Швейцария, Белгия, Шведсия ва Финляндия) капитализми корпоративӣ ва саҳомии типии англо-америкой ҷорӣ шуданд. Сиёсати барҳам додани танзим дар иқтисодиёти солҳои 80-90-уми асри гузашта яке аз хусусиятҳои муайянкунандаи модели англо-америкой мебошад. Аз доираи танзим баровардани назорат аз болои меъёрҳои ғоизӣ, гардиши сармоя ва маҳдудиятҳои иттиҳодгардии намудҳои ғаъолият дар бозори молиявӣ хусусияти тамсилаи англо-америкой мебошад. Аз доираи танзим баровардан ба паस्त шудани сатҳи фарқияти байни бонкҳо ва дигар сармоягузориҳои институтсионалӣ, ширкатҳои суғурта, фондҳои нафақа ва ширкатҳои сармоягузориҳо мусоидат намудааст. Ин раванд тавассути умумикунонӣ ва ё универсализатсияи қонунгузориҳои молиявӣ ва таъсиси ташкилотҳои танзимкунандаи умумӣ неру гирифт. Дар натиҷа, имтиҳод ва ё ҳамроҳшавии бахшҳои алоқаманди системаи молиявӣ авҷ гирифт, ки сабаби асосии тамоюли афзоиши ҳаҷми муомилоти молиявӣ суғурта дар ҷаҳон гардид. Дар бозори ҷаҳонӣ дар даҳ соли охир шумораи муомилот (трансаксия) беш аз 10 маротиба зиёд шуда, соли 2022 аз 40 ҳазор трансаксия дар як сол гузашт, ки 4 триллион долларро ташкил медиҳад. [58]

Яке аз тавсифҳои ғаъолияти ширкатҳои суғурта, дар он аст, ки байни бастании шартномаи суғурта ва иҷрои он (масалан, пардохти ҷубронпулии суғурта) як таъхири муайян вуҷуд дорад. Ин натиҷа, ки "натиҷаи натиҷаи таъхиршуда" номида мешавад, бо он рабт дорад, ки тағйирот дар соҳаи суғурта (масалан, пайомадҳои ҳодисаи суғурта) метавонад пас аз як вақт муайян шавад

— одатан, ин як солро мегирад. Ҳамчунин, зикр мешавад, ки ноустуворӣ дар соҳаи молиявӣ ва вобастагии зиёд аз вазъи макроиктисодӣ тавассути раванди ҳамҷоишҳо ва муттаҳидшавиҳо ифода меёбад, ки он низ гувоҳи динамика ва тағйирот дар тичорати суғурта мебошад. Таъсири ин равандҳо ба фаъолияти суғурта низ метавонад таъхиршуда бошад, вобаста ба шароити иқтисодии хориҷӣ.

Дар давраи муосир, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо як тамсилаи ягонаи рушдро қабул карданд, ки ин раванд инъикоси ҷаҳонишавии бисёрҷанбаро нишон медиҳад. Ҳамгироии пурраи системаҳои молиявӣ дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо манзур аст, ки онҳо барои таъсиси як бозори ягона ва ҳамоҳангшуда ҳамкорӣ мекунанд. Ин ҳамгироии молиявӣ, ки метавонад муомилоти молҳо, хизматрасониҳо ва сармояро байни кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо озодона бештар кунад, барои ҳамаи давлатҳо ғоидаовар аст. Дар натиҷа, кишварҳо метавонанд дар бозори якдигар осонтар фаъолият кунанд, сармояҳо зудтар гардиш кунанд ва бо якдигар беҳтар ба ҳам омехта шаванд. Дар маҷмӯъ, ин ба рушди иқтисодии кишварҳо мусоидат мекунад ва ба он шакли ҳамоҳангшуда ва ҳамоҳангии беҳтар бахшида мешавад.

Татбиқи низоми «литсензияи ягона» ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои суғурташавандагон нигаронида шуда, ҳамзамон, ба ширкатҳои суғурта озодии бештар барои фаъолият медиҳад, ки ин ба густариши фаъолияти онҳо мусоидат мекунад. Ин низом ҳамчун воситаи муҳимми ташкили як механизми ягонаи танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ амал мекунад. Дастурҳои методии Иттиҳоди Аврупо оид ба суғурта мунтазам баррасӣ ва тағйир дода мешаванд. Айни замон, дар соҳаи суғурта 58 санади ИА амал мекунад. Бо густариши тамоюлҳои интегратсионии субъектҳои бахши молиявӣ дар Иттиҳоди Аврупо чанде аз вазифаҳои танзимкунанда ба сатҳи фаромиллӣ баромад: аз байн бурдани маҳдудиятҳои озодии таъсиси ташкилотҳои суғурта дар мамлакатҳои ИА, муқарар намудани принципҳои умумии ташкили намудҳои асосии фаъолияти суғурта ва ғ. Ҷорӣ кардани низоми умумии танзим дар соҳаҳои мухталифи суғурта имкон дод, ки зиддиятҳо дар

конунгузории миллӣ бартараф карда шаванд. Ин як чо бо таъмини ҳимояи манфиатҳои суғурташавандагон ва иҷрои мӯҳлатҳои молиявӣ дар кишварҳои гуногуни Иттиҳоди Аврупо таъмин гардид. Ҳамчунин, талабот оид ба таъсиси филиалҳо ва чамъиятҳои фаръии суғурта муайян карда шуданд, ки ин раванди танзим ва таснифи намудҳои суғуртаро осон сохт.

Мавриди зикр аст, ки байни мақомоти назорати Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои дигар мубодилаи иттилоот дар бораи масоили марбут ба конунгузории соҳаи суғурта вучуд дорад. Ин шомил аст:

1. Суғуртаи хароҷоти судӣ — вақте ки ширкатҳои суғурта хароҷоти марбут ба муҳофизатҳои судиро пӯшида мекунанд.
2. Масъулият барои воситаҳои нақлиёт — суғурта барои нақлиёт, ки зарарҳои эҳтимолиӣ, ки аз тарафи онҳо рух медиҳанд, пӯшида мешаванд.
3. Суғуртаи сайёҳӣ — суғурта барои одамон дар ҳолатҳои ногувор, ки дар вақти сафар метавонанд рух диҳанд.
4. Суғуртаи қарз — муҳофизат аз хатарҳо, ки бо иҷро нашудани вазифаҳои қарзӣ алоқаманданд.
5. Суғуртаи мутақобила ва муштарак — вақте ки чанд ташкилот ё иштирокчи барои пӯшидани хатарҳо якҷоя мешаванд.

Ғайр аз ин, стандартҳо оид ба тартиби таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва ҳисоб кардани захираҳои суғурта қарор карда шудаанд. Ин захираҳо маблағҳои мебошанд, ки ширкатҳои суғурта барои пардохт кардани пардохтҳои эҳтимолии суғурта нигоҳ медоранд. Ҳамчунин, категорияҳои дороии иҷозат додашуда барои пӯшонидани захираҳо муқаррар карда шудаанд ва талабот ба қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои суғурта қарор дода шудааст, то ба онҳо имкон диҳад, ки ба мизочон барои иҷрои уҳдадориҳои худ муносибат кунанд.

Ҷаъолияти гурӯҳҳои суғуртавӣ ва конгломератҳои молиявӣ, расмиёти вобаста ба азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии ташкилотҳои суғуртавӣ зери танзими фаромарзӣ қарор мегирад. Суғуртаи автомобил самти аз ҳама ҷаъолтар ва инкишофёфтаи танзим дар дохили ИА мебошад. Дар ин самт дар давраи таърихи иттиҳод 22 санади меъёрӣ қабул карда шудааст, ки 10-тои онҳо

то ҳол амал мекунад. Ҳамин тариқ, сатҳи фаромиллӣ дорои афзалият дар масъалаҳои танзими ташкилотҳои суғурта мебошад.

Дар солҳои охир нақши давлат дар иқтисодиёт тағйир ёфтааст: талабот ба шаффофияти иттилооти молиявӣ афзудааст. Ба ҷои назорати катъии давлат, омезиши танзими давлатӣ ва механизмҳои бозорӣ роҳандозӣ шудааст. Сохторҳои байналмилалӣ худтанзимкунӣ барои пешгирии бухронҳои молиявӣ пайдо шуданд, масалан, Форуми суботи молиявӣ (соли 2009). Танзим ба таври бештар чандир шуда, кумак мекунад, ки ҷамоаҳои байни кишварҳо бештар ва ҳамгироии системаи молиявӣ қувват ёбад. Аз ҷумла, раванди муттаҳидсозии назорати молиявӣ дар Шветсия, Финландия, Канада, Чопон ва Олмон ғайр аз ин, инчунин дар кишварҳои рӯ ба тарққишҳо дар Аврупои Шарқӣ ва кишварҳои ИДМ низ суръат гирифт.

Дар кишварҳои ИДМ, аз он ҷумла дар Тоҷикистон, рушди системаҳои суғуртаи миллии мушоҳида мешавад. Раванди рушди танзими суғурта дар кишварҳои гуногун бо мутобиқшавӣ ба таъҷилҳои ҷаҳонӣ сурат мегирад. Дар кишварҳои ИДМ, бо назардошти робитаҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ, инчунин, равандҳои ҳамгироии ғайр аз ин, инчунин, низомҳои танзими суғурта мувофиқи «сценарии умумӣ» босуръат ташаккул меёбанд. Заминаи чунин таъҷилро рушди воқеии кишварҳои ИДМ дар пояи умумияти тамсилаҳои иқтисодии миллии мамлакатҳои ИДМ ташкил додаанд [64]. Дар баробари ин, илова ба хусусияти умумии тамсилаҳои танзими давлатии ғайр аз ин, инчунин, суғурта дар давлатҳои ИДМ, ҳар як системаи иқтисодии милли аз рӯйи хусусиятҳои хоси худ системаи мушаххас низ фарқ мекунад. Гуногунии тамсилаҳои танзимкунанда дар чунин самтҳо зоҳир мешавад:

- инъикоси қонунгузори миллии соҳаи суғурта;
- механизмҳои назорат аз болои ғайр аз ин, инчунин, ташкилотҳои суғурта;
- муқаррар намудани шартҳои қабул барои ғайр аз ин, инчунин, суғурта;
- мониторинги қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои суғуртавӣ;
- ҷорӣ намудани танзими андоз.

Танзим метавонад дар як қатор ҷанбаҳои муҳим зоҳир шавад:

1. Қонунгузории суғурта: қонунҳо ва қоидаҳое, ки ҳамаи ширкатҳои суғурта бояд онҳоро риоя кунанд, то фаъолияти худро тибқи стандартҳои муайян ва барои ҳимояи истеъмолкунандагон ва бозор дар қорҷӯби қонун ба роҳ монанд.
2. Ташкили назорати суғурта: ин ба назорат ва мониторинги фаъолияти ширкатҳои суғурта дар кишвар ва таъмини иҷрои қоидаҳои қонунгузории суғурта дар назар меравад. Мақомоти назоратии суғурта месанҷанд, ки ширкатҳо барои иҷрои шартномаҳо ва пардохтҳои суғурта ба таври дуруст ва мунтазам омодагӣ доранд.
3. Шартҳои қабули фаъолияти суғурта: барои оғози фаъолият, ширкатҳои суғурта бояд шартҳои муайяно, ки аз қониби мақомот дар назар гирифта шудаанд, иҷро кунанд. Ин метавонад дохил кардани мушаххасоти молиявии муайян, иҷозатномаҳо ва шиносоии иқтисодии молиявии ширкат бошад.
4. Масъалаҳои мурофиавии танзими фаъолияти суғурта: тартиб ва қоидаҳои муайян кардани ҳуқуқ ва вазифаҳои ширкатҳо дар мавриди баҳсҳо ё мурофиаҳо, агар байни ширкатҳои суғурта ва муштариён ё дигар ширкатҳо ихтилофҳо ба миён оянд.

Ҳамин тавр, танзими суғурта вазифаи ҳимояи манфиатҳои ҳар ду тараф (шахсони суғурташаванда ва ширкатҳои суғурта) ва таҳияи шароити мусоиди фаъолияти бозори суғуртаро ба дӯш дорад.

Санадҳои қонунгузории суғурта дар кишварҳои ИДМ бо як қатор қоидаҳои махсус, ки барои танзими фаъолияти суғурта равона шудаанд, фарқ мекунанд. Ин қонунгузорӣ принципҳои асосии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ, тартиби анҷом додани амалиёти суғурта, талабот ба ширкатҳои суғурта дар иқтисод ва шаклҳои танзими давлатии ин соҳаро муайян мекунад. Ҳангоми мутобиқсозии қонунгузорӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ, дар доираи ИДМ ду равиши асосӣ ба танзими бахши суғурта ташаккул ёфтааст.

Аввалин равиш ба мутобиқсозӣ ва ҳамохангсозии қонунгузории милли нигаронида шудааст. Ин модел барои системаҳои миллии суғурта устувор

хисоб мешавад, зеро ҳангоми мутобиқшавӣ манфиатҳои тамоми ҷонибҳо ба инобат гирифта мешаванд. Равиши дуюм ба сохтори конунгузории милли даҳлат намекунад, балки барои ширкатҳои суғуртавии хориҷӣ шароити мусоидтарро дар сатҳи милли фароҳам меорад. Ин равиш ба суръат бахшидани ҳамгироии кишварҳои ИДМ мусоидат мекунад, зеро он робитаи озодтар ва фаъоли бозорҳоро таъмин менамояд.

Бахши суғурта як соҳаи мураккаб ва серталаб мебошад, ки барои интихоби дуруст ва таҳияи усулҳои самараноки танзим, ки ба рушди устувори бозор мусоидат мекунад, омодагии ҳамаҷониба ва таҳлили амиқро талаб мекунад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, муҳим аст, ки як қатор омилҳои асосӣ ба назар гирифта шаванд, ки метавонанд ба самаранокии танзим таъсир расонанд:

- Таҷрибаи таърихӣ — ҷӣ гуна танзими суғурта қаблан иҷро мешуд ва кадом таҷрибаҳо аз он гирифта шудаанд.
- Рушди иқтисодӣ — сатҳи рушди иқтисоди кишвар ва ҳуди бозори суғурта, инчунин сохтори муносибатҳои суғуртавӣ.
- Тавозуни манфиатҳо — ҷӣ гуна мувофиқати манфиатҳои ҷомеа ва ҳадафҳои давлатӣ барои рушди соҳаи суғурта таъмин карда шавад.
- Усулҳои муосир — истифодаи технологияҳо ва равишҳои нав барои танзими самараноктар.
- Ҳамгирӣ ба низоми ҷаҳонӣ — ҷӣ гуна бозори миллии суғуртаро ба иқтисоди ҷаҳонӣ муттаҳид намудан мумкин аст.
- Ҳамкорӣ — мувофиқ кардани қори ширкатҳои суғуртавӣ бо бонкҳо ва дигар сохторҳои молиявӣ.

Ҳамаи ин ҷанбаҳо бояд ба назар гирифта шаванд, то танзими соҳаи суғурта самаранок бошад ва ба рушди он кумак кунад.

Айни замон, ташаккули инкишофи тамсилаи танзими давлатии фаъолияти суғуртаи мамлакат, дар раванди ислохоти бозор сурат гирифта, хусусиятҳои хоси худро инъикос карда истодааст. Аммо мавҷуд набудани

таҷрибаи танзими соҳибкорӣ дар соҳаи суғурта зарурати мукамалгардони танзими давлатии фаъолияти суғуртаро ба миён овард.

Дар ҷумҳурии тамсилаи муосири танзими давлатии фаъолияти суғурта дар раванди инкишофи худ метавон гуфт, ки се марҳилаи асосиро тай намудааст.

Марҳилаи якум, марҳилаи ташаккул (1991 - 1997), ки пайваста бо раванди ташаккули бозори дохилии суғурта сурат гирифт. Ба вучуд омадани муассисаҳои суғуртаи кооперативӣ, ташкилоти суғуртаи тичорати (Тоҷиксуғурта) тағйиротро дар системаи суғуртаи давлатӣ овард. Аммо ин ташкилотҳо бо сабаби тағйир ёфтани сохти иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар он замон вазифаҳои ба зиммаашон гузошташударо иҷро карда натавонистанд. Инчунин, рушди стихиявии бозори суғурта вобаста бо вакууми институтсионалии давраи ибтидоии ташаккули иқтисоди бозорӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ имкон намедод, ки танзими муассири соҳа сурат гирад.

Марҳилаи дуюм, ки солҳои 1998-2005 –ро дар бар мегирад, муайян кардани ҳадди ақали иҷозатдиҳӣ, яъне ҳадди нисбатан пасти ворид шудан ба бозори суғуртаро ҳал намуд, ки ба ворид шудани шумораи зиёди соҳибкорони хусусӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёт мусоидат намуд. Тамоюли баланди афзоиши шумораи ташкилотҳои суғурта дар пасманзари сохтори институтсионалии нав рӯйи майдон омад, суғуртаи тичоратӣ густариш ёфт. Ҳамкориҳои зиҷи миёни ташкилотҳои суғуртавию қарзӣ бори аввал маҳз дар ҳамин давра ба вучуд омад. Талаботи афзояндаи соҳибкорон ба сармои қарзӣ ва таъмини бозпардохти онҳо тавассути механизми суғуртаи муомилоти қарзӣ сурат гирифт, суғуртаи масъулияти қарзгирандагон барои барнагардонидани қарзҳо фаъолона истифода мешуд. Аммо бо сабаби сатҳи номукаммалии танзими давлатӣ, ҳодисаҳои азими суғуртавӣ, пас аз он ба судҳо ва пардохтҳои сершумори суғуртавӣ оварда расониданд. Мавҷуд набудани қоидаҳои таъсирбахш ба муомилоти қаллобӣ шароит фароҳам шуд. Ин ҳодисоти манфӣ яке аз сабабҳои асосии иҷро нашудани уҳдадорихои ташкилотҳои суғурта, муфлисшавӣ ва барҳам хурдани онҳо гардид. Ҳолати

мавҷуда аз набудани дастгирии зарурии институтсионалии танзими фаъолияти суғурта рӯйи кор омада буд.

Марҳилаи сеюм, ки давраи солҳои 2006-2020 –ро дар бар мегирад, раванди азхудкунии таҷрибаи хориҷӣ сурат гирифт: омӯзишу истифодаи методологияи аврупоии баҳодиҳии қобилияти пардохт, ҳисобкунии захираи талафоти рухдода ва ғайра. Инкишоф ёфтани заминаи меъёрии ҳуқуқии фаъолияти суғурта, ки тамоюли барҳамхӯрии номутобиқати он ба тамоюлҳои макроиқтисодӣ оғоз ёфт. Такмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғурта» дар самти такмили таъминоти институтсионалии низоми танзими суғурта ва рушди бозори суғурта, устувор гаштани мавқеи бисёр ташкилотҳои суғуртавӣ, ки шабакаи васеи филиалҳо доштанд, шароит фароҳам овард. Дар баробари ин, дар сохтори ташкилии назорати суғурта тағйирот ба амал омад.

Пас аз соли 2020, марҳилаи нави рушди танзими давлатии суғурта оғоз ёфт, ки то имрӯз идома дорад. Дар ин давра, тамоюли такмил ва ислоҳоти низоми танзими суғурта, инчунин, таҳкими дастгирии институтсионалӣ ба назар мерасад. Ҳамзамон, усулҳои инноватсионии танзим, ки ба иқтисоди рақамӣ мутобик шудаанд, тадричан ҷорӣ мешаванд. Системаи танзим бо назардошти талаботи нави макроиқтисодӣ ва шароити рушди бозор такмил меёбад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» тағйирот ворид гардида, муқаррарот оид ба танзими зиддиинҳисорӣ, фаъолияти ташкилотҳои суғуртаи мутақобила, худтанзимкунии бозори суғурта ва номгӯи навъҳои суғуртаи ҳатмӣ илова карда шуданд. Санадҳои қонунӣ дар соҳаи суғурта бо назардошти суръатгирии ҳамгироии Тоҷикистон ба ИДМ навсозӣ шуда истодааст. Ҳар гуна маҳдудиятҳо вобаста ба иштироки сармояи хориҷӣ дар ташкилотҳои суғуртавӣ бекор карда шуданд. Вазифаҳои назорати суғуртавӣ ба Бонки миллии Тоҷикистон вогузор шуда, ин ба рушди минбаъдаи дастгирии институтсионалӣ дар танзими фаъолияти суғуртавӣ мусоидат намуд. Ин тағйирот ба танзими ҳуқуқии фаъолияти суғуртавӣ таъсири мусбат расонд. Нуқтаҳои асосии беҳбудӣ чунинанд:

1. Барои ширкатҳои суғурта талаботҳои марбут ба ҳисоботи молиявӣ саҳттар гардиданд. Ин амалиёти онҳоро шаффофтар ва барои назоратчиён ва муштарӣён фаҳмотар сохт.
2. Маҳдудиятҳо ба сармоягузорӣ дар сармояи саҳомӣ бекор карда шуданд. Илова бар ин, мафҳуми нав – «гурӯҳи суғурта» ҷорӣ гардид, ки имкон медиҳад муносибатҳои байни ширкатҳои алоқаманд дар як сохтор ба инобат гирифта шаванд.
3. Талаботҳо ба роҳбарони ташкилотҳои суғуртавӣ саҳттар шуданд. Ҳамчунин, қоидаҳои иловагӣ ҷорӣ гардиданд, ки назорати қатъии фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни бозори суғуртавино таъмин мекунанд.

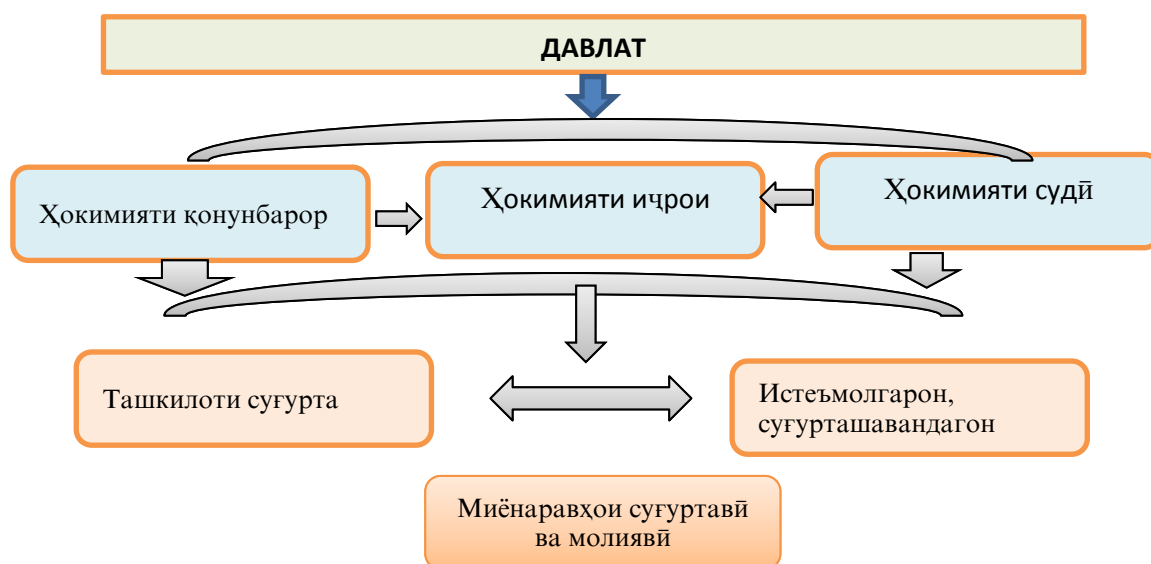
Ин ҷорабиниҳо ба баланд бардоштани эътимод, шаффофият ва устувории баҳши суғурта равона шудаанд.

Ба ин тартиб, дар кишвар системаи танзими фаъолияти суғурта ба вуҷуд омад, ки ба маҷмуи қоидаҳо ва меъёрҳои, ки дар санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонунӣ муқаррар шудаанд, асос ёфтааст. Ин санадҳо муайян мекунанд, ки соҳа ва бозори суғурта бояд чӣ гуна кор кунанд. Ҳамчунин, муҳим аст, ки дар ин система механизмҳои назорат барои риояи ин қоидаҳо мавҷуд аст, ки имкон медиҳад, ки мушоҳида шавад, ки ширкатҳо дар доираи қонун амал мекунанд. Дар маҷмӯъ, сухан дар бораи таъсис ва рушди сохторе меравад, ки фаъолияти соҳаи суғуртаро танзим ва назорат мекунад. Асоси танзими меъёрию ҳуқуқи фаъолияти суғуртаро қонунгузории умумӣ ва соҳавӣ ташкил медиҳад.

Танзим бо истифода аз шакли усулҳои анъанавӣ, вале бо назардошти хусусиятҳои суғурта дар доираи қонунгузории умумӣ ба мисли дигар соҳаҳои иқтисодиёт сурат мегирад. Дар асоси хусусиятҳои соҳаи танзимшавандаи фаъолият дар доираи қонунгузории соҳавӣ сурат мегирад. Схекаи ҳамкориҳои субъектҳои суғурта нишон медиҳад, ки ширкатҳои суғуртавӣ ва дигар иштирокчиёни бозор чӣ гуна ҳамкорӣ мекунанд ва муносибатҳои онҳо дар асоси қоида ва меъёрҳои муайян чӣ тавр ба роҳ монда мешавад. Дар ин раванд, давлат нақши калидиро ҳамчун танзимгар иҷро мекунад. Он тавассути муассисаҳои гуногуни иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ назорат ва танзими

бозори суғуртаро таъмин менамояд. Ин танзим бо истифода аз қонунҳо, қарорҳо ва дигар воситаҳо амалӣ мешавад. Ҳамзамон, ин институтҳо метавонанд вобаста ба сиёсати давлатӣ ва ниёзҳои бозор тағйир ёбанд.

Таҳти танзими давлатӣ ҷанбаҳои муҳимми муносибатҳои мутақобила дар бозори суғурта, ки аз рӯйи гурӯҳҳои иштирокчиён фарқ мекунанд, қарор мегиранд. Иштирокчиёни бевоситаро дар муносибати суғурта суғурташавандагон, ташкилотҳои суғуртавӣ ва миёнаравҳои суғурта ташкил медиҳанд. Дар доираи танзими давлатӣ мақомоти таъсиррасонро, пеш аз ҳама, мақомоти назорати суғурта ба иҷро мерасонад. Тамсилаи танзими давлатии фаъолияти суғурта бояд, пеш аз ҳама, блоки танзимро дар бар гирад (расми 5.8.).

Расми 5.8.— Тамсилаи танзими давлатии фаъолияти суғурта

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Инҳо мақомотҳои давлатӣ мебошанд, ки аз номи давлат амал мекунанд ва дар равандҳои танзим нақши калидӣ мебозанд. Даври дуюм ба ширкатҳои суғуртавӣ ва дигар иштирокчиёни бозор, инчунин ба соҳаҳои фаъолияти онҳо ва тарзи ҳамкорӣ миёни онҳо марбут аст. Дар навбати худ, механизми танзим бевосита аз ҳамкориҳои байни субъектҳо ва объектҳои танзим ташаккул меёбад.

Айни замон, дар Тоҷикистон танзими фаъолияти ширкатҳои суғурта асосан ба зиммаи Бонки миллии Тоҷикистон гузошта шудааст. Ин ниҳод

назорат мекунад, ки ташкилотҳои суғуртавӣ тибқи қонун амал кунанд, талаботи молиявӣ ва меъёрҳои касбиро риоя намоянд. Бонки милли инчунин қоидаҳои бозорро муайян мекунад, иҷозатнома медиҳад ва аз устувории молиявии ширкатҳои суғурта боварӣ ҳосил менамояд. Беҳтар шудани вазъи макроиқтисодӣ, ки дар афзоиши ММД, афзоиши суръати афзоиши истеҳсолоти саноатӣ, инчунин, баланд шудани сатҳи талаботи самарабахш, шароити фаъолияти субъектҳои соҳибқории суғуртаро ба таври назаррас беҳтар менамояд. Ҳамаи ин далелҳо натиҷаи тағйироти назарраси шароити институтсионалӣ ва навсозии модели танзими давлатии фаъолияти суғурта мебошанд.

Гузариш ба марҳалаи нави рушд тақозо мекунад, ки дар низоми танзими ҳуқуқӣ бо роҳи ташаккули шаклҳои нави институтсионалӣ, ки ба вазифаҳои навсозии инноватсионии бахшҳои иқтисодии ҷумҳурӣ мувофиқанд, тағйир дода шавад. Бисёре аз иқтисоддонҳо бар онанд, ки барои муҳофизат кардани иқтисоди милли аз таъсири манфии омилҳои хориҷӣ, ба монанди кризисҳои иқтисодӣ ё тағйирот дар бозорҳои байналмилалӣ, бояд нақши давлат дар танзим тақвият ёбад. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ва системаи қушод, ин усули танзим на ҳамеша метавонад проблемаҳоро дуруст ҳал кунад. Ин метавонад бо он алоқаманд бошад, ки механизмҳои бозорӣ ва озодии соҳибқории хусусӣ ба роҳҳои бештар муташаккил ва начандон марбути амалишавии ин танзим ниёз доранд. Ба фикри мо, аз идоракунии мутамаркази саҳтгирона ба идоракунии ҷандири ғайримарказонидашуда, ки имкониятҳои он дар системаи муътадил амалкунандаи суғурта меафзояд, ба мақсад мувофиқтар аст.

Самти асосии такмили низоми назорат дар соҳаи суғурта бояд пешгирии тамоюлҳои манфӣ ва ҳолатҳои бухронӣ бошад. Муҳим аст, ки системаи танзим бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисоди милли ва ҳамзамон, ба назар гирифтани тамоюлҳои ҷаҳонӣ сохта шавад. Ин маънои онро дорад, ки дар ҳалли масъалаҳои танзими бозор бояд ба таҳаввулот ва ниёзҳои ҷаҳонӣ нигоҳ карда шавад, аммо ҳанӯз ҳам талабот ва шароити дохилии иқтисодиётро ба

назар гирифтани муҳим аст. Ҳадафи асосӣ ин аст, ки системаи танзим кумак кунад, ки бозор аз ҳолатҳои номусоиди иқтисодӣ ва бухронӣ эмин бошад. Дар замони муосир, ки равандиҳои ҳамгироӣ дар баҳши молиявӣ ба амал омада истодааст, бояд дар мавриди мушаххас намудани тамсилаҳои миллии танзими давлатии фаъолияти суғурта бо назардошти таъмини ҳифзи бозори миллии суғурта, ба назар гирифта шавад. Ин зарурати омӯзиши таҷрибаи байналмилалиро барои таҳияи равишҳои ягонаи танзими фаъолияти ташкилотҳои суғурта ба миён меорад.

Барои он ки системаи танзимкунӣ самаранок бошад, зарур аст, ки санҷишҳо ва озмоишҳои таҷрибавии усулҳои гуногуни танзим дар шароити воқеӣ гузаронида шаванд. Яъне, бояд шаклҳои муайяни танзим истифода шаванд, ки барои шароити иқтисодӣ ва иҷтимоии муайян мувофиқ бошанд. Агар моделҳои назариявӣ ва усулҳои танзим бе дарназардошти шароити аниқ ва воқеии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ татбиқ шаванд, ин метавонад ба натиҷаҳои наҷиб нарасад ва танзимкунӣ на танҳо самаранок набошад, балки ба эҳтиёҷоти воқеии ҷомеа ҷавобгӯ набошад. Муҳим аст, ки идеяҳои назариявӣ ва татбиқи амалии танзим яқсон бошанд ва барои ин, бояд хусусиятҳои маҳаллӣ ва шароити иқтисодии кишварро дар назар гирифт.

Хулосаи боби панҷум

1. Рушди босуръати бозори дохилии суғурта асосан аз ҳисоби мавҷудияти заминаи мувофиқи институтсионалӣ ва сатҳи мувофиқи маҳдудиятҳои маъмурӣ таъмин карда мешавад. Нотакмилии сохтори институтсионалии баҳши суғуртаи иқтисодиёти миллий боиси ташаккули монеаҳо мегардад: ихтилофи меъёрҳои институтсионалӣ байни худ дар доираи фаъолияти суғурта, инчунин бо шароити беруна, сабабҳои асосии пайдоиши монеаҳои институтсионалӣ ва домҳои институтсионалӣ мебошанд. Танзими давлатии фаъолияти суғуртаро бидуни муқаррар намудани маҳдудиятҳои мувофиқ, новобаста аз он ки кадом субъект амалӣ мекунад ё ба таври маъмул, бо монеаҳои маъмурӣ ё институтсионалӣ амалӣ кардан ғайриимкон аст. Дар соҳаи суғурта ба ғайр аз худӣ ширкатҳои суғуртавӣ, инчунин миёнаравҳои

суғурта намояндагӣ мекунад. Бо вучуди он ки дар ҷаҳон тамоюли коҳиши нақши миёнаравҳо дар фурӯши маҳсулоти суғурта мушоҳида мешавад, барои ширкатҳои суғурта фурӯши маҳсулот тавассути миёнаравҳо ҳамчунон муҳим боқӣ мемонад.

2. Танзиму дастгирии давлатии рақобат дар бозори хизматрасониҳои суғурта ба таҳлили он алоқаманд аст. Бинобар он, таҳлили бозори суғурта манбаи иттилоотӣ барои танзими давлатӣ мебошад. Марҳилаи асосии таҳлили рақобат ин арзёбии дараҷаи вучуди равандҳои рақобат ва таҳлили омилҳои асосии муайянкунандаи шиддатнокии рақобат мебошад. Ин омилҳо дар бар мегиранд: шумора ва иқтисодии муқоисавии ширкатҳои суғуртаи рақобаткунанда; тағйирёбии ҳаҷми талабот ба хизматрасонии суғурта ва динамикаи сохторӣ ва арзиши он; монеаҳо барои ворид шудан ба бозори суғурта (хусусиятҳои иҷозатномадиҳии фаъолияти суғуртавӣ); вазъият дар бозори қарзи дахлдор; тафовут дар стратегияҳои суғуртакунандагони рақобаткунанда; ангеҷаҳои махсуси рақобат дар бозори суғурта.

3. Барои рушди бозори суғуртаи миллӣ ва ҳамгироии он ба низоми суғуртаи ҷаҳонӣ, лозим аст, ки як системаи самараноки танзими фаъолият ташкил шавад. Ин система аз он вобаста аст, ки сохтори институтсионалии кишвар чӣ гуна ташкил ёфтааст. Бо тавачҷӯх ба дараҷаи рушди иқтисод ва соҳаҳои алоҳида, усулҳо ва шаклҳои танзими давлатӣ тағйир меёбанд. Ин танзимҳо, ки бо хусусиятҳои миллӣ ва таърихии кишвар алоқаманданд, дар сатҳҳои миллӣ, минтақавӣ ва соҳаҳои алоҳида мутобиқ карда мешаванд. Суоли асосӣ дар он аст, ки давлат бояд чӣ гуна дар иқтисоди кишвар фаъол бошад ва ин вобаста ба миқёс ва шаклҳои иштирок дар иқтисод мебошад. Тамсилаи танзими давлатии фаъолияти суғурта дар як нақшаи муайян ифода ёфта, маҷмуи муносибатҳои мутақобила дар доираи системаи танзими давлатии фаъолияти суғурта инъикос меёбад. Моделҳои дар ҷаҳон мавҷуда дар қисми бештари сифатҳояшон хусусияти универсалӣ доранд ва дар навбати худ, дар низоми иқтисодӣ милӣ бо хусусиятҳои миллӣ фарқ ҳам мекунад. Бинобар он, пайваста бо омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин боб тамсилаи миллӣ

танзими давлатии фаъолияти суғуртаро пешниҳод намудем, ки он созиши
механизмҳои давлативу бозориро инъикос менамояд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар иқтисоди бозорӣ институти иқтисодии суғурта ҳамчун яке аз бахшҳои стратегии иқтисодиёт баромад намуда, сарбории қисми харочоти буҷетро коҳиш дода, зарари дар давлат, корхонаҳо, шахрвандон рӯйдихандаро ҷуброн мекунад. Ин ниҳодҳо бо истифода аз системаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва суғурта ба устувории иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар кумак мерасонанд. Он тавассути пешниҳоди намудҳои суғуртаи барои иҷтимоиёти аҳоли муҳим ба муҳофизат ва суботи иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Ин ба иқтисод ва системаи молиявии кишвар таъсири мусбат мерасонад, зеро суғурта як манбаи бозғамии сармоягузориҳои дохилӣ мебошад, ки бо хусусиятҳои ҷандид ва устувории он метавонад дар шароити гуногуни иқтисодӣ бозғамӣ фаъолият кунад [1-М].

2. Институт ин меъёрҳои берунӣ (рефлексивӣ) мебошанд, ки фаъолияти яқояи иштирокдорони муносибатҳои суғуртaro бо меъёрҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ танзим менамоянд. Онҳо ҳамчун механизми таъсиррасони давлат ба соҳаҳои иқтисодиёт, аз он ҷумла суғурта хизмат мекунанд. Имрӯз вазифаи калидии давлат барои рушди устувори бахши суғуртаи иқтисодиёт таъмини табдили он ва ташкили системаи самараноки институтҳо мебошад. Ин маънои онро дорад, ки муносибатҳои байни мақомоти давлатӣ, ширкатҳои суғурта ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ бояд ба таври возеҳ сохта шаванд. Танҳо дар сурати мавҷуд будани чунин механизми мувофиқ, дар соҳаи суғурта ба субот, шаффофият ва рушд ноил шудан мумкин аст. Ҳамкории онҳо дар асоси алоқаҳои мустақим ва бозгашт сурат мегирад. Бо мақсади ташаккули муносибати ягона ба имкониятҳои рушди устувори низоми иҷтимоӣю иқтисодии ҷомеа, ба тартиб даровардани муносибатҳо дар бозори хизматрасониҳои суғурта, таъмини ҳамоҳангӣ ва тавозуни манфиатҳо дар доираи низоми танзими давлатии соҳа махсусан муҳим аст. Ин барои ҷалби захираҳои иқтисодӣ барои ҳалли мушкилоти кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ зарур аст [2-М; 4 -М].

3. Истифодаи усулҳои миқдорӣ ва сифатӣ барои арзёбии самаранокии танзими давлатии фаъолияти суғурта аз арзёбии самаранокии танзими дигар соҳаҳо фарқ мекунад. Яке аз мушкилоти асосӣ таҳияи меёрҳои объективӣ ва асоснок мебошад, ки имкон медиҳад дараҷаи самаранокии танзим баҳо дода шавад. Ин интихоби коэффитсиентҳои вазиро барои ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои ҷамъбастӣ (интегралӣ) дар бар мегирад. Бисёре аз чунин нишондиҳандаҳо метавонанд баҳсбарангез бошанд ва арзёбии коршиносон ва баъзан гузаронидани пурсишҳои махсусро талаб кунанд. Фаҳмидани он муҳим аст, ки ҳангоми арзёбии танзими фаъолияти суғурта ду ҷанбаи асосӣ бояд фарқ карда шаванд: ҳуди раванди танзим (назорат ва идоракунии) ва натиҷаи он (ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда). Ҳангоми таҳлили натиҷаҳо бояд ба чунин нишондиҳанда, ба монанди рушди бозори суғурта диққати махсус дода шавад, зеро он таъсири тамоми чораҳои андешидашударо инъикос мекунад. Аммо, бояд дар хотир дошт, ки натиҷаҳои ниҳой бевосита аз сифати ҳуди раванди танзим вобастаанд.

Дар диссертатсия барои таҳлили ин ду ҷанба (раванд ва натиҷа) системаи нишондиҳандаҳо таҳия карда шуд. Инчунин меёрҳои мушаххасе чудо карда шуданд, ки бо ёрии онҳо самаранокии танзими давлатиро дар ин соҳа арзёбӣ кардан мумкин аст. Илова бар ин, дар қор хусусиятҳои иловагӣ, ки барои таҳлили дақиқи самтҳои алоҳидаи танзими фаъолияти суғуртавӣ заруранд, баррасӣ карда мешаванд [12-М; 15 -М].

4. Солҳои охир дар соҳаи суғуртаи ҷумҳурии динамикаи мусбати рушд мушоҳида мешавад, ки ин аз дурнамои рушди минбаъдаи ин соҳа гувоҳӣ медиҳад. Шавқу ҳавас ба навҳои нави суғурта дар байни шахрвандон сол то сол меафзояд. Бисёре аз коршиносон пешниҳод мекунанд, ки дар солҳои оянда маъмултарин намудҳои суғуртаи суғуртаи ҳаёт маҳсуб мегардад. Ин аз афзоиши мунтазами муштариёни ширкатҳои суғурта, беҳшавии танзими давлатӣ, инчунин рушди соҳа ва баланд шудани эътимоднокии суғуртакунандагон бармеояд. Бо вучуди рушди бозори суғурта, беш аз 65 дарсади сокинони кишвар аз хизматрасонии суғуртаи ихтиёрӣ истифода

намебаранд. Сабабҳои асосӣ нобоварӣ ба самаранокии суғурта, қимати тарифҳо ва маълумоти нокифоя дар бораи хизматрасонии суғурта мебошанд. Якчанд проблемаҳои асосие муайян карда шуданд, ки барои инкишофи минбаъдаи бозори суғурта онҳоро ҳал кардан лозим аст. Ба инҳо дохил мешаванд:

- нокифоя будани захираҳои сармоягузорӣ барои васеъ намудани базаи сармоягузорӣ бо сабаби танзими қатъии давлатии ин соҳа;
- дараҷаи пасти инкишофи суғуртаи дарозмуддат;
- инфрасохтори нокифоя инкишофёфтаи бозори суғурта, махсусан дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва ғ. [6-М; 7 -М].

5. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ду модели асосии танзими фаъолияти суғуртавӣ ва бозори суғуртавӣ фарқ карда мешаванд: модели танзими саҳт барои кишварҳое, ба монанди Олмон, Фаронса, Италия, Испания, Ҷопон ва ғайра хос аст. Дар ин кишварҳо давлат бозори суғуртаро фаъолон назорат карда, талабот ба суғуртакунандагон, стандартҳои хизматрасонӣ ва қоидаҳои фаъолиятро дақиқ муайян мекунад. Ин як равиши маъмулӣ барои системаи ҳукуқии континенталӣ мебошад, ки дар он қонунҳо, қоидаҳо ва расмиёти қатъии маъмурӣ аҳамияти калон доранд. Модели либералии танзим дар кишварҳое, ба монанди Бритониё, ИМА, Канада ва дигар кишварҳое, ки системаи ҳукуқии англисӣ-африқоӣ амал мекунад, истифода мешавад. Дар ин ҷо ширкатҳои суғурта дар шароити рақобати озодтар кор мекунанд ва нақши давлат асосан назоратӣ ва ҳамоҳангсозӣ мебошад. Ба худтанзимкунӣ, шаффофият ва механизмҳои бозор таъкид карда мешавад. Ҳар як модел тарафҳои мусбат ва манфии худро дорад ва бо назардошти шароити иқтисодӣ, сатҳи рушди бахши суғурта ва анъанави ҳукуқии як кишвари мушаххас интихоб карда мешавад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон модели танзими қатъии фаъолияти суғуртавӣ, ки танзими муфасссали тамоми ҷанбаҳои фаъолияти суғуртакунандагон ва назорати риояи қонунгузорӣ ҳангоми амалиёти суғуртавино дар бар мегирад, қобили қабултар аст. Шаклҳои хоси танзим дар доираи ин модел иборатанд аз: тасдиқи тарифҳои суғурта ё

муқаррар кардани ҷаҳорҷӯбаи тағйир додани онҳо аз ҷониби мақомоти назорати суғурта; тасдиқи шаклҳои намунавии шартномаҳои суғурта; санҷиши иҷрои нақшаҳои тиҷоратӣ; назорати фаъолияти ҷорӣ; санҷишҳои мунтазами ширкатҳои суғурта.

Барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон модели танзими қатъии фаъолияти суғуртавӣ мувофиқтар ҳисобида мешавад, зеро он имкон медиҳад, ки сатҳи баланди назорат аз болои тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ таъмин карда шавад. Ин модел иштироки фаъолонаи давлатро дар танзими бозор, ки ба баланд бардоштани субот, шаффофият ва ҳимояи манфиатҳои шахсони суғурташуда нигаронида шудааст, дар бар мегирад. Ба шаклҳои асосии чунин танзим инҳо дохил мешаванд: тасдиқи тарифҳои суғурта ё муқаррар кардани сарҳадҳои иҷозатдодашудаи тағйир додани онҳо аз ҷониби мақомоти назорати давлатӣ; стандартикунонии шартномаҳои истифодаи шаклҳои намунавии шартномаҳои суғуртавӣ, ки аз ҷониби назорат тасдиқ карда шудаанд; назорати татбиқи нақшаҳои тиҷоратие, ки суғуртакунандагон ҳангоми иҷозатномадиҳӣ пешниҳод кардаанд; мониторинги фаъолияти ҷорӣ, аз ҷумла риояи меъёрҳои молиявӣ ва стандартҳои хизматрасонӣ ба мизоҷон; тафтиш ва санҷиши мунтазами ташкилотҳои суғурта бо мақсади ошкор кардани қонуншиканиҳо ва пешгирии хавфҳо дар марҳилаи аввал.

Чунин модел ба ташаккули системаи суғуртаи устувортар ва пешгӯишаванда мусоидат мекунад, ки ин барои бозорҳои рӯ ба тараққӣ, ба монанди Тоҷикистон, махсусан муҳим аст. [4-М; 9-М].

6. Рақобат – ин баръакси монополия аст. Дар баробари ин, мавқеи монополии суғуртакунанда дар муҳити иқтисодӣ боиси як қатор зухуроти манфии гуногун ва ба ҳам алоқаманд мегардад. Суғуртакунанда, ки рақибони ҷиддӣ надорад, кӯшиш мекунад, ки на манфиатҳои суғурташавандагони аз он вобаста, балки манфиатҳои иқтисодии худро амалӣ созад. Онҳо ҳангоми бастанӣ шартномаҳои суғурта метавонанд шартҳои худро ба суғурташаванда бор кунанд, меъёри тарифиро зиёд намоянд. Мантиқан иқтисоди бозорӣ дар

асоси истифодаи қонуни арзиш ва рақобат аз рӯи табиати худ бояд монополияро рад кунад. Аммо дар бозори хизматрасониҳои суғурта фаъолияти монополистӣ мушоҳида мешавад. Мақомоти давлатӣ ҳарчанд ба рафъи фаъолияти монополистӣ ва рақобати беинсофона тадбирхоро дар доираи қонунгузорию зиддиинҳисории Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим ва татбиқ менамояд, вале вазъи имрӯзаи суғурта талаботи субъектҳои хоҷагидорро пурра қонеъ карда наметавонад. Ҳамин тариқ, омӯзиш ва истифодаи механизмҳои рақобат байни субъектҳои гуногун (масалан, ширкатҳои суғурта) ва бахшҳои мухталифи иқтисод, ки метавонанд ба ҳам якҷо шаванд, барои танзими давлатии соҳаи суғурта муфид аст. Мақсади асосӣ дар ин ҷо ин аст, ки рақобат ва ҳамкорию байни ширкатҳо ва бахшҳои гуногун метавонад, аз як тараф, ба манфиати мизочон сифати хизматрасонию бехтар ва аз ҷониби дигар, барои рушди самараноки бозор кумак кунад. [14-М; 16-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар сиёсати давлатии суғурта ва танзими он концепсияи рақобати сифати динамикидошта як ҷузъи муҳимми концепсияи рақобати самаранок мебошад. Дар фароҳам овардани муҳити созгор барои зуҳури рақобати самарабахш дар бозори суғурта бояд густариши меъёрҳои зеринро дар системаи танзиму дастгирии давлат таъмин намуд:

- «монеаҳои вуруд»-ро ба бозори суғурта паст намуд;
- таъмини шумораи нисбатан бисёри субъектҳои бозори суғурта;
- тадбирҳо доир ба рафъ намудани созишномаҳои субъектҳо, ки ҳадафи монополӣ доранд;
- фаъол намудани таъминоти иттилоотии бозори суғурта, дастгирии давлатии рушди инфрасохтори бозори суғурта.

2. Дар раванди таҳлили фаъолияти суғурта ва ҷамъбасти пурсишҳои иҷтимоӣ аён гашт, ки мушкилоти асосии танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғурта аз рӯи индекси арзёбӣ дар чунин пайпарпай қарор дорад: сатҳи пасти суғуртаи дарозмуддати ҳаёт, ки аз ҳама муаммо асосӣ

мебошад; сатҳи пасти ҳаҷми маблағҳои худӣ ширкатҳои суғурта дувумин муаммои сатҳи баланд аст. Бинобар ин, барои ҳалли муаммоҳои зикршуда ва дигар муаммоҳои дуҷумдараҷа самтҳои мушаххаси танзими фаъолияти ташкилотҳои суғуртара бояд бо истифода аз модели сохторӣ-мантиқӣ, ки дар таҳқиқоти диссертатсионӣ асоснок карда шудааст, ташкил намуд. Такмили механизмҳо, афзорҳо ва умуман, таъминоти институтсионалии низоми танзими фаъолияти суғурта мувофиқи марҳилаҳои асосии фаъолияти ташкилоти суғурта, ки аз се блоки асосӣ иборат аст, яъне «таъсисёбӣ ва воридшавӣ ба бозор», «фаъолият», «барҳамхӯрӣ, беруншавӣ аз бозор» коркард карда шавад. Зеро ҳар як блок хусусиятҳои хоси худро дорост. Ин модел танзими марҳилавино дар бар мегирад, ки тамоми марҳилаҳои давраи ҳаёти ташкилоти суғуртара дар бар мегирад, ки ба баланд бардоштани системавӣ ва самаранокии назорат имкон медиҳад. Аз ҷумла, тавсия дода мешавад, ки ба се блоки асосии зерин диққат диҳед:

а) Таъсис ва ворид шудан ба бозор

- иҷозатномадиҳӣ;

- санҷиши мутобикати муассисон ба талаботи қонунгузорӣ;

- таҳлили бизнес-нақша ва устувории молиявӣ.

б) фаъолияти амалиётӣ

- назорати риояи стандартҳои суғурта ва сиёсати тарифӣ; - назорати пардохтпазирӣ, захираҳо, фаъолияти сармоягузорӣ;

- таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои шахсони суғурташуда.

в) Барҳамдиҳӣ ва баромадан аз бозор

- танзими тартиби қатъи фаъолият;

- ҳимояи манфиатҳои муштариён ҳангоми муфлисшавӣ ё ихтиёран тарк кардани бозор;

- назорати иҷрои уҳдадориҳо дар назди суғуртақунондагон.

Ҳар як блок хусусиятҳои махсуси худро дорад. Модели пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки системаи ҷорӣ танзими давлатӣ зина ба зина ва сохторӣ таҳлил карда шавад, минтақавӣ, ки таҳти санҷиш ва назорати аз ҳад зиёд

қарор доранд, инчунин минтақаҳое, ки рушд суст аст ё ҳатто берун аз танзим ва назорати зарурӣ мебошад.

3. Фаъолияти суғурта хусусияти байналхалқӣ дорад, бинобар ин, дар солҳои охир тамоюли ба роҳ мондани ҳамкориҳои ташкилотҳои суғуртаи давлатҳои ИДМ бештар ба назар мерасад. Новобаста аз он, асосҳои институтсионалии амалкунандаи фаъолияти суғурта дар давлатҳои ИДМ дар як қатор мавқеъҳо фарқ мекунанд, аммо рушди муосир бидуни ҳамгироии системаҳои суғуртаи миллии давлатҳои ИДМ пеш намеравад. Бинобар ин, танзими фаъолияти суғуртаи миллий дар доираи ҳамгироии байналмилалӣ (ИДМ) бояд ба самтҳои зерин равона карда шавад:

- густариши пайвастаи ҳамгирӣ дар мутобиқшавӣ ба стандартҳои ҷаҳонӣ ва таъмини трансформатсияи институтсионалии суғуртаи миллий дар доираи ҳамгироии ҷаҳонӣ;

- мукамалгардонии қонунгузорӣ бо дарназардошти тамоюлҳои ҷаҳонии бавучудоянда;

- сифати универсалӣ бахшидан ба санадҳои меъёрии ҳукукии ҷорӣ дар пояи қабули модели заминавии системаҳои мукаммали танзимкунанда;

- ташкили альянси системаҳои танзимкунандаи мукамал ва мутобиқсозии минбаъдаи сохтори институтсионалии иштирокчиёни ҳамгирӣ.

4. Танзими давлатӣ ва рақобат дар соҳаи суғурта бо унсурҳои ҳамдигарпазирӣ ва пурракунанда рушди бозори суғуртаро таъмин мекунанд. Норасоии рақобатро танзими давлатӣ пур мекунад ва баръакс, танзими давлатӣ метавонад на ҳама вақт самаранок бошад, вале рақобат дар баъзе ҳолатҳо мушкилотро ҳал мекунад. Ҳамкориҳои дурусти танзими давлатӣ ва рақобат имкон медиҳад, ки бозори суғурта тавсеа ёбад ва рушди босуръат дошта бошад. Барои пешгирии шиддат гирифтани монополия дар бозор ва таъмини рақобат лозим аст, ки қонунҳо ва меъёрҳои махсус барои таҳлил ва назорат бо мақсади арзёбии таъсири эҳтимолии якҷояшавии ширкатҳо таҳия шаванд. Ҳадафи асосӣ ин боварӣ ҳосил намудан дар фаъолияти баробар ва

шаффофи ҳама ширкатҳои суғурта дар бозор мебошад. Инчунин, истеъмолкунандагон бояд имконияти дастрасӣ ба маҳсулот ва хизматрасониҳои гуногунро бо шароити баробар дошта бошанд ва барои интихоби беҳтарин вариантҳо озод бошанд. Ин шомили ба роҳ мондани қоидаҳои муайян аст, ки манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни бозорро муҳофизат кунанд ва ба ширкатҳои калоне, ки метавонанд аз мавқеи худ истифода баранд, иҷозат надиханд.

5. Дастгирии давлатӣ ва танзим бояд ба ширкатҳои суғурта барои гузариш ба технологияҳои рақамӣ кумак кунад. Рақамикунонии раванди корӣ кумак мекунад, ки баррасии дархостҳо суръат гирад ва дар натиҷа сифати хизматрасониҳо ба мизочон беҳтар гардад. Ҳамчунин, истифодаи технологияҳои рақамӣ барои коҳиш додани хароҷотҳои бо равандҳои маъмурий алоқаманд мусоидат мекунад. Дар натиҷа, чунин қарор ҳамкориҳои байни иштирокчиёни асосии бозор - истеъмолгарон, давлат ва суғуртакунандагонро беҳтар мекунад ва ба таҳкими муносибатҳои шаффоф ва самаранок байни онҳо оварда мерасонад. Ташкили суғуртаи онлайнӣ, ки торафт маъмул гашта истодааст (зеро он ба муштарӣ имкон медиҳад, ки зуд ва ба осонӣ барои полиси суғурта онлайн муроҷиат кунанд), таҳия ва татбиқи сохтори институтсионалии мувофиқи танзими давлатиро тақозо менамояд.

6. Вобаста ба рушду тағйироти муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва пайдоиши хавфу хатарҳои нав ва ниёзҳои муштарӣ истеҳсол ва ё ба вучуд овардани навҳои нави суғурта бояд дар доираи имтиёзҳои давлатӣ қарор гирад. Масалан, суғуртаи хатари киберӣ, суғуртаи аз даст додани ҷойи кор, суғуртаи ҳолатҳои гуногуни табиӣ ва ғайра, ки ба истеъмолгарон имкон медиҳад аз хатарҳои нав худро эмин нигоҳ доранд. Дар ин самт нақши фаъолияти иттилоотиву таҳлиلى меафзояд, аз ин рӯ, зарурати таъсиси маркази иттилоотиву таҳлилии хавфу хатарҳо ва фаъолияти низоми суғурта дар минтақаҳои мамлакат ба миён меояд. Илова бар ин, ташкилотҳои суғуртаи муосирро зарур аст, ки ба пешниҳоди маҳсулоти суғуртаи фардӣ низ таваҷҷуҳ

зоҳир намоянд. Вобаста ба пешниҳоди охирин зарурати такмили меъёру қонунҳои амлқунанда низ ба миён меояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

1. Закон Республики Таджикистан «О защите конкуренции» (от 30 мая 2017 года № 1417),
2. Қарори девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатии шахсии хизматчиёни ҳарбӣ, уҳдадорони ҳарбӣ, шахсони ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ ва кумитаи амнияти миллӣ» аз 15 июни соли 1992, №223 ва аз 23 сентябри соли 1995, №590.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъалаҳои Хадамоти давлатии назорати суғуртавӣ” аз 1 январи соли 2016, №408.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Нақшаи чорабиниҳо оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар баҳши суғурта” аз 31 декабри соли 2014, №788.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муайян намудани ҳаҷми минималии сармояи оинномавии ташкилотҳои суғуртавӣ» аз 4 июни соли 1997, № 261.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатии масъулияти шаҳрвандии соҳибони воситаҳои нақлиёт» аз 10 июни соли 1996, №264.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатии раиси Маҷлиси Олӣ ва вакилони халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 7 апрели соли 1999, №129.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатии мусофирони нақлиёти автомобилӣ, обӣ, ҳавоӣ ва роҳи оҳан» аз 4 феввали соли 1999, №25.
9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатӣ аз ҳодисаҳои нохуш барои шахсоне, ки дар корҳои барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок кор мекунанд» аз 12 январи соли 1996, №36.

10. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 марти соли 1996, №125 ва аз 7 апрели соли 1999, №128.
11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатии хизматчиёни давлатӣ» аз 7 апрели соли 1999, №142.
12. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Созишномаи суғуртаи ҳатмии мусофирон дар мавриди интиқоли байналхалқии автомобилӣ» аз 21 сентябри соли 2000, №372.
13. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тағйироту иловаҳо ворид намудан ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муайян намудани ҳаҷми минималии сармояи оинномавии ташкилотҳои суғуртавӣ» аз 30 декабри соли 1998, № 511.
14. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии иморатҳо, иншоотҳо ва амволи муассисаҳои давлатӣ» аз 5 октябри соли 2001, №457.
15. Қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии давлатии амволи муассисаҳои кишоварзӣ сарфи назар аз шакли моликиятшон» аз 28 январи соли 1994, №36.
16. Қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии шахсии шахсони мансабдори мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 14 апрели соли 1994, №182.
17. Қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии судяҳо» аз 24 июни соли 1994, №345.
18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол» (АМОҶТ с. 2006, №7, мод. 346; с.2008, №10, мод.811; с.2012, №12, қ.1, м.1007;с.2015,№3,мод.217) majmilli
19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғурта” //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008, № 3, м. 197

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ». Ш. Душанбе, 19 майи соли 2009, №508, бо тағйироту иловаҳо аз 02.01.2019, №1586.
21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии инфиродӣ дар низоми суғуртаи ҳатмии нафақавӣ. Ш. Душанбе, 3 июли соли 2012, №860.
22. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722.
23. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намуди фаъолият». Ш. Душанбе, 17 майи соли 2004, №37 бо тағйиру иловаҳо 30.05.2017, №1434.
24. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи мутақобила». Ш. Душанбе, 5 августи соли 2009, №540.
25. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ». Ш. Душанбе, 02 августи соли 2011, №758.
26. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии нафақавӣ». Ш. Душанбе, 19 марти соли 2013, №955.
27. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғурта» аз 23 июли соли 2016, №1349.
28. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фондҳои ғайридавлатии нафақа». Ш. Душанбе, 28 декабри соли 2005, №149.
29. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд». Ш. Душанбе, 10 майи соли 2002, №53.
30. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ». Ш. Душанбе, 5 марти соли 2007, №237.
31. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. - Душанбе, «Шарқи озод», 2021.
32. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О некоторых мерах по совершенствованию страховой деятельности в Республике Таджикистан» от 31 декабря 1998, №547 // Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. ADLIA. Версия 6.00.

33. Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об установлении минимального размера оплачиваемого уставного фонда страховых организаций» от 2 июня 2011, №283 // Централизованный банк правовой информации РТ. ADLIA. Версия 6
34. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 13 июля 1999, №315 «Об обязательном страховании арендуемого имущества».
35. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2 июня 2011 года, №283 «Об установлении минимального размера оплачиваемого уставного фонда страховых организаций».
36. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 21 сентября 2000 года, №372 «Об утверждении Соглашения об обязательном страховании пассажиров при международных автомобильных перевозках».
37. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 28 февраля 2015 года, №94 «О порядке и норм отчислений в фонд страховых резервов».
38. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 1998 года, №547 «Об обязательном государственном страховании грузов предприятий и государственных организаций, перевозимых за пределы республики».
39. Правительства Республики Таджикистан «О некоторых мерах по совершенствованию страховой деятельности в Республике Таджикистан» (от 31 декабря 1998.) №547 // Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. ADLIA.
40. Рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлил ва тавсияҳо. Ҳисоботи гурӯҳи корӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар баҳши суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2014. - 95 с.
41. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016. – 99 с.
42. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо

кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар. Ш. Душанбе, 10.05.2019. Сарчашмаи маълумот: <http://www.president.tj/node/20101>.

43. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи сездаҳуми Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бехтар намудани фазаи сармоягузорӣ, шаҳри Душанбе, 30 майи соли 2014. Сарчашма: <http://www.president.tj/node/6829>.

44. Омори солани Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, с.11-12, с 419,421.

Захираҳои электронӣ:

45. Веблен Т. Теория праздного класса. М.: Прогресс, 1984. – 367с.;

46. Калинин, Д. В. Финансовое состояние страховой компании и основные методики его оценки (на примере АО АСК «Инвестстрах») / Д. В. Калинин, А. А. Полякова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 12.5 (116.5). — С. 32-34. — URL: <https://moluch.ru/archive/116/32100/> (дата обращения: 14.02.2023).

47. Коуз Р. Фирма, рынок и право. М.: Дело ЛТД, 1993 (www.institutional.boom.ru/books.htm);

48. Краткая история микрострахования [Электронный ресурс] // Microinsurancenetwork.org. — Режим доступа: <http://www.microinsurancenetwork.org/brief-history> (дата обращения: 23.01.2013).

49. Масленникова, Н.В. Микростраховые продукты и их роль в повышении доступности страховых услуг для малоимущих граждан и развитии системы социальной защиты Российской Федерации [Электронный ресурс] / Н.В. Масленникова // Российский экономический интернет-журнал 2016. - №2. — Режим доступа: <http://www.e-rej.ru/upload/iblock/79c/79c0cc85c23dd25f69766a2bad7b49b4.pdf> (дата обращения: 17.06.2016).

50. Маълумотҳои Бонки марказии Федератсияи Россия (<http://www.cbr.ru>).

51. Маълумотҳои Бонки миллии Ҷумҳурии Беларус (<http://www.nbrb.by>).

52. Маълумотҳои Бонки миллии Ҷумҳурии Қазоқистон (<http://www.nationalbank.kz>).

53. Маълумотҳои Бонки миллии Ҷумҳурии Қирғизистон (<http://www.nbkr.kg>).
54. Маълумотҳои Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (<http://www.nbt.tj>).
55. О развитии рынка страховых услуг в государствах – участниках СНГ. (информационно-аналитический обзор) [Электронный ресурс] URL: <http://www.e-cis.info/foto/pages/23347.doc> (дата обращения: 22.05. 2023)
56. Официальный сайт Европейского Союза. URL: http://europa.eu/rapid/pressrelease_MEMO-17-1935_en.htm
57. Официальный сайт Европейской Ассоциации страхования и пенсионного обеспечения: <https://eiora.europa.eu>
58. Перечень компаний, у которых приостановлено, ограничено или прекращено действие лицензии. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.autoins.ru/ru/about_rsa/members/suspended_members.wbp
59. Портал статистической информации, предоставленной Swiss RE. URL: <http://www.sigma-explorer.com>
60. Рейтинговое агентство АКРА. URL: <https://www.acra-ratings.ru/>
61. Рейтинговое агентство Эксперт РА. URL: <https://raexpert.ru/>
62. Сарчашмаи интернетӣ: www.sam.tj
63. Сарчашмаи интернетии <https://eee-region.ru/article/5202/>.
64. Сергеева О.С. ФАС проанализировала уровень концентрации на отдельных сегментах страхового рынка. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.fas.gov.ru/fas-news/fas-news_36318.htm, с.69
65. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон. www.nbt.tj
66. Страховой рынок: «зима спросит строго». Краткий обзор итогов 3КВ15 и прогнозов на 2016 год [Электронный ресурс] // Национальное агентство финансовых исследований. – Режим доступа: http://nacfin.ru/wp-content/uploads/2015/12/Obzor_Strahovanie_9-mesyacev_NAFI.pdf (дата обращения: 19.04.2016).

67. Субъекты страхового дела [Электронный ресурс] // Банк России. – Режим доступа: <http://www.cbr.ru/finmarkets/files/supervision/statistics> (дата обращения: 15.02.2016).
68. Таджикским страховым компаниям увеличили размер уставного капитала -<https://fergana.media/news/117002/> (санаи мурочита 20.10.2024)
69. Требования Банка к финансовой устойчивости страховых компаний [Электронный ресурс] // РН банк. — Режим доступа: rn-bank.ru/upload/document/insurance/Trebovaniya_Banka_k_finansovoj_ustojchivosti_Strahovyh_kompanij.pdf (санаи мурочиат : 21.10.2023).; Требования к финансовой устойчивости страховой компании [Электронный ресурс] // ВТБ 24. — Режим доступа: ipoteka.vtb.ru/Wiki/Documents/vtb24_insurance_finance_requirements_9.pdf (санаи мурочиатя: 21.10.2023).
70. Яшина, Н.М. Обеспечение финансовой устойчивости страхового портфеля [Текст] / Н.М. Яшина // Проволжский гуманитарный электронный журнал №1.<http://www/Ssea/runnet.ru> / Н.М. Яшина. – Саратов: Изд-во СГСЭУ, 2007

Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

71. Абалова, С. Репортаж с петлей на шее // Страховое ревю. - 1998. сентябрь-октябрь
72. Абдурахмонов, М.Х. Основы ценообразования в рыночной экономике [Текст] / М.Х. Абдурахмонов, М. Абдурахмонова. – Худжанд: Статистика, 2003. – 163 с.
73. Абдусаттор Чабборов. Фаъолияти суғуртаи дар бозори молиявии ҷаҳон. Комплекси таълимӣ-методӣ [Матн] / Абдусаттор Чабборов, Комилҷон Алимов. - Душанбе, 2016. - 250 с.
74. Абрамов, В.Ю. Страхование: теория и практика [Текст] / В.Ю. Абрамов. - М., 2007. - 239 с.
75. Адамчук, Н. Г. Мировой страховой рынок на пути к глобализации / Н. Г. Адамчук — М. : Московский государственный институт международных

отношений (Университет); Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 2004. — 590 с. С 406

76. Адамчук, Н.Г. Обзор страховых рынков ведущих стран Азии (на примере Китая и Японии) [Текст] / Н.Г. Адамчук, Р.Т. Юлдашев. - М.: АНКИЛ, 2002. - 248 с.

77. Акобиров, Ҳ.Н. Суғурта. Дастури таълимӣ [Матн] / Ҳ.Н. Акобиров, Ғ.Д. Ашуров. – Душанбе: «Шарқи озод», 2006. - 282 с.

78. Александров А.А. Страхование. - М.: ПРИОР, 2009. - 137с. С.89

79. Александрова, Т.Г. Коммерческое страхование (справочник) [Текст] / Т.Г. Александрова, О.В. Мещерякова. – М.: Институт новой экономики, 1996. - 254 с.

80. Алексеев, О.Л. Страхование личных транспортных средств [Текст] / О.Л. Алексеев. - М.: «Финансы и статистика», 1988. - 106 с.

81. Аленичев, В.В. Страхование валютных рисков, банковских и экспортных коммерческих кредитов [Текст] / В.В. Аленичев, Т.Д. Аленичева. - М.: ИСТ-СЕРВИС, 1994. – 114 с.

82. Алякринский А.Л. Правовое регулирование страховой деятельности в России [Текст] / А.А. Алякринский. - М.: Теис, 1994. – 461 с.

83. Андрианов, В. Д. Эволюция основных концепций регулирования экономики от теории меркантилизма до теории саморегуляции / В. Д. Андрианов. — М. : Экономика, 2008. — 326 с.с. 140

84. Ахвледиани, Ю.Т. Рынок страховых услуг: современные тенденции и перспективы развития: монография [Текст] / Ю.Т. Ахвледиани. - Москва: РУСАЙНС, 2017. - 236 с.

85. Ашуров Ғ.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасонии суғуртаи: монография. Душанбе: «Файзи борон», 2020. - 260 с.

86. Ашуров, Ғ.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасонии суғуртаи: монография [Матн] / Ғ.Д. Ашуров. - Душанбе: «Файзи борон», 2020. - 260 с.

- 87.** Бабенко, И.А. Оценка инвестиционной стоимости страховой организации при слияниях и поглощениях [Текст] / И.А. Бабенко, В.Ф. Бадюков, И.Н. Жук. - М.: Анкил, 2011. - 284 с.
88. Балабанов, И.Т. Риск-менеджмент [Текст] / И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 188 с.
- 89.** Баскаков, В.Н. Страхование от несчастных случаев на производстве: Актуарные основы [Текст] / В.Н. Баскаков. - М.: Гелиос, 2002. – 192 с.
90. Баскаков, М.И. Страхование дело [Текст] / М.И. Баскаков. - М.: Издательство ПРИОР, 2001.
91. Баскаков, М.И. Страхование дело в вопросах и ответах. Учебник [Текст] / М.И. Баскаков. – Ростов н/Д: «Феникс», 1999.
92. Батадеев, В.А. Страхование имущества предприятий и организаций [Текст] / В.А. Батадеев. - М.: Финансы и статистика, 1992. - 112 с.
93. Баторин, В.Г. Страхование детей [Текст] / В.Г. Баторин. - М.: Финансы и статистика, 1990. – 304 с.
94. Беседина В.А. Социально-правовые институты в условиях реформирования современного российского общества: (На материалах мониторинга обществ, мнения и эксперт.опроса). СПб, 2006.- 273с;
95. Биншток, Ф.И. Ценообразование: учеб. пособие [Текст] / Ф.И. Биншток. - М.: ИНФРА-М, 2001. – 197 с.
96. Богаченко, В.Н. Страхование транспортных средств [Текст] / В.Н. Богаченко. - Киев, 2002. – 96 с.
97. Бойматов, А.А. Маркетинг [Текст] / А.А. Бойматов. - Худжанд: Меркурий, 2009. - 432 с.
98. Большая советская энциклопедия. В 30 томах. 3-е изд. — М. : Советская энциклопедия, 1975. — Т.21. — 640
99. Буайе, Р. Теория регуляции: критический анализ / Р. Буайе; пер. с фр. Н.Б. Кузнецовой.— М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 1997. — 213 с. ;
- 100.** Бурроу, К. Основы страховой статистики [Текст] / К. Бурроу. - М.: Анкил, 1992. - 93 с.

101. Буянкина, А. И. Малый бизнес: Государственное регулирование/ А.И. Буянкина. — М. : ИНФРА-М, 1998. — 277 с.;53.
102. Воблый, К.Г. Основы экономии страхования [Текст] / К.Г. Воблый. — Киев: Тип. И.И. Чоколова, 1915. — 411 с.
103. Галагуза, Н.Ф. Реклама в страховании. Ключ к успеху [Текст] / Н.Ф. Галагуза. - М.: Финансы, 1995. — 144 с.
104. Гвозденко, А.А. Основы страхования: учебник [Текст] / А.А. Гвозденко. - М.: Финансы и статистика, 2000. — 304 с.
105. Герасименко, В.В. Ценообразование: учеб. пособие [Текст] / В.В. Герасименко. — Москва: Инфра-М, 2005. - 422 с.
106. Голубин, А.Ю. Математические модели в теории страхования: построение и оптимизация [Текст] / А.Ю. Голубин. — М.: Анкил, 2003. - 160 с.
107. Гольдштейн, С.Н. Основы страхового дела [Текст] / С.Н. Гольдштейн. - СПб: Тип. Муллер и Богельман, 1896. — 101-112 с.
108. Гомелля В.Б. Очерки экономической теории страхования. М. : Финансы и статистика. 2010. 352 с.
109. Гомелля, В. Б. Очерки экономической теории страхования / В. Б. Гомелля; под. ред. Е.В. Коломина. — М. : Финансы и статистика, 2010. — 352 с.;54.
110. Гомелля, В. Б. Проблемы современного государственного регулирования страхового рынка России / В.Б. Гомелля // Финансы. —2011. — № 8.— С. 50-52.
111. Гомелля, В.Б. Страховой маркетинг: актуальные вопросы методологии, теории и практики: монография [Текст] / В.Б. Гомелля, Д.С. Туленты. - М., 2000. - 233 с.
112. Гохман, В.С. Страхование жизни. Теория и практика актуарных расчетов [Текст] / В.С. Гохман. - М.: Госфиниздат, 1944. — 140 с.
113. Гринев, В. Страховой рынок: учеб. пособие для вузов [Текст] / В. Гринев. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 463 с.
114. Грищенко, Н.Б. Основы страховой деятельности: учеб. пособие [Текст] / Н.Б. Грищенко. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 352 с.

115. Дасковский, В., Киселев, В. О мере и формах государственного участия / В. Дасковский, В. Киселев // Экономист. — 2011. — № 8. — С.27-50. С 45
116. Дубровина, Т.А. Основы аудита страховых организаций [Текст] / Т.А. Дубровина. - М.: Российская юридический дом, 1995. - 72 с.
117. Евстигнеева, Л. П., Евстигнеев, Р. Н. Экономика как синергетическая система/ Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. — М. : ЛЕНАНД, 2010. — 272 с
118. Ерешер. Ф. И. Моделирование рефлексивных стратегий в управляемых системах / Ф. И. Ерешер. — М. : Выч. Центр РАН, 2001. — 47 с. С 33
119. Ермасов, С.В. Страхование: учеб. пособие для вузов [Текст] / С.В. Ермасов, Н.Б. Ермасова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 462 с.
120. Ефимов, С.Л. Деловая практика страхового агента и брокера [Текст] / С.Л. Ефимов. - М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 1996. - 416 с.
121. Ефимов, С.Л. Организационно-массовая работа в органах Госстраха. В помощь работнику Госстраха [Текст] / С.Л. Ефимов. - М.: Финансы и статистика, 1987. – 93 с.
122. Ефимов, С.Л. Организация управления страховой компанией: Теория, практика, зарубежный опыт [Текст] / С.Л. Ефимов. - М., 1995. - 147 с.
123. Ефимов, С.Л. Страховое дело в России [Текст] / С.Л. Ефимов. - М., 1997. - 207 с.
124. Ефимов, С.Л. Экономика и страхование: Энцикл. словарь [Текст] / С.Л. Ефимов. - М.: Церих-ПЭЛ, 1996. - 528 с.
125. Ефимов, С.Л. Экономика и страхование: Энциклопедическая словарь [Текст] / С.Л. Ефимов. - М.: Церих-ПЭЛ, 1996. – 528 с.
126. Жилкина, М.С. Государственное регулирование страхового рынка [Текст] / М.С. Жилкина. - М.: Компания Спутник, 2002. - 210 с.
127. Журавин, С.Г. Краткий курс истории страхования [Текст] / С.Г. Журавин. - М.: Анкил, 2005. - 86 с.
128. Журавлев, М.Ю. Методы проведения перестраховочных операций. Виды перестраховочных договоров [Текст] / М.Ю. Журавлев. - М., 1997.

129. Журавлев, Ю.М. Страхование и перестрахование (теория и практика) [Текст] / Ю.М. Журавлев, И.Г. Секерж. - М.: Издательский центр СО "АНКИЛ", 1993. - 185 с.
130. Зверев, В. С. Институциональная среда экономики / В.С. Зверев/ — Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2005. — 244 с. С 175
131. Зоиров, Ч.М. Ҳукуки суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ч.М. Зоиров, И.Ҳ. Бобочонов, Ш.К. Бадалов. - Душанбе: «ЭР-Граф», 2010. - 224 с.
132. Зубец, А.Н. Маркетинговые исследования страхового рынка [Текст] / А.Н. Зубец. - М.: Центр экономики и маркетинга, 2001. - 244 с.
133. Зубец, А.Н. Страховой маркетинг [Текст] / А.Н. Зубец. — Москва: Анкил, 1998. - 328 с.
134. Казанцева, Г.В. Страхование как объект предпринимательской деятельности: экономическое содержание и формы реализации: Дис. кан. наук [Текст] / Г.В. Казанцев. - Екатеринбург, 2007. - 180 с.
135. Камынкина, М.Г. Перестрахование. Практическое руководство для страховых компаний [Текст] / М.Г. Камынкина, Е.Е. Солнцева. -М., 1998. - 140 с.
136. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности. М.: ИМЭМО, 1990. - 90 с.
137. Клейнер Г.Б. Особенности формирования социально-экономических институтов в России : препринт # WP/2001/126. М. : ЦЭМИ РАН, 2001. 75 с.; Олейник А.Н. Институциональная экономика: учебное пособие. М. :ИНФРА, 2000. 416 с.;
138. Коломин, Е.В. Раздумья о страховании [Текст] / Е.В. Коломин. - М.: Издательский Дом «Страховое Ревю», 2006. - 384 с.
139. Комилов, С.Д. Стратегия движения к рыночной экономике [Текст] / С.Д. Комилов, Н.К. Каюмов, М.Н. Нурмахмадов. - Душанбе, 1998. - 141 с.
140. Коншин, Ф.В. Государственное страхование в СССР [Текст] / Ф.В. Коншин. - М.: Госфиниздат, 1949. - С. 58-65

141. Котлер, Ф. Основы маркетинга [Текст] / Ф. Котлер. – М.: Бизнес-книга; ИМА - Кросс. Плюс, 1995.
142. Крутик, А.Б. Организация страхового дела. Учебник [Текст] / А.Б. Крутик, Т.В. Никитин. - Санкт Петербург: Изд-во СПбГУЭФ Бизнес-пресса, 1999. – 302 с.
143. Лейник А.Н. Институциональные аспекты социально-экономических трансформаций. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2000. – 158с.;
144. Логвинова, И.Л. Взаимное страхование в России: особенности эволюции [Текст] / И.Л. Логвинова. - М.: Финансы и статистика, 2009. - 176 с.
145. Малышев, Ю. А. Экономический рост и эффективность институциональных отношений в реальном секторе экономики / Ю.А. Малышев. — Екатеринбург :ИЭ УЩРАН, 2006. — 576 с. С 556
146. Манэс, А. Основы страхового дела: Сокр. пер. с нем. [Текст] / А. Манес. – Москва: Изд. центр СО «Анкил», 1992. - 112 с.
147. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Т. I. С. 552-553.
148. Маршалл А. Принципы экономической науки. М., 1993. Т. 2. С. 31-32.
149. Менар К. Экономика организаций: Пер. с франц. / Под ред. А.Г. Худокормова. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 160с;
150. Мирсаидов А.Б. Муминов А.Б. Особенности ценообразования на рынке страховых услуг, Душанбе, изд. «Ирфон». 2011, 175 с. с 87
151. Мирсаидов А.Б. Юсуфов Ш.Н. Идоракунии рушди инноватсионии бахши иҷтимоии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Дониш, 2021, 172 с. С 78..
152. Мирсаидов, А.Б. Инвестиционная природа страхования [Текст] / А.Б. Мирсаидов. - Душанбе: “Ирфон”, 2015. - 128 с.
153. Михайлов, С.В. Категория интереса в российском гражданском праве [Текст] / С.В. Михайлов. - М.: Статут, 2002. – 205 с.
154. Мотылев, А.Л. Страховой рынок Великобритании и система его государственного регулирования. Автореферат. [Текст] / А.Л. Мотылев. – М.: МФИ, 1990.

155. Мотылев, Л.А. Справочник по государственному страхованию [Текст] / Л.А. Мотылев. - М.: «Финансы и статистика», 1983. - С. 3 - 19.
156. Мотылев, Л.А. Справочник страхового агента [Текст] / А.Л. Мотылев. - М.: «Финансы и статистика», 1987. – С. 31-43.
157. Муртазокулов, Ҷ.С. Суғурта [Матн] / Ҷ.С. Муртазокулов. Зери таҳрири М.А. Маҳмудов. - Душанбе, 2007. - 230 с.
158. Н.К. Журавский. Основы транспортного страхования [Текст] / Н.К. Журавский. - М.: Страховое дело, 1995.
159. Надзор за деятельностью субъектов страхового рынка: современная практика и перспективы развития: монография / колл. авторов; под ред. Архипова, А.П., Хоминич, И.П. – М.: РУСАЙНС, 2017.
160. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 360с.;
161. Норт Д. Институт и экономический рост: историческое введение //ТЕЗИС, Т.1, Вып. 2, 1993;
162. Никитенков, Л.К. Сельскохозяйственное страхование [Текст] / Л.К. Никитенков. - М.: «Финансы и статистика», 1988. – 143 с.
163. Нуреев Р. М. Джеймс Бьюкенен и теория общественного выбора. Сер.: Нобелевские лауреаты по экономике. Фонд экономической инициативы. М.: Таурус – Альфа, 1997. Т. 1. С. 445-482.;
164. Олейник А.Н. Институциональные аспекты социально-экономических трансформаций. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2000. – 158с.;
165. Орланюк Л.А. Страхование: учебник [Текст] / под ред. -Малицкой и С.Ю. Яновой. – М.: Издательство Юрайт, 2010. -828 с.
166. Орланюк-Малицкая, Л.А. Платежеспособность страховой организации [Текст] / Л.А. Орланюк-Малицкая. – М.: АНКЛ, 1994. – 210 с.
167. Оценка ключевых параметров страховых рынков ЕАЭС: тенденции и перспективы развития: монография [Текст] / Л.К. Улыбина, А.К. Сембеков, О.А. Окорокова и др. - Краснодар: КубГАУ, 2017. - 178 с.

168. Полтерович В.М, Институциональные ловушки и экономические реформы: #WP/2005/190. М. : ЦЭМИ РАН, 2005. 51 с. С 4.
169. Пузыревский, А. С. Антиконтурентные соглашения и недобросовестная конкуренция / А. С. Пузыревский. — М. : Проспект, 2015 г. — 288 с.
170. Развитие рынка страховых услуг в государствах-участниках СНГ в 2016-2018 годах (информационно-аналитический обзор). Исполнительный комитет СНГ. - Москва, 2019. - 242 с.
171. Райхер, В.К. Общественно-исторические типы страхования [Текст] / В.К. Райхер. - М.: ЮКИС, 1992.
172. Рейтман, Л.И. Личное страхование при социализме [Текст] / Л.И. Рейтман. - М.: «Финансы и статистика», 1982. – 140 с.
173. Рейтман, Л.И. Страховое дело [Текст] / Л.И. Рейтман. - М., 1992. - 593 с.
174. Роик, В.Д. Социальное страхование [Текст] / В.Д. Роик. - М.: Юрайт, 2015. – 509 с.
175. Романова, М.В. Налогообложение страховой деятельности [Текст] / Под ред. В.В. Шахова. - М.: Финансы и статистика, 2002.
176. Рябикин, В.И. Страхования и актуарные расчеты [Текст] / В.И. Рябикин, С.Н. Тихомиров, В.Н. Баскаков. – М.: Экономистъ, 2006. - 459 с.
177. Саидмуродов, Л.Х. Основные инструменты защиты национальных интересов Таджикистана во внешнеэкономической деятельности. Угрозы экономической безопасности [Текст] / Л.Х. Саидмуродов. – Душанбе, 2007.
178. Саймон Г. А. Рациональность как процесс и продукт мышления // THESIS. 1993. Т. 1, вып. 3. С. 16-38;
179. Самаркин, Д. В. Системы страхования в США, Великобритании и Германии / Д. В. Самаркин. — М. : ПАИМС, 2001. — 25 с.
180. Саркисов, С.Э. Личное страхование [Текст] / С.Э Саркисов. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 96 с.
181. Серебровский, П. Математическая теория огневого страхования [Текст] / П. Серебровский. - М., 1909.

182. Серегина, С. Ф. Государство и экономика: анализ взаимодействия в свете теории самоорганизации / С. Ф. Серегина. — М. : МГУ; ИВЦ «Маркетинг», 2001. — 274 с.
183. Смирнов Э.А. Основы теории организации. - М., 1998. – 230 с.С.78.
184. Сплетуков, Ю.А. Страхование [Текст] / Ю.А. Сплетуков. - М.: ИНФРА, 2004. - 312 с.
185. Сплетуков, Ю.А. Страхование: учебное пособие [Текст] / Ю.А. Сплетуков, Е.Ф. Дюжиков. - М.: ИНФРА – М, 2004. - 312 с.
186. Справочник по страхованию в промышленности [Текст] / П. Баедорф, Г. Дорш, П. Энгельс и др.; Ред. пер. с нем. Н.А. Никологорский. - М.: ЮНИТИ: Страховой полис, 1994. - 336 с.
187. Страхование и управление рисками: учебник для бакалавров [Текст] / под ред. Г. В. Черновой. – 2 - е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2014. - 768 с. - Серия: Бакалавр. Базовый курс.
188. Страхование: краткое учебное пособие [Текст] / отв. ред. проф. Т.А. Федорова. - М.: Изд. БЕК, 2002.
189. Страхование: учебник [Текст] / А.Н. Базанов, Л.В. Белинская, П.А. Власов (и др.); Под ред. Г.В. Черновой. - М.: Проспект, 2009. - 912 с.
190. Страхование: учебник [Текст] / под ред. Г.В. Черновой. - М.: Проспект, 2009. - 432 с.
191. Страхование: экономика, организация, управление: учебник: В 2 т. [Текст] / под ред. Г.В. Черновой. - М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2010.
192. Страховой портфель (Книга предпринимателя. Книга страховщика. Книга страхового менеджера) [Текст] / Отв. ред. Ю.Б. Рубин, В.И. Солдаткин. – М.: СОМИНТЭК, 1994.
193. Тагиев, Г.М. Развитие государственного страхования в СССР [Текст] / Г.М. Тагиев. - М.: «Финансы», 1978. - 224 с.
194. Тамбовцев В.Л. Контрактная модель стратегии фирмы. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2000. – 83с.;

195. Тамбовцев В.Л. Экономическая теория институциональных изменений. М.: ТЕИС, 2005. 542, с 41
196. Теория и практика страхования: современные тенденции инновации: Монография [Текст] / под ред. С.Ю. Яновой. - М.: Изд-во ИНФО-да, 2014.
197. Турбина, К.Е. Взаимное страхование [Текст] / К.Е. Турбина, В.Н. Дадыков. - М.: Анкил, 2007.
198. Турбина, К.Е. Общества взаимного страхования [Текст] / К.Е. Турбина. - М., 1993. - С.122.
199. Турбина, К.Е. Тенденция развития мирового рынка страхования [Текст] / К.Е. Турбина. - М.: Анкил, 2000. - С. 38-58.
200. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки и отношенческая контрактация. СПб.: Лениздат, 1996.;
201. Фалин, Г.И. Математический анализ рисков в страховании [Текст] / Г.И. Фалин. - М.: Рос. юрид. изд. дом, 1994. - 130 с.
202. Федорова, Т.А. Страхование в условиях рыночной экономики: принципы и практика: Учебное пособие [Текст] / Т.А. Федорова. СПб ун-т экономики и финансов, Высш. экон. шк. - СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1995. - 112 с.
203. Федорова, Т.А. Страхование. Учебник [Текст] / Т.А. Федорова. - М.: Экономист, 2004. - 857 с.
204. Ходжсон Джеффри Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 464с.;
205. Худяков, А.И. Основы страхового права Учебное пособие [Текст] / А.И. Худяков, Г.С. Демидова, А.А. Худяков. - Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2004. – 320 с.
206. Худяков, А.И. Страхование гражданской ответственности владельцев транспортных средств [Текст] / А.И. Худяков. - СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 380 с.
207. Хэмптон, Д. Финансовое управление в страховых компаниях [Текст] / Д. Хемптон. Пер с англ. - М.: Анкил, 1995.

208. Цыганов А.А. Развитие институтов защиты и обеспечения прав страхователей в России. М. : Изд-во РАГС, 2009. 188 с
209. Цыганов, А.А. Развитие страхового рынка как функция национальной экономики [Текст] / А.А. Цыганова. – М.: Проспект, 2017. - 528 с.
210. Чернова Г.В. Особенности инвестиционной деятельности страховой организации// Вестник Санкт – Петербургского университета. Серия 5: Экономика. 2009. Вып.1. С. 86 – 99 (86 с.).
211. Чернова, Г.В. Основы экономики страховой организации по рисковым видам страхования [Текст] / Г.В. Чернова. – СПб: Питер, 2005. – 240 с.
212. Чернова, Г.В. Основы экономики страховой организации по рисковым видам страхования [Текст] / Г.В. Чернова. - СПб: Питер, 2005. - 240 с.
213. Шамсуллозода Ш. Проблемы и развития страхового рынка и его роль в финансовой безопасности Таджикистан. - Душанбе: «Ирфон», 2013. - 184 с. ISSN 978-99975-0-612.
214. Шамсуллозода Ш. Страховой бизнес в сфере предпринимательств-Республики Таджикистан (проблемы и перспективы) –Душанбе: «Ирфон», 2014. -С.160 .ISSN 978-99975-0-702.
215. Шаропов Н., Буриева М., Ҳомидов А. - . Фаъолияти суғурта . ДИТ, 2010. 256 с
216. Шаропов Н. Страховой рынок Республики Таджикистан: состояние и перспективы развития. Душанбе, 2017. 249 с.
217. Шаропов, Н. О страховом рынке Республики Таджикистан и о термине «суғурта» [Текст] / Н. Шаропов // . – Душанбе, 2018. - 154 с.
218. Шаропов, Н. Словарь-справочник по страхованию с краткими комментариями. Второе издание [Текст] / Н. Шаропов. – Душанбе: ООО «Сармад - Компания», 2011. – 635 с.
219. Шаропов, Н. Фаъолияти суғурта [Матн] / Н. Шаропов, М. Буриева, А. Ҳомидов. – Д.: ДИТ, 2010. - 256 с.
220. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория: особенности предмета и метода. М.: ТЕИС, 2003. – 51с.;

221. Шаститко А.Е. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории // Вопросы экономики. 2003. №.1.С.24— 41., с 27
222. Шахов, В.В. Введение в страхование: Учеб. пособие. -2 изд., перераб. и доп. [Текст] / В.В. Шахов. - М.: Финансы и статистика, 1999. – 286.
223. Шахов, В.В. Страхование: Учебник для вузов [Текст] / В.В. Шахов. - М.: ЮНИТИ, 2003. – 311 с.
224. Шахт, А.А. Пожары и страхование от огня в России [Текст] / А.А. Шахт. - СПб, 1909.
225. Шевчук, В.А. Страхование гражданской ответственности владельцев транспортных средств [Текст] / В.А. Шевчук. - М.: Анкил, 1998.
226. Шихов, А.И. Страхование. Учебник [Текст] / А.И. Шихов. - М.: ЮНИТИ, 2001. - С.14-19.
227. Штрауб, Э. Актуарная математика имущественного страхования [Текст] / Э. Штрауб. - М., 1994. - 148 с.
228. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982, с. 192–194
229. Экономика страхования и перестрахования [Текст]. - М.: Анкил, 1996. - 224 с.
230. Юлдашев, Р.Т. Организационно-экономические основы страхового бизнеса [Текст] / Р.Т. Юлдашев. - М.: «Анкил», 2002.
231. Юлдашев, Р.Т. Практика развития страхового бизнеса: пособие для собственников и менеджеров страховых компаний [Текст] / Р.Т. Юлдашев, Л.И. Цветкова. - М.: Издательство «Анкил» - 276 с.
232. Юлдашев, Р.Т. Российское страхование: системный анализ понятий и методология финансового менеджмента [Текст] / Р.Т. Юлдашев, Ю.Н. Тронин. – М.: «Анкил», 2000.
233. Юлдашев, Р.Т. Страховой бизнес: словарь справочник [Текст] / Р.Т. Юлдашев. - М.: Анкил, 2005. – 832 с.

234. Юлдошев, Я.Н. Вопросы государственного страхования сельскохозяйственного производства [Текст] / Я.Н. Юлдошев. – Душанбе: Ирфон, 1976. - 188 с.

235. Юрченко, Л.А. Финансовый менеджмент страховщика: Учеб. пособие для вузов [Текст] / Л.А. Юрченко. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 199 с.

Мақола ва маърузаҳо:

236. Абалкин, Л. Институционально-эволюционная теория и ее прикладные аспекты [Текст] / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1997. - №3. - С. 23–30.

237. Абрамов, В.Ю. Страховой интерес как разновидность категории интереса в гражданском праве [Текст] / В.Ю. Абрамов // Юридическая и правовая работа в страховании. - 2006. - №1. - С.79-89.

238. Авдашева, С., Шаститко, А. Модернизация антимонопольной политики в России / С. Авдашева, А. Шаститко // Вопросы экономики. — 2005. — № 5. — С.101-106, с 50

239. Алиев, Р. Международная практика организации страхового надзора [Текст] / Р. Алиев // Финансы. - 2000. - №12. - С. 55-58.

240. Альбрехт, П. Германский рынок страхования: состояние и перспективы [Текст] / П. Альбрехт // Известия СПбУЭФ. - 1995. - №1. - С. 35-41.

241. Андрюшин, С. А. Базель-III - не панацея. "Если страны G20 не договорятся, то никакие стандарты Базель-II или Базель-III не спасут мировую экономику от кризиса" // Национальный банковский журнал. —2010. — № 11. — С.46-50, с. 12

242. Архипов, А.П. Оптимизация структуры инвестиционного портфеля страховщика [Текст] / А.П. Архипов, Т.А. Полынкина // Финансы. - 1998. - №11. - С. 37-41.

243. Ахвледиани, Ю. Т. Развитие обязательного страхования в современных условиях: взаимодействие государства и страхового рынка / Ю.Т. Ахвледиани // Финансы. — 2011. — № 8. — С. 53-55

244. Ахвледиани, Ю.Т. Страховой бизнес как элемент устойчивого развития национальной экономики [Текст] / Ю.Т. Ахвледиани // Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. - 2018. - №3 (99). - С. 92-98.
245. Ашуров, Г.Д. Таҳлили вазъи муосири бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Г.Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2021. № 2. Қисми II. (ISSN 2413-5151). - С. 87-93.;
246. Ашуров, Г.Д. Формирования и развития взаимного страхования в Республики Таджикистан [Текст] / Г.Д. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. - №3. - С. 18-27.
247. Бадюков, В.Ф. Накопление и инфляция в страховании [Текст] / В.Ф. Бадюков // Финансы. - 2000. - №10. - С. 41-44.
248. Балабанова, В.В. Использование элементов теории международной конкурентоспособности для определения стратегии развития страхового рынка [Текст] / В.В. Балабанова // Страховое дело. - 2018. - №10. - С. 3-11.
249. Балабанова, В.В. Совершенствование стандартов оценки платежеспособности страховщиков. Опыт Центрально-Восточной Европы [Текст] / В.В. Балабанова // Страховое дело. - 2019. - №1 (310). - С. 10-17.
250. Баскаков, В.Н. Объединение страховой статистики - объективная потребность страхового рынка [Текст] / В.Н. Баскаков, А.Ю. Шуплякова // Финансы. – 2000. - №3. - С. 30-33.
251. Тамбов. Страхование: пути развития [Текст] / О.И. Бирючев // Финансы. – 2006. - №12. - С. 33-39.
252. Блохин, А. Некоторые проблемы страхования промышленных рисков в России [Текст] / А. Блохин // Бизнес и страхование. - 1997. - №2. - С. 28-32.
253. Богданов, И.Н. Совершенствование системы перестрахования обязательных видов страхования гражданской ответственности [Текст] / И.Н. Богданов // «Финансы». – 2005. - №2. – С. 61-68.
254. Бочкарев, Е.Н. Планирование работы страховой организации в условиях инфляции [Текст] / Е.Н. Бочкарев // Финансы. - 1999. - №8. - С. 47-49.

255. Бочкарев, Е.Н. Ценовая политика и эластичность страховых услуг [Текст] / Е.Н. Бочкарев // Финансы. - 1999. - №11. - С. 42-45.
256. Бретт, М. Управление рисками при имущественном страховании [Текст] / М. Бретт // Финансовый бизнес. - 1995. - №11. - С. 6-10.
257. Брызгалов, Д.В. Контроль за исполнением страховщиками законодательных требований о раскрытии информации [Текст] / Д.В. Брызгалов, А.А. Цыганов // Информационное общество. - 2016. - №6. - С. 11-18.
258. Бутаева, С.Ю. Вопросы организации структуры для защиты прав страхователей на современном российском страховом рынке [Текст] / С.Ю. Бутаева // Страховое дело. - 2008. - №3. – С. 33-41.
259. Виды страхования промышленных рисков и основные условия их проведения [Текст] // Финансовая газета. Рег. вып. - 1996. - №31; - №32; - №33.
260. Воробьев, М. Риск-менеджмент и развитие имущественного страхования в России [Текст] / М. Воробьев // Финансовый бизнес. - 1997. - №2. - С. 22 - 23.
261. Галагуза, Н.Ф. Урегулирование убытков – важнейший элемент деятельности страховой компании [Текст] / Н.Ф. Галагуза // Финансы. - 1996. - №9. - С. 34-38
262. Гвозденко, А.А. Финансово-экономические методы страхования [Текст] / А.А. Гвозденко. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 184 с.
263. Голушко, Г.К. К вопросу о правовом регулировании страхования [Текст] / Г.К. Голушко // Финансы. - 1997. - №8. - С. 38-42
264. Гребенщиков, Э.С. Микрострахование – не вполне обычное страхование и не только для малоимущих [Текст] / Э.С. Гребенщиков // Финансы. – 2007. – №10. – С. 47-51
265. Гришин П. А., Цыганов А. А. Анализ факторов эффективности банкостраховой группы // Финансы. 2007. № 9. С. 20-31
266. Дадыков, В.Н. Перестраховочная защита в деятельности обществ взаимного страхования [Текст] / В.Н. Дадыков // Финансы. - 2006. - №9. - С. 52-56.

267. Дедиков, С.В. Правовая природа страховой премии [Текст] / С.В. Дедиков // Страховое право. - 2006. - №1.
268. Демченко, В. Рейтинг российских страховых компаний [Текст] / В. Демченко // Эксперт. - 1998. - №17. - С. 75-89
269. Дюжиков, Е.Ф. Страхование имущества: виды и условия их проведения [Текст] / Е.Ф. Дюжиков // Финансы. - 1996. - №8. - С. 33-36
270. Евсеева, О.В. Возможности отслеживания инфляции в имущественных видах страхования [Текст] / О.В. Евсеева // Финансы. - 1995. - №2. - С. 47-48
271. Евстигнеев, В.Д. Государственная поддержка и регулирование страхового дела [Текст] / Д.В. Евстигнеев // Финансы. - 1996. - №7. - С. 38-40
272. Едаков А. Элементарная математическая модель для прогнозирования результатов страховой компании // Страховое дело, 2005. № 1.-С.56-58.
273. Жук, И.Н. Конкурентоспособность страховой организации и ее кластерное обеспечение [Текст] / И.Н. Жук // Страховое дело. - 2009. - №12. - С. 17-23.
274. Зернов, А.А. Потребность электроэнергетики России в страховании [Текст] / А.А. Зернов, А.Н. Зубец // Страховое дело. - 1996. - №10. - С. 18-24.
275. Зернов, А.А. Экономическая эффективность страхования [Текст] / А.А. Зернов, А.Н. Зубец, Е.И. Третьякова // Финансы. - 1997. - №10. - С. 42-43.
276. Золотухин, А.В. Гражданско-правовые средства страхования предпринимательских рисков [Текст] / А.В. Золотухин. - Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. - 224 с.
277. Зубец, А.Н. Инновации на российском страховом рынке [Текст] / А.Н. Зубец, А.Д. Лебедев // Финансы. - 2013. - №6.
278. И.С. Шавкунова Институциональные технологии: теоретический анализ // Тенденции и проблемы в экономике России: теоретические и практические аспекты [Электронный ресурс]: материалы Всерос. науч.-практ. конф., 23 марта 2017 г. / под ред. С.А. Курганского. – Иркутск: Изд-во БГУ, 2017. – 293 с

279. Институционально-эволюционной теории // Вопросы экономики. 1997. №3. С.42—57
280. Исмоилова, М.М. Мировой финансовый кризис и проблемы государственной поддержки предпринимательства [Текст] / М.М. Исмоилова // Вестник ТГУ ПБП. - 2010. - №4. - С.35-43.
281. Каримова М.Т. Денежно-кредитная и банковская система Таджикистана//Таджикистан и современный мир» Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан №4(19) 2008;
282. Каюмов Н.К. Переходная экономика Таджикистана: концепции, цели и механизмы развития. - Душанбе, 2013.-С. 661. ISSN 978-99975-0- 338;
283. Каюмов Н.К. Приоритеты и меры по стимулированию экономического развития Республики Таджикистан в переходной период [Текст] / Н.К. Каюмов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2001. - №3. - С. 117.
284. Каюмов, Н.К. К вопросу об угрозах экономической безопасности Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2006. №1
285. Кириллова, Н.В. Совершенствование региональной страховой политики в 2018-2020 гг. [Текст] / Н.В. Кириллова // Экономика. Налоги. Право. - 2018. - №1. - С. 83-88.
286. Клоченко, Л. Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей природной среды: Законотворчество и опыт Германии [Текст] / Л.Клоченко // Страхование дело. - 1996. - №7. - С. 40-46.
287. Коломин, Е.В. Задачи науки по повышению теоретической обоснованности перспектив развития страхования [Текст] / Е.В. Коломин // Академия бюджета и казначейства Минфина России. Финансы. - 2002. - №1. - С.149-152.
288. Коломин, Е.В. О социальных приоритетах развития страхования [Текст] / Е.В. Коломин // Финансы. – 2022. - №9. - С. 59-61.
289. Коломин, Е.В. Основные направления укрепления взаимодействия государства и страховой системы [Текст] / Е.В. Коломин // Финансы. - 2011. - №7. - С. 45-47.

290. Коломин, Е.В. Проблемы обеспечения интересов населения на страховом рынке [Текст] / Е.В. Коломин // «Финансы». – 2012. - №9. – С. 45-51
291. Комилов, С.Дж. Теоретические подходы к определению сущности инвестиций и инвестиционного потенциала региона [Текст] / С.Дж. Комилов, Ф.М. Гафаров // Вестник Таджикского национального университета. - 2014. - №2/1(127). – С. 76-84.
292. Котляров, М. А. Перспективы мегарегулирования на рынке финансовых услуг / М. А. Котляров // Финансы. — 2007. — № 9. — С.52-54.
293. Кремлёвский, А.И. О страховой культуре страховщиков [Текст] / А.И. Кремлёвский // Страховое дело. - 1999. - №2. – С.34-40
294. Крутов, А. Противопожарное страхование и участие в нем специализированных фирм [Текст] / А. Крутов // Страховое дело. - 1996. - №3. - С. 32-37.
295. Кутумов, А.Л. Глобальный полис, что это? [Текст] / А.Л. Кутумов // Страховое дело. – 1997. - № 11.
296. Лапшин, С.В. Перспективы взаимного страхования в России [Текст] / С.В. Лапшин // Организация продаж страховых продуктов. - 2008. - №4. – С. 78-89.
297. Ларионова, И. В. Особенности обеспечения финансовой устойчивости банковской системы в условиях нестабильности макроэкономической среды / И. В. Ларионова // Банковские услуги. — 2012. — № 12. — С. 2-15, с 12..
298. Логвинова, И.Л. Страховая защита и методы ее создания [Текст] / И.Л. Логвинова // Финансы и кредит. - 2010. - №23 (407). – С. 40-46
299. Масленникова, Н.В. Влияние уровня бедности на развитие микрострахования в России [Текст] / Н.В. Масленникова, О.В. Масленников // Известия высших учебных заведений. Серия: Экономика, финансы и управление производством. - 2012. - №4 (14).
300. Масленникова, Н.В. Исторические предпосылки появления и развития микрострахования [Текст] / Н.В. Масленникова // Актуальные вопросы современной экономической науки: сборник докладов XII Международной

научной конференции (Липецк, 24 мая 2013 г.); отв. ред. А.В. Горбенко. – Липецк: Издательский центр «Гравис», 2013.

301. Мировые тенденции страхового рынка в 2015 году: прогноз на 2016–2017 // Рынок страхования. - 2015. - №12 (135).

302. Мирсаидов А.Б. Инкишоф матритсаи институтсионалии Тоҷикистон (чанбаҳои иқтисоди сиёсӣ) – Душанбе, «Дониш», 2021, 300 с. С 145-150

303. Мирсаидов А.Б. Нестабильность имманентная свойства современной экономики// Таджикистан и современный мир .2016, № 5 с.148-160.

304. Мирсаидов А.Б. Шамсуллозода Х. Инвестиционная функция страхования – Душанбе, 2018, 165 с.; Шамсуллозода Х. Реализация инвестиционного потенциала страховых организаций Республики Таджикистан // Известия Академии наук Таджикистана. № 4(42) 2014.- С.57-61. (0,25 п.л.)

305. Мирсаидов А.Б. Шамсуллозода Ш. Институциональное обеспечение государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане// Евразийский Союз Ученых. Серия: экономические и юридические науки. #12(93), 2021, том 1. С 49-55

306. Мирсаидов, А.Б. Основные тенденции развития социального сектора и параметры становления социального государства в Республике Таджикистан [Текст] / А.Б. Мирсаидов // Таджикистан и современный мир. – 2016. - №3 (53).

307. Мюллер, Г. Новые главные страховые принципы и примеры их внедрения [Текст] / Г. Мюллер // Финасы. - 2008. - №6. - С. 34-42.

308. Наджмиддинов, С.М. Углубление реформирования финансовой системы в Республике Таджикистан [Текст] / С.М. Наджмиддинов // Экономика Таджикистан: стратегия развития. – Душанбе, 2001. - №52.

309. Назаров, Т.Н. Некоторые проблемы развития рыночной экономики и повышения ее эффективности [Текст] / Т.Н. Назаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2006. - №2. - С. 32-39.

310. Насырова, Г.А. Формы и инструменты государственного регулирования страховой деятельности [Текст] / Г.А. Насырова // Страховое дело. - 2003. - №8. С. 33-48

311. Никулина, Н.Н. Роль финансового аналитика в систематизации опасностей финансовых потерь страховщика [Текст] / Н.Н. Никулина // Страховое дело. – 2008. - №6.
312. Огромных возможностей страхования не знают ни президент, ни премьер, ни Дума. К великому сожалению: Интервью Р.Т. Юлдашева //Страховое дело. 2011. №1. С.3—9.
313. Олейник А. Институциональная экономика // Вопросы экономики. 1999. №1. С.132—143, с 135
314. Орланюк-Малицкая, Л.А. Методологические аспекты оценки развития страхового рынка России [Текст] / Л.А. Орланюк-Малицкая // Экономика. Налоги. Право. - 2013. - №5. - С. 67 – 73.
315. Основы страховой деятельности: Учебник / Отв. ред. проф. Т.А. Федорова. – М.: Издательство БЕК, 2001. – 768 с.
316. Пастухов, Б.И. Современное состояние страхового рынка и пути выхода из кризиса [Текст] / Б.И. Пастухов // Финансы. - 2008. - №10.
317. Петров, Д.А. Понятие и виды государственного регулирующего воздействия на общественно-экономические отношения [Текст] / Д.А. Петров // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 14. Право. - 2013. - №4.
318. Постников, Г. Страхование обобществленного хозяйства [Текст] / Г. Постников // Вестник финансов. - 1993. - №6.
319. Прокопьева, Е.Л. Организационно-экономические аспекты регулирования инвестиционной деятельности страховых компаний [Текст] / Е.Л. Прокопьева // Страховое дело. - 2007. - №1.
320. Раджабов, Р.К. Выбор эффективных форм финансово-кредитной поддержки предприятий малого и среднего предпринимательства [Текст] / Р.К. Раджабов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - №2/11(155). - С.74 - 78.
321. Рахимов, Р.К. Теоретические вопросы стратегии развития экономики Республики Таджикистан в переходной период [Текст] / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2001. - №2.

322. Региональное страхование в системе экономической безопасности РФ // Финансы. - 2003. - №4.
323. Саидмуродов Л.Х. Общие вопросы теории и методологии превентивной социально-экономической политики в период трансформации // Экономика Таджикистана. - Душанбе, 2014.-№1.-С.9-31. - 1,3 п.л.ISSN 2411-7609;
324. Саидова, М.Х. Развитие предпринимательства в сфере услуг Республики Таджикистан [Текст] / М.Х. Саидова, Н.Р. Раджабова, З.У. Шарипов // «Наука и современное образование: проблемы и перспективы» Материалы международной конференции. - Душанбе: ТНУ, 2008.
325. Сембеков, А.К. Модель прогнозирования страховых рынков ЕАЭС на среднесрочный период развития [Текст] / А.К. Сембеков // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2017. - №10.
326. Сембеков, А.К., Инвестиционные ресурсы страхового рынка стран Евразийского экономического союза [Текст] / А.К. Сембеков, Е.Г. Будешов // Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. - 2016. - №3 (83).
327. Сигов, Н.С. Тарификация рисков огневого страхования [Текст] / Н.С. Сигов. - М., 1924.
328. Соловьев, П.А. Роль информационной среды в период становления страхового рынка [Текст] / П.А. Соловьев // Финансы. - 1999. - №12.
329. Сплетухов, Ю. Л. Место и роль государства в организации страхования в современных условиях / Ю. Л. Сплетухов // Финансы. —2000. — № 10. — С.39-41.
330. Сплетухов, Ю.А. Место и роль государства в организации страхования в современных условиях [Текст] / Ю.А. Сплетухов // Финансы. - 2007. - №9. - С.14 -19.
331. Сплетухов, Ю.А. Страхование предпринимательских рисков [Текст] / Ю.А. Сплетухов // Страховое дело. - 1997. - №9. - С. 30-33.
332. Сплетухов, Ю.А. Страховые рынки государств - членов ЕАЭС: современное состояние и эффективность [Текст] / Ю.А. Сплетухов // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. - 2017. - №2.

333. Стабилизация экономики и страховой бизнес [Текст] // Страховое дело. - 1997. - №6. - С. 12 - 13.
334. Султанов, З.С. Роль финансовых рынков в инвестировании экономики Республики Таджикистан [Текст] / З.С. Султанов, Ф.Ш. Самадова // Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе: Сино, 2015. - №2/3 (165). - С.134 - 137.
335. Султонов З.С. Сфера услуг и ее роль в современной экономике [Текст] / З.С. Султонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017. - № 2/6. - С. 164-167 (в соавторстве).
336. Султонов, З.С. Место финансового механизма в системе государственного регулирования социально-экономических процессов [Текст] / З.С. Султонов // Вестник университета (РТСУ). - Душанбе, 2016. - №2 (53). - С. 107-113.
337. Талызина, Т.А. Основные аспекты имущественного страхования [Текст] / Т.А. Талызина // Финансы. - 1997. - №3. - С. 49-52.
338. Турбина, К.Е. Мониторинг ранних признаков неплатежеспособности страховых организаций в системе страхового надзора [Текст] / К.Е. Турбина, С.Н. Асабина // Страховое право. – 2015. - №3 (66). - С. 12-42.
339. Турбина, К.Е. Страхование и себестоимость [Текст] / К.Е. Турбина // Финансовый бизнес. - 1997. - №3. - С. 29-32.
340. Улыбина, Л.К. Страховой рынок России: оценка индикаторов и перспектив развития [Текст] / Л.К. Улыбина, О.А. Окорокова, Г.А. Ваньян // Экономика и предпринимательство. - 2013. - №7 (36).
341. Факеров, Х.Н. Современное состояние и проблемы развития малого торгового предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / Х.Н. Факеров // Вестник университета. - Душанбе: Российско-Таджикский (Славянский) университет, 2011. - №2 (32). - С. 17-22.
342. Факеров, Ҳ.Н. Нақши таҳсилот ва илм дар рушди низоми хизматрасониҳои суғуртаӣ [Матн] / Ҳ.Н. Факеров, Ғ.Д. Ашуров // Паёми

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - Душанбе: «Сумани кудрат», 2019. - №3 (28). ISSN 2308-054X. - С. 8-12.

343. Фақеров Ҳ.Н. Ашуров Ғ.Д. Таснифоти муносибатҳои суғуртавӣ ҳамчун тарзи банизомдарории хизматрасониҳои суғуртавӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4 (33). (ISSN 2308-054X). - С. 7-11.;

344. Фақеров Ҳ.Н. Рушди низоми муносибатҳои суғуртавӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - Душанбе: «Точир», 2020. № 1 (30). (ISSN 2308-054X). - С. 7-11.;

345. Хорсткотте, Х. Система страхования в Германии. [Текст] / Х. Хорсткотте // Проблемы теории и практика управления. - 2007. - №5.

346. Цветкова, Л.И. Обеспечение инвестиционной привлекательности страховой отрасли путем планирования ожидаемой акционерной прибыли в условиях риска [Текст] / Л.И. Цветкова // Финансы и кредит. – 2018. – №9. – С. 9-17.

347. Цветкова, Л.И. Оценка финансовой устойчивости страховой компании на основе оценки уровня риска недостаточности капитала [Текст] / Л.И. Цветкова // Экономика и предпринимательство. – 2017. – №8-4 (85-4). - С. 803-805.

348. Цыганов, А.А. Вклад страхования в развитие национальной экономики: вопросы теории [Текст] / А.А. Цыганов // Финансы. – 2016. - №8. - С.47-48.

349. Цыганов, А.А. Проблемы развития страхового рынка [Текст] / А.А. Цыганов, А.Ю. Лайков // Финансы. - 2003.- №7 - С. 50.

350. Цыганов, А.А. Развитие страхового посредничества в современной России [Текст] / А.А. Цыганов // Страховое дело. - 2015. - №11.

351. Цыганов, А.А. Развитие страхового рынка в России [Текст] / А.А. Цыганов // Маркетинг. - 2003. - № 6.

352. Ҷабборов А. Суғурта. Китоби дарсӣ [Матн] / А. Ҷабборов, Н. Шаропов. – Душанбе, 2011. - 375 с.

353. Ҷабборов А., Алимов К.К., Ҷаббаров З.А Фаъолияти суғуртавӣ дар бозори молиявии ҷаҳон . - Душанбе, 2016, 249 с.

354. Шамсиев, К.Б. Страхование предпринимательских рисков в производственном секторе экономики [Текст] / К.Б. Шамсиев // Материалы научно-практической конференции на тему: Проблемы формирования и развития страхового рынка Таджикистана. - Душанбе: Ирфон, 2008. - С. 45-46.
355. Шамсуллозода Ш. Механизмы государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане // Экономика Таджикистана, 2022. - № 3. С.122;
356. Шамсуллозода Ш. Назорат ва танзими бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст] / Ш.Шамсуллозода // Международный научно - практический журнал «XIV глобальные науки и инновации 2021: Центральная Азия» №3 (14), ISSN 2664-2271. серия «Экономические науки» 22 - 27 октября 2021. Нур - Султан (Астана), Казахстан. С. 27-31
357. Шаропов, Н. Вопросы капитализации собственных средств страховых компаний в Республике Таджикистан [Текст] / Н. Шаропов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2007. - №1.
358. Шаропов, Н. История страхования. Экономика Таджикистана: стратегия и развития [Текст] / Н. Шаропов. - Душанбе, 2004. - №3. - 186 с.
359. Шаропов, Н. Состояние страхового рынка в Республике Таджикистан в переходной период [Текст] / Н. Шаропов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2004. - №3. - С.131-142
360. Шиминова, М. Страхование - неотъемлемая элемент рыночной экономики [Текст] / М. Шиминова // Хозяйство и право. - 2007. - №9. - С.12-18.
361. Ширинян, Л.В. Достижение финансовой устойчивости страховых компаний [Текст] / Л.В. Ширинян // Финансы. - 2004. - №6. - С.35-43
362. Юлдашев, Р.Т. Глобальные риски и перспективы управления ими [Текст] / Р.Т. Юлдашев, Е.В. Небольсина // Страховое дело. - 2018. - № 2.
363. Юлдашев, Р.Т. Концепция научной корректировки регулирования страховой деятельности [Текст] / Р.Т. Юлдашев, Ю.Н. Тронин // Страховое дело. – 2000. - №7.

364. Юлдашев, Р.Т. Страховая услуга-основной результат страховой деятельности [Текст] / Р.Т. Юлдашев // Страховое дело. - 2006. - №1. - С. 9-14.
365. Юлдашев, Р.Т. Страховой рынок Российской Федерации: организационные ресурсы развития [Текст] / Р.Т. Юлдашев, И.Л. Логинова. - 2017. - №6 (291).
366. Юргенс, И.Ю. Системный подход к определению понятия «национальная система страхования» [Текст] / И.Ю. Юргенс // Страховое дело. - 2000. - №8. - С. 4-13.
367. Farny Dieter. Die Gesallling von Versicherungsprodukten im Marketing von Versicherungsunternehmen. Karlsruhe, 1986.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

368. Ашуров, Г.Д. Совершенствование системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан. Дис. на соискание уч. степени к.э.н. по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством: (сфера услуг) [Текст] / Г.Д. Ашуров. – Душанбе, 2011. - 155 с.
369. Гудков, А.Н. Управление финансовой устойчивостью страховой организации: дис. канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / А.Н. Гудков. – Иваново, 2010. - 177 с.
370. Джабаров F.Н Современные тенденции развития страхового рынка в Республике Таджикистан автореф. канд. экон. наук. Душанбе. 2020. 28 с.
371. Золотухин, А.В. Правовое обеспечение страхования предпринимательских рисков в гражданском праве Республики Таджикистан: дис. д-ра юрид. наук: шрифт 12.00.03. [Текст] / А.В. Золотухин. - Душанбе, 2016. - 316 с.
372. Ивашкин, Е.И. Взаимное страхования в условиях реформирования экономики: Дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.10 [Текст] / Е.И. Ивашкин. – Москва, 2000. – 304 с.
373. Искандари Сулаймон. Страхование риска предпринимательской деятельности: частноправовое регулирование в Республике Таджикистан: Дис. кан. юрид. наук [Текст] / И. Сулаймон. - Душанбе, 2018. - 170 с.

374. Кормановская, М.Ю. Государственное регулирование платежеспособности страховщиков: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / М.Ю. Кормановская. - М., 2010. - 160 с.
375. Лаптева, И.В. Гражданско-правовое регулирование страхования предпринимательского риска: Автореф. дис. кан. юрид. наук [Текст] / И.В. Лаптева. - СПб, 2006. - 22 с.
376. Логвинова, И.Л. Взаимное страхование как метод создания страховых продуктов в российской экономике: автореф. дис. д-ра экон. наук. 08.00.10 [Текст] / И.Л. Логвинова. - М., 2010. - 52 с.
377. Наджмиддинов, А.Ю. Экономические основы становления и развития рынка страховых услуг Республики Таджикистан. Дис. кан. экон. наук по спец. 08.00.05. [Текст] / А.Ю. Наджмиддинов. - Душанбе, 2011. - 152 с.
378. Насырова, Г.А. Институциональное обеспечение системы регулирования страховой деятельности: дис. д-ра. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / Г.А. Насырова. – СПб, 2016. - 386 с.
379. Палкин, А.В. Финансовая устойчивость страховой организации: анализ методом взаимосвязи ее показателей и факторов: дис. кан. экон. наук. 08.00.10 [Текст] / А.В. Палкин. - М., 2008. - 162 с.
380. Рузиев А.Б. Формирование рынка страховых услуг в сельском хозяйстве Таджикистана. Дис. кан. экон. наук по спец. 08.00.05. Душанбе, 2011. 165 с.;
381. Рузиев, А.Б. Формирование рынка страховых услуг в сельском хозяйстве Таджикистана. Дис. кан. экон. наук по спец. 08.00.05. [Текст] / А.Б. Рузиев. - Душанбе, 2011. - 165 с.
382. Рыбкова, А.Ю. Организация страхового дела и страхового надзора в Российской Федерации как объекты финансово-правового регулирования: автореф. дис. кан. юрид. наук: 12.00.04 [Текст] / А.Ю. Рыбкова. – Саратов, 2019. – 33 с.
383. Савин, А.Г. Страхование рисков предпринимательской деятельности: гражданско-правовое регулирование: Автореф. дис. кан. юрид. наук [Текст] / А.Г. Савин. - Волгоград, 2012. - 26 с.

384. Соловьева, С.А. Статистическая методология оценки страхового риска. Дис. кан. экон. наук [Текст] / С.А. Соловьева. - СПб, 1994. - 165 с.
385. Ушкалова, Д.И. Проблемы и перспективы экономической интеграции России и Белоруссии: автореф. дис. канд. экон. наук [Текст] / Д.И. Ушакова. – М.: Ин-т экон. РАН, 2008. - 27 с.
386. Шамсуллозода, Ш. Развитие страхового рынка в системе экономической безопасности Республики Таджикистан. Дис. кан. экон. наук по спец: 08.00.05. [Текст] / Ш. Шамсуллозода. - Душанбе, 2009. - 163 с.
387. Юлдашев, Р.Т. Организационно-экономические основы страхового бизнеса в России: Дис. д-ра экон. наук. 08.00.05; 08.00.10. - М.: РГБ, 2003. – 323 с.
388. Янова, С.Ю. Социальное страхование в системе социальной защиты населения: организация и финансовый механизм: дис. д-ра экон. наук. 08.00.10 [Текст] / С.Ю. Янова. - СПб, 2001. - 400 с.
389. Яранцева, Е.А. Методы оценки рисков, воздействующих на финансовую устойчивость страховых организаций: дис. д-ра. экон. наук: 08.00.10, 08.00.05 [Текст] / Е.А. Яранцева. - М., 2017. - 338 с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ МУАЛЛИФ ВОБАСТА БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

Монографияҳо:

[1-М] Муминов А.Б. Особенности ценообразования на рынке страховых услуг. [Текст] / А. Б. Мирсаидов, А. Б. Муминов // Монография. г.Душанбе-2011г, Ирфон 175с.

[2-М] Муминов А.Б. Ҷанбаҳои институтсионалии танзими давлатии фаъолияти суғурта дар Тоҷикистон. / [Матн] А. Б. Муминов, // Монография. Душанбе: “ДДМИТ”. – 2023. – 213с. ISBN: 978-99985-803-0-5

Интишорот дар нашрияҳои тақризшаванда:

[3-М] Муминов А.Б. Особенности формирования рыночных отношений в страховой деятельности Республики Таджикистан. [Текст] / А. Б. Муминов // Вестник ТНУ (Научный журнал). Душанбе, 2011. - №9 (73). – С. 102-107. ISSN 2074 - 1847

[4-М] Муминов А.Б. Особенности ценообразования на страховые услуги. [Текст] / А.Б. Муминов // Вестник педагогических университета: серия общественных наук. - Душанбе, 2011.- №6 (42). –С 18-25.

[5-А] Муминов А.Б. Теоретико-практические вопросы страхования. [Текст] / А. Б. Муминов, Н. А. Мамадбекова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 9. – С. 206-210. ISSN 2413-5151

[6-А] Муминов А.Б. Баъзе масъалаҳои таъмини институтсионалии танзими давлатии ҷамоияти суғурта дар Тоҷикистон. [Матн] / А. Б. Муминов // Пайеми Донишгоҳи давлатии ба номи Носир Хусрав. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва иқтисодӣ. – 2022. – № 1-4-2(104). – С. 187-193. ISSN 2663-5534

[7-М] Муминов А.Б. Асосҳои назариявии таҳкими механизми институтсионалии рушди баҳши суғуртаи иқтисодиёти Тоҷикистон. [Матн] / А. Б. Муминов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – № 4-1(33). – С. 158-165. ISSN 2663-0389.

[8-М] Муминов А.Б. Ҷабҳаҳои назариявии арзёбии рейтингҳои ташкилоти суғурта. [Матн] / А. Б. Муминов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 4-1(38). – С. 146-154. ISSN 2663-0389.

[9-М] Муминов А. Б. Технологияи ниҳодии танзими ҷамоияти суғуртавӣ. [Матн] / А. Б. Муминов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 4-2(39). – С. 142-150. ISSN 2663-0389.

[10-М] Муминов А.Б. Ҷойгоҳи институти суғурта дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт . [Матн] / А.Б. Мирсаидов, А. Б. Муминов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 1. – С. 27-34. ISSN 2413-5151

[11-М] Муминов А.Б. Мирсаидов С.А. Баҳодиҳии вазъи муосири фаъолияти сармоягузории ширкатҳои суғурта. [Матн] / С. А. Мирсаидов, А.Б. Муминов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. - №4/2 (50). - С.14-20. ISSN 2308-054X

[12-М] Муминов А.Б. Тамоюли рушди бозори хизматрасониҳои суғурта ва арзёбии самаранокии танзими давлатии он.

[Матн] / А.Б. Муминов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. - №4/2 (50). - С.265-273. ISSN 2308-054X

[13-М] Муминов А.Б. Таъмини ниҳодии инструментҳои иқтисодии танзим дар фаъолияти суғурт. [Матн] / А.Б. Мирсаидов, А.Б. Муминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – № 1. – С. 31-41. ISSN 2310-3957

[14-М] Муминов А.Б. Баъзе муаммоҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта ва муносибати институтсионалии ҳалли он . [Матн] / А. Б. Муминов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 3. – С. 198-205. ISSN 2413-5151

[15-М] Муминов А.Б. Муаммоҳои таъминоти институтсионаливу методии танзими давлатии суғурта ва роҳҳои ҳалли онҳо. [Матн] / А.Б. Муминов // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2024. – №1.(98) – С. 74-83. ISSN 3005-8023

[16-М] Муминов А.Б. Бозори хизматрасониҳои суғурта ва омилҳои таъсиррасони он. [Матн] / А.Б. Муминов // Тоҷикистон ва ҷаҳон. – 2024. – №2 (88). – С. 177-185. ISSN 2075-9584

[17-М] Мирсаидов А.Б. Муминов А.Б. Ҳолати муосири рушди механизмҳои асосии бозори суғурта дар Тоҷикистон. [Матн] / А.Б. Муминов, А.Ю. Мирсаидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. - №2 (52). - С.250-258. ISSN 2308-054X

[18-М] Муминов А.Б. Баъзе тамсилаҳои институтсионалии танзими давлатии фаъолияти суғурта. [Матн] / А. Б. Муминов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. - №2 (52). - С.266-273. ISSN 2308-054X

[19-М] Муминов А. Б. Баъзе масъалаҳои арзёбии самаранокии танзими давлатии бозори хизматрасониҳои сугурта. [Матн] / А. Б. Муминов // Паёми ДДХ ба номи М. Назаршоев, ш. Хоруғ, 2024., №2.(30) - С.60-67.ISSN 2664-5696

Дар дигар нашрияҳо:

[20-М] Муминов А.Б. Рушди низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳоншавӣ ва бӯҳрони иқтисодиёти ҷаҳонӣ [Матн] / А. Б. Муминов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои таъмини рақобатпазирии институтҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳоншавии иқтисодиёт», (7.12.2018) ДДМИТ Душанбе-2018, -С.27-33

[21-М] Муминов А.Б. Рушди устувори бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А. Б. Муминов // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Тоҷикистон дар низоми муосири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ», (26.11.2021) ДДМИТ Душанбе-2021, -С.500-507

[22-М] Муминов А.Б. Идоракунии хизматрасонии суғуртавӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт [Матн] / А. Б. Муминов // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Тоҷикистон дар низоми муосири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ», (26.11.2021) ДДМИТ Душанбе-2021, -С.207-212

[23-М] Муминов А.Б. Хусусиятҳои ҳафвҳои молиявӣ дар иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / А. Б. Муминов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: (2022) ДДМИТ Душанбе, С.137-142

[24-М] Муминов А.Б. Нақши суғурта дар рушди ниҳодии иқтисодиёти муосир [Матн] / А. Б. Муминов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Афзалиятҳои саноати инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию

инноватсионӣ” бахшида ба “Солҳои рушди саноат”(2022-2026) (шаҳри Душанбе 01.04.2024) ДДМИТ-2024. С-202-206 ДДМИТ, -С.96-100

[25-М] Муминов А.Б. Самаранокии фаъолияти бозори хизматрасониҳои суғурта дар мамлакат [Матн] / А.Б. Муминов // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳаёати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Соли маърифати ҳуқуқӣ», ДДМИТ, Душанбе -2024, С.317-321

[26-М] Мавқеи суғурта дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт [Матн] / А. Муминзода, Ҷ.Б. Халифазода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ», (30.11.2024) ДДМИТ Душанбе-2024,-С.143-147.